

Professor Martensi äräseit • JAAN KROSS

JAAN
KROSS

*Professor
Martensi
äräseit*

JAAN
KROSS

Professor

Martensi

ärased

TALLINN «EESTI RAAMAT»
1984

Kujundanud Vello Asi

1

Tegelikult — ilus juunikuine pühapäevahommik. Tuule-õhk loodest, mere ja jõe poolt, mahe ja karge. Ja taevas sinine justkui Maderal, nagu ma sealset taevast vend Augusti kirjade järgi ette kujutan. Nii et kui Pärnu ilm ulatub praegu üle maa ja mere kirdesse kuni Björkö väinani välja, siis võib ju ütelda: Ideaalne päev, neil seal kokku saada. Nikolail ja Wilhelmil. Ilma poolest, tähendab.

Aga siin see kena väike värskelt kollane maja. Väraval seisatada ja tagasi vaadata. Hommikupäike ruloetatud akendes ja akende all niiskel korralikult pügatud murul. Lihtsalt kahju ära minna. Kui ma ei tea, millal ma tagasi saan. Alles kunagi augusti lõpul. Muidugi, seal, teisel pool Peterburi kõminat ja tolmu ja kivisõehaisu ja neljakümmend koolerasurnut päevas, Sestroretski männimetsas Kati juures on niisama hea... Naljakas, kuidas inimesed püüavad asju teiseks ja toredamaks rääkida, kui nad on. — Arvatavasti mina ka. Muidugi. Juba elukutse poolest... Mitte seda asja küll. Aga mullu, kui ülikoolis minu lahkumisõhtut peeti, rääkis Taube, kena poiss, et nüüd hakkab härra salanõunik võima viibida rohkem kui seni oma — kuidas ta ütles — oma kadestusväärses Liivimaa mõisas... Ha-ha-haa. Mõisa pole mul ilmiski olnud. Villa «Waldensee» seal all Volmari juures, see küll. Aga see polnud kellegi mõis. Paljas suvila. Ja selle loovutasin ma tunamullu Nikolaile. Olgu poisil omaette olemine. Nii et minul pole enam muud kui seesama kollane maja. Härra salanõunikul peab ju olema mõis! Taube ei kujuta ette, et seesama see mõis ongi: tuhat ruut-sülda õunapuid ja mände siin pisikese Pärnu ääre peal. Ja need seitse tuba ja veranda. Oieti minu isa maja. Mille ta ostis, kui ta Audrust kõstri koha pealt lahti lasti ja Pärnu tuli ja püüdis rätsepaametit pidada. Pärast tema surma kaks korda edasi müüdud ja sootuks laokile lastud maja. Kuni ma ta tagasi ostsin — millal oieti? Ammu. Kolmekümne aasta eest. Kui ma olin hakanud välismaal käima ja

5

kui mul hakkas raha olema. Kati kaasavara, esmajoones. Nii et ma lasksin selle maja korda panna ja suuremaks ehitada:

Gartenstrasse 10.

Aadress on ikka seesama.

Ma keeran aiavärava lukku ja pistan võtme tasku. Kati leiab, et võtmed venitavad taskud välja. Iseäranis kerge toorsiidise suveülikonna taskud. Mis siis? Ma ei ole ju selles ülikonnas keisrite ega kuningate audientsidele ilmunud. Aga siit Gartenstrasselt Sestroretskini on mu ülikond täiesti aktseptaabel.

Ma panen võtme tasku ja hakkan minema. Kaarliga on mul kõik räägitud. Tema käib tagaväravast. Ta niidab muru, kastab lilli. Korjab õunad puude alt ära. Kui ma enne kohale ei jõua.

Ma hakkan mööda tühja päikesest kirjut Gartenstrasset minema. Kaarel tahtis mulle õhtul täna hommikuks voorimehe ette tellida. Ma ütlesin: Mistarvis?! See mõnisada sammu. Ma ei võta ju midagi kaasa. Ma pole eluaeg armastanud midagi kaasas tassida.

«Aga needsamased — teie ragetid? Kõrgeausus...?»

«Reketid, kulla mees. Reketid. Aga millal oled sa näinud, et ma neid enesega ühes tarin? Mul on Peterburis teised. Seal ma mängin nendega. Ja Sestroretskis kolmandad. Seal ma tarvitan neid. Nii et mul pole muud kui portfell. Ei mingit voorimeest.»

Ja nüüd ongi mul ainult portfell näpus. Ööpesu, hambahari, seep. Paar raamatut. Jaa. Need ka. Iseäranis üks. Oh kurat. Aga tegelikult — täiesti kerge portfell.

Ja nüüd ma lähen. Mitte lohiseval tõntsil kuuekümne nelja aastase salanõuniku sammul. Nagu siisugused minuealised härrad meil enamjaolt kõnnivad. Vaid nõnda, nagu ma olen. Lääne pool nooremate härrade pealt vaadanud. Mitte ka kekatslikul, aga ikkagi minu aastate kohta kergel nõtkel, tennisemänguga treenitud sammul. Pikakoivalisel jõudsal teadlikul sammul. Nagu isal pidi tädi Krööda jutu järgi olema olnud. Ja nagu vist oli ka emal. Kui ta kõndis, pesulast taasiga puusal ja vaal ning kurikas käes, toa ja kaevu vahet ja mina silkasin tal sabas. Vist olid ka emal needsamad pikad ja sirged jalad mis mul. Niipalju kui üheksa-aastane krönn oma ema mäletab. Sest siis viis taud ka tema ära. Ikka *cholera asiatica*, nagu ma olen aru saanud. Aga August, Ludvig, Heinrich ja mina, meie jäime imemoel elama. August ja Ludvig ei jäänud haigeks. Heinrich ja mina põdesime küll, aga saime jumala abiga terveks.

Need nädalad või kuud — ainult lõõskav lainetav hall laik minu mälestuses. Aga mul on mees: kui tädi Krööd Heinrichi hiljem kingsepaõpilaseks saatis ja minu Peterburi kupatas, oli ta ütelnud, et Heinrichi aeglus ja jäikus pidi olema selle lapsepõlves põetud haiguse süü. Heinrich pidi olema haigeveodist saadik tuim. Aga mina pidin olema kipunud sealt palavikus kogu aeg kuskile jooksmas. Ja järelejätmatu kuskile kippumine pidi olema mulle sealtmaalt sisse jäänudki... Aga mullu ütles keisrinna ihuarst doktor Fischer, et see minu südame äkiline arütmia on ehk ka selle kunagise haiguse jälg. Ja ka kõigi vahepealsete pingutuste ja erutuste tagajärg. Sest mis ütleb inimese välispidine tasakaal? Mitte midagi...

Need ootamatud südamekloppimised — nüüd nad on õnneks möödas — ehmatasid mu alguses kõvasti ära. Nii et ma võtsin enda kõigist kateedritest lahti. Ülikoolist, Aleksandri lütseumist ja Keiserlikust Juriidilisest ka. Mulle räägiti, et Niki pidi olema sellega alles siis nõustunud, kui talle kinnitati, et ma välisministeeriumi kolleegiumisse ometi edasi jään. Uskumatu, et tema keiserlik kanaaju minu olemasolu mäletas...

Ja ongi juba Aleksandri tänava nurk. Ja pagaripood seal nurgal, uks kuldkringli all laiali lahti. Niisuguse ilmaga on hommikuste saiade lõhn kümne sülla peale tunda. Ja siis astub proua Christiansen sealt uksest tänavale. Ilus nooruke õbluke maani lumivalges proua, kõige parem tennisemängija Pärnu prouade seas. Ja tema kannul tema mees. Neljakümnene varakõhukas liigelegantne mürkam. Kolme tuhande töölisega Waldhofi tselluloosivabriku direktor. Johannes, Heinrichi vanem poeg, oli pärast seda, kui ta minu abist ära ütles, mõnda aega üks nende kolme tuhande seas —

Ma kergitan prouale oma kollakat panamakübarat (tunamullu Brüsseli turult, hind neli franki) ja proua noogutab naeratades ja tema härra kergitab ta selja taga mulle oma helehalli veluurkaabut vastu (kahe kuu eest Pariisist, Putori juurest, hind viiskümmend franki).

«Ah, Fjodor Fjodorovitš — armas, et me veel kohtusime,» ütleb proua Maria, ja härra direktor naeratab mulle valgete hammastega ja seletab oma naisele:

«Meerikene, siisugusel ajal — keisrite kohtumise ajal — peab ju härra salanõunik olema pealinnas! Kui mitte otse Majesteetide kaaskonnas. Ma imestan, et ta juba seal polegi!»

«Oh ei, mitte sellega ühenduses,» vastan mina ja silmit-

sen neid rahulikult, sõbralikult, nii, nagu ma alati kõiki olen silmitsenud, loodetavasti alati ja kõiki — tarku, lolle, vägevaid, väeteid, sõpru, vaenlasi. Eile mängisin ma terve pealelõuna selle direktoriga tennist. Proua vaatas pealt. Ma võitsin settidega 6:4, 6:3. Nii et õhtul oli mul isegi natuke halb. Südamega. Üle hulga aja. Tegelikult küll mitte sellest pingutusest. Ma võitsin teda ta naise silma all (issand, missugune vanamehe-edevus...), aga ikkagi ei piisa mulle sellest (ikkagi ei piisa mulle nähtavasti sellest, kes ma olen...), nii et ma vaatan naeratades direktori halli vesti ümarikuks lõigatud hõlmanurki ja ütlen sõbralikult:

«*Quelle noblesse!* See on esimene täiuslik vest à la Edward VII, mida ma Pärnu linnas näen!» Aga ma ei seleta talle selle vestimoe lugu. Seda ma jutustasin tunaeile proua Mariale: et kuningas Edward on moenarr vanamees. Ja kui ta märkas, et traditsioonilised vestinurgad tillerdasid tal — tema suure kõhu tõttu — õhus, laskis ta oma rätsepal need ära lõigata. Lõigata reed ümmarguseks, et vest liibuks vastu kõhukumerust. Ja rajaski sellega vestimoe à la Edward Seitsmes — mis on kõhukatele tarvilik. Muidugi jätsin ma lisamata 'Aga nagu armuline proua näeb, minule täiesti tarbetu'. Nii et ilus proua Maria saab mu tähelepaneku tähendusest aru — ma loodan väga, et oletamata selle tahtlikkust. Igatahes naeratab ta hämmeldunult, punastab, rii-vab pilguga oma meelitatult muiutavat meest ja vaatab maha. Ma võtan oma Brüsseli laadakübara peast ja suudlen proua kitsukest lavendlilõhnalist käeselga. Ma surun põgusalt direktori tihket higist kätt.

«*Alors, mes amis* — ilusat südasuvel! Ja nägemiseni! Mil-lal? Oo, mitte enne augusti lõppu. Aga siis jõuame meie veel mängida küllalt. Kui härra direktor ei unusta vahepeal treenimist.»

Ma vaatan sügavalt ja kahetsevalt proua Maria säravasse pruunidesse silmadesse ja mul on oma tungiva pilgu pärast natuke piinlik (mõttetu mäng ju lõppude lõpuks) ja ma naeratan direktorihärrale andestavalt ning kõnnin jaama poole edasi — ja mõtlen: mille eest ma seda paksu toimekat majandusmeest õieti alandasin? Kas proua Maria nooruse ja graatsia ja mõttenõtkuse eest, mis on võib-olla pealis-kaudne, aga ta mehe jaoks ikkagi kaugel liiga hea? Või tema enese, direktori enese kõhukuse ja enesekindluse eest? Või hoopis Johannese eest—? Johannes ajas talviti vabriku tõmbetuulises saakaatrilöövis vana «Wiegandi» mootori jää-tanud hõõgpea leeklambiga kuumaks ja sai oma masina käh-vima ja hoorihmadele vuhina sisse... Aga mulle ütles ta

siinsamas Gartenstrassel minu kirjutuslaua ees, õliplekiline jopp seljas, kitsas nägu õhetav, kähvatades: «Härra onu, meie ajame ilma salanõunikude rahata läbil» — ja läks vuhinal välja— Tähendab tema eest? Või iseenese alanduse eest, mis ma tema väljavuhisemisel tundsin...? Või selle eest, et direktor Christiansen pööras eile mu tähelepanu ühele raamatule?

Ma astun pruuniks värvitud, värskevõõbalisuse ja tahma-suse vahel võitlevasse jaamahoonesse sisse. Ooteruum on enam-vähem tühi. Piletikassa ava ees seisab kuus-seitse Lutheri vineerkohvrite või korvidega inimest. Kolmanda klassi rahvas. Siit Valga poole sõitjaid on praegusel aasta-ajal minimaalselt. Jaamaülem Huik, sõbralik lühikeste jalga-dega toobri moodi mees, valge suvemunder seljas ja punane müts peas, tatsab diagonaalis üle ooteruumi mustvalge kivi-põranda ja märkab mind silmapilk:

«Majo potštenijel!» Ta on juba minu kõrval. «Härra sala-nõunik suvatsevad reisida? Valka ja Peterburgi? Silma-pilk—»

Ta veereb minu ees, teenimisrõõmust särades, piletikassa poole ja tõrjub kolm-neli sabas seisjat isiklikult sammu võrra kõrvale ning pasundab kassiirile, kelle vistrikuline nägu on kassamulgust näha:

«Härra salanõunikule — Valga kaudu Peterburgi — üks esimene klass!»

Ma saan silmapilk pileti ja maksan raha. Ma naeratan vabandavalt piletisabas seisjaile ja julgustan neid viiega kassa ette tagasi astuma. Ma oleksin ju takistanud Huiki neid kõrvale tõrjumast, kui see oleks olnud tema poolt liht-salt pugemine. Muidugi. Aga tema teenistusvalmidus on tõaise austusega pooleks — austusega *self-made man*'i vastu, kes ma tema silmis olen (ja tema ise enese silmis ka — ikkagi jaamaülem ju), ja meie isad pealegi peaaegu et ametivennad, kirikumeeste pojad, nagu me oleme...

Huik järgneb mulle:

«Kõrgeaususe rong läheb kümne minuti pärast. Võib-olla kõrgeausus suvatsevad puhvetis—?»

Ta tahab suunata mind jaamapuhveti ukse poole.

«Ei-ei. Ma tahan saata telegrammi.»

«Aa. Silmapilk.»

Jaamaülem on juba telegrafistitoa ukseks. Ta paiskab selle valla ja kuulutab:

«Härra salanõunik soovivad telegrafeerida!»

Kõhn telegrafist kohmab püsti. Siin jaamas liigub ju Peterburi supelsalaste seas mõnikord tähtsamaidki mehi kui

keegi salanõunik. Aga need ei käi harilikult ise telegrafeerimas. Ja vaevalt kuulutab jaamaülem neid nii fanfaarselt välja.

Ma kirjutan lauanurgal telegrammi teksti ja tunnen, et jaamaülem loeb seda üle mu õla:

Jekaterina Nikolajevna Martensile

Sestroretsk Snkt Peterburi kubermangus Senaator Tuhri majas

Balti vaksal 8-ndal kell 11

Suudlen

Fred

Ma loovutan teksti ja sel ajal, kui telegrafist sõnu kokku loeb, viis kopikat tükk, ja telegrammi hinda arvutab, mõtlen ma põgusalt ja selgusele jõudmata: *Senaator* maksab viis kopikat... Mispärast kirjutasin ma *Senaator*...? Kas vanast harjumusest? Mida ma ju ammu enam kuigi järjekindlalt ei pruugi, sest minu äi on ammu surnud...? Või ikkagi selleks, et meenutada jaamaülemale mu õla taga (kes teab seda nagunii), missugusesse seltskonda meie nüüd kuulume...? Kui nii, siis olin ma vist natuke naeruväärne—

Ma maksan telegrammi eest. Jaamaülem tahab saata mind isiklikult rongi juurde.

«Moment, härra Huik. Ma ostan ajalehed.»

Jaamaülem saadab mu ajalehtede leti ette. Kõige värskem, mis siin leidub, on eilne «Revaler Beobachter» ja eilne «Päevaleht», tunaeilne «Novoje Vremja» ja nädalavanune «Times». Ma võtan need kõik.

Jaamaülem tuleb minuga perroonile kaasa. Ta on valmis saatma mind vagunisse.

«Täna, härra Huik. Pole vaja.» Perroon on praktiliselt tühi. Reisijad on provintslilikult aegsasti oma kohtadele kolinud. Aga vagunite akendest vahitakse meid. Et oma äsjasest naeruväärsustunde virvendusest vabaneda, jätan ma temaga kättpidi jumalaga:

«Täna teid teie hoole eest, härra Huik. Nägemiseni.»

«Rad staratsa, härra salanõunik!» Ta lööb säärikukannad kahetsust tekitava rõõmuga kokku. «Soovin edu... suurtes... riiklistes ülesannetes—» ta punakas nägu on sujuvast sõnastam/svõidust higine — «ja peatset tagasijõudmist... meie armsasse Pärnu linna!»

Siin perroonil selg selle väikese rongi ja nägu päikese poole pöörata, silmad kinni pigistada ja kuulatada.

Seal tagapool jõuavad hingeldavad reisijad ähmiga oma kolmanda klassi vagunini:

«Tule nüüd ometi, Jaak, rutemast—»

«Liisu, mäs sa pimevaim aad— Me jõuame jo täpipealt— Näe, seal härra laseb veel jumala rahus päeva enesele näkku paista.»

Üks voorimees sõidab kummirehvide võrinal piki muna-kivitänavat jaama eest mööda ja liipritõrvalõhnane tuul toob raudtee aiast haavalehtede libina selgesti mulle kõrvu.

Imelikul kombel on see pisikene pesa siin mind enese juurde vedanud. Iga aasta, kui ma vähegi sain. Pärast seda, kui ma selle maja tagasi olin ostnud. Esimesed aastad Peterburist Tartusse ja Tartust postitõllaga... Kaks ja pool päeva. Tüütu küll, aga ikkagi... Pärastpoole — rongiga Valgani ja sealt kõmp-kõmp-kõmp-kõmp. Ja nüüd kümme-kond suve selle suslaga... Ja iga kord — siia päralejõudmine — just nagu koorma õlult-panek. Otsekohe, siinsamas, jaamatagusel. Aga Gartenstrasse väravast sisseastumine — ükskõik, kas Katiga või üksi — täielik, noh, peaaegu täielik vabanemine. Otsekui lapsepõlvemuretusse tagasitulek. Nar-rus muidugi... Ja ärasõit — alati vastupidi—

Ma teen silmad lahti, ja sealsamas astub jaamaülem Huik klaasuksest uuesti perroonile, punane rumm-müts peas, valge suvemunder seljas, ühelt poolt valge, teiselt poolt punane plekksöör varre otsas käes. Rongi isiklikult liikvele laskma. Mida ta teeb ainult mõnikord, ainult tähtsamatel juhtudel. Nii et ma pöördun ja lähen vagunisse sisse.

Trill-trill-trill-trill-trill, helistab Huik perroonikatuse all isiklikult kolmanda kella. Mulle tundub — liiga valjusti. Nii et ma kitsukeses vagunikoridoris kergelt võpatan.

Nojaa, nüüd on sel susiseval ja puhkival suslal ju koguni esimese klassi vagun teiste seas taga. Niisamasugune kõkats nagu teise ja kolmanda klassi omadki. Viis tillukest kupeed. Nii lühikesed istmed, et pikem mees ainult kõveriti magada saaks. Aga ikkagi helepruun lakeeritud puu, tumelillast plüüsist polstrid, kupeedes peegelklaasidega laternad. Ja laternail niisugused lamedad nurgelised kaaned peal, umbes nagu minu Cambridge'i audoktori silindril — ha-ha-haa... Ja kõik kokku kipub see vagunikene odavalt, rohmakalt, labaselt, aga piinliku intensiivsusega sarnanema kipakate

toredustõldadega ja ministeriaalsete automobiilidega, millega mul maailma pealinnades on juhust olnud sõita...

Ma valin viiest tühjast kupeest keskmise, kus rappumine on kõige väiksem. Ma olen vaevalt istet võtnud, kui me nõksatame liikvele. Ja juba libiseb hele- ja tumepruun jaamahoone mööda. Ja siis libiseb mööda perroonitükk paari juhusliku inimesega. Ja siis isand Huik. Valge suvemunder ümarikul kõhul. Ohetav vurrupuhmaga nägu. Punane müts. Ja siis kollane varbaed. Varbaed. Varbaed. Mille all kõige kruusaga katmise kiuste kasvavad nõgesed.

Me sõidame aeglaselt madalate majade ja pargipuude vahel. Pahvime puuvõradesse tupruvat kivisöesuitsu ja kolise tüki mööda Riia maanteed majade punaseid kivikatused tahmates. Ning jõuame peaaegu jõe äärde välja. Vaskul, teisel pool lakkavaid agulimaju ja kuure ja tarasid, lahvatab lahti veerand versta laiune hommikupäikeses kimmeldav vesi. Nii et ma vahin ja vahin seda Rääma poolt kaldani laiuvat sinihalli pimestavat helkimist ja pigistan magamatusest kibeliivased silmad kinni. Jäin ju alles kella nelja ajal ja ka siis ainult tänu unepillidele suikuma. Ja magamatuse tõttu on mu kujutus praegu niimoodi haiglaselt elevil, nagu ma äkitselt tunnen, et ta on. Nagu ma iga kord tunnen, et ta on, kui see minuga juhtuma hakkab—

See, et mõni silmaga nähtav asi muutub korraga üheks teiseks, harilikult samataoliseks, aga teiseks asjaks. Ja selle najal pöördub äkitselt kogu maailm — ruumis ning ajas, nagu ma olen ütelnud, kaheksakümmend üheksa kraadi — ja aastat... Nõnda et see jõgi, mis mind pimestas, nii et ma silmad kinni pigistasin — see pole enam Pärnu jõgi... Ja poiss — seal paistis ju üks poiss õngeridvaga jalgupidi kõrkjate vahel vees — pole ülepea mina... Või siiski just nimelt mina muidugi. Aga üks teine mina, ühe teise jõe ääres... Ega ma ei teagi õieti, kas Elbe või Alster või Bille või mis see seal Hamburgi Liivavärasadama kohal õieti oli... Seal, kus ma ühes kitsukeses vanalinnatänavas (jumala eest — või olen ma selle välja mõelnud...? Ei ole ju...) ühes uhkevõitu epakas vanas advokaadimajas (ma ei ole ju seda välja mõelnud, issand jumal—) kaheksakümmend üheksa aastat enne oma sündimist sündisin— Aastal 1756... Sündisin ja olin olemas ja kasvasin üles. Mina — Friedrich Martens. Georg Friedrich õieti, tol korral. Ja jooksin ja vahtisin enese juba enne gümnaasiumiaega kõigil sealtlinna sadamakaidel laevu, nägusid, keeli, rahvaid ja lippusid täis. Nii et ma läksingi gümnaasiumist, papa õnnistus kaasas (aga ta nägu mäletan ma vaevalt-vaevalt —

kõhnavõitu, kollaka jumega, väarikas, hallide kulmudega ja alati just nagu varjus, õieti üsna isa Friedrichi taoline, nagu ma teda mäletan või ette kujutan — ammu-ammu Audru kiriku käärkambris—), nii et ma läksingi jah, papa õnnistus kaasas, gümnaasiumist Göttingeni Georgia Augustasse tuhteerima ja uurima — aastal 1776 —, kuidas see maailma keelte, laevade, lippude ja riikide pillerkaar ometi funktsioneerib... Tuhteerima seda enam, et Saksamaal ei kujutatud seda tollal kuigi selgesti ette... Nõnda et siis, kui ma kaheksakümne üheksa aasta pärast need laevad ja keeled ja lipud või vähemalt osakese neist Pärnu jõesadamas uuesti üles leidsin, olid selle osakese ajal kõik minus sedamaid olemas ja elevil... Ilma et ma ise oleksin seda esialgu õieti teadnud—

Nöksaki-nöks!

Mu silmad võpatavad lahti. Aaa — ma saan aru: ma olen Venemaa välisministeeriumi alatine nõunik professor emeriitus Friedrich Martens (sündinud kaheksakümmend üheksa aastat pärast oma esimest mäletatavat sündimist) ja me seisame kolm minutit Waldhofi jaamas.

Need pikad hoonemürakad ja korstnad ja veetornid seal paremal üle hallide pajuhekkide ja madalate majade paistmas on Waldhofi vabrik. Ja täpipealt siinsamas seisime meie ka seekord—

Sellest pole veel nelja aastatki. See ränk malepartii jaapanlastega kestis kuu aega. Seal New Hampshire kolkas, kuhu Roosevelt meid poolvägisi oli tirinud. 23-ndal augustil kirjutasime meie rahule alla. Tähendab, alla kirjutasid Witte ja Rosen. Ning Jaapani poolt Komura ja Takahira. Ja kolme nädala pärast olime meie üle New Yorgi ja Cherbourg'i Peterburis tagasi. Me olime mänginud mustadega. Me olime mänginud kaotatud partiid — ja teinud praktiliselt ikkagi viigi ära. Tähendab, Witte teadis ju kogu aeg, mida ta tahtis. Ei mingit kontributsioonimaksmist Jaapanile. Ei ühtki neutraalseisse sadamaisse pagenud sõjalaeva. Ei mingeid territoriaalseid loovutusi. Kui, siis hädapärast pool Sahhalini saart. See oli tal tema sõnnipeas täpselt paigal. Aga kuidas seda saavutada, kuidas seda argumenteerida, missugustele kaasustele osutada ja mismoodi seda formuleerida — sellest polnud Wittel kõige udusemat aimu. Nii et selle pidin mina talle ette laulma ja pähe taguma. Ohtuti, hotellitoas, kui me päevase partii jätku kodust analüüsi tegime. Sest Sergei Juljevitš on ju niisugune egotsentrik, et ta püüdis võtta mind läbirääkimistele nii harva kaasa, kui ta vähegi sai... Kusjuures ta ülepea ei jaganud, missuguste

nuppudega mängida. Sest Jaapan oli võitja. Skandaalselt täielikul viisil. Ja tahtis muidugi saada oma võidust maksimaalset tulu. Ja kui teda miski võis tagasi hoida, siis ainult see, mida ta — Jaapan, tähendab — taotles peaaegu niisama tungivalt: täisväärtuslikkus, tunnustatus, aktseptabiliteet rahvusvahelise riikideühiskonna liikmena. Ainus, mis me teha võisime, oli peibutada ja hälvitada Komurat ja tema delegatsiooni sellel pinnal. Et neil on vähe diplomaatilist kogemust. Et neil pole orientatsiooni Euroopa ja Ameerika lepingutepraktika labürindis. Et neil pole kooli ega traditsiooni. Et ka see ainus arvesse tulev leping, mille nad on sõlminud, Simonoseki oma, on leping pooltsiviliseeritud tase-
mel — nende ja hiinlaste vahel, eks ole. Aga et Venemaa võib anda neile meie teoksil lepingu läbi oma partnerlusega koha tsiviliseeritud riikide seas — tingimusel, et nad on mõõdukad ja soliidid. Witte taipas seda aeglaselt nagu kõike. Aga võttis selle taktika omal raskepärasel viisil omaks. Nii et me mängisime jaapanlaste vastu, nagu ma ütlesin, viigi välja. Ja kui me tagasi tulime, võttis Peterburi, vähemalt ametlik Peterburi, meid hiilgavalt vastu. Lausa nii, nagu poleks meie Portsmouthi leping vormistanud mitte Venemaa kaotuse, vaid Venemaa võidu. Ja Witte võttis kõik selle tunnustuse muidugi juhmi enesestmõistetavusega omaks. Pangahärra südametunnistus ja vedurijuhi mõistus, nagu ta on... Ebaametlik Peterburi oli muidugi hoopis teist nägu. Oktoobri alguses 1905... Liberaalid olid valjuhäälsed kui iial. Mustasajalised niisama. Ja pööbel hakkas relvaladudesse sisse murdma... Aga minule ei läinud see korda. Sellega hakkas tegelema Witte. Kui ta oli lasknud keisril enda krahviks ülendada ja ministrite nõukogu etteotsa lükata. Nii et tal tuli hakata keiserlikku manifesti projekteerima. Mina sõitsin varsti pärast audientsi ja visiitisiid ja aruandeid Pärnu. Et ennast ometigi natuke lõdvaks lasta. Kuupäeva ma ei mäleta. Raudteed ei streikinud veel. Või vähemalt mitte täielikult. Nii et me jõudsim Tartusse ja siis Valka. Kati küll lakkamatult muretsedes, et õigem oleks meil olnud jääda Peterburi, kus, nagu ta uskus, igal juhul hoitakse kord alal, samal ajal kui Baltimail, s. o. kõige mässulisemais provintsid, võis tema arvates juhtuda iga minut jumal teab mis... Ma mäletan, Tartu jaama vihmasel pealelõunasel perroonil askeldasid mingid üliõpilased, vist niihästi ülikooli kui Veterinaarinstituudi omad, punased nelgid nõõpaugus. Nad seletasid, et loengud olevat ammu katkestatud ja kihutuskoosolekud kestvat auditoriumides hommikust ööni. Aga see ei olnud meile uudiseks. Peterburis oli täp-

selt niisama. Ometi oli Kati järjest ärevam, ja ma mäletan, ma hoidsin Tartust Valgani (me olime ju kahekesi oma esimese klassi kupees) kätt ümber ta ikka veel neiulikult peenikese piha ja lasksin poriseid põldusid, halle hooneid, musti kuusikuid ja kollast võsa vaguni märgadest akendest mööda ning rääkisin Kati *eau de Cologne*'ist lõhnavasse kõrva: «Kallis, usu mind, ma tunnen oma eestlasi paremini kui keegi teine. See on kõige korralikum, kõige ohutum rahvas. Just Peterburis, venelaste hulgas, võib niisugusel ajal ootamatusi juhtuda. Minu eestlaste seas — mitte eluilmas...»

Valgas istusime sellesama susla peale ümber. Mõisakülas, juba õhtupimedas, seisis rong ettenähtust kauem. Jaamas seletati, et depoos pidi algama koosolek. Aga pooletunnise hiline misega sõitsime meie ikka Pärnu poole välja. Ja sõitsime peaaegu kogu tee ära. Aga siitsamast Waldhofi jaamast me kaugemale ei saanud. Kui me siia sisse sõitsime, see oli juba kella kaheteistkümne aegu öösel, piiras neli- või viiskümmend meest rongi ümber. Neli- või viiskümmend streikijat, mässajat, vabadusvõitlejat, masuurikat, huligaani — kuidas keegi neid kutsus. Nad juhtisid rongi vabriku haruteele ja lasksid vedurist auru välja. Siis käisid mõned mehed vagunid läbi ja teatasid: rongi personal on streikijatega ühinenud. Rong edasi ei sõida. Kodanikud reisijad — nad ütlesid nimelt *kodanikud reisijad* — peavad need kolm versta, mis Pärnuni sõitmata jääb, jalgsi ära käima.

Sellel mehel, kes meile seda kuulutama tuli, oli latern käes ja ma tundsin ta laternavalgel ära. Tema mind pimedas kupeenurgas mitte. Ma pigistasin Kati sõrmi ja ütlesin:

«Kui nõnda, siis peavad härrad revolutsionäärid meile meie kohvrite tarvis voorimehe muretsema. Või aitavad härrad revolutsionäärid meid ise meie kohvrid Pärnu tassida? Kas nii või naa — kes teil selle küsimuse otsustab? Või sa otsustad ise, Johannes?»

Mulle tundus, et ma nägin, kuidas latern ta käes võpatas.

Minu vennapoeg Waldhofi saeveskist tõstis laterna meie nägude juurde:

«Ah see olete teie, härra onu... Ja proua ka—»

Mina ütlesin, noh, mitte paljalt tema kiusamiseks, aga ikkagi ka irooniliselt, nõnda nagu olukord tingis:

«Jaa. Sa oled ju lehti lugenud. Me lõpetasime sõja ära. Teie partei karjus ammu valitsuse peale, et me peame sõja ära lõpetama. Mina tulen nüüd Ameerikast rahule alla kir-

jutamast. Ja te võtate meid niimoodi vastu. See on pentsik. Kas sulle ei tundu?»

Aga see poiss oli end ilmsesti juba koguda jõudnud. Ja poiss ongi ju liig tema kohta õelda. Ta oli sel ajal juba kakskümmend viis täis. Ja ma pean ütlema: kui Heinrich tõesti peaks olema oma lapsepõlves põetud koolera läbi vaikumilkust kaotanud, siis igatahes mitte nõnda, et see ka tema poega puudutaks. Johannes ütles, et mitte vähema irooniaga kui äsja mina:

«Noh — nii tark mees, nagu teie pidavat olema, taipab isegi: kui terve rongitais rahvast saab hakkama, saate teie ka. Soovin jõudu.»

«Aitäh. Ma lähen voorimeest otsima.»

«Siin ei ole südaööl ühtki voorimeest. Ja kui oleks — me keelaksime tal teiega sõita.»

«Nanuu. Mispärast siis?»

«Ta peaks streigiga ühinema.»

«Ooo... Aga kui ma esitaksin tunnistuse, et ma olen südamehaige ja vajän voorimeest?»

Mul polnud sel ajal südamega veel mingeid probleeme. Ma lihtsalt tahtsin teda tema naiivses järjekindluses hämmeldada. Aga see neetud poiss seisis seal kupeeüksel, laterna punakas kuma heledas pilgus ja väikestel valgetel vurrudel, ja muigas:

«Me ei võtaks seda arvesse. Muidu võiks ju valitsus olla ammu esitanud rahvale tunnistuse, et tal on peaju lubjastumine — ja rahvas peaks jätma revolutsiooni katki!»

Ha-ha-ha-ha! Ja mina otsin sõnu. Ha-ha-ha-ha. Kõigi Brüsseli, Haagi, Berni ja muude konverentside kõige kavalam kala otsib sõnu... Muidugi mitte kaua. Muidugi mitte üle viie sekundi. Aga sellest on sellele poisile küllalt. Et ütelda «Nägemiseni!» ja lüüa kupeeüks enese taga kinni.

«*Qu' est-ce qu'il t'a dit? Qu' est-ce qu'il t'a dit?*» küsib Kati pimedas ja kobab mu kää oma kätte ning tõmbab mu enese kõrvale.

Ta ei ole ju kolmekümne aastaga nii palju eesti keelt õppinud, et ta võinuks saada Johannese sõnadest täpselt aru. Ma olen nõõkinud teda ses asjas küll ja küll: Kati, oleksid sa siis ise venelanna! Aga sina, kes sa oled natuke venelanna, natuke prantslanna, natuke sakslanna, natuke vist koguni juuditar... Oleksid sa Pobedonostsevi tütar! Aga sina oled Catherine de Thur! Sina võiksid olla ka tähtsusetutele keeltele lahti... Kui sul ülepea sünnib oma mehe keelt tähtsusetuks keeleks arvata — Aga ikkagi pole ta võtnud vedu. Ja tõsiselt pole ma teda ka sundinud. Sest

ka mina ise suhtun sellesse keelde kui — ei-ei, mitte kui tühisesse asja, aga tõttõelda pole mul lihtsalt olnud aega sellesse suhtuda... Ja Kati nõuab uuesti:

«*Fred, je te demande: qu' est-ce qu'il t'a dit, ton neveu?*»

Ja mina seletan ja tõlgin talle. Piinliku täpsusega, keelepäralt kiusumõnust kibe mõrumandlimaik:

Et siin pole südaööl ühtki voorimeest. Ja kui oleks, ei lastaks tal meid sõidutada. Sest ta peaks streikijatega ühinema. Aga kui ma esitaksin tõendi, et ma olen südamehaige ja vajan voorimeest, ei võtaks nad seda arvesse.

«*Mais pourquoi?!*»

Sest siis võiks ju valitsus — riigivalitsus, saad aru — olla neile ammu tõendi esitanud, et ta põeb peajuskleroosi. Ja siis nad peaksid seda ka arvesse võtma. Ja jätma oma revolutsiooni pooleli.

Kati naerab pisikeste hõbekellukeste häälel nii, et ta pimeduses nähtamatud mustad juuksekiharad teevad mu põsele kõdi.

«*C'est ça, ce qu'il t'a dit?! Les révolutionnaires estoniens est-ce qu'ils ont tous tant d'esprit?!*»

«Seda küll vaevalt,» ütlen ma, «sest nad pole ju kõik Martensid—»

Ja Kati naerab tilinal. Eesti keelest ei saa ta jah paraku suuremat aru. Aga väikesi häbematuid vaimukusi taipab ta poolelt sõnalt, veerandilt sõnalt, isegi lihtsalt õhust ja ette...

Ah kuidas me seekord Pärnu jõudsime? Väga lihtsalt. Sealtsamast Waldhofi jaama tagant, ühest rongi peatamisega ja auru väljalaskmise jorinaga unest äratatud majast leidsin ma mehe, kes müüs meile kahe rubla eest oma aiakäru. Natuke sõnnikune see ju oli, aga muidu täiesti korralik käru. Ma tõtsin meie helekollased New Yorgi kohvrid kärusse ja kõndisin Katiga lobisedes linna. Tunni aja pärast olime Gartenstrassel kohal. Aga sellesinase kurikuulsa 1905-nda aasta sügiskuude ja kogu järgneva aja ehmataavad asjad seisis meil siis kõik alles ees.

Me liigume jälle.

Tšuh-tšuh-tšuh-tšuh — huvitav, kust õieti sõna «tšuhnaa» pärit on? Tšuh-tšuh-tšuh-tšuh — aeglaselt, saamatult, naljakalt, tähtsalt, läbi kunagistel luidetel kasvava noore männiku Waldhofist Surju poole edasi.

Tegelikult ju ilus helesinise taevaga juunikuine pühapäeva-hommik. 7. juuni 1909.

Täna saavad keisrid Viiburi saaristus kokku. Selsamal moel — jahtlaevadel — ja sessamas kohas, kus nad nelja aasta eest kokku said. Parajasti siis, kui mina olin Wittega Ameerika-teel. Ja just sealsamas Koivisto ehk Björkö saare juures, kus Wilhelm pressis Nikilt välja allkirja lepingule, mis oleks tõuganud terve maailma uppi, kui Witte poleks omakorda pressinud Nikilt selle tühistamist välja... Wilhelm surus Nikile «Standardi» kajutis nelja silma all valmis lepinguteksti ette — Wilhelmi enda käega paberile pandud: *Leurs Majestés les Empereurs de toutes les Russies et d'Allemagne, afin d'assurer le maintien de la paix en Europe, ont arrêté les Articles suivants d'un Traité d'Alliance défensif*... Et Saksamaa ja Venemaa sõlmivad kaitseliidu ja toetavad teineteist kõigi jõududega, kui keegi kolmas kumbagi neist ründab... Ja meie keiser ja isevalitseja sai arvatavasti orgasmi — vaimustusest, et nii krõbe härra nagu tema sugulane Wilhelm võtab teda äkki nii tõsiselt... Igatahes jätkis meie keiserlik kanaaju täiesti märkamata, et kolmandama mõtles Wilhelm muidugi Prantsusmaad, et üksnes liidulepinguna Prantsusmaa vastu oli sel lepingul Saksamaa jaoks mõtet — aga et Prantsusmaaga oli Venemaal juba kaksteist aastat just niisamasugune leping (mis oli ühtlasi kogu Euroopa tasakaalu aluseks!), kus kolmandana mõeldi muidugi Saksat... Niki unustas selle ära ja kirjutas lol-lusest alla. Ta olevat isegi hardusepisara Wilhelmi vurrusse pillanud. Ja pärast oli ministritel tema allkirja tagasivõtmisega piisavalt jama.

Kas ta teeb seal täna jälle mõne niisuguse totruse...?

Ei-ei — kui mu küsimuses ongi kahjurõõmu kübe, siis mitte sellepärast, et mind ei ole suvatsetud selle kohtumise puhul juurde kutsuda. Selle eest ütlen ma: jumalale tänu. Ja pealegi on see ainult loomulik. Sakslastega suhtlemise tarvis kasutame meie teisi isikuid. Mina olen meil ammust kõige üleüldisemate ja siis ka Prantsuse ja viimasel ajal veel ka Inglise asjade jaoks.

Tšuh-tšuh-tšuh-tšuh-tšuh-tšuh.

Ajalehed kuulutasid muidugi, et keisrite kohtumine on täiesti isiklik. Lihtsalt sugulastevaheline armastusväärus. Ning et kõige vähemaidki poliitilisi muutusi see kaasa ei too. Seda kinnitatakse säherdusel puhul ikka. Ja kinnitused on alati valed. Pääagu alati valed. Välja arvatud mõnel haruharval korral. Ja loodetavasti ka täna.

Aga missugune see keiserlik trehvmine pealt vaadata välja näeb, seda kujutan ma ju suurepäraselt ette.

... Sinine vesi. Roosakad kaljurannad. Mustad kuusemet-sad. Heleroheline kaasik. Ja saare küngaste taustal kaks valget laeva. «Hohenzollern» ja «Standart». Vahest pool versta vahet. Eespool välimerel ristlejad, mis keisritel saat-jaiks. Nende omad, meie omad. Kaugemal saarte varjus meie suurtükipaadid valvel: kes kõrvaline kohtujaile läheneb, see saab... Vaadake, et mõni juhuslik kaubalaev ei saa tänagi kõmakaid ära — nagu siis, kui Rožestvenski oma Tsušima-teel Põhjameres Inglise kalalaevu tulistas — et pidid Jaapani miinilaevad olema... Nii et maailma ajalehed hõiskasid: Venemaal on ülemäära ohvitsere, kelle kätte ei või suurtükke usaldada, ja valitsus maksis inglastele 65 000 naela kahjutasu... Siis mürisevad ristlejatelt saluudid... Ikka suurtükimürinad rahu ülistuseks... Ja siis lastakse «Standardilt» valge mootorpaat vette ja falrep paati ja vöö-dilise vööga ning ordeneis Niki kõnnib mööda vankuvaid ja plaksuvaid astmeid paati ning sõidab töt-töt-töt-töt-töt need pool versta. Üle sinise, kevadetuulest natuke jäneselise vee. Ja siis on ta «Hohenzollerni» parda ääres ja kõnnib uuesti vankuvast trepist üles. Ja siis löövad sakslaste vaskpillid seal üleval kiiskama ja paukuma ja nad mängivad «Bože tsanja hrani» nii et silmad pungis ja takkapeale «Deutsch-land, Deutschlandi» muidugi ka... Siin ja seal, naaberlae-vadel ja «Hohenzollerni» pardal, mitmesugustel korrustel, galeriidel, suurtükitornidel mõirgavad rivvi kivistunud üksus-ed prauh — prauh — prauh — hurraa — hurraa — hurraa! Ja siis astuvad keisrid teineteisele juurde: neljakümneaas-tane saamatu kikkhabemega poisu ja viiekümne kihvas-vuntsiline poolteisekäeline kaval-narr-loll punnsilm... Keis-rid astuvad teineteise juurde — Wilhelmil on niisamasugune vöödilise vöö nagu Nikil, ta on ju ülepea oma Viiburi polgu mundris, ta on ju vaata et meie mees — Keisrid astuvad teineteise juurde ja embavad teineteist ja suudlevad teine-teist kolm korda... Missuguseid suudlusi on olemas? Tervi-tussuudlus, rahusuudlus — *osculus paci*, kui ma õigesti mäletan —, töötusesuudlus, truudusesuudlus, juudasuudlus, tuhvlistuudlus — Ha-ha-haa — mina ei tarvitse teha endale sellest probleemi. Sest rahvusvaheline õigus suudlusi ei klas-sifitseeri...

Etikett näeb niisuguseks visiidiks ette kolmkümmend minutit. Aukompaniist möödumine. Saahjate ja ohvitseride esitlemised. Kahekümne üheksa minuti pärast kõnnib Niki tagasi oma paati. Mõlemad keisrid on täpselt niisama targad

kui enne. Ja paat sõidab orkestri paukudes minema. Kümne minuti pärast tõtutab Wilhelm oma paadiga «Standardile» ja kõik kordub. Aga kestab nüüd juba nelikümmend minutit. Ja kella ühe ajal — ent sinna on veel maailm aega — toimub «Standardi» pardal lõuna. Keisrid, keisrinnad, ministrid, mõned kindralid ja admiralid. Aga seal ei sünni enam mitte midagi. Kumbki keiser peab teisele kolmeminutilise prantsuskeelse kõne, mis on määratud maailma ajalehtedele: meie igitarkus, meie vennaarmastus, meie põline rahutahe. Ja pärast seda ei sünni enam hoopis mitte midagi. Siis süüakse külmi homaare šampanjeriga. Kui üldse, siis ainult tunni või poole tunni jooksul enne lõunat, kui keisrid viibivad nelja silma all Niki kajutis — kui üldse, siis ainult sel ajal võib midagi juhtuda... Sest Wilhelmi puhul ei või olla eluilmas kindel, ja Niki puhul on kõik alati absoluutselt ebakindel... Aga loodetavasti sai Wilhelm oma eelmise Björkö-afääriga piisavalt vastu oma Hohenzollerni-nina... Ja meie ei võta omalt poolt muidugi mitte kui midagi ette. Meile on vaja ainult Wilhelmi külaskäigu fakti. Jumala pärast mitte rohkem. Aga fakti on meil tarvis selleks, et ta näeks ja et me saaksime talle ütelda: kallis vend, maailm näeb ju, et meie juures ei käi mitte ainult Inglise kuningas (kes käis aasta eest meie juures Tallinnas) ega Prantsuse president (kes käis Tallinnas natuke hiljem), vaid käid ka sina, kallis vend, kellega meie oleme veresugulased niisama palju kui sellasinase paksu Edwardiga, eks ole, aga kellega võrreldes meie kaks kui keisrid oleme omavahel hingelt või saatusest või ükskõik millelt, aga ikkagi kõige lähedasemad... Või midagi umbes säherdust. Sest mittemillekski kohustavad viisakused Wilhelmi vastu on praegu meie vaateaknal üpris omal kohal... Näe, mis isegi Menšikov «Novoje Vremjas» kirjutab — see on mul ju siit portfelli pealt võtta ja lugeda:

... Suur sündmus... Ajalooline moment... (Nagu ikka—)
... Võib olla, et otsustav moment maailma pinevuse lahendamises... Ammu on kuulda maa-alust kõminat... Kus toimub järgmine erupatsioon...? Igatahes kuskil Venemaast kaugel. Tõenäoliselt merel Inglismaa ja Saksamaa vahel. Sest eks ole ju Inglismaa praegu end kõige agaramalt relvile seadmas... (Inglismaa kui patuoinas, kelle me Wilhelmile hamba alla lükkame—) ... Venemaa peab säilitama Saksa-Inglise konflikti puhul range neutraalsuse... Sest kas Saksamaa tahab siis Venemaaga sõidida? Ainult Venemaa vaenlased Saksamaal räägivad seda. Aga keiser Wilhelm? Ei koguni. Sest miks ei alustanud ta siis meie vastu sõda nelja aasta eest, kui meie väed olid Idas kinni? Aga sellepärast,

et tema on rüütel... (Rüütel tahab Wilhelm muidugi hirm-sal kombel olla, aga härra Menšikov võiks olla omaenese loogika asjus märksam: praegu pole ju meie väed enam Idas kinni, nii et praegu ei takista Wilhelmi rüütellikkus teda ergo enam teps! Aga Menšikov ei märka seda, vaid pasundab muudkui edasi.) Saksa keisri neutraalsus oli kaunimaid lehekülgi Saksamaa ajaloos. Sest see neutraalsus polnud paljalt õiglane, vaid oli heatahtlik — igatahes heatahtlikum kui Prantsusmaa oma... Nojah, see kõik on tühi loba ja Wilhelmi visiit on sisuliselt tähtsusetu visiit. Igatahes midagi muud kui Edwardi mullune Tallinnas-käik. Millest mul oli au teatud piirides osa võtta...

Me sõidame lõnkadi-lõnkadi-lõnk üle Reiu jõe silla. Sinine veepael liivaste, kivirähaste, rahnuliste kallaste vahel. Paremalt kaldakõrkjates — linnamõisa punased lehmad jõe jooma kogunenud. Karjus, hall kaabulott peas, takune sark seljas, vaatab hallis habemetüükas näoga päikesse ja haigutab — ikka sealsamas kohas, ikka sealsamas, kus loomad viiekümne kolme aasta eest joomal käisid — Ma ju mäletan teda: see on Pustuski Peeter. Ikka seesama, kes oli viiekümne kolme aasta eest linnamõisa karjuse juures poisiks, teiseks poisiks, rubla suve pealt, irduihkajaid vasikaid karja juurde tagasi nüpeldamas, ja jäi siis vist üksi vasikate peale — kui paarimees Peterburi vaestekooli visati...

Aga Edward VII-nda Tallinnas-käiku mäletan ma ju ligidalt ja täpipealt.

Inglismaa avalik arvamus on muidugi hoopis midagi muud kui Saksamaa oma. Meie omast ma mitte ei räägigi. Olgu peale, et meil viiendast aastast saadik sünnib ka mõtete väljaütlemise pinnal teinekord uskumatuid asju... Aga inglise avalik arvamus oleks Edwardi mulluse Tallinna-visitidi vaata et võimatuks teinud. Kuigi me olime, Izvolski ja mina ja Benckendorff, selle Londonis hoolega ette valmistanud. Niipea kui kavatsetav visiit teatavaks sai — aga Londonis saavad kõik poliitilised sammud täiesti vastutustundetul viisil teatavaks — tõstis tööerakonna vasak tiib kohutavat kisa. Naeruväärset ja ohtlikku kisa. O'Grady nõudis parlamendis, et parlament kärbiks saja naela võrra aastas välisminister Grey palka... Selle eest, et Grey välispoliitika võimaldab nii kohatut asja nagu kuninga Tallinna-visitit... See oli muidugi leiboristlik liberaalide-vastane nali. Aga see, mis seesinane šoti kaluripoiss, kes nähtavasti kipub maailmapoliitikat tege-ma — tähendab härra Macdonald — oma «Labour Leader'is» kirjutas, see oli juba päris tõsine jutt. Ma mäletan seda ju enam-vähem täpselt... Kas meie isamaa tahab tõesti

taluda niisugust solvangut nagu kuninga Venemaa-reis?! Kui seal ometi lastakse iga päev sadade viisi inimesi maha!? Kui liivamäed teispool Riia linna on kõige paremate inimeste verest, vabadusvõitlejate verest, püha asja märtrite verest punased?! Kui Vene vanglad on täis inimesi, kelle ainus süü seisab selles, et nad armastavad oma sõpru ja vabadust— (välisministeeriumi kolleegiumi liikmetel on meil ju võimalik ka seda «Labour Leader'it» lugeda saada). Nii et ma lugesin sealt ka seda, et Summerbell oli esitanud parlamendis Greyle järelepärimise Venemaal toimuvate poliitiliste hukkamiste, nuhtlemiste ja Siberisse saatmiste asjus. Aga Grey oli keeldunud seda vastu võtmast (ainuvõimalik, muidugimõista) põhjendusega, et järelepärimine kujutab endast vahelesegamist Venemaa sisemistesse asjadesse... Macdonald kutsus oma lehes tööerakondlasi üles organiseerima üle maa protestimiitinguid, mis võtaksid vastu resolutsioone kuninga Tallinna-reisi vastu. Ma ei tea, kui palju selliseid miitinguid toimus, arvatavasti palju, aga siiski mitte piisavalt. Nii et terve mõistus, inglaste *common sense* — või, ütleme, saksa keeles *Staatsräson* — või tegelikult mis? noh, sel silmapilgul otsustavaks osutuvate mõjugruppide, s. o. Vickersite, Armstrongide ja teiste tahe jäi peale — töösturite ja reederite tahe jäi peale ja Edwardi Tallinna-reis sai teoks.

Meie lehed kirjutasid selle eel: ...*See, mis nädala pärast Tallinna reidil toimub, on Euroopa rahu uus kinnitusakt... Veresuguluses monarhid seovad lähenemissideme, mis teeb sajanditevanustele lahkkelidele lõpu, veel kindlamalt kokku... Mis hiljuti teostamatu tundus, omandab kindlad vormid: Inglismaa ja Venemaa võivad nüüd rahulikult vaadata Tiibeti, Afganistani ja Pärsia poole, raiskamata jõudu poliitilistele viirastustele*— Siin pidasid lehed silmas Venemaa ja Inglismaa vahel 1907 sõlmitud lepinguid huvisfääride jaotamise kohta Aasias, mis olid ju suuremalt jaolt minu töö... Ja «Birževõe Vedomosti» kirjutas sõna-sõnalt: *Vene—Inglise lepinguga (Tallinnas allakirjutatuga) on alanud uus peatükk (ikka algavad ajalehtede järgi uued peatükid, aga mõnikord algavad nad ju tegelikult ka) kultuur-rahvaste rahuareenil toimuva võistluse ajaloos...*

27-nda mai hommikul jõudis keiserlik rong Tallinna: Niki, keisrinna, lapsed jne. Nad istusid sealsamas Balti jaamas teisele rongile ümber ja sõitsid sadamasse. Sealt, ministrite, kuberneride, aukompanii ja spaleeridesse seatud koolilaste vahelt, astusid nad mootorpaati ja sõitsid «Standardile», mis seisis reidil.

Mina nägin seda kõike või õieti selle teatud osa mõningast kaugusest. Sest mina olin sel ajal ristleja «Almazi» peal, sada viiskümmend silda «Standardist» Pirita pool ja jälgin keiserliku perekonna saabumist koos Stolõpiniga «Almazi» vasakult pardalt. Meie uus peaminister vahtis neid läbi binokli. Minul polnud säherdust kaasas. Temalt ma seda küsima ei hakanud ja tema märkas seda alles siis mulle pakkuda, kui keiserlikud persoonid olid juba esiteki salongi kadunud. Ma ei usu, et riigil sellelt peaministrilt midagi head oodata on, sellelt täagijunkrult, nagu isegi Witte olevat teda nimetanud, olgu tema agraarreform pealtnäha kui laialdane tahes.

Kümne minuti pärast tõmbas Stolõpin kammiga läbi oma väikeste mustade vurrude ja sõitis «Standardile», et enne kuninga saabumist kohal olla. Izvolski ja teised olid juba «Standardil» platsis. Mind härra peaminister kaasa kutsuda ei suvatsenud... Issand jumal, see on ju ainult loomulik. Ja ma olen sellega aastate jooksul, aastakümnete jooksul täiesti harjunud. Aga täiesti üle ei ole ma sellest vist siamaani. Tähendab sellest, et kui sa pole Venemaal ei suurvürsti sohipoeg, ei krahv, ei miljonär, ei imetegijaks peetav petis, vaid oled lihtsalt tühipaljas maailma parim spetsialist, siis pole sa siin ikkagi mitte keegi. Peaaegu mitte keegi. Nad ei saa ilma minuta läbi. See tähendab — ma ei tee ju endale lapsikuid illusioone. Kui ma kõrvad pea alla panen, kestab Vene diplomaatia edasi. *Summa summarum* natuke tuimem, aeglasem, natuke harimatam kui praegu. Aga kui ma ütlen, et nad ei saa ilma minuta hakkama, siis on selles praktiliselt suur tükk tõtt sees. Sest nemad teavad ainult, mis nad tahavad, parimal juhul. Harilikult nad paljalt aimavad seda ja kobavad pimeduses oma aimdust. Kuidas seda maailmale vastu võetavas mahus ja maailmale arusaadavas keeles, iseendale lõkse loomata ja teistes kahtlusi tekitamata sõnadesse seada — sellest pole neil mingit kujutlust. Ma olen aastakümneid imestusega kogenud, kui fantastiliselt abitud nad oma poliitiliste tahtmiste adekvaatse sõnastamise asjus tegelikult on. Aga sedasama oskust, poolte poolt ühiselt taoteldava sihi sõnadesse valamise oskust peavad nad sealjuures teisejärguliseks asjaks — nagu ikka kakofonid muusikat. Ja-jaa. Nagu oskusi impeeriumis üldse. Ma olen kuulnud, ka Witte peab olema minu kohta ütelnud (aeg-ajalt ulatuvad ju sellised sententsid mulle kõrva) — tema sügavaks arusaamatuseks olevat minusugune üpris piiratud inimene välismaal usumatult tunnustatud autoriteet... Aga üpris piiratud olin ma tema meelest nendesamade 1907 Inglismaaga sõlmitud lepin-

gute pärast. Sest tema meelest loovutasid need lepingud Pärsia. Tema meelest libiseb Pärsia meil nende peamiselt minu poolt ettevalmistatud lepingute tõttu käest. Inglaste ja võib-olla koguni sakslaste mõjuvõimkonda... Ma vastan: võib-olla tõesti. Aga ma küsin ühtlasi härra Wittelt ja tema mõttekaaslastelt: ütlege, mis oleks parem — kas säilitada domineeriv mõju Pärsias, aga seista edaspidi Saksamaa, Austria ja Itaalia vastu üksi? Või loovutada see dominants, kui teisisi ei saa, aga sõdida, ütleme, kümne aasta pärast Kolmikpakti maade vastu Prantsusmaa ja Inglismaaga koos? Ütelge, kumb on parem? Mina igatahes kolmandat võimalust ei näe. Ja kui me siis seal reidil Edwardi saabumist ootasime, oli selge: ta tuli ainult tänu sellele, et me olime nende lepingutega hakkama saanud.

Kella üheksa aegu hakkasid meie laevad ja rannapatareid Tallinnast läänes saluuti laskma. Kell pool kümme sõitis kuninga laev «Victoria and Albert» Tallinna reidile, kaks ristilejat ja neli miinilaeva sabas.

Kui kõrvulukustav rahusaluut vaibus, sõitsid keiser ja keisrinna mootorpaadil kuninga laevale, mis vastas nende saabumisele hümniga, tuššidega, saluutidega. Poole tunni pärast sõitsid nad koos kuninga ja kuningannaga «Standardile», mis omakorda musitseeris ja paukus. Siis sõitis kuningas, niipalju, kui ma aru sain, oma «Victoriale ja Albertile» tagasi ja selle parda äärde tuli aurik kohaliku aadli ja linna-ning maarahva (uskumatu, aga tõsi, ka maarahva) esindajatega. Noh, olgu aadli ja võib-olla ka linnarahva esindajatega kuidas tahes, maarahva omad olid, võib arvata, kuberner Korostovetsi ametnike poolt põhjalikult läbi sõelatud. Tunni aja pärast laskusid rahva esindajad uuesti oma laevale ja tossutasid «Standardi» parda äärde, ronisid pardale ja lahkusid mõne aja pärast taas. Misjärel inglased sõitsid «Standardile» lõunale: *Potages Pierre le Grand et Marié Louise, Petits pâtés, Sterlet au Champagne, Chevreuil grand veneur* ja nõnda edasi.

Kui nad olid seal oma *Glacé à la Parisienne*'i kohviga alla loputanud ja seedima asunud, sõitsid kaks suurt mootorpaati «Standardilt» «Almazi» juurde ja Stolõpin tuli Izvolski ning inglastega pardale.

Mina neid vastu võtma ei tõtanud. Sest mind polnud palutud neid vastu võtmas olla. Mis tähendas, et ärgu mind seal olgu. Nii et sel ajal, kui nad Stolõpini kabinetis läbirääkimisi pidasid, istusin mina mulle reserveeritud kajutis ja silmitsesin läbi lahtise pullisilma Kadrioru randa. Olin laenanud teiselt tüürimehelt binokli ja jälgisin, kuidas inimesed —

või sipelgad, sõltuvalt sellest, kas ma vaatasin neid läbi binokli või lausa, rääkisid Suhkrumäe-aluse mereäärse tee veerde kümneid ja kümneid süllakõrgusi vaiu — või kuuse-oldekakõrgusi tikke —, igal vaial tõrvatünn või igal tikul tõrvakärjekene otsas, õhtupimedas monarhidele tulevargiks põlema panna... Siis tuldi mulle järele: härra ministrite nõukogu esimees suvatsevat kutsuda —

Ma astusin Stolõpini kajutisse. See oli «Almazi» ohvitseride salong. Kalevise, paberitega laua taga istusid tema, Izvolski ja kaks inglasi. Esimesed jäid muidugi istuma. Viimased tõusid ja tervitasid mind peaaegu ülevoolavalt: «*Dear me* — kallis professor Martens! Teie olete pardal ega tulegi meile appi?! Ja meie higistame siin juba üle tunni aja.» Sir Charles Hardinge, endine inglise saadik Peterburis, sel ajal ja ka praegu välisasjade alamriigisekretär Grey juures. Pikk punapäine täpsete lõökidega golfimängija tüüp. Tennises minu jaoks natuke liiga aeglane, oleme küllalt proovinud. Muuseas, praegu olevat ta ju varsti Indiasse asekuningaks minemas. Teine inglase oli Grey Ida-osakonna juhataja sir Arthur Nicolson, liikuv mustavurruline isand, ka tema endine saadik Peterburis ja mulle meie Pärsia-lepingu sõlmimisest seda enam tuttav.

Ma mäletan, Stolõpin jälgis meid oma tüüpilise pahura pilguga palja kollaka kiiru ja mustade kulmude alt, liikumatusena, mida ta sageli praktiseerib ja mida ta teatavasti võib vaheldada teatraalselt vehkleva liikuvusega. Ja Izvolski naeratas meile lõdvalt ja väsinult. Minul polnud siis veel teada, aga tal endal arvatavasti juba küll, et temavastane intriig on alanud, et ta on ministrikohalt mineja mees ning et ta ikkagi ei saa saadikuks Londonisse, kuhu ta soovib saada, vaid peab leppima Pariisiga, mis on tema arvates teisejärguline koht. Hiljem rääkis ta mulle, et tema soovil oligi Stolõpin lasknud mind nende läbirääkimiste juurde kutsuda. Muidu oleksid nad nende poolt kokkuseatud teksti mulle vist minu kajutisse redigeerida saatnud... Ja sealsamas oli see taas Izvolski, kes inglaste liiglugupidavuse mingi elegantse fraasiga ära puhverdas, sest Stolõpini juuresolekul oli selline sõbralikkus peaaegu et ohtlik asi... Aga täiesti mõistetav igatahes. Sest — nojah, ma ei tea, kas Stolõpin sellest ülepea midagi teadis (ja kui ta oleks teadnud, oluks see mulle muidugimõista kahjuks), aga Izvolskil oli see kindlasti teada ja inglastel seda enam: mina olin ju ikkagi peaaegu et Nobeliga pärjatud pea... (Seda on pentsik mõelda, aga 1902-sel aastal oli see au minust veel ligemalt mööda läinud kui, ütleme, Tolstoist —) Nii et Izvolski neutraliseeris

inglaste liiglugupidava lahkuse minu suhtes kuidagi osavalt ära ja siis võtsin ma nende juurde istet ja me panime poole tunni jooksul monarhide kokkuleppe paari minu täpsustusega kirja. Nagu tavaks, esialgu prantsuse keeles, millest me tegime sealsamas vastastikku kontrollitud ning aktsepteeritud vene- ja ingliskeelsed tõlked. Sest tekst oli napp ja üldine, nagu säherdused tekstid ikka. Et pisutki konkreetse muljet jätta, kõneldi seal monarhide soovil asjast, mis ei tohtinud kedagi kolmandat tagumistele jalgadele ajada: mõlema monarhi soosivast suhtumisest Türgimaa arengusse. Noh, ma ei viitsi seda Tallinna kokkulepet Vene keisri ja Inglise kuninga vahel 27-ndast maist 1908 oma mälust läbi vedama hakata. Nagunii on see juba või vähemalt edaspidi kõigis ajalooraamatuis sees. Ja põhjalikumais neist öeldakse ka arvatavasti, et see oli *Entente cordial*'i tegelik algus.

Ohtuhämaras nägin ma oma pullisilmast, kuidas sipelgad Kadrioru rannas läitsid oma tulevargi. Mäletan, ma püüdsin näha selles kurbkerget watteau'likku, aga lõõgastavat illuminatsioonipilti. Aga tõrvakärgede punakas palang ja mustav suitsemine vastu heledat kevadöist taevast oli kuidagi ähvardav. Ja mulle viirastus vägisi ühe poolaka — nimi ei tule meelde — painav maal Rooma põlemisest, mida ma olin tosina aasta eest Peterburis kunstniku ateljees näinud. Vana Köler oli mu seda vaatama tirinud. Panin pullisilma oma kummalise rahutuse vastu kinni ja läksin vaatama, mis sünnib reidil.

Ohtune bankett monarhidega, ministritega ja kõrgete sõjaväelastega (inglastest veel kindral French ja admiral Fisher) toimus leskkeisrinna pool tema jahtlaeval «Poljarnaja Zvezda». Kui ma «Almazi» tekile jõudsin, olid kolm väikest aurikut parajasti sadamast väljunud. Nad riputasid lillakasse taevasse linnatornide ette mustad suitsuvanikud ja võtsid kursi «Poljarnaja Zvezdale». Mõne minuti pärast heitsid nad temast veerandi kaabeltau kaugusel ankrud sisse. Ja siis algas reidil kontsert. «Poljarnaja Zvezda» ja tema juures ridamisi peatunud laevad olid «Almazi» võõrist kaabeltau kaugusel. Üle tüüne lillakashalli mere kostis selgesti kolmel laeval korraka lauldav «God save the King» ja siis «Bože tsarja». Muuseas, minu ometi küllaltki musikaalse kõrva jaoks on need hümnid alati tundunud naeruväärselt sarnased. Ümberkaudsete laevade helgiheitjad suunati leskkeisrinna laevale. Selle kullatud köisornamentidega parras süttis sädelema. Reelingule tulvas ilmselt banketilauast tõusnud sipelgaid. Binokliga oli selgesti ära tunda helepunases ing-

lise mundris Niki ja valgebrandebuurilises vene ratsaväe mundris Edward, ümber daamid ja härrad, keda ma ei suutnud identifitseerida.

Keegi mu kõrvale «Almazi» reelingu äärde astunud isand seletas: parempoolne lauljate laev oli vene koori oma. Koori nimi pidi olema «Gusli» ja see pidi tegutsema Tallinna vene klubi juures härra Diakonovi juhtimisel. Keskmine oli sakslaste laev. Seal laulsid *Männergesangverein* ja *Liedertafel* härra Törnpu eestvõtte. Vasakpoolne pidi olema eestlaste aurik. Neid pidid juhatama härrad Topman ja Bergmann. Aga hümnid lauldi ühiselt härra Törnpu kepi all, kes seisis selle tarvis helgiheitjavihus sakslaste laeva roolikajuti katusel. Pärast hümnid ja neile järgnenud keiserlik-kuninglikke aplause laulsid venelased vene, sakslased saksa ja eestlased eesti keeles igaüks kolm laulu. Esimest kahte eesti laulu ei tundnud ma omas võhikluses ära. Kolmas oli vististi Miina Hermann «Tuljak». Tundmatu minu kõrval reelingul ütles:

«Kas pole liigutav kolmekeelne kontsert? Et kuningas Edward oma kõrvaga kuuleks, kui valed on kõik sotsialistide jutud rahvuslikust rõhumisest, mis Baltimaade rahvaste kallal sündivat. Kuulake: kõigil on õigus — ja lausa keisri enese ees — ülistada oma keeles keisrit ja isamaad.»

Ma mäletan, ma pöörasin pead ja silmitsesin oma naabrit. Meid ei valgustatud helgiheitjatega. Ma nägin ööhämaras, jaheduse pärast tõstetud musta palitukrae ja musta melonkübara serva vahel neljakümneaastase jässaka ruugevuntsilise mehe nägu. Ideaalselt mittemidagiütlevat nägu. Ma mõtlesin: see on kas keegi kubermanguhärradest, kes on pääsenud «Almazi» pardale tseremooniat jälgima ja mängib tobedat lojaali. Või on tobe lojaal. Kõige kindlam hoiak tänapäeval. Sellele, kes suudab oma naeruväärsusest üle olla. Või see on Stolõpini nuhk, kes tahab teada, mis ma tema jutu peale ütlen.

Ta pööras rahuliku täidlase näo minu poole ja mõõtis mind hallide ainitiste silmadega. Ma mäletan: ma tundsin füüsiliselt, et ta mõtles sedasama mis mina: see on kas keegi impeeriumi ametikandjaist, kust mina neid tean. Või keegi Stolõpini nuhk. Mõlemaga tuleb olla ettevaatlik. Ta ei öelnud midagi. Aga äkki tundus mulle, et tema näos ja tüübis ja äsjastes venekeelsetes lausetes oli midagi tabamatult võõrast — tähendab o m a s t — Nii et ma küsisin eesti keeles:

«Kas te teate, kuidas on eesti kooride nimed?»

Ta vaatas mind silmapilgu tummalt ja vastas, just nagu ilma vähemagi üllatuseta:

««Estonia». Ja «Lootus»...»

Need rahvad ja keeled, lipud ja riigid olid ammu enne Pärnu jõesadama kohtumisi tallel ja ootel mu sisemises teadmises. Sest ma olin neid kõiki ja veel palju enamaid kaheksakümne üheksa aasta eest Elbe jõesadamais näinud ja kuulnud. Ja see tume, see rohesinine Vaskrääma männimets, mis kupeeaknast mööda voolab — see ju polegi mets. Ei! See on lapsemeelselt joonistatud lainesäbrudes rohesinine Elbe jõe vesi... Ja üks poiss, seitsmeaastane, siledakuuline, puhtapüksiline, nagu advokaadihäraste pojad ikka, ujutab seal paatide juurde laskuval trepil Hamburgi punase lipuga mängulaeva...

Seal kuskil ta selja taga — ja-jaa, *Gartenstrasse Nummer neun* (ma ei ole ju seda välja mõtelnud — issand jumal — see ju oli — see ju on) — kollaka krohvida kitsa tänavaküljega püstakas maja... Millegipärast ovaalsete ülakorrakendega... Võib-olla prantsuse mõju... Ma ju olen seda maja näinud — kui ma olen seal sündinud... Tähendab, mitte seda maja päris otseses mõttes. Kui ma kohe oma esimese välismaakomandeeringu alguses Hamburgi sõitsin (kuhu siis mujale?! Kui ma pidin seal kaheksakümne üheksa aasta eest sündinud olema!), siis oli seal endise Liivavärava taga kõik juba sootu uus, 1842 kapitaalselt maha põlenud, minu sünnimaja teiste seas, ja minu sinnajõudmise ajaks sootu äratundmatult ümber ehitatud. Aga ma leidsin antikvariaatidest vanu gravüüre, mis aitasid mu mälul enam-vähem taastuda... Ja ma sõitsin sellesama voomaga Hamburgist Göttingeni ja leidsin ka seal oma eelmise või üle-eelmise elu jäljed üles.

Seal kuskil peaaegu et — kuidas seda tõlkida — Hiimäe jalal. Kenas roosakas Leine jõe kaldamajas. Mida siis, kui ma aastal 1869 — Friedrich Martens seekord, eks ole — sinna jõudsin ja seda maja otsima hakkasin, ka enam olemas polnud... Üleval musta kiltkivist katuse all, maakohtuniku lese juures tudengitoas... Arvatavasti oli minu isa — nojaa, Hamburgi advokaat Jakob Nikolaus Martens, olnud kohtunikuga oma ametitöö kaudu tuttav. Ja mina kolisin sädistisest lese safranilõhnalisse ärklituppa sügisel 1776, sel ajal kakskümmend aastat vana... Või olen ma selle välja mõtelnud? Ma mäletan ju üsna selgesti, üsna selgesti auväärt professor Pütteri riigiõiguse-loenguid... Ja tema enese pisikest punetavat ohetanud nina, vesiseid silmi, allonžparukat ja ta natuke kortsus šabood ning natuke võidunud kätiseid — Issand, ma ei ole seda ju välja mõtelnud! Mispärast pida-

nuksin ma selle välja mõtlema?! Kui ma olin ometi vaata et esimene poiss Pütteri lemmikõpilaste seas... Jaa, kõik on hiljem kinnitanud, et Pütteril olevat olnud Martensi teaduslikule väljakujunemisele erakordselt suur mõju. Aga et oma põhihuvi rahvusvahelise õiguse vastu olevat Martens toonud juba Hamburgist Göttingeni kaasa... Igatahes üks Pütteri lemmikõpilaste seast... Aga missugune ma sel korral õigupoolest olin?... Seesama mis hiljem, arvatavasti. Aga variatsioonid võrra sellest erinev. Loodetavasti moraalselt kübekese madalam variant... Et nüüdne saaks kübeke kõrgemaks osutuda... Tookordne algusest peale — juba päritolu tõttu, eks ole — palju sujuvam ja lihvitum kui mu Pärnu- ja Peterburi-mina. Ja ilmsesti pealiskaudsem. Aga hakkajam, söakam, pealekäijam. Ka sedasinast saja aasta eest moes olnud tagasihoidlikkust mängides. Igatahes lustakas tudeng. Kelle menuett oli esialgu hoopis sidusam kui tema sule alt sigivad tekstid. Edukas tegelane professoriperekondade ja õpilaste *assemblée*'del muidugi. Silmahakkavalt seltskondlik. Aga märksa vaatleja jaoks siiski kummaliselt — kuidas seda ütelda — *unbeteiligt*. Arusaadav ka. Sest sel ajal ju veebruarilõpu poiss. Tähendab, kala. Ja hoopiski mitte see kohmakas augustikuine lõvikutsikas, mis kaheksakümne üheksa aasta pärast... Nii et *unbeteiligt*. Kusjuures ma ei tea selle kohta siiamani, kas seda peab arvama mulle kasuks või kahjuks. Kasuks, kui mu kõrvalseisja-asend oli tingitud sisemisest püüest tõsisemate väärtuste poole, mäherdusi ma polnud enese jaoks veel leidnud. Kahjuks — kui see oli ainult mu jaheda egoistliku edule-mängu allakriipsutus... (Nagu oluks selline mäng mulle mu praeguses elus läbini võõras...) Igatahes liikuv märgas krapsakas noormees. Ja väliselt — kõikide sõber. Göttingeni luuleringlased kaasa arvatud. Boie, Hölty, krahvid Stolbergid ja kes. Nii palju kui neid sel ajal veel Göttingenis leidis. Minu sõbrad puha. Sellest hoolimata, et nemad mässasid värssidega, mida mina kerglaseks hindasin, ja et nemad kummardasid Klopstocki, kellest mina ei hoolinud, ja et nemad põlgasid prantsuse vaimu ja keelt, aga mina pidasin varsti oma esimesed loengudki prantsuse keeles... Selleni kulus küll omajagu aega. Sest ma ütlesin: ma olin pealiskaudne noorsand. Kiire, aga pealiskaudne. Nii et koguni oma doktoridissertatsiooni (aastal 1778) pidin ma ümber töötama, enne kui see kaitstuks arvati... Mingit selletaolist häbi pole mulle mu nüüdses inkarnatsioonis tõesti enam juhtunud... Ja siis sai minust Peterburi, ei-ei — Göttingeni rahvusvahelise õiguse professor. Aastal 1784. Kui ma olin kakskümmend kaheksa aastat

vana... Ja varsti olin ma Hannoveri printside riigiõiguse õpetaja ja veel seda ja teist ja kolmandat. Ja siis, printsluke õppetundide, loengute, diplomaatiliste lähetuste ja tantsupidude vahel, kirjutasin ma raamatu, mis mu kuulsaks tegi — *Précis du droit des gens moderne de l'Europe*. Ja siis avastasin ma enesele töö, mis mu nime lõplikult põlistas — minu *Recueil des traités*, millest minu eluajal ilmus seitse köidet ja mida mu nõbu Karl hiljem jätkas ja mida Geffkeni ja teiste poolt tänapäevani jätkatakse. Ja mis tahtis olla kõigi tähtsamate rahvusvaheliste lepingute kogu alates 1761-sest aastast. Tänu minu *Précis*'le hakati mind pidama rahvusvahelise õiguse positivistliku koolkonna rajajaks teooria mõttes, tänu minu *Recueil*'le aga sellesama suuna kõige suuremaks praktiliseks süstemaatikuks... Nii et pole ime, et minuga tegeldi ülikoolides veel viiskümmend aastat pärast mu surma. Ja et ma sain oma kunagisest olemasolust uuesti teada...

Ma olin Pärnust 1855 koletu jaanuarikülmaga Peterburi lükatud. Mina — Friedrich Martens, tähendab... Priidust poisikene... Nädalaks vend Juliuse juurde, kes oli juba kaks aastat Moika peal apteekriõpilaseks olnud. Ja kes mu Peetri kiriku vaeslastekooli edasi lükkas. Nagu pidigi sündima. Sest Juliuse toaubrikusse ja hoolele ei saanud ma tõesti jääda. Ja ma olin vaevalt kaks kuud seal paigal olnud — Malaja Konjušennaja ja Svedskaja vahel, kiriku taga, vanas krponusinis, igavesti kütmata ja kõledas kivimajas, sadakonna Peterburi luteri usku orvu seas —, kui kirikukellad hakkasid korruga lööma ja meid aeti kirikusse teenistusele ja pärast koolimajja leinaaktusele kokku: keiser Nikolai Esimene oli surnud... Ja ma mäletan sellega seoses kahte minu käekäigule nähtavasti olulist asja. Esimene oli see. Inspektor Zeiger andis meile üles: iga laps pidi kirjutama luuletuse keisri surma puhul. See inspektor Zeiger oli vilgas noorepoolne mees, varapaljaspäine ja õhetav, kellel olid riidekaupmehest vend ja kindralist onu. Venda olin ma juba mitu korda näinud meie koridoris vilksatamas. Tema käis härra inspektoril sageli külas. Kindralist olin ma ainult kuulnud. See pidi olema kindral ja keiserlik ihuarst doktor Mandt. Tähendab, luuletus keiser Nikolai Esimese surma puhul. Ma ei tea, kas härra Zeigeril puudusid pedagoogilised kogemused või oli tema pugemistung nii suur. Sest mis luuletust võis meiesuguste käest loota. Kuigi ülesanne oli mõeldud vist esmajoonel vanemate, kolme- või neljateistkümnepäevaste õpilaste jaoks. Aga mina olen millegipärast alati tundnud, et niisugused ülesanded puudutavad ka mind. Ma

tean, et ma ise pole ainus, kes on seda tähele pannud. Mu vastased on tõlgendanud seda minu joont kõrgendatud edevuseks, mu austajad kõrgendatud kohusetundeks. Ma ei sõanda ütelda, kellel on õigus... Tegelikult muidugi teesklus — seesinane sõandamatus. Tegelikult usun ma ju, et õigus on austajail. Aga et näida suurejooneline, kõikemõistev, kõikehõlmav, ütlen ma: õigus on kord esimestel, kord teistel. Ja lisan, et veel kõikemõistvam olla: ma loodan muidugi, et teistel sagedamini kui esimestel... Ah, tühi peeglijänestega mängimine — Ma tahan ütelda: ka mina, kümneaastane, nagu ma olin, hakkasin sepitsema luuletust keisri surma puhul. Meil oli ju saksakeelne kool. Ja saksa keel oli mul Pärnu tänavanurkadelt ja õhust ja kahest aastast Krügeri saksa algkoolis kenasti käes. Ja eesti ning saksa kirikulauluraamatuid olin ma lehitsenud isa järelt küll ja küll. Nii et rütmist ja riimist oli mul mingisugune ettekujutus olemas. Ja ka tarvilikud seosed olid mul äsjastest leinakõnedest enam-vähem peas. Nii et esimese salmi kirjutasin ma endalegi üllatuseks sujuvalt valmis:

*Wir, Waisen, hier im stillen Hafen,
Wir wissen doch nicht, was uns wird,
Da Gott uns nahm, den armen Schafen,
Den, der uns Vater war und Hirt.*

Järgmise salmi alguse panin ma sellesama hooga ühest meie rektori leinakõnest kirja:

Dank dem illustren Herrscherhause

Aga sinna jäin ma kolmeks päevaks lootusetult pidama. Ja minu just selles seisus olles nõudis Zeiger meilt meie tööde ettenäitamist. Enamjaol polnud veel kriipsugi paberil. Paaril poisil oli midagi päris pikka kokku kirjutatud, aga härra Zeiger lükkas selle kõrvale. Kui ta oli pilgu minu ridadele heitnud, vaatas ta mulle läbi oma läikivate prillirataste otsa:

«Martens, kas sa kirjutasid selle i s e?»

«Ise.»

«Khm. Tule pärast tunde minu juurde.»

Ta pistis minu pooliku luuletuse tasku ja mina läksin pärast tunde tema ukse taha meie magamiskambrite taga koridori lõpus ja koputasin:

«Herein!»

Ma astusin sisse. Härra Zeiger seisis harkisjalu keset tuba, ta oli viististi mööda kaltsudest põrandariiet edasi-

tagasi kõndinud, käed vaheliti rinnal ja hanesuletüügas, terassulgu otsa torgatud, käes. Minu luuletuseleht oli tal laual.

«Aa. Nii et — kirjutasid ise?»

«Ise.»

«Peast seda mäletad?»

Võristasin viis rida talle maha.

«Mh. Kas sa tead, mida tähendab *Le roi est mort, vive le roi?*»

«Kuningas on surnud, elagu kuningas.»

«Ja teadki...? Ah sa sitikas... Mnja. Kahju, et *roi* peale pole saksa keeles riimi.»

Sealsamas torgatas lahendus mulle pähe. Ma ütlesin:

«*Roi* polekski ju meil võimalik ütelda. Meil võiks ehk olla *Der Zar ist tot, es leb' der Zar*—»

«Kuule» — ta vahtis mind silmapilgu imetleval ja siis natuke aega uduseks ja tühjaks muutuvale pilgul. «Käes!» Ta toppis mulle sulle pihku: «Istu laua taha ja kirjuta oma paberile—» Ta ütles mulle ette ja mina kirjutasin:

*Dank dem illustren Herrscherhause
Sind wir doch aller Sorgen bar
Und können rufen ohne Pause:
Der Zar ist tot, es leb' der Zar!*

Järgmise hommikupalvuse ajal pidas härra Zeiger meile koolisaalis uuesti asjakohase, tähendab keisri surma kohase kõne. Taas neilsamadel motiividel, mis nüüd olid juba meie luuletuse motiivid. Meist orvukestest vaeslastekooli kaitstud sadamas. Meie loomulikust murest oma armsa isa ja kalli karjase kaotuse puhul. Ja sellest, kuidas meie Kõrgestihiilgav valitsejakoda meid sellest uue tsaari läbi üle aitab. Ja jumala eest — kui õhetav härra Zeiger kalli karjaseni jõudis ja rääkima hakkas, kuidas seesinane õnnis kadunu kõigi Euroopa valitsejate suureks eeskujuks olnud, kõõksatas ta hääli liigutusest ja üle ta õhetavate põskede veeres hiilgavate prillirataste tagant häbeliku rutuga paar-kolm pisikest hiilgavat pisarat — ma mäletan, et ma mõtlesin: otsekui oleksid ta prillid poeginud... Aga siis ta kuulutas, et mina, väike Friedrich Martens, tertsiaan, pidin olema selle kõige kohta kiiduväärt kauni luuletuse kirjutanud, ja käskis lugeda mul selle tervele vaestekoolile ette.

See oli mu esimene avalik etteaste. Noh, ma ei närvitse- nud oluliselt rohkem, kui mul hiljemgi, vähemalt neljaküm- nenda eluaastani, moeks oli. Alles pärast seda vabanesin

ma esinemisnärvisusest. Aga ma ei närvitsenud sel esime- sel korral muidugi ka vähem. Mu suu tundus mulle kuiv ja hääli kahe ning ma pidin end saja häguks sulava lapsenao ees hirmsasti sundima. Aga vaevalt oli seda tol esimesel korral väljapoole rohkem märgata kui hiljem kõigil Brüs- seli ja Haagi ja Genfi konverentsidel.

Ma lugesin luuletuse ette. Sealsamas, väikesel poodiu- mil, valgemuntrilise ja mustakrepilise keisripildi all, mida polnud veel jõutud Aleksander Teise pildiga asendada. Zei- ger lõpetas palvuse, viipas mu enese juurde, saatis lapsed klassidesse ja ütles:

«Martens, siamaani töid tertsiaanid järjekorras iga päev kell seitse õhtul teekannu köögist minu tuppa. Järjekorras ja ilma tasuta. Nüüdsest peale on see sinu töö. Iga päev täpselt kell seitse. Ja tasu eest. Ma maksan sulle kaksküm- mend kopikat kuus.»

Muidugi tekitas minu ülesanne kadedust, — mille mööda- pääsmatust ma tollal ei aimanud. Ja mille avaldusi ma ei mõistnud tähele panna. Aga mitte lapselikku kadedust ei tahtnud ma meenutada. Vaid midagi hoopis täisealisemat ja õudsemat. (Aga huvitav, mispärast see mind niimoodi vae- vab, et ma pean seda jälle silma eest mööda kerima...?)

Ma olin juba paar nädalat Zeigeri teekannuga õienda- nud. Ma pidin tooma selle ta tuppa ja asetama kandikule tasside juurde väikesele lauale kõrge raamaturiiuli taga. Iga kord ajas Zeiger sel ajal minuga akna alt oma tugitoo- list juttu. Või ütles midagi raamatute kohta, mis olid tas- side juures laual:

«Vaata seal seda. See on huvitav raamat. «Gulliveri rei- sid». Sa peaksid seda lugema.»

Ma panin kannu kandikule ja lehitsesin imelikult kerge, paksu ja valge paberiga raamatut.

«Ma ei oska inglise keelt...»

«Õpid, õpid,» ütles Zeiger soosival õhinal. Ja mina lehit- sesin raamatut ja leidsin sealt imelisi puhtajoonelisi fantas- tilisi pilte: kääbuseid ja inimesi ja hiiglasi, ahelais ja ahel- damata — Noh, ma ei usu, et minu universaalse relatiiv- suse kogemus üleni sealt Zeigeri riibli tagant pärit on — või igatahes mitte ainult neist «Gulliveri» illustratsioonidest...

Siis, ühel juba vist aprillikuu õhtul tulin ma taas täp- selt kell seitse tulise kannuga Zeigeri ukse taha ja koputa- sin. Ta ei hõiganud mind sisse. Kannuga kõõki tagasi minna oli päratu pikk ja trepiline tee. Ma katsusin ust. See oli lahti. Ma astusin sisse ja tõmbasin ukse oma selja taga

kinni. Läksin riiuli taha, panin kannu lauale ja nägin: «Gulliveri reisid» olid eile ja tunaeile kadunud olnud, võib-olla peremehe voodi juures põrandal, aga nüüd olid need taas siin laual. Ma tegin raamatu lahti ja hakkasin uurima, kuidas õieti olid kääbused magava Gulliveri aheldanud... Seal samas tuli Zeiger oma vennaga sisse. Ma ei näinud neid riiuli tagant. Ma tundsin nad sammudest ja hingamisest. Ma seisin seal pisut ehmununa. Ma tean, ma oleksin pidanud riiuli tagant esile astuma, vabandama, seletama, et olin toonud kannu ja nii edasi. Lapselikust kohmakusest viivitasin ma silmapilgu. Sugugi mitte huvist midagi ootamatut kuulda saada—

Mehed astusid riiulist mööda ja võtsid tugitoolides istet.

«Mis sa tahtsid mulle rääkida?» küsis Zeigeri vend.

«Kas sa onu Michaeli enne tema Saksamaale-sõitu nägid?»

«Ei. Veidral kombel sõitis ta nii ruttu, et ma ei näinudki—»

Zeiger ütles sosinal:

«Keiser ei surnud üldsegi närvipalaviku kätte.»

«Mille kätte siis?»

«Mürgi kätte—» sosistas Zeiger.

«Mis sa räägid...? Kes talle siis mürgi andis...?»

«Tead — ma ei saanudki ta sõnadest aru, kas tema ise või ta ametivend doktor Karell —»

«Issand! Mis sa sonid...?!»

«Egas mitte, salaja. Vanamehe enese käsul. Saad aru. See sündis keisri enese käsul...»

«Ja mis pärast siis ometi—»

«Noh, et ta oli riigi niimoodi kraavi ajanud, nagu me oleme. Ja tee tagasi rebida ei mõistnud. Ja uhkus ei kannatanud enam välja—»

«Õige tegu. Jumala eest,» ütles Zeigeri vend.

«Õige muidugi,» tunnistas Zeiger, «ta pani ju Krimmis pool miljonit meest magama. Kaks korda rohkem kui kõik vaenlased kokku. Ja missugune saapakontsavalitsus. Ja missugune majanduslik laos—»

Ma ei tea, mis nad edasi rääkisid. Ma seisin — ei, mitte tarkusest, vaid arusaamatusest ja hirmust mõned minutid, kaks, kolm, neli minutit liikumatult ja hääletult paigal. Siis hiilisin nii tasa kui oskasin ukse juurde — riiul varjas mind akna all istujate eest —, paotasin ukse, libisesin välja, panin ukse enese taga kinni, ikka nii tasa kui mõistsin, ja sööstsin ümber koridorinurga peldikusse.

Ma ei tea, kas nad minu väljumist kuulsid või ei kuulnud. Igatahes küsis inspektor järgmisel päeval:

«Martens, millal sa mulle eile teekannu tuppa tõid?»

«Kell seitse.»

«Miks sa ei koputanud?»

«Ma koputasin. Aga teie ei märganud. Te ajasite oma vennaga juttu.»

«Soo...? Ja mis juttu meie ajasime?»

«Ma ei kuulnud.»

«Kuidas sa siis ei kuulnud?! Sul on ju kõrvad peas?!»

«Mmmm— Kui ei kuula, siis ei kuule.»

«Ah nii...»

Ma vaatasin nii selgesti ta prillidesse kui suutsin. Aga tundus, et ta ei uskunud mind. Jaa, tundus, et ta jäigi mind kahtlustama. Ta jättis mulle mu teekannu-ülesande alles, seda küll. Aga vähemalt nüüd takkajärele sellele mõeldes paistab mulle, et ta hakkas mind natuke pelgama. Ja kui ta mind aasta pärast minu gümnaasiumi-püüdmise asjas nii tugevasti toetas, siis — mulle on paistma hakanud — võib-olla mitte paljalt veendumusest, et mul tõesti tasuks edasi õppida, vaid ka soovist saada minust kiiremini lahti...

5

Nii et ma ei teagi õieti, mis aken see tegelikult on, millesse ma juba tüki aega vaatan ja mille taga haljas männimets mööda libiseb... Kas see on ikka selle pisikese vaguni aken — ja vagunis sõidab üks veel enam-vähem kebja vanamees, salanõunik Friedrich Fromhold Martens Pärnust Peterburi... Sest Impeeriumi välisminister kutsub teda kiiresti nõupidamisele... Nad ei tule ju ilma temata toime — salanõunik Friedrich von Martensita, kes saab varsti kuuskümmend neli aastat täis— Või on see aken hoopis tõllaaken ja see vagun tõld, mis sõidab... kaheksakümne üheksa aasta eest, maanteel männimetsade vahel Kasselist Frankfurdi poole — mis need kohad seal olidki, mitmesugused Ober- või Nieder-Ohmenid... Ja tõllas tõttab hoovinõunik Georg Friedrich von Martens Frankfurdi Liidupäevale... Ta on seal kolmes või neljas komisjonis korraka tegev ja nad ei tule ilma temata kuidagi toime... Ikka veel imes selge peaga ja kerge koivaga isand see hoovinõunik, olgugi varsti kuuskümmend viis täis—

—Ja miks ta ei peaks olema pahas tujus? Jah, miks ta ei peaks olema mures? Miks ma ei peaks olema närviline...?

... Issand jumal, ma olen eluaeg rääkinud: Vürstid on me lahked sõbrad, aga teadus me lahkeim sõbratar! Mis ei tähenda, et ma oleksin keeldunud või võinud keelduda tarvilikust austusest vürstide vastu. Aga räägitakse, ma olevat sellega valel aadressil liialdanud... Kerge rääkida. Nüüd, kus prantslased on maalt läinud ja Vestfaali kuningat ega kuningriiki pole enam olemas ja mina olen jälle oma vana Hannoveri teenistuses, pärast mõningaid raskusi, aga siiski... Nojaa, nüüd ütlevad paljud (muidugi mitte mulle suu sisse, vaid mu selja taga): Ja-jaa, tema *Recueil*'d ja *Précis*'d ja nõnda edasi, ja tema teened Viini kongressil ja kõik — seda küll. Aga kes käis prantslaste võimu ajal Pariisis Napoleoni kummardamas?! Tema! Ta seletab muidugi, et ta käis seal Göttingeni magistraadi käsul — Palju mis. Kas magistraat oleks saanud teda kõrvalepõikevõimaluseta käsutada, kui ta poleks olnud ise — kõige kahtlemise- ja nihelemise kiuste — sisemiselt valmis kõbinal-kõbinal keisri juurde reisima?! Ta räägib muidugi, et ta käis seal Göttingeni ülikooli pärast! Ja et ta saavutaski ülikoolile keiserliku kaitse. Aga peale selle ja esmajoones saavutas ta seal isikliku soosingu! Tema ütleb muidugi — väga suhtelise, väga põgusa — See on alati kõigi kaasa-jooksikute jutt! Kõigi äraandjate jutt! Aga seda ta oli. Sest tema saavutas Napoleonilt niisuguse soosingu, et meie (pfui! — tähendab Vestfaali) kuningas Jérôme — aga see oli usurpaatori lihane vend, ärme unustame ära — võttis teda mitusetu korda lahkesti vastu ja tiris ta enese juurde Kassellisse ja nimetas ta oma Vestfaali riiginõukogu liikmeks — *Membre du Conseil supérieur de l'État de Congo* — Oot-oot-oot, nüüd läks mul midagi vist segamini —

Ma virgun nõksatusest, ma ei tea, kas täielikult või poolikult, ja tunnen ennast veel vastikumalt kui äsja. Me seisame kuskil keset umbrohtu ja metsa. Vaguni akna all on kitsuke perroon. Kuninganna Victoria (kes on kaheksa aastat surnud, issand jumal) tuleb paksu ja tõbijalgse vana-eide sebmist sevides mööda perrooni, hall rätik peas ja väike piimakard käes, ja kaob kolmanda klassi vagunite poole. Õigus: me seisame Surju jaamas ja sõidame minuti pärast edasi: aga mina olen kirjutanud, mis ma olen. Tingimata. Mitte ühte silpi ei võta ma tagasi. Mina — Frédéric de Martens, *Membre du Conseil supérieur de l'État de Congo*, ametisse seatud Belgia kuninga Leopold Teise poolt Vene keisri Aleksander Kolmanda isiklikul loal. Midagi ei võta ma tagasi. Ainult sellesinase neetud portfelli, mille see rong on oma neetud raputamisega millimeeterhaaval nihu-

tanud mulle vastu külge, nii et ma selle raskuse all peaaegu lämbun — selle lükkamata ma enesest eemale. Eemale — koos selle armetu raamatuga, mille ma portfelli viskasin: Jefron-Brockhaus, täiendusköide number kaks. Aga ikkagi võta ma tagasi, mis ma olen kirjutanud. Ei. Sest see on sõna-sõnalt tõsi. Kõik, mis ma selle kohta olen ütelnud. Mul on see ju sõna-sõnalt meeles. Nagu peaaegu kõik need tuhanded leheküljed, mis ma olen kirjutanud, nii ka need paar — minu teosest «Vostotšnaja voina». Anno 1879:

Riigikantsleri ringkirja avaldamisega 11-st aprillist ja Kõigekõrgema Manifestiga 12-st aprillist kuulutas Venemaa enese pidulikult Otomaani impeeriumiga sõjas olevaks. Vene valitsus pidas tarvilikuks teatada sellest erinoodiga, mis kannab 12-nda aprilli kuupäeva, Türgi asjadeajajale Peterburis Tevfik-beile, kellele sellesamaga anti korraldus võtta välja oma passid. «Mis aga puutub Türgi alamaid Venemaal,» jätkab noot, «siis need nende seast, kes soovivad lahkuda maalt, võivad seda teha, kes aga eelistaksid paigale jääda, võivad kõigiti arvestada seaduste kaitset.»

Päev enne seda, s. o. 11. aprillil, oli Vene asjadeajaja Konstantinoopolis härra Nelidov teatanud Portale oma valitsuse nimel, et, esiteks, diplomaatilised suhted Venemaa ja Türgi vahel on katkestatud, ning, et teiseks, Saksa konsulid on võtnud enestele Vene kodanike huvide kaitsmise Türgis... Pärast seda ja selsamal päeval sõitis härra Nelidov koos kogu saatkonna ja konsulaadi isikulise koosseisuga Konstantinoopoli ära.

Seda uskumatut on fakt, et kõigi osutatud seikade kiuste leidis Türgi valitsus olevat võimaliku süüdistada Venemaad sõja alustamises ilma sõda kuulutamata!

Mida oleks mul siit tagasi võtta? Mitte ühte silpi, olgugi see kolmekümne aasta eest kirjutatud. Ma ütlen: aeg saab hällida tõe ainult seda ilmsemaks. Ja ka järgmise lehekülje kohta võin ma ütelda puhtast südamest sedasama.

Ettetoodud dokumentaalseid andmeid arvestades peab säherdune süüdistus paistma küll täiesti absurdne, kuid sellest hoolimata väljendati seda Türgi valitsuse poolt telegrammis 13-ndast (25-ndast) aprillist Türgi esindajale Londonis. Tevfik-beile Peterburis antud avaldus kuulutati «ebanormaalseks ja kõigi tsiviliseeritud rahvaste poolt alati arvestatud tavade vastaseks». «Inimarmastuse tundest» juhindudes palus Hiilgav Porta, vastavalt Pariisi 1856-nda aasta traktaadi kaheksandate paragrahvile, suurriikide vahendust, kuna Venemaa pidavat «suhtuma põlastusega kõigisse oma rahvusvahelistesse kohustustesse». Vähe sellest: äsja-

nimetatud Inglise saadikule sir Liardile kurtis sultan isiklikult, et Venemaa olevat alustanud sõda ilma seda eelnevalt kuulutamata — without previous declaration of war.

Türgi valitsuse selliste avalduste suhtes ei tea, mida neis rohkem imestada, kas pahatahtlikkust või naiivsust. Pärast kõiki Vene valitsuse ülemal osutatud avaldusi ei saa tema süüdistamist sõjakuulutusest toimunud sõjaalustuses tõesti tunnistada muuks kui äärmiselt jultunud sammuks, mis kõlbab näitama, milliste abinõudeni Türgi viimase sõja ajal läks, et levitada Euroopas kõige pahandavamaid väljamõeldisi Venemaa ja tema au ning õiguste kaitsjate kohta.

Noh, tegelikult ju ka see minu lehekülj — jumala õige. Vähemalt kui arvesse võtta, et see on määratud asjatundlikule lugejale ja mitte nunnakloostri noviitsidele, kellel võiks tekkida mulje Venemaa ja Türgi äraarvamast moraalsest erinevusest... Asjatundlik lugeja teab nagunii, et vahed moraalsete tasemete vahel pole poliitikas ialgi absoluutsed... Ja kui ma sel leheküljel nüüd midagi teisiti ütlesin — nojaa, võib-olla ei paigutaks ma *inimarmastust* praegu enam jutumärkidesse nagu seal —, siis mitte sellepärast, et ma ei näe, kuivõrd see Türgi tekstis on paljas instrument manipuleerimiseks — mitte sellepärast, vaid, nojah, ma ei tea isegi, miks... Ja ma ütlen: kui ma sel leheküljel midagi muudaksin, siis mitte sellepärast, et seal on midagi vale, vaid sellepärast, et ma pole ise enam kolmekümne neljane nagu siis, vaid olen kahe kuu pärast kuuskümmend neli täis... Aga mis teevad need Jefron-Brockhausi kaabakad—

Ma lükkasin oma vana kollase portfelli mööda tumelillat polstriplüüsi põlgusega endast kaugemale. Sigadusliku kõite pärast, mille ma sinna hommikul ikkagi pistsin. Ja palun mõttes oma põlgusliigutuse vanalt healt portfelli andeks. Ei-ei, Jefron-Brockhausi leksikon ise on olnud seni kokku võttes korralik tükk. Olgu ta — eriti oma viimastes köidetes — kohati kui ninatargalt liberaalne tahes, et mitte ütelda kui revolutsioonitsev tahes... Ikkagi tubli tükk siiamaani, vähemalt üldmulje järgi. Ega ma pole teda ka üksikasjaliselt uurinud. Aga töö juures kasutanud muidugi küll ja küll. Ta on mul ju kodus riivil reas. Kõik nelikümmend kolm köidet. Mustad kuldkirjaga seljad, rohelised kaaned. Soliidne tunne kätte võtta. Kõigest hoolimata. Siiamaani. Ha-ha-haa: sest minu kohta kaheksateistkümnendas põhiköites peaaegu laimatu artikkel sees... Ma tean, see võib tunduda naeruväärne, aga mis oleks lähedasem, mis oleks tundlikum mõõdupuu...? Ja nüüd — teises täiendusköites — siisugune

mõnitamine... See täiendusköide on ju juba vist aastapäevad olemas. Aga mina polnud juhtunud sinna vaatama. Kummaline küll. Sest keegi oli tirinud minu eksemplari Peterburist Pärnu. Võib-olla Nikolai mullu sügisel. Tema lohistab teinekord raamatuid ootamatuisse kohtadesse. Nii et see aetaks nüüd Gartenstrassel minu etäžeeril. Oli seal talv otsa saanud ja sellepärast mul märkamatuks jäänudki. Kuni härra Christiansen eile, pärast meie tennisemängu—

Nojaa, proua Maryl hakkas eile meie mängu jälgides järele. Ta ei täinud jälgida meid läbi klubi akna. Ta istus õues, platsi ääres pingil. Aga õhk oli kevadine ja loodetuul kaunistas karge. Mina mõtlesin — meelega teravalt servides ja direktori tõmbivõitu lööke tagasi põksutades: huvitav, miks proua Mary siin õieti külmetab? Kas see on lihtsalt igavusetõrje? Või naudib ta siin midagi...? Mida? Kas minu suhteliselt elegantset, aeglast, aga möödapääsmatut võitu? Või tõesti oma mehe kohmakat vastupunnimist? Seda, et tema, kõhukas mees, p u n n i b mulle ikkagi vastu...? Vaevalt. Sest see ei peaks ju olema — eriti naise silmis — kuigi esteetiline... Nii et ta jälgib siis ikkagi seda, kuidas ma tema mehest jagu saan...

Kui me olime direktoriga duši all läbi ja riides, aga proua vabistas klubiruumis õlgu, kutsusin ma nad Gartenstrassele rummiga teed jooma. Kaarli Frieda tõi tulise tee lauale ja mina tegin «Jamaica» lahti. Terve tuba silmapilk imevaldavalt magusat, just nagu vana puitu meenutavat, just nagu imeliselt turvalist lõhna täis... Ma kallasin seda neile ja enesele suured solksud tullisse Popovi teesse. Nii et see hakkas teeauruga kümnekordselt lõhnama ja voolas meil kuumade sõõmudega mõnusaalt ihusse laiali. Me rääkisime sellest, et mina sõidan homme Peterburi. Ja siis lihtsalt juhuslikest asjust. Kuni ma hakkasin — ma ei mäleta täpselt, kuidas see tuli, aga igatahes mingi kerge väljakutse peale proua Mary poolt — kirjeldama talle Brüsseli ja Haagi ja Londoni daame... Kusjuures kirjelduse taga oli muidugi väljaütlemata, aga tabatav ja muidugi proua Maryle soodne võrdlus tema ja nende daamide vahel... Kuni tema mees tõusis püsti ja ütles, et neil on aeg minna. Ja siis — juba püsti, prouagi juba tõusnud, pöördus see (tuleb välja, et sugugi mitte nii kahetsusväärne) direktor raamatuetažeeril poole ja munes selle saatatliku käomuna mu olemisse:

«Näe — Jefroni täiendusköide teil siin. Mina tellisin Peterburist ka terve selle kupatuse. Ei tea isegi, mistarvis. Kas te olete viimast köidet vaadanud? Seal on teie kohta

väga üksikasjaliselt sees. Vaadake-vaadake... No nii, *au revoir*—»

Ma istusin korvtugitooli tagasi, rüüpasin leigeks muutunud rummimaigulist teed ja tegin selle raamatu lahti...

Ma lugesin Martensi-tüki läbi. Ja ma pean ütlema, olin kaua aega täiesti liikumatu ja tumm. Üllatusest, masendusest, lõõgist liikumatu ja tumm. Ma vahtisin lihtsalt tapeedimustrit, ilma seda nägemata, kuni neid siniseid väate ja kullakarva õisi hämaruse tõttu enam ei näinudki... Millega olin ma niisuguse kohtlemise ära teeninud...?

Ma mõtlesin: muidugimõista tean ma, et mul on vastaseid. Igal nii kõrgele jõudnud inimesel kui mina peab neid olema. Aga vaenlasi mul ju ei ole. On lihtsalt inimesi, kes mind ei salli. Kõigepealt praeguseks juba kaheksakümneaastaste, juba taandunud tegelaste seas, inimesi, kes on mind alati pidanud jumal-teab-kust üles volksanud libedaks karjeristiks, aga on aastatega pidanud möönma minu riiklikult kasulikku võimekust. Ja siis on mul põlvkonnakaaslasi, kes mind lihtsalt kadestavad, aga nüüd, kus me kõik oleme praktiliselt errumineku lävel, mitte enam nii mürgiselt nagu vanasti, nagu kolme- või neljakümne aasta eest, siis, kui me sooritasime ühtaegu, aga igaüks erineva eduga oma põlvkondlikku läbimurdu. Nende seas on mõningaid, kes ei salli mind nii-öelda põhimõtte pärast — revolutsionäärid, kellega mul tõsisemaks vastuoluks puutepind puudub, ja mõned nende eneste ringkonna silmis pühakuiks tõstetud liberaalid *à la* Koni, ütleme, ja siis mitut mesti parem tiib, mustasajalistest traditsiooniliste õukondlasteni, kes vihkab lihtsalt minu üleolekut, minu haritust, minu välismaist tunnustatust omaenese vaistlikult aimatud nõmeduse taustal. Ja siis muidugi suur jagu noori, ükskõik mis vaated neil on, monarhistid, kadetid, sotsialistid, peaaeg, et noored, kelle jaoks ma olen lihtsalt üks oma põlvkonna enam-vähem dekoratiivseid, aga tüütuid saurusi... Kuid vaenlasi, säherdusi, kes tahaksid mind moraalselt hävitada — neid mul ju ei ole?! Ei ole ju! Kes?! Mispärast?!

Ja nüüd korraga see kirikukoorijuhi välimusega tüüp, see Vodovozov... Andekas keskpärasus. Rahvusvahelise õiguse eksam — ma mäletan, kevadel 1891 — minu juures отлично. Tähendab, mille eest—? Kas mina olen tema kirjus saatuses süüdi?! Et ta oli Arhangelskisse välja saadetud ja tuli sealt kuberneril loaga eksamitele ja pidi pärast jälle tagasi sõitma — *et cetera*...?

Aga selle raamatu võtan mina siin tönk-tönkadi-rongis,

siin rabametsade keskel Surju ja Sigaste vahel portfelist välja — pretsilsemaks enesepiinamiseks portfelist välja ja loen härra Vodovozovi tüki uuesti läbi. Siin see on— Kui ma kella nelja ajal öösel unetabletiga magama jäin, keerles mu unenäos kõik selle kirjatüki ümber. Ja kui ma kell seitse ärkasin, lootsin ma, et seda artiklit ei ole olemas. Aga siin see on:

Martens Fjodor Fjodorovitš — vene jurist. Nojah. Mitte ju saksa või inglise või eesti jurist, eks ole. Oli 1899 üks Venemaa esindajaid Haagi rahukonverentsil. Seda vähemalt oli võimatu maha salata. Kuigi seal pole sõnagi sellest, missugune oli minu roll nende esindajate seas... On olnud mitmeid puhul rahvusvahelisi konflikte arutanud rahvusvaheliste vahekohtute liikmeks. Maikuus 1895 saavutasid Suurbritannia ja Hollandi valitsused kokkuleppe anda rahvusvahelise vahekohtu lahendada Inglise kodaniku Carpenteri vahistamise asi Hollandi võimude poolt Macasaris, kusjuures valitsused otsustasid pöörduda keiser Nikolai Teise poole palvega nimetada vahekohtunik. Keiser nimetas M-i, kes 25-ndal veebruaril 1897 kuulutas otsuse Inglismaa kasuks, mõistes Hollandi valitsuselt välja 8500 naela protsentidega ja 250 naela kohtukuludeks. Ja ma sõandan siia maani kinnitada: see oli esimene sellest pisikesest minu osavõtul valitud kaasuste seeriast, kus õigus oli tõesti Inglismaa poolel, kus selle selgumine oli piisavalt keerukas, aga ka piisavalt vaieldamatu — lõppresultaadiks mulje (pika idanemisajaga mulje), et Venemaa esindajad ei tarvitse olla alati ja ilmtingimata Inglismaale vaenulikud, vaid võivad olla ka lihtsalt õiglased... 1897 sõlmiti Inglismaa ja Venetsueela vahel kokkulepe, mille alusel loodi vahekohtus Briti-Guajaana ja Venetsueela vahelise piiri fikseerimiseks. Tülitsevate poolte poolt valitud neli vahekohtu liiget valisid M-i ülemarbiitriks. Kohtuistungid kestsid juunist septembrini 1899— Terve rumalasti kuum suvi linnas... Kuigi niisuguses mõnusas linnas nagu Haag... Istungid rahukonverentsi omade vahel... Kati sõitis juuni lõpus sinna... Mõnikord pääsesime pärast lõunat rongiga Põhjamere äärde mõõna aegu hallile märjale liivale jalutama ja õhtust tõusukohinat kuulama— M. esitas kohtule tema poolt koostatud kohtupidamiskorra, mis võeti kohtunike poolt vastu. Kohus sooritas M-i juhtimisel päratu töö, vaadates läbi 2650 dokumenti, ja kuulutas ühel häälel otsuse— Ma mäletan, Corocoro saarest mööda Cuyúni jõge Roraima mägedeni, mida keegi kohtunikest polnud eluilmas näinud... Ja piiriküsimuse tegi pingsaks asjaolu, et seal kaugel Orinoco

tagamaal oli hiljuti leitud mingil määral kulda, mis huvitas võrdselt Venetsueelat ja inglasi, vaest Venetsueelat ja rikkaid inglasi, nii et jällegi manööverdamine, mida eemalseisja ei kujuta lihtsalt ette... Veebruaris 1904 — ahaa, nüüd see tuleb: Veebruaris 1904 kirjutas M. «Novoje Vremjas» artikli sõjategevuse alustamisest Venemaa vastu Jaapani poolt, kus väitis, et Jaapan oli rikkunud rahvusvahelist õigust, alustades sõda ilma sõda kuulutamata. Ajakirjanduses märgiti ära vastuolu, millesse M. iseenese suhtes langes, kui ta oma teoses Türgi sõja üle oli naeruvääristanud Türgit igandliku protesti pärast Vene-poolse sõjakuulutuseta toimunud sõjaalustuse puhul 1877 ja kinnitanud (nagu ka oma rahvusvahelise õiguse kursuses), et formaalne sõjakuulutus kui kohustuslik nõue olevat täieliku tarbetuse tõttu nihkunud ajaloo valdkonda — Esiteks, ma ütlesin: missugune distsiplineerimata lause! Missugune vodoobillie u gospodina Vodovozova... Ja teiseks — missugune sigadus... Muidugi, ma olin ju selleks teatud määral ette valmistatud. Sest kui ta ütleb ajakirjanduses märgiti ära, siis, nojaa, märgiti ära küll. Ja tema ise oli peamine äramärkija. Aga kuulge — juhuslik, poolföljetonistlik, kergatslik nii-öelda äramärkimine ajalehes on midagi muud kui asja põlistamine entsüklopeedias... Juba need ajalehetorkeed valmistasid mulle mitu magamata ööd oma harimatu, halvasti informeeritud sihilikkusega. Mitu magamata ööd ja mitmeid piinlikke jutuajamisi. Kui heatahtlikud inimesed tulid mulle nende följetonistide vastu argumentisid pakuma, nagu tunneks keegi neid paremini kui ma ise, ja ma pidin tegema naeratades näo (issand jumal, inimene teeb ju siisuguses olukorras alati siisuguse näo), nagu ei küüniks see lehtede poripritsimine mulle isegi mitte põlvini, aga tundsin tegelikult vähemalt mitu päeva, nagu oleksin ma rinnuni poriga koos... Kuid ma sain sellest tundest küllalt varsti üle. Enam-vähem täiesti üle. Sest ajakirjandus lubas endale vahepeal nii uulitsapoisilikke toone, et selle sees unusid minu vastuolude äramärgimised isegi mul enesel ära... Ja ta lubab endale meil siinamaani ennekuulmatuid väljendusi, ajakirjandus, ma mõtlen — Näe, siinsamas eilses «Päevalehes» seisab, et duuma istungil on Puriškevitš ütelnud Tšeidzele ja teistele kaukaasia ahvid ja need Puriškevitšile psühhopaat... Ja see trükitakse ajalehes ära — ja selletaolist ilmub nüüd nii palju, et sinna sisse hajub ja unub minu pihta torgatud torge kui nõel heina-saadu. Aga entsüklopeedia on sootu midagi muud. Seal paigale pandu on ju suhteliselt igavene. Seal ei nimetata ka

Puriškevitšit psühhopaadiks (kui õige see tegelikult polekski) ... Aga gospodin Vodovozovile antakse vabad käed ja tema mõnitab minu entsüklopeediliselt ära — Mispärast antakse siisugustele vabad käed? Ja et mul oleks täiesti arapääsmatult ja täiesti igaveseks silmnäku sülitatu tunne, paneb tema oma artiklile veel puändi: Märgiti ära ka see, et M. ei võinud mitte tunda Jaapani valitsuse nooti 24-ndast jaanuarist 1904 (mida Venemaal ametlikult ei avaldatud) ja mis kujutas endast vaieldamatut sõjakuulutust...

Ma vaatan, see haljas, see pruunitüveline mets sulab mu silmis astmeliselt, järgukaupa hallikaks, veel hallimaks, hoopis halliks hāguseinaks kokku... Ma tean, see vaevavate asjade äravajumine — see on enesekaitse, mida ma nooremas eas ei osanud, aga nüüd tuleb see mulle tarvilikul minutil appi, ja Kati ka — tema ju ka —

6

Kati — Issand, kui tore, et sa siin oled... Aga kuidas sa rongi peale said? Lihtsalt tulid... Muidugi, sa oled alati osanud lihtsalt tulla — Nii et Surju jaamas tulid sa peale? Kuninganna Victoriaga seltsis? Jaa, teda ma märkasin, aga sind ei silmanud, anna andeks... Ja sa otsisid mind siinamaani? Sul on õigus, ma olen sinust liiga palju eemal olnud, kõik need aastad. Ja ma olen kuningannasid võib-olla tõesti paremini tähele pannud kui sind. Aga nüüd olen ma siin. Ja sina oled siin. Nüüd sõidame koos. Kuhu? Ei-ei, mitte sinna sellesse ellu, sa tead küll, kus sa olid Göttingenis ja Viinis proua von Martens, aga ühtlasi leskproua von Born, sündinud Magdalēne Bennelle, prantsuse veinikaupmehe tütar Auerbachi õuelt... Me oleme sellest rääkinud, seda kujutlenud, seda olnud. Aga kas me olime õnnelikumad kui hiljem? Ei... Nii et ärme sinna sõidame. Põdame oma hilisema eluga toime tulla. Sa ju aitad mind? Aitäh. Ma tean. Sa oled mind alati aidanud. Ja nüüd on mul seda iseäranis vaja. Sest kās tead — nüüd tahan ma olla sinuga täiesti avameelne. Kas ma siis enne pole olnud? Oh, ära küsi. Lihtsalt inimlikkusest. Sa saad aru... Aga mispärast äkitselt nüüd? Täielik avameelsus — mispärast? Ma ütlen sulle: surmahirmust. Ei, ära ehmata. Mispärast peaks nii loomulikust asjast ehmatama? Jaa: mul on surmahirm. Miks? Ma ei tea. Kui selle põhjus teada oleks,

poleks seda vist olemas. Ei-ei, ära karda, ega see ei ole liiga ängistav, liiga halvav. Täiesti harilik surmahirm. Ebaharilik on ainult see, et ma pole seda varem nii selgesti tajunud... Ah, üldse — avameelsus — surmahirm. Surmameelsus — avahirm. Hirmumeelsus — avasurm — eks ole, kõik mõttekad seosed... Oh, Kati, anna andeks, et ma lobisen. Sest tegelikult on meil kiire. Ma tahan alustada algusest. Avameelsust saab rajada ainult algusest peale. Mäletad, kui sa olid veel niisugune, nagu sa praegu siin mu vastas istudki... Mäletad, kui ma tulin esimest korda Nikolai Andrejevitši majja, sinu isa majja. Tema vajas kommertskohtu materjalide läbitöötajat oma tööde tarvis. Need olid järjest ülevaatetumaks paisunud ja tal endal oli tekkimas esimene skleroosieelne tühimus. Küllalt varakult, muuseas. Ta oli pöördunud Ivanovski poole ja see oli soovitanud talle mind. Mina olin just Šveitsist ja Belgiast ja Saksast esimeselt õppereisilt tagasi ja ülikoolis esimesed loengud ära pidanud. Värske eradotsent. Sügisel 71. Ma tulin teile. Vanda Avraamovna oli Sestroretskis. Nikolai Andrejevitš vestles minuga. Tema kandis sel ajal niisugust keiserlikku habet, et ma ei näinud tema minusse suhtumist selle sisse kuigivõrd ära. Aga siis kutsus ta minu äkitselt teed jooma — ja ma sain aru: Ivanovski soovitus oli tema isikliku mulje toel võidule pääsenud. Aga teelauas, mäletad, seal piklikus sinises söögitoas... olid sina, Kati — ma olen sulle nelikümmend aastat rääkinud, et armusin esimesest pilgust. Aga ma tahan surma vastu kübekenegi kaitstud olla ja tunnistan: ma olen sulle nelikümmend aastat valetanud. Ma teadsin, kust ma tulen. Ja ma olin juba piisavalt tark — ei-ei, nüüd, meie uue, meie täieliku avameelsuse nimel: mitte piisavalt tark, vaid piisavalt osav, piisavalt rikutud, ma keelasin endal senaatoritütresse armumise silmapilk ära. Ma vaatasin sind. Sa olid just niisamasugune, nagu sa praegu siin kupees minu vastas istud. Aga ma ütlesin enesele: jah, kena kaheksateistkümnendaastane tüdruk. Isegi vaimukas. Ja üsna huvitava näoga: näe, misugune sireda kuklaga pea. Nagu musta tulbi poollahti õis valge varre otsas. Ilus väike sirge nina ja need natuke eksootilised, profiilis pisut nähtavad sõõrmed. Ja kõrgete kulmukaarte all need tumehallid natuke krõllis silmad, uudishimulikud, uhked, himurad, ei saa aru, mis nad on... Aga vaata, kui ta püsti tõuseb (et puhvetisahtlist sõstramoosi jaoks lusikat lauale tuua), paistab nägevale pilgule teatud disproportsioon (ja-jaa, ma leidsin sedamaid argumendi armumise vastu): tütarlapselikud õlad, väikesed kik-

kis rinnad, peenike-peenike piht — ja siis, selle moodsalt veikleval halli kleidi sees siivutult kumerapuusane tagumik — ta ise otsekui see moosilusikas, mida ta lauale toob, torgatas mulle meelde — Saad aru, et mitte-kuskilt-tulija, *homunculus novus*, senaatoritütresse armumise vastu kaitsitud oleks, mõtles ta kunnatu loom tüdruku oma lusikavõrdlusega endale koomiliseks... Kati, kas sa saad sellest aru? Kas sa suudad seda mulle andeks anda — et ma olen veennud ennast nägema ses sinu armsas nojah ülemääranaiselikus puusakuses midagi natuke naljakat, midagi natuke labast, et vaene poiss ei tarvitseks senaatoritütresse armuda...? Isegi veel siis, kui ma sain 73 erakorraliseks professoriks, nii et ma oleksin juba äärepealt võinud hakata sinu poole vaatama — Ja issand jumal, koguni veel siis, kui ma sain oma keiserliku ülesande ja olin selle algusega hiilgavalt toime tulnud ja olin ühekorraga tehtud mees — koguni veel siis, esialgu... Aga siis küllap juba ka natuke mänguks ja oma isikliku väärtuse tõstmiseks ja proovimiseks —

— Kati, mispärast sa äkitselt püsti tõused? Sa seisad siin kitsas pinkidevahes otse mu ees. Mu põlved peaksid tundma su põlvede puudutust. Aga terve mu ihu on täis seda — sa tead küll — seda unenäotina, mille läbi mitte midagi tunda ei ole. Ma tahaksin panna käed ümber su igavese neiupeha. Aga mu käed on kivistunud mu põlvede külge — Kati, ma palun, ära mine! Sa oled mu ainukene kaitse surmahirmu vastu ja keegi muu ei saa mind enam aidata... Aga sa lähed ikkagi. Sa lähed lihtsalt naeratades läbi vaguni seinaga... Sa oled alati lihtsalt minna osanud — Kati, aga ega siis ometi mitte gospodin Vodovozoviga —

Uhhh, missugune jumps...

Ahaa, nüüd oleme meie juba siin Pändi ja Vallimäe vahel ja sõidame läbi selle tee esimeste laiemate põllumaade alla Kilingi-Nõmme alevi poole. Nagu iga kord. Nagu kõik need korrad, mis me seda raudteed sõitnud oleme. Aga siis jah, 73-ndal, sain ma oma esimesed professoripaberid kätte. Sügisel. Kui ma olin vaevalt kakskümmend kaheksa täis. Sest ma pidin ju saama. Kuna see oli minu rütm. Martensi rütm. Göttingenis 1784, Peterburis

1873. Ja mis puutub selle rütmi avastamisele — ma olin seda juba mitme aasta eest aimama hakanud.

Jaa. Georg Friedrich Martensi nimi jõudis mu teadvusse esimest korda 65-ndal aastal. Rahvusvahelist õigust loeti meil alles neljandal kursusel. Aga mina lugesin hilisemate õppeainete põhiteosed omast huvist aegsasti läbi. Et hiljem asjaga kursis olla. Ma ei mäleta enam allikat, kus ma ta nime — omaenese nime, teatud määral, eks ole — esmakordselt tabasin. Muidugi tekitas see huvi ja järgmisel päeval oli tema *Précis* ülikooli raamatukogus mu laual. Ja jätis mulle, kuidas ütelda, igatahes kapitaalse ja — jah, ma ütlesin siamaani, kateedraalse mulje. Nii et ma lugesin sedamaid läbi ka tema surma puhul Saksamaal ilmunud nekroloogid. Niipalju kui 1821-se aasta saksa lehti Peterburis leidis. Sest asjaolu, et nekroloogid on tähtsamaid elulooliste andmete allikaid, oli mul juba kõrva taha pandud. Ja ma mäletan, et kui napilt ma paarist-kolmest järelehüüdest isiklikumaid seiku leidsingi, ometi jooksid mul mitme asja puhul soojad imekspanujudinad üle naha...

Tema oli Georg Friedrich ja mina olin Friedrich Fromhold. Nii et pooliti olime mõlemad Friedrichid. Ja tema oli Hamburgi poiss. Aga läbi mu lapsepõlve laevade, lippude ja mitmekeelsete meremehenägude oli Hamburgi nimi — ma ei tea isegi, miks — olnud nimeks, mis tähistas mu kujutluses väga-väga Pärnu-taolist, aga fantastiliselt suuremat ja laevade- ning lippuderohkemat linna... Pärnu — Liivimaa Hamburg. Hamburg — Saksamaa Pärnu. Ainult ilmakaared pööratud ja mõõtmel teised...

Hamburgi advokaadipoeg Georg Friedrich polnud muidugi rätsepaosmikus sündinud. Ka linna vasikaid polnud ta karjatanud ja niisama vähe oli jõukas noorsand olnud vaestekooli poiss. Kuid hiilgav õpilane oli ta olnud oma algkooli ja gümnaasiumi läbi. Isegi nekroloogid rääkisid sellest. Nii et meie vahel oli nähtavasti kõigepealt selles, et mulle oli määratud alamalt alustada. Kuni ma tema olemasolust ei teadnud, ei aimanud ma muidugi ka enda ja oma eelteisiku erinevusi ja identsusi. Küllap loomusunniliselt olin oma alamalt lähtumist niisuguse õhinaga kompenseerinud, et jõudsin Peterburi ülikooli õigusteaduskonda koguni aastapäevad nooremana sisse, kui tema oma Göttingeni oli jõudnudki. Ja teisel ülikooliaastal sain, tähendab, tema olemasolust teada. Tema kunagisest olemasolust. Ja hakkasin sellele mõtlema. Ja möödapääsmatult leidma enese ja tema vahel uusi paralleele. Näiteks selle, et temal oli olnud juba

üliõpilasest peast kuus keelt suus. Ja minul oli kolmandal-neljandal kursusel just samuti: saksa, vene, prantsuse, inglise, rootsi, itaalia. Isegi seitse, sest eesti keelt oskasin ma ju peale selle. Ja ka mulle oli rahvusvaheline õigus kõigist õppeaineist kõige kütkestavam. Selle haare, selle mitmekülgsus, selle just nagu peenus, selle ligipääsmatus minusuguse päritoluga poisile — keset diplomaaditraditsiooniga perekondadest aadlivõsude võistlust. Kus ainult töökus võis mind edasi aidata. Töökus, mis jällegi pidi olema minu eelteisiku omaga võrdne — või tema omast suuremgi. Ja siis seesinane kõige problemaatilisem paralleel... või ometi eba-paralleel: ma lugesin oma Martensi-huvi esimeses puhangus, ma ei mäleta enam, kes seda väitis, et kõige oma töökuse nõtkuse ja mitmekülgsuse juures olevat Georg Friedrich siiski olnud ainult suurejooneline süstematiseerija, aga mitte loovat tüüpi vaim... Ja mida enam ma tema ja iseenda noh ikkagi pisut maagilisest seotusest mõtlesin, seda enam hakkas mind kord tiivustama, kord rõhuma mõte, et mina pean järelikult jõudma oma aine loova käsitlemiseni — või mõte, et ma olen tema teisikuna igaveseks mõistetud pelga süstematiseerija ahtusse...

Keyadel 67 lõpetasin ma ülikooli ja sain oma kandidaadikraadi kätte. Ma polnud veel kahtekümmend kahte täis. Sisuliselt vastas tolleaegne Peterburi kandidaat täiesti omaaegsele Göttingeni doktorile. Ma mäletan, kui ma oma kandidaadipaberi dekanaadi kantseleis tasku pistsin, tuli mulle kuidagi ülendavalt ja masendavalt teadvusse: ka Georg Friedrich oli kaitsnud oma doktorit kuu aega enne seda, kui ta sai kakskümmend kaks täis...

Jaa, see kõik tundus mulle ülendav ja masendav ühtlasi. Ülendav, sest mul oli õnnestunud püsida ühe ikkagi suureks teadlaseks tõusnud mehe noorusega rinna. Ja seda minu sootuks halvema lähte kiuste. Aga sedagi oli teistpidi masendav mõelda: kui mulle torgatas meelde — ja aeg-ajalt juhtus seda möödapääsmatult —, et võib-olla olen ma mingil teaduslikult seletamatul, mingil haruldasel, mingil müstilisel moel selle varemelanu vari ja kordus...?

Ka sellest rööbikluselummast edasi vaatav tulevikupilt oli ühtaegu ülendav ja halvav. Minu saatuseks võis olla tõus nojaa... ikkagi ju suureks teadusmehiks ja diplomaadiks minu viletsa, minu armetu lähtepositsiooni kiuste... Aga võib-olla ka surm vaimutu süstematiseerija Prokrustese-sängis—

Minu kummalise teisikluse probleem ei vaevanud mind muidugi päevast-päeva ja ööst öösse. Aga mulle paistab, et

iga päev, peaaegu iga päev torgatas see korra, vähemalt korra mulle meelde. Nii et mõnikord mängisin ma ideega tõestada endale oma sõltumatus ja minna Alaskasse vaalastid kütima. Aga just siis müüsin meie Alaska ameeriklastele maha. Ja ma lugesin müügilepingu teksti ning mängisin mitu aega mõttega, kuidas saaks selle tehingu tühjaks kuulutada nii, et Vene suveräänsus Alaskale alles jääks. Ma mõtlesin ka ärahüppest Lõuna-Aafrikasse. Seal kuskil olid ajalehtede teatel teemandiväljad avastatud. Aga sinnagi ma ei läinud. Võib-olla selle tõttu, et ma ehk polnud tõesti loovate otsuste mees. Mina otsustasin, et minu poolt õigusteadusse investeeritud aja ning energia tuuldeheitmine oleks narrus. Teiseks, et ainus, mis mulle sel alal võistlusvõime annab, niipalju kui annab, on minu õpingute senine ja edaspidine tase. Ja kolmandaks, et ainuke paik, kus see tase midagi maksab, on sealsamas — ülikooli seinte vahel. Ja ühtlasi otsustasin ma, et nüüd rebin ma enda oma eelinkarnatsiooni lummast ikkagi lahti. Ma läksin dekaani juurde.

«Aa, Fjodor Fjodorovitš? Mis teil südamel on? Võtke istet.»

Vana Ivanovski on varasooja kevadise ennelõuna lämbusest higine. Ta silmitseb mind sõbralikult ja kuivatab taskurätiga punetavat nägu.

«Ignati Iakinfovitš, ma tuln küsima, kas ülikoolil on võimalust ja soovi jätta mind teaduskonna juurde tööle.»

«Mmmm... Te mõtlete sel juhul muidugi — professoriperspektiiviga?»

«Jaa. Seda nimelt.»

«Ja missuguse kateedri juurde te oleksite tahtnud?»

Nüüd on teelahkmekoht käes. Nüüd ütlen ma enese lahti lummusest, mis mind kaks aastat on saatnud. Tõsi küll, minu kandidaaditöö käsitleb rahvusvahelist õigust. Sõjaõigust, kui täpsem olla: «Eraomandist sõja ajal». Ja Ivanovskil on see teada. Aga ta teab ka seda, et kõigist minu eksamitest on ainult poliitiline ökonoomia ja rooma õiguse ajalugu mul alla *отлично*, tähendab «hea» peale tehtud. Ja et ma olen kriminaalõiguse seminarides kõige kõrgemat kiitust pälvinud. Ma ütlen:

«Ignati Iakinfovitš, ma olen otsustanud: kui võimalik, tahaksin ma asuda tööle kriminaalõiguse kateedri juures.»

Ma mõtlen: miks ei peaks ta seda aktsepteerima? Just seal on vakants olemas — Ma vaatan talle sundivalt otsa, ta vanasse lahkesse õhetavasse näkku, ja siis, et teda mitte liiga ainitise pilguga häirida, temast mööda, kabineti aknast

välja, kastanivõradesse, kus juba sigivad väikesed hele-rohelised küünlajupid, ja kaugemale, kus hall vihmahoog ratsutab üle linna ja jõe ja pühib ära Aleksandri samba ja palee, sillad ja jõe ning plahistab kabineti aknad korraga märjaks. Ma tunnen: kui vanamees ütleb nüüd: «Olgu nii!» (ja miks ta ei peaks seda ütleva?! Ta ju peab! Ta ju peab—), siis olen ma Martensi-lummusest prii... Sest selles, et üks Martens edaspidi Venemaal kriminaalõigusega tegeleb, poleks ometi midagi ülemäära veidrat... Aga Ivanovski ajab oma juba laisaks kippuvad laud püsti ja silmad pulka ning märjad huuled torusse:

«Kriminaalõigusse? Mispärast? Ei, seda ma ei toeta. Muidugi, Spassovitšist oleme meie seal paraku ilma. Kuid Tagantsev on ju sinna just tulemas. Nii et seal on tulevik ilma teieta selge. Aga — vaadake, mina olen internatsionalist. Võib-olla juhuste tõttu. Aga siiski ka kutsumuselt. Elu aeg olen ma oma rahvusvahelist õigust armastanud. Ja neile, keda ma armastan, neile soovitan ma teda ka. Kui nad selleks vähegi sobivad. Aga teie sobite ideaalselt. Te olete selleks sündinud—»

«Ignati Iakinfovitš, just nimelt sündimise poolest ei ole mina rahvusvahelise õiguse peale—»

«Kuulge, Fjodor Fjodorovitš — välisministriks teie Venemaal ei või saada. Seda küll. Välissaadikuks, noh, ka vaevalt. Aga need teevad ju poliitikat, mitte õigust. Mina mõtlen tõsist akadeemilist tööd. Ja kes selles küllalt kõrgele jõuab — ja kellele Issand on andnud niisugused eeldused nagu teile, see lükkab enesele ka meie maal diplomaatia väravad lahti, tulgu ta, andke andeks, kui tahes alati!»

Ma tahan teha viimase katse.

«Ignati Iakinfovitš, aga—»

«Ei mingit aga. Valige rahvusvahelise õiguse kateeder. Iga muu valikuga demonstreeriks te nii suurt võhiklust omaenese isiku tundmises, et ma ei saaks toetada teid mitte kuskil. Omas kateedris toetan ma teid kõigest südamest. Ja koguni ennustan — jaa: kui te valite rahvusvahelise õiguse, on Venemaal ükskord oma Martens ja maailmal vene Martens olemas.»

Ta jääb vait ja vaatab mulle innuka heasoovliku õhinaga otsa. Ma pigistan silmad kinni ja kuulen, kuidas vihmahoog kohiseb vastu aknaid.

«Noh, Fjodor Fjodorovitš, kas teete, nagu ma soovin ja soovitan?»

Ja mina alistusin. Ja tegin, nagu ta soovis ja soovitas.

Sest ma sain aru: kui *niisugusel* silmapilgul *niisugused* registrid mängima pandi, ei pidanud mul olema nägunii oma iseäraliku kaksiksaatuse eest pääsu.

8

Vasakul jätkub akna taga suur Kikepera männimets, milles me juba hulk aega oleme tossutanud. Aga paremal hakkab see korraga hõrenema ja siis oleme, sealtpoolt läbi kupee klaasukse ja koridoriakna näha, juba lahtisel niidul ja siis Kilingi-Nõmme alevi madalate hallide majade ääres väljas.

Majade taga vilksatab surnuaia kõrge haljas kasesalu. Nagu ikka. Kaugemal Saarde kiriku üksildane torn. Nagu alati. Ja kuskil seal hallide majade taga on neljandata aastat see mustaks põlenud hoonease. Kellegi mässaja maja. Rahustajate poolt tuhaks tehtud. Jõulude aegu 1905. Üks tuhandest majast, mis saja mõisa eest maha põletati.

Aga ega rong siin alevis ei peatu. Sest mis tähtsust on meie maal ühel tuhande elanikuga pesal ja ta kingseppadel ja möldreil ja poodnikel? Kui härra Voltveti Stryck käskis kaheteistkümneme aasta eest, kui see raudtee rajati, ehitada jaama mitte alevisse, vaid oma karjamaale viis versta alevist itta? Ja seal seisab see siiamaani... Ja siiamaani (pärast imelühikesi ehmatavaid vahepealseid kuid, koledaid, uhkeid, jumal ise teab, missuguseid kuid—) seisavad jaamad ja rongid ja olud Liivimaal sealsamas, kus nad ennegi seisid. Või siiski enam mitte päriselt seal, võib-olla. Olgugi et nüüd mitmes mõttes veel hullemas kohas peal...

Härra Bulatsell, moldaavlasest aferist, kunagi ju ka Tallinnas praktiseerinud härra, meie advokatuuri kõige kallim ja räpasem koer, peab olema Peterburis kuulutanud, et varsti pidi peaminister andma kohtutele käsu lõpetada kõik pooleliolevad süüasjad «tõsiste vene meeste» vastu ja kõik uued kaebused nende vastu tagasi lükkama. Jaa. Aga Tallinnas käib kolmandat nädalat sotsiaaldemokraatide Tallinna komitee protsess. Sõjakohus, muidugimõista. Ligi kolmkümmend kohtualust. Nii et tosin või paar tuleb sealt sunnitöölisi ja Siberisse saadetuid jälle juurde. Ja uute protsesside ettevalmistamine käib kogu aeg.

...Issand jumal, ma astun üleile, reede õhtul, mööda minnes Pärnus jaama sisse oma ajalehti ära võtma. Ma tulen Talvesadamast paadimootorit sättimast. Seda teen ma

alati ise. Snobism see paat ja see pisike Priestmani mootor minu paadis ju on. Kuhu ma olen sellega sõitnud? Sindi paisuni. Jupikese mööda Reiu ja Sauga jõge. Kopsakama alusega seal kaugele ei saa. Ja korra või teise Kihnu. Peterburi võorastele sealtsaare seelikute eksootikat näitama. Aga olemas on see paat ja see mootor mul juba viis-kuus aastat. Nii et petrooleumipump on hakanud aeg-ajalt puhastamist ja seadmist tahtma. Ja seda ei jäta ma Kaarli õiendada. Kuigi ta vist teeks seda minust osavamalt. See on ka muidugi minu väikene veidrus, kui tahate. Aga reede õhtul tulen ma jaama, pistan oma ajalehed vanasse portfelli, mis mul kaasas on, tööriistade peale, ja märkan, korraga jaamas — kuidas ütelda — mingit surutud elevust. Mingeid süngete nägudega mehi ja kahvatuid nutuseid naisi astub jaama üles toast ootesaali ja tuleb puhvetist mõne paberisse keeratud pakikesega tagasi. Ja kui jaamaülesõit silmapilgu lahti on, näen ma tuppa sisse ja võpatan: seal on mõned püsside ja täakidega valvurid ja tosinkond käeraudus meest. Ja ma saan muidugi aru: see on vangitapp, mis ootab Tallinna rongi etteandmist. Aeg-ajalt saadetakse Liivimaal kinnivõetud mässajaid süüteopaikade järgi Eestimaa kohtute kätte. Ja et raudus vangid jaamas vähem silma torkaksid (meil ollakse ses asjas otse ebaproportsionaalselt hoolikad), on Huigile käsk antud lasta neil viibida rongi etteandmiseni jaamaülesõitu toas. Aga vangide omaksed on saanud tapi ärasaatmisest teada ja on valvureile maksnud (jumal tänatud, Venemaal saab ikka veel valvureile maksta) ja need lasevad vangide omastel humaansusest vangidega jumalaga jätta. Mõned toovad raudus vennale või pojale või mehele puhvetist saia ja vorsti.

Jaamaülesõitu halliks võõbatud uks on sulgunud. Teda ennast pole näha ega ole teda muidugi ka seal toas. Ma seisan silmapilgu keset ootesaali ses ebamäärases piinlikkuses, mida vangide, eriti raudus vangide lähedus alati sünnitab ja mida meil viimastel aastatel nii sageli on tulnud tunda — piinlikkuses, mis koosneb tundmuste, küsimuste, kinnituste sasist... Oh neid õnnetuid— Aga mõni on küllap ikkagi süüdi— Võib-olla mõrtsukas, kes võib teada— Jumal tänatud, et mitte mina— Mina olen sellest kõigest eemal— Aga võib-olla peaksin olema ligemal— Lollus, ma pole enam nii noor— Ja ma pole iialgi olnud nii narr— Või ehk omal ajal siiski— Ei-ei, mitte niimoodi, et selle eest— Aga mille eest nemad õieti—? Mina pole selles iga- tahes süüdi—

Seisan seal ja olen just pöördumas, et astuda jaamahoo-

nest välja ning minna koju õhtust sööma (Kaarli Frieda hoolitses minu söögi eest), kui Huigi toa uks läheb uuesti lahti ja üks vang tuleb püssimehe saatel välja. Ta tuleb minu poole. Ta möödub üsna ligidalt. Ta läheb kemmergusse, ma saan aru küll. Ja siis tunnen ma tema ära. Ja tema selsamal silmapilgul minu.

Mul on tunne, et kui ma ei reageeriks, läheks ta minust tummalt mööda. Aga see oleks ikkagi solvamine. Isegi siis, kui ta tahaks mind säästa. Ja solvangumõtte ning julgeks-paistmise-tarbe sees on mul arvatavasti ka võlatunne. Kuigi ma pole talle midagi võlgu. Ma ütlen:

«Tere — Johannes... Kuidas siis sina siin oled? Sa pidid ju Riias—»

Ta ütleb möödudes, poolpominal:

«Ma olin Riias kaks aastat kinni. Uurimisel. Ja siis nädala siin. Ja nüüd saadetakse mind Tallinna.»

«Kaks aastat— Sa olid Pärnust kadunud, aga et kinni—» Ma liigun tahtmatult temaga kaasa. Valvur käib kolm sammu meie taga ja teeb näo, et ta mind ei märka. Sest talle näib makstud olevat. «Miks sa ei teatanud?»

«Mistarvis?!»

«Kas ma saan midagi sinu heaks teha?»

«Mitte midagi.»

Me peatume hämaras koridoris kemmergu ukse taga. Valvur on astunud üsna meie juurde. Ma surun talle krõbiseva sinise viielise tagasikätt pihku:

«Paar sõna. Sugulasega. Saate aru—»

Ta jääb kemmergu ukse taha koridori.

Me seisame Johannesega kõrvu tühjas õlivärvipruunis kemmergus renni ääres ja laseme vett. Peterburi koolera puhul puistatakse ka siin kõigisse kemmerguisse klooritud lupja. Kloorihais ajab mind iiveldama. Ma olen Venemaal ainult lossides leidnud niisuguseid peldikuid, mis ei haise. Ma mõtlen kiiruga: mul on kolm- või nelikümmend rubla taskus. Ehk võtaks ta selle nüüd vastu. Ise ma seda talle pakkuma ei hakka. Ei. Tagasitõrjumise pärast kahe ja poole aasta eest. Aga ma küsin veel kord:

«Mis ma saan sinu heaks teha?»

Ta kehitab õlgu ja jätkab kusemist. Köhn, luitunud, kortsunud riides. Naist tal ju pole, kes ta eest vabaduseski oleks hoolitsenud, saati veel nüüd. Tal on hall kruntunud kaelarätik kaelas. Ta heledad turris kuklajuuksed on pügamata, aga habe on siiski viisakalt aetud. Ta raputab raudus kätega tilku riista otsast ja paneb püksinööpe kinni. Poo-

led ongi juba kinni. Siis vaatab ta mulle oma vesihalli pilguga natuke põlglikult otsa:

«—Oleks teil viil...» Ta osutab lõuaga portfelli, mille ma olen asetanud aknale, sest kivipõrand on liiga ligane — «aga teil ju ei ole. Teil on seal rahvusvahelised lepingud—»

«Aga kui oleks — viil?»

«Selle ma küsiksin endale.»

Aga minul ju on seal viil.

Ma ei päri talt, milleks ta seda vajab. Nagunii on selge, et käeraudade läbiviilimiseks. Ja ma ei taha, et ta oleks seda mulle öelnud. Praegu võin ma mõelda, et ma ei tea, milleks tal seda tarvis on. Ma ütlen:

«Juhuse kombel mul nimelt on seal viil.»

Ma panen püksinööbid kinni ja avan portfelli. Ma võtan väikese väga heast terasest viili oma ajalehtede alt esile. See on paadimootoriga üheskoos ostetud tööriistade komplektist. Punasel lakeeritud käepidemel kuldtähtedega «Priestman». Ma ulatan selle Johannesele. Ta võtab selle kahe käega — ühega ta ju ei saa — ja see kaob illusionistliku, ma ütleksin peaaegu kurjategijaliku kiirusega, ma ei suuda jälgida, kas käisesse, saapasse või hõlma alla.

«Aitäh. Poleks härra salanõunikust uskunud—»

«Kui küsitakse, kust sa selle said?»

«Onult. Salanõunikult. Pärnu jaama peldikus.» Nüüd see neetud poiss juba irvitab minu üle — ha-ha-haa. Siis ütleb ta tõsiselt: «Noh, leidsin. Jaama peldikust küll. Aga Riias. Sobib?»

«Sobib. Milles sind süüdistatakse?»

Ta kehitab irooniliselt õlga: «Seitsmes surmapatus.»

«Ja palju sulle antakse?»

«Kolm või neli aastat sunnitööd.»

Tunnen näeruväärset ja ohtlikku soovi provotseerida teda tahtma mult midagi tõsist—

«Advokaati vajad?»

«Tuleksite kaitsma?»

«Ha-ha-haa. Mul pole õigusi. Aga ma organiseeriksin—»

Ta vaatab mulle silma:

«Milleks advokaati? Kui on viil.»

Mis on mul talle selle peale öelda? Ma ütlen:

«Kui sul selgus käes on, teata mulle. Kas Pärnu — mulle saadetakse post siit kätte — või Peterburi. Panteleimonovskaja 12.»

«Noh, näis. Ja tänan abi eest.»

Ta kõnnib kemmergust välja ja kui ma minuti pärast läbi

ootesaali jaamaesisele sammun, on tema juba sealpool Huigi toa halliks värvitud ust.

Ja praegu, kui me Voltveti jaamast nõksatusega edasi sõidame, mõtlen ma nõksatades: Tallinna rongis oli tal tunaeile õhtul ja öösel kuus või seitse tundi aega. Kitsarööpalise «stolõpini» hämaruses. Ja-jaa: trellitatud akendega ja lukuskupeedega vangivaguneid, mis meil nüüd poolte rongide koosseisus ette tulevad, kutsub rahvas ju härra peaministri nime järgi. Nii et Tallinna yöis ta jõuda juba läbiviilitud raudades. Ja võib-olla mitte tema üksi. Balti jaamas neid vaevalt hommikuni peeti. Ma ei tea Tallinna vanglate asukohti. Aga tõenäoliselt viidi nad öösel läbi linna. Nii et kui kõik sujus, siis on Johannes praegu ehk juba jumal teab kus — Ja miskipärast näen ma teda äkitselt — istumas punasel trepivaibal seljaga vastu meie korteri ust Panteleimonovskaja number 12 ja ootamas minu saabumist... Ja mul on silmapilguks hea meel, et ma ei kavatsegi meie linnakorterrisse minna, vaid et ma sõidan Katiga, kes mulle homme päeval Balti vaksalisse autojuhiga ja meie «Landolléga» vastu tuleb, otse Sestroretskisse.

Aga teisipäeva hommikul pean ma olema ministri juures kohal —

9

Nii et 1867 hakkasin ma ülikooli juures tööle. Ja sügisel 1869, magistrikraad taskus (ikka see «Eraomandist sõja ajal», eks ole) ja ise kakskümmend neli aastat vana, sõitsin ma esimest korda õppereisile läände — Berliini, Amsterdam, Brüsselisse. Vist koguni kuuajalise täpsusega kaheksakümmend üheksa aastat pärast seda, kui kahekümne nelja aastane Georg Friedrich oli sõitnud Göttingenist Berliini, Amsterdam ja Brüsselisse... Ja siis, poolteist aastat hiljem, 1782, sai Georg Friedrich Göttingenis rahvusvahelise õiguse dotsendiks. Ja mina Peterburis selleksamaks 1871... Muidugi kinnitasin ma endale päevavalgel, keset inimesi ja sündmusi, keset elu igapäevast voolu, et need ühtelangemised polnud muud kui juhused. Aga öösel, pimeduses, hämaruses, üksi iseenesega, kui ma tõstsin silmad kirjutuslaualt töö kohalt ja vaatasin kahiseva õlilambi valgel kolme portreed, mis mu raamaturiuli serval laua vastas reas olid — Grotius, Vattel, Martens — ja sattusin kolmandaga silmitsi, ütles mulle mu teisiku irooniline teadja pilk, et juhusest oli see kõik koguni kaugel —

Oma tudengiaja olin ma elanud Peterschule pööningutoas ja ulualuse eest repeteerinud õpinguis takerduvaid koolipoisse. Dotsendipõlves olin kolinud Vassili saarele, ülikooli taha. Neljandal liinil oli mul kolmetoaline poissmehekorter. Elu- ja külalistetuba, magamistuba, töötuba, mis oli ühtlasi raamatukogu, ja kõõgi kõrval teenijatoakene Alviine-memme tarvis, kes hoolitses mu majapidamise eest. See kuuekümnenda aastane Pärnust pärit naine oli tütre juurde Peterburi asunud ja tütre surmaga kodutuks jäänud, kuni ma leidsin ta juhuse kombel Eesti seltsist põrandaid pühkimast — ainuke tõsine kasu, mis ma seal seltsis käimisest olen saanud... Kuigi mitmed on mulle aastate jooksul kinnitanud, et seal käimine olevat peaaegu et minu isamaaline kohus... Esimene, kes mu sinna seltsi tiris, oli vist Janson, värske statistikadoktor sel ajal. Nüüd juba varsti kakskümmend aastat manala mail, niisama nagu ka mamma Alviine...

Nojah, seal oma dotsendikorteriis lõin ma öösiti silmad oma doktoritöö käsikirjadelt, Türgi ja Pärsia ja Jaapani konsulaarasjadelt, üles ja vaatasin oma teisikule otsa — Muuseas, ega füüsilisest sarnasusest vähemalt nägudes pole meie vahel üldsegi võimalik rääkida. Niipalju kui võis otsustada selle vana gravüüri järgi, mis ma Weberi «Teadlaste leksikonist» olin leidnud ja lasknud endale suurendatult fotografeerida. Georg Friedrichi pakenpardilise rebasenäoga polnud mul midagi ühist. Ei-ei, minu sõltuvus temast oli seda sisulisem ja fataalsem — seda ma tundsin, kui ma talle niimoodi otsa vaatasin. Või kui mu teisiklus mulle meelde torgatas.

Ja siis, 1873, sain ma Peterburis professoriks — sest tema oli saanud selleks Göttingenis 1784. Selle vahega küll, et mina sain, nagu pidingi, esialgu erakorraliseks, aga tema oli saanud seal lihtsalt professoriks, sest tollal Saksas või vähemalt Göttingenis erakorralisi professuure lihtsalt polnud. Nii et see erinevus, see juhuse v a b a d u s oli tegelikult täiesti illusoorne... Ja siis, selsamal aastal — pandi mulle kaela mu lõpliku ja pärise ahela esimene lüli...

Ma ei tea, kes selle välja mõtles. Meil öeldakse ju kõik sellised asjad lähtuvat isakesest keisrist. Kuivõrd oli tema inspireerijaks olnud Ivanovski või riigikantsler, s. t. välisminister või jumal teab kes, seda ma ei tea. Ühel ilusal päeval (tegelikult, ma mäletan, vastikul kõledal mustal, alles lumeleevenduseta novembrikuupäeval) kutsuti mind otse loengult rektori juurde ja teatati särava naeratusega: olgu ma homme kell kaks Tema Hiilguse riigikantsler vürst Gortšakovi, Aleksandr Mihhailovitši juures audientsil. Minu

pärimisele, kas pole suvatsetud käskida mulle teatavaks teha, millises küsimuses, raputas rektor pead: ei olnud suvatsetud.

Tänasin austava teate eest. Palusin arvesse võtta, et loen homme ennelõunase loengu ära, aga kella ühest algavale seminarile ei ilmu («Iseenesest mõista, Fjodor Fjodorovitš — kui teil on au Tema Hiilguse juurde—» Ega meie professorid ei käinud seal tõesti vist väga sageli. Tõtt-õelda polnudki ma kuulnud, et kedagi meist oleks niiviisi audientsile kutsutud). Ma mäletan, ma tulin auditoriumi tagasi, vabandasin katkestuse pärast (muidugi seletamata, mis oli olnud selle põhjus) ja jätkasin loengut. Tsiviliseeritud riikide eriasendist rahvusvahelises riikide-ühiskonnas — küsimusest, mis oli kaua aega üldteooria vallas mu lemmikküsimusi, ma sõandan ütelda, küsimus, kus ma tõesti olen midagi üldteooriale lisanud.

Lugesin loengu lõpuni ja tegin siis (oma poisikeseõhas muidugi homsest asjast tiivustatult) pika punktiiriga randumise teisel teemal: ma rääkisin ekskursi korras inimliku eneseteostamise võimalusest riigis kui ühest selle riigi moraalsetest mõõdupuust. Ma otsisin seda rääkides pilguga üles oma auditoriumi kõige kulunumad mundrikuued, kõige nälginumad näod (neid leidis seal omajagu) ja kõige kriitilisemad silmapaarid (säherdusi oli seal jumala abiga enam kui küllalt). Ja illustreerisin ma oma juttu, nagu ma ütlesin — *mulle füüsiliselt kõige ligidasema näitega*:

«Härrad kolleegid, mul on kaks venda. Rätsepa pojad Pärnu linnast Liivimaalt. Niisama nagu mina. Oks vend oli mul kingsepp Riias. Sealsamas Liivimaa kubermangus. Ja vähem uute kingade tegemise kui vanade parandamise peal. Minu vend Heinrich Martens. Aga mul on ka teine vend. August. Sellesama meie isa poeg. Tema on ülikoolis doktori-kraadi omandanud arst. Ja temal on Hispaanias, Madera saarel, Funchali linnas, kus ta elas, tänuliku rahva poolt tema ennastsalgava rahvateenimise eest veel tema eluajal ausammas püstitatud — mida muidu ju peaaegu et ainult valitsejate puhul ette tuleb.»

Ja ma lõpetasin: «Nii et, härrad kolleegid, kõigi raskuste puhul, mida te oma eneseteostamisel kogema saate, soovitan ma teil teada: mitte see pole määrav, *kust* te tulete, vaid see, *millega* te tulete ja *kuhu* ja *missuguse hoolega* te seda viite.»

Läksin koju, käskisin Alviinel oma frakipüksid homseks ära triikida ja mõtlesin pealelõunakohvi ja sigari juures hoolega üle, milles võis Tema Hiilgusel mind tarvis minna.

Ivanovski oli lumbaagoga ja palavikuga pikali maas. Nii et ma ei saanud minna tema käest järele pärima, kas ta minu asjast midagi teadis — kui ta polnud mind sellest ise informeerinud. Aga üldjoontes oli asi muidugi klaar: mind vajati mingiks põgusaks teoreetiliseks konsultatsiooniks. Ma sain aru, et vaevalt see puudutas, *ütleme, Kolme-keisri-liitu*, mille Tema Hiilgus oli hiljuti Berliinis Bismarcki ja Andrassyga rohkem enese kui vene üldsuse rahuloluks sõlminud. Tõenäosem paistis (eriti kui Ivanovski võimalik soovitus sisse mõelda), et Tema Hiilgus vajab mind ühenduses konfliktidega Venemaa ja Buhhaara emiiri vahel, kuna ma ju olin sel ajal kujunemas pisut nagu Idamaa-asjade spetsialistiks.

Järgmisel päeval tulin loengult koju, riietusin frakki, tellisin voorimehe ette ja sõitsin läbi vastiku lörtsisaju, aga igatahes elevusest natuke hõõgudes välisministeeriumi ning lasksin endast minut enne kahte Tema Hiilgusele teatada.

See oli mu esimene kohtumine vanamehega. Kahe aasta eest, kui ma välisministeeriumilt mõned ülesanded sain, olin teinud ainult ta asetäitjale viie minuti pikkuse visiidi.

Puškin, kellega Aleksandr Mihhailovitš oli lütseumipäevil sõber olnud, oli ju viiskümmend aastat enne seda minu visiiti tema kohta kirjutanud

*Moe kasvandik, suurilma sõbramees
ja kombestiku hiilgav kirjeldaja,
kes oled kodus viimses kui palees,
nõu annad: jätku ma see väike maja,
kus ilu imetledes hulgun haja,
ja sööstku pöörlema, kus pöörled ees—*

või umbes niimoodi. Ma mäletan, ma lasksin Puškini läkituse vürst Gortšakovile läbi mälu voolata, sealsamas kantsleri ootetoa siidsohval, niipalju kui ma seda läkitust mäletasin— Ma olin seda vist gümnaasiumis liikunud käsikirjast lugeda saanud, enne kui seda ülepea trükiti:

*Ma tunnistan, et mulle armsam palju
on noorte sänikaelte rõõmus summ,
kus käärib vaim, kus keegi pole tumm,
kus vabalt vastu vaielda võin valju
ja kõiki võrdselt lummab ilu lumm...
kui hingetu ja tuimad istungid,*

kus olen vait, kui ehk seal istungi,
 kus põue jäätub iga elav hõik,
 maid nõmedaile Buturlin teeb klaariks,
 on Schöpping preeseseks ja juhus tsaariks
 ja võrdses totruses on võrdsed kõik—
 Kuid siin — ei kuule pisteid kulunuid,
 ei riigitarka tühja vaimurikkust,
 ei leidu siin ei auväärt lobasuid,
 ei kõrgeid kaabakaid, ei kaake muid,
 ei ka palee sundsilma kirjallikkust...
 Suurisandaist end vabaks rebi raas!
 Me lähisõprusringi astu taas,
 sa söakas graatsiate-krabaja,
 sa mõnus luiskam, kibe teravkeel
 ja sõnadega täppitabaja,
 kes tark ja kelmgi oled ikka veel—

Ha-ha-ha-haa... Juimal tänatud, et inimese mõtted pole loetavad... See livre'es lakei seal kantsleri ukse kõrval oleks muidu kohemaid näost siniseks tõmbunud ja rabanduse saanud— Ja siis kutsuti mind sisse — selle vanamehe juurde, kes oli mõistnud olla ühtaegu vene luule *enfant terrible*'i ja kolme keisri isiklik sõber.

Kui palju Puškini poole sajandi vanune portree veel täppi läks, ei saanud ma sedamaid otsustada. Köleri poolt kuue või seitsme aasta eest kantslerist maalitud pilt oli igatahes täpsem kui täpne.

Oleolev rahulik, nüüd seitsmekümne viiene härra. Väga suur härra. Natuke efemineerunud, aga mitte rauk. Jaa, selle prilliklaasidetaguse välgatuse järgi vist isegi veel kelm. Aga kindlasti tark. Kindlasti palju kogenud. Kõike. Isegi kahtlust. Koguni kahtlust oma tarkuses. Aga mitte iial kahtlust oma härrasluses. Nähtavasti oma egotsentrismi piirides päris hea. Kuid hellitatud, hõlpsasti solvuv. Ent mina pole ju tulnud teda solvama. Mina olen tulnud teda ära kuulama ja osutama soovitud teenet. Tegelikult on ta määrgatavalt väsinud, resigneerunud. Muidugi, me elame ikkagi aastal 1873, ja pärast Preisimaa kohutavat esiletõusu tunamulluses Preisi-Prantsuse sõjas on vanahärra iidne sõprus Bismarckiga hakanud tegema vanahärrale endalegi muret... Aga samal ajal on ta reibas, ikka veel keskendumisvõimeline, orienteeruv ja minuga joviaalselt sõbralik:

«Professor Martens? Fjodor Fjodorovitš?»

Väga sile, peaaegu hooletult lõtv käsi üle päratu kirjutuslaua pronksriistade. «Prenez place, prenez place—»

Kümme minutit üleüldist, mõõtu ja koordinaate selgitavat juttu läbisegi vene, prantsuse ja saksa keeles. Minu ja tema liivimaalusest («Mina olen ju ka... Haapsalus sündinud ja ema poolt, nagu te teate, Eestimaalt — Fersen.») Et ta isa poolt Rjurik on, seda ei pea ta tarvilikuks seletada. Siis tunneb ta huvi minu huvide vastu väljaspool rahvusvahelist õigust, väljaspool minu otsest *branche*'i. Tennis? Paa-disõit? Tubli! Teie noorusele kohane. Aga — mis ma arvan vabariigi väljakuulutamisest Hispaanias? Et bakuuninlased ajavad vabariikluse lõhki ja legitimistid haaravad võimu? Mmm. (Tähendab, siiski vist läänepoolsed asjad, millega ühenduses ma olen kutsutud...?) Aga siis: Kas ma olen lugenud Bakunini vastset raamatut «Riiklus ja anarhia»? (Ma ju olen. Aga ma salgan selle maha. Sest muidu peaksin ma võib-olla seletama, kellelt ma olen selle saanud. Tema Hiilgus võib seda mult ju küsida. Mitte nuhkimiseks, muidugimõista. Lihtsalt uudishimust. Ja ma ei saa talle öelda, et seda ma ei mäleta või et sellele ma ei vasta—)

«Ei ole lugenud, Teie Hiilgus.»

«Kahju, kahju. Lugege. Teie peaksite teadma, mis ta kirjutab.»

«Püüan lugeda, Teie Hiilgus.» (Ma ei küsi, kas ta oleks nii lahke ja laenaks selle ise mulle lugemiseks.)

«Aga mida te eelistate belletristikast? Kas te selle, selle, noh, prantslase — nimi ei tule meelde — värsket romaani olete lugenud — kuidas see kena inglase ümber maailma kihutab, politseiagent kannul, kaheksakümne päevaga? Olete? Jaa? Väga hea. See illustreerib kujukalt maailma kokkutõmbumist meie ajal. Aga muuseas — ta jääb ikka veel peaaegu hõlmamatuks. Ja seda enam on meie kohus taotleda tema hõlmavust. Selles asjas olengi ma teid kutsunud.»

Ma ei saa esialgu aru. Ma ootan ära.

«Fjodor Fjodorovitš, keisril on tekkinud tema mõtlemismastaapide väärne idee... Vaadake, rahvusvaheline õigus — see on ju kõigepealt lepingud, eks ole—»

«Isegi — ainult lepingud, Teie Hiilgus, otseselt — ei midagi muud—»

«Seda enam, Fjodor Fjodorovitš. Ka lepingud, ka Venemaa poolt aegade jooksul sõlmitud lepingud kujutavad endast peaaegu et hõlmamatut ainet. Peaaegu tervet maailma. Keiser on otsustanud, et meil tuleb see maailm hõlmata. Saate aru?»

«Ma arvan, et saan, Teie Hiilgus.»

Ma tunnen kerget joovastust sellest, mille lähenemist ma aiman, sellest, mis mu ees lahti hakkab rulluma. Joovastust ja hirmu. Aga ma pole veel kindel.

«No näete. Keiser tahab näha Venemaa poolt aegade jooksul välisriikidega sõlmitud lepinguid kättesaadaval, ülevaatlikul, koondatud ja süstematiseeritud kujul. Ma kujutlen ette suure seeriana, paljudes köidetes, venekeelsed ja muukeelsed tekstid, maade kaupa, kronoloogiliselt, kommentaaridega. See oleks Venemaal esmakordne asi. Maailmas siiski mitte, eks ole. Sest teie kuulus nimekaim—»

Tähendab, seal oleme meie väljas...

«Jaa, teie kuulus nimekaim on ju seda kord juba üritanud. Oma *Recueil des traités*'ga», eks ole. Nüüd panen ma teile keisri nimel ette: tehke oma *Recueil*. Vene *Recueil*. Kui te olete põhimõtteliselt nõus, palun ma teilt nädala jooksul teie editsioonipõhimõtteid kirjalikus vormis. Et ma saaksin need koos teie kandidatuuriga keisrile ette panna.»

... Issand, missugune väljavaade! Missugune töö— Ja missugune fataalne kordus... Ma tunnen, kuidas selle tajumine imeb mu endasse nagu tühjus, millesse langeetakse, nii et mu vastus kõlab mulle endale võõral häälel:

«... Editsioonipõhimõtted, mahud, tähtajad... See eeldab ka minu juurdepääsu kõigile välisministeeriumi arhiividele...?»

«Muidugimõista.»

Ma jätan lisamata: aga mitte minu õigust lugeda Bakunini «Riiklust ja anarhiat»—

«Niisiis,» lõpetab Aleksandr Mihhailovitš sõbralikult, «ma ootan teid tuleval teisipäeval kell kaks. Ütelge minu nimel rektorile, et ta annaks teid selleks nädalaks ülikoolitööst priiks.»

Surun vanamehe kätt ja sõidan koju. Käsin Alviinel keeta topeltportsjoni kanget pealelõunakohvi, tõmban kodukuuse selga ja hakkan kabinetis edasi-tagasi kõndima. Aeg-ajalt märkmete tarvis laua taga seisatades. Ja kõnnin öö läbi. Hommiku kella neljaks olen ma tegelikult kõigega valmis. Issand, mis tähendab noorus... Ma olen ju ikka veel kakskümmend kaheksa aastat vana...

Jaa, hommiku kella neljaks oli mul kõik põhimõtteliselt valmis. Väljaanne — kakskümmend köidet. A umbes viis-sada lehekülge. Süstematiseering riikide kaupa ja kronoloogiliselt. Järjestus olemasolevate käsitluste küpsuse järgi. Esimeses järjekorras suhteliselt valmim materjal. Esimesed köited niisiis lepingud Austriaga. Vene, saksa, prantsuse tekstid. Vanas osas ka ladina tekstid, kus need olemas.

Kahel paralleelsel veerul. Ja ette muidugi kommentaarid. *Materialia, personalia*. Aga ilmtingimata ka lepingu sõlmimisele viinud asjaolude areng. Et see oleks alles ja jälgitav. Ah et seda me moonutame nagunii...? Meile vajalikuna tunduval viisil...? Ja tõde, mida me väidame tahtvat säilitada, läheb ikkagi kaotsi...? Aga kas me tahame säilitada nimelt tõde...? Teadus ju tahab. Võim tahab säilitada enda asjanagemust. Aga see võiks olla meile põhimõtteliselt ükskõik. See, kuidas nende vaidlus laheneb. Mina olen seisukohal, et tõde säilib ka moonutuses. Edaspidi on meie moonutus sekundaarseks tõeks. Kogenud pilgule alati läbinähtavaks tõeks. Ja selle vastu ei saa keegi enam absoluutselt mitte midagi. Nii et kõigi lepingute juurde ilmtingimata ka asjaolude areng. Võimalust mööda, nagu me seda tõeks peame. Vajadust mööda, nagu seda tarvilikuks peetakse. Esimesed neli köidet — lepingud Austriaga alates aastast 1675. Järgmised neli — Saksamaaga alates aastast 1656. Järgmised, ma arvan, kolm — Inglismaaga alates aastast 1710. Siis kõik teised. Esimese köite ilmumine sügiseks 1874. Ja-jaa, see on võimalik. Ja järgmised keskmise tempoga üks kuni kaks köidet aastas. Jõuan. Konkreetset Austriaga lepinguid: kõigepealt uurida läbi ajalookirjandus — Solovjov, Springer, Mailáth, Rogge, Gervinus. Selle järel ministeeriumi arhiivis kogu vastav korrespondents. Pärast öeldakse muidugi nii ja naa. Ühed leiavad, et meie kommentaarid on liiga pikad, teised, et liiga napid, kolmandad, et liiga kroonulikud, neljandad, et liiga anekdootlikud. Lõpuks leiab aeg — kui leiab —, et nad on tegelikult meie väljaande kõige huvitavam osa... Aga kas ma tõesti jõuan? Muidugi!

Ma teen akna lahti, et mu hõõguma hakanud pea jahutust saaks... Mis seal siis jõuda on? See pole isegi mitte raske. See on täiesti võimalik, loomulik, hõlpus — kui keiser ja kantsler lükkavad ukseid minu ees valla — *Recueil des Traités et Conventions conclus par la Russie avec les Puissances Étrangères, publié d'ordre du Ministère des Affaires Étrangères — par F. Martens* — Печатается с Высочайшего соизволения —

Aga siis võtan ma riulilt, sealt nahkse seljaga foolio-köidete reast esimese köite, avan ja loen: *Recueil des Traités d'Alliance, de Paix* ja nõnda edasi *Tome premier, par Georges Frédéric de Martens, Göttingen 1785*...

Ma panen G. F-i riulisse tagasi, seisan keset tuba, pigistan silmad kinni ja küsin endalt: kas pole see kõik siiski pigem viirastus?

Lähen akna juurde ja küünitan pea välja novembriöö tuulde. Tühi kõle mustav tänav. Kolm gaasilaternat. Keskmise Prospekti poolt jäise kirdetuule vihane vuhin. Nii et mu otsaesisel hakkab külm ja ma pöördun näoga tuppa tagasi ja tunnen, kuidas tuul püüab asida seda pisut eenduvat nurgamaja, kus ma elan, ja sööstab mulle kuklasse ja tõukab mu tuppa — tööle, tööle, tööle... Ja ma tunnen, et teen selle töö ära — kui kantsler ja keiser ja tuul ise tõukavad mind tagant. Ja kui mu eelteisiku vari tirib mind enda järel. Teen selle päratu, selle fantastilise töö uneskõndija hõlpsuse ja kindlusega ära. Laitmatult. Uudsel. Hiilgavalt. Maailma parimal tasemel. Aga ikkagi on mul hirm—

Kati, armas! Küll on hea, et sa tagasi tulid! Ma ju teadsin, et sa tuled. Sa tuled alati tagasi. Eks ole? Õudne, kui sa ei tuleks, kui sa poleks praegu tulnud. Kui sa oleksid solvunud mu avameelsusest — sest harjunud sa sellega ju pole. Ma mõtlen avameelsusega. Mina pole sind sellega harjutanud. Ja enne mind olid sa sellega veel vähem harjunud. Sest sa olid lõpmata hästi kasvatatud. Ja heasse kasvatusse avameelsus ei kuulu. Ei perekonnas, ei riigis, ei riikidevahelises suhtlemises. Sa ju mäletad, Bülow pidi olema minu kohta ütelnud, et ma olevat loomu poolest äärmiselt õiglane inimene, sest tema polevat kuulnud minu suust mitte ühtegi originaalset valet: kui ma olevat sunnitud valetama, käsutavat ma põhimõtteliselt üksnes ofitsiaal-seid lamedusi! Kati — see on ülimalt õige tähelepanek. Nõnda ma teen. Ja mitte üksnes konverentsidel. Perekonnas ka. Ja võib-olla ka iseenese ees. Seda on iseendal nii raske ära tabada — aga küllap ka iseenese ees, jaa. Siamaani. Näe, vaata, Kati — siamaani. Selle külan — näe — kolm maja paremat, neli pahemat kätt, õunapuud, põllulapid, mets ümberringi — Möödas... Mis selle küla nimi oli? Sa ei tea? Nojaa, sulle on see maa ikkagi võõras. Paljas liikuv pilt suvitamasõidu akende taga. Mulle ju ka võõras, paraku. Aga teisiti. Nende külade nimed on mul aastakümneid peas, ikka veel peas, ka praegu, kus ma oma ehmatuseks olen olulisi asju unustama hakanud... Tegelikult — olen võib-olla hakanud märkama oluliste asjade tühisust ja tühiste tähtsust — (Ei tea, kas see on tõsi? Siis võiks ju kõik sklerootilised mäluhääbed tarkuseks sele-

tada...) Igatahes, Kati — see oli Punapargi küla. Ma ei tea, miks tal niisugune nimi on. (Ja muuseas, mis kasu sellest oleks, kui ma teaksingi? Sest siis ei teaks ma taas selle nime põhjuse põhjust, eks ole...) Võib-olla tuleb see mõnest puudesalust, kus on enneaegu kolletavaid lehiseid või veritsevaid vahtraid. Aga miks ma just siitmaalt tahan enese ja sinuga avameelne olla, seda sa tead. Seda ma olen sulle juba seletanud — mäletad — ükskord talvisel lõllasõidul Kasselist Frankfurdi poole — sel ajal, kui räägiti, et Napoleon pidi olema Püha Helena saarelt Ameerikasse pagenud. Anna andeks, ma jampsin. Ma saan aru küll, ma näen unes und — Aga sa tead, miks ma tahan muutuda. Ma ütlesin sulle: hirmust. Ärtme kordame, mis hirmust see on —

Oh kui armas, et sa istud niimoodi mu kõrval. Üsna mu ligidal. Ma tahaksin panna käe ümber su piha, aga mu käed on hangunud, ma ju rääkisin sulle, aga sinu lõhna tunnen ma eriti selgesti. Ikka sedasama kannikeselõhna, sa tead, mis sul alati juures on, sellest ajast saadik, kui Nikolai Andrejevitš mind esimest korda teelauda kutsus. Ja sellest ajast saadik, kui Vanda Avraamovna hakkas mind aegajalt lõunale kutsuma. Sest Nikolai Andrejevitš oli naisele rääkinud, et kommertskohtu-publikatsioonide juures oli tal minust kenasti abi. Ning et ma olevat riigikantsleri pool soosingus ja tegevat nähtavasti ootamatut karjääri. Minu «Собрание трактатов» olevat juba oma esimese köitega äratanud koguni välismaal tähelepanu. Sina olid minuga, nii paljudest kui me kokku puutusime, muutumatult tähelepanelik, sõbralik, kasvatatult lahke. Sa märkisid mõnikord väikese naerutilinaga ära mõne minu teadlikult kuivavõitu nalja. Kas sa minu suhtes midagi tundsid, sellest polnud mul aimugi. Ja ma hoidusin seda endalt pärimast või sinu käitumise üksikasju ses mõttes vaatluse alla võtmast. Sest olin keelanud endale igasuguse tundelise sinusse-suhtumise ära. Sa olid minu auväärt vanema kolleegi tütar. Kenake. Neutraalne. Füüsiliselt teatud mõttes natuke, noh, naljakas. Punkt. Kõik need aastad. Kuni Vanda Avraamovna kutsus minu Sestoretiskisse teiega nädalalõppu veetma. Nii et ma taipasin: ma olin teie ringkonda vastu võetud. Kati, kas mäletad — ma tulin teiega kaasa. Ilusal jahedal juunikuul laupäeval anno 76. Me kõpsutasime natuke tennist, kõndisime mere ääres, sõime lõunat, mäletad, verandal, kuhu päike paistis läbi noorte mändide, ilm oli tuuline — männioksad liikusid ja kõik veranda, laud, road, toolid ja sinu valgepruunivöödiline kleit olid päikeselaikude vudinat täis.

Aga mina hoolitsesin täpselt selle eest, et keegi ei saaks mulle midagi ette heita, ei ülemäärast püüdlikkust senaatori ega tema proua ees, ei mingit pealetikkuvust majatütre suhtes. Kuigi ma olin varsti tõsiseks riiginõunikuks tõusmas mees ja oleksin õieti võinud ennast juba senaatoritütre suhtes vabalt tundma hakata. Aga sa tead, see on minu loomuses: mis ma olen otsustanud enesest välja lülitada, see on ka *ausgeschlossen*. Selles asjas oli minu enesetundele nähtavasti vaja, et sinu vanemad hakkaksid mind sulle peigmeheks püüdma. Nähtavasti olin ma eneses veel nii ebakindel, et vajasin — noh — oma tõsiseltvõetavusele nendepoolseid kinnitusi. Ja nad hakkasid neid mulle pakkuma. Vähemalt sinu ema. Anna andeks. Vanda Avraamovna armastas ju ka kaardimängus natuke *corriger la fortune*. Ja oma perekondlike plaanide elluviimisel oli ta ettevõtlikum kui üldiselt tavaks. Või nimelt nii ettevõtlik nagu tavaks. Nii et ta hakkas mind varsti selle Sestroretski-visiidi järel minu tagasihoidlikkuse pärast pilkama. Ja-jaa, ta vaatas mulle oma krõllis pruunide silmadega otsa ja ütles: «Fjodor Fjodorovitš, — mina vaatlen teid ja küsin eneselt, et kas ei lähe teie selle oma... kuidas ütelda... selle vene seltskonnas ikkagi hirmus võõra ideaaliga — *gentleman*'i-ideaaliga — liiale?»

Ma mäletan, ma olin hirmsasti puudutatud, solvatud, paljastatud, nagu noor kaitsetu mees vana naise ees on, kui see on tema salajase turva läbi näinud ja halastamatu sõbraliku irooniaga välja ütelnud. Ma mõtlesin välkkiirelt, kuidas sellele reageerida, ja ütlesin naeratades:

«Vanda Avraamovna, arbitraaži otsused on seda veenvamad, mida rohkem on õiglusest huvitatud arbitreid—» Ja ma hüüdsin kõrvaltuppa, kus sina klaveril klõbistasid: «Jekaterina Nikolajevna, kui tohib paluda, tulge meile pisut appi.»

«Ma ei teadnud isegi veel, mismoodi ma jätkan. Ma pidin olema väga enesest väljas, et nii uisapäisa talitada. Nähtavasti tõukas mind seesama teadmatusse-hüppamise võlu, mida mul peaaegu alati on õnnestunud talitseda— Sa astusid tuppa. Ma olin juba sind hüüdes püsti tõusnud ja sulle vastu vaheukse poole liikunud. Sa vaatasid küsivalt mulle otsa. Ma ütlesin:

«Jekaterina Nikolajevna, teie ema arvab, et mina minevat võib-olla oma, nagu ta ütleb, džentelmenlikkusega liiale. Ütelge, kas see on ka teie arvates nii? Kui teie arvate sedasama — siis pean ma ennast parandama.»

Kati — kas sa mäletad, mis sa tegid? Ma ootasin ja

kartsin, et sa punastad, hämmeldud, hakkad nihelema. Seda enam, et ma kuulsin, kuidas su ema ühmatas mu selja taga:

«Fjodor Fjodorovitš, kuidas siis niiviisi—»

Aga sina ei punastanud. Sa kahvatasid natuke ja vaatasid mulle silma. Ja su ilus väike tsipake rullis alahuul värises veidi-veidi. Aga sa ütlesid täiesti loomulikult:

«Jaa, Te võiksite end parandada. Te jääksite ju ikkagi *gentleman*'iks.»

Kati — üheksa meest kümne hulgast oleksid minu kohal nii piinliku silmapilgu peale tagasi tõmbunud. Nad oleksid kasutanud vabadust, mille säilitamise nimel nad olid mitu aastat distantsimängu mänginud. Aga mina otsustasin, et nii sügava avameelsuse korral (sa näed, Kati, kui saatuslik tähtsus on avameelsusel meie asjas olnud!), nii suure vastutuleku korral tornistlaskuja poolt ei tarvitse keldristtulija tõesti kõrvale pöörduda, vaid võib paigale jääda ja vaadata, kellega tal õieti tegemist on. Igatahes läin ma paigale ja andsin endale loa sind vaadata. Ja siis, alles siis, Kati, armusin ma sinusse ära. Su erksasse väimukusse, su lähedasse praktilisse meelde. Ja ka sinu figuuri. Miks mitte. Su saleduse ja kopsakuse ootamatusse kontrasti. Olin ammu aru saanud, et sa kandsid oma turnüürkleitid peaaegu ilma nende jöhvidest tuharapatjadeta, sest sul olid need omast käest. Nüüd ajas see mulle naeru peale ja tundus olevat otsekui salajane loteriivõit. Ja magus oli muidugi ka kuulda, mis sa mulle rääkisid, kui sa minuga avameelseks olid muutunud: et sa olid armunud minusse esimesest pilgust— Aga kuule, Kati— issand jumal, ütle mulle (vaata, ma tahan panna käe su põlve peale, aga ma ei saa, mu käsi ja terve mu ihu on otsekui savist, mis on raudnõelu täis), ütle mulle: *võib-olla oled sina minule niisamuti kolmkümmend viis aastat valetanud nagu mina sulle* — et sa armusid minusse esimesest pilgust...? Ei-ei-ei... Ja muuseas — sellel polekski ju enam mingit tähtsust, ega? Kui me nüüd sealt sellest Punapargi külast saadik kõneleme teineteisele tõtt—

Sest vaata, ma tahan rääkida sulle tõtt ka nendes asjades, mis õieti sinusse ei puutugi, mis pole sind iial kuigi-võrd huvitanud. Oma ameti- ja tööasjades. Aastate jooksul olen küll neiski saanud sult teinekord mõne hea lihtsa praktilise nõu. Mõne oma elementaarses kavaluses isegi vapustava nõu. Kui olen juhtunud oma asju vahel harva sinuga arutama. Aga siitmaalt tahan rääkida sulle kõik ära. Ei-ei, see tähendab kõik, mis avameelsuse nimel tarvis on. Tead sa, seal oma raamatus Türgi sõja kohta — aas-

tal 79 varmast lauale pandud — kirjutasin ma ka mõninaid asju, mida ma praegu... nojah... ei kordaks, saad aru... Oi, näe, vaata seda ilusat metsateed, millest me vupsti üle sõitsime — möödas. See läheb põhja poole Riitasaare külasse. Ega ma ei olegi ju ise seda teed mööda kõndinud. Ma tean neid paiku ainult kaardi järgi. Aga ilus tee oli noore männiku vahel ja mõnus oleks seal sinuga kahekesi minna — selle asemel et — Aga meie ei pääse... Sest ma kirjutasin seal — tähendab oma raamatus Türgi sõja kohta —, kuula mind:

*Türgi valitsuse käitumine on veel andestamatum, kui arvestada kahte järgmist asjaolu. Esiteks, pidulik sõjakuulutus kadus rahvusvahelises praktikas juba alates Pariisi 1763-nda aasta lepingust, ning, teiseks, kõik autoriteetsemad nüüdisaegsed autorid tunnistavad sõjakuulutuse täiesti liigseks formaalsuseks sel lihtsal põhjusel, et on raske ette kujutada, rahvusvahelise sõja puhkemist praegusel ajal täiesti ootamatult, momentaanselt, mingi deus ex machina kombel. Ja mul on mees, siinkohal tsiteerisin ma paari kuulsat inglasi: *In modern times the practice of a solemn declaration made to the enemy has fallen into disuse* ja nõnda edasi. Ja siis ma jätkasin ise: *Tänu rahvusvaheliste suhete arengule ja avalikkusele on ka kõige vähemad antud valitsuste vahel tekkivad arusaamatused silmapilk kõigil teada ja börs ekspluateerib neid ühes või teises mõttes. Juba kaheksateistkümnenda sajandi algul tõestasid silmapaistvad juristid sõjakuulutuse täielikku tarbetust selle kahtlematu seiga alusel, et sõda ei saa puhkeda põhjuseta, rahvusvaheliste suhete eelkäiva pinevuseta ning diplomaatiliste läbirääkimisteta. Tõsi küll — kirjutasin ma seal —, seitsmeteistkümnenda sajandi keskel nõudis «rahvusvahelise õiguse isa» Hugo Grotius tingimatut pidulikku sõjakuulutust, aga Portal poleks igatahes sündinud unustada, et praegu elatakse üheksateistkümnenda sajandi lõpul, kus tõeliselt tsiviliseeritud rahvaste vahel on kujunenud teistsugused vaated «rahvusvahelistele kohustustele ja tavadele»... Ja siis ma ütlesin veel lõpuks: «Aga mis puutub «inimarmastusse», mida Venemaa olevat rikkunud sellega, et ta väidetavasti ei kuulutanud sõda vajalikul viisil, siis vaevalt küll sobib valitsusel, kes andis käsu nottida maha kogu Bulgaaria elanikkond, õpetada teisi «humaansuse ja inimarmastuse» asjades—**

Kati — tegelikult on mingil osal mu teadvusest, mingil südametunnistuse alumisel kihil olnud nende mu väidete ja nende mu jutumärkide pärast alati pisut ebamugav tunne,

alati pisut häbi. Olen neist mõeldes alati kergelt võpatanud ja — ja siis kergelt muiatanud, et nojaa, moraalselt saab neid ju rünnata, seda küll, aga publitsistlikus mõttes on nad kahtlemata toredasti naks-naks-naks omal kohal... Ja ometi on mul olnud häbi. Sest ma olen mõistnud või võib-olla ka ainult tundnud, et need mu väited halvustavad lapsemeelsemat, tõesemat maailma ja õigustavad masinlikumat, tegelikult jubedamat — Kati, vaata! Vaata — ma saan oma kätt liigutada! Vaata, ma hoian sind ümber õlgade — Aga mispärast teed sa nii tüüdatud, nii valulise näo? Kuula mind! Need minu jutumärgid seal mu kirjatükis — «tavad», «kohustused», «inimarmastus» —, ma tean, need pole võib-olla tõesti muud kui osatamine. Ja mu väide, et me ei tarvitsenud kuulata Türgi süüdistusi juba üksi sellepärast, et Türgimaa oli ise veel hullem kui meie, on ju tõsieleetiliselt mõõtes lihtsalt labane...

Aga, Kati, kuule — kas sa ei tahaks siiski, mulle otsa vaadata, kui ma sinuga räägin, kui ma sulle oma kitsikusest kõnelen? Palun vaata mulle otsa! Sa ei vaata? Sa vaatad seda möödavoolavat metsa? Hea küll, hea küll. Aga kõrvad sa sealjuures ju otse mu suu juurde. Nii et kuula siis mind. Ja mõista minu üle kohut, nagu sa õigeks pead.

Kati, sa ju mäletad, sa ju saad aru, et mingil määral tingis seda minu, noh — natukene liiga varmast kirjutamisvalmidust muidugi karjäärirõõm. Niisuguse sõnavõtu ootus ja vajadus oli õhus. Ja just minul olid kõik andmed selle kirjutamiseks käes. Ma olin selleks fataalsel viisil kutsutud. Objektiivselt võttes. Ja subjektiivselt ka. Ja just ses mõlema aspekti kokkulangemises oli otsustav moment... Tuleta meelde, missugune oli minu seisund seitsmekümne kaheksandal aastal. Minu lepingutekogu neli esimest köidet olid ilmunud. Ma olin teaduslike internatsionalistide esiritta välja karanud. Aga kogu aadlivõsudest pärusdiplomaatide mest oli minu vastu seda ärritunumalt kihevil. Et kes ma niisugune ülepea olen?! Ja kust ja kuidas ja kelle loal ma olen tekkinud?! Venemaal saab ju kõik ainult kellegi loal tekkinud olla... Sina olid varsti mu naiseks saamas ja elasid kõiki võbinaid minus ja mu ümber sellesama imetlusväärse vaistuga kaasa nagu hiljemgi. Nii et sa pidid tajuma, missugusesse pingetsooni ma olin jõudnud. Minu lojaalsuses oli võimatu kahelda. Aga minu riiklikus löögi- valmiduses kaheldi alles: kas ma olin või ei olnud suure poliitika nimel pisikodanlikust, provintslikust, «pärnulikust» moraalist üle? Ka see küsimus oli õhus. Ja see hõljus seal — Kati, tuleta meelde, millal! Pool aastat enne meie pulmi.

Sest need pidid toimuma siis, kui nad toimusid... Meie pulmad Göttingenis 1789 ja Peterburis 1878-ndal aastal... Nii et ma olin äärmises kiusatuses tõestada oma lõplikku kõlblikkust senatoriaalse mõtteringi jaoks... Hea küll, hea küll, ma tean, et kõrgetes ringkondades on mitmesuguse moraaltasemega inimesi. Ütleme Stolõpinist kuni noh — Tolstoini... Olgugi et ma selle viimase sisse sajabrotsendiliselt ei usu. Ei-ei! Tema peab ju olema nüüdsama jälle ühe järjekordse brošüüri avaldanud — «Ma ei saa vaikida» või midagi sellesarnast. Aga ma küsin: mispärast siis tema vaikida ei peaks saama, kui kõik teised saavad, ah? Mina saan vait olla küll. Sina saad ka. Meie tuleme sellega toime. Sest meie saame aru, Kati, et peale pisikese sensatsiooni ei saaks meie ise ega mitte keegi meie rääkimise läbi mitte midagi kätte. Ja oleme vait. Aeg-ajalt on meil mõne kõige vastikuma närususe või tooruse puhul, mis ümberringi sünnib, noh — lämbumise tunne... Siis ma kirjutan sobivale natšalnikule Vangimajade Peavalitsuses, mõnele endisele õpilasele, sedeli ja palun, et ta mõne vangi, mõne tööliste seas agiteerinud üliõpilase näiteks, kelle pärast vangi omaksed on asjatundmatuses minu poole pöördunud, laseks rõskemast ja koledamast vanglast paremasse vanglasse üle viia. Või me teeme — ja see on ülim, mis me oleme sõندانud —, me kirjutame viisaka ühise kirja. Nagu sündis näiteks omal ajal professor Famintsõni vahistamise puhul. Kui seesinane selle eest kinni võeti, et ta pidi olema toetanud ja kaitsnud üliõpilasrahutustest osavõtnud poisse. Siis kirjutasime meie, neliteistkümmend professorit, Beketov, Kossovits, Tagantsev ja teised ja mina nende seas, peaprokurörile kirja. Tähen-dab, kirja koostasid muidugi mina. Aga mitte selle tõttu, et ma oleksin osutanud ses asjas iseäralikku agarust. Ma mäletan, Kati — ma pelgasin, aga ma olin sunnitud, väliselt ja sisemiselt ka, siiski sisemiselt ka. Ja kõik kolmteist leidsid ju endastmõistetavusega, et kirja sõnastamise pean mina oma peale võtma. Sellest hoolimata mina, et kriminaalprotsessualist oli hoopis Tagantsev. Nojaa... Niisiis palusime meie alandlikult — nagu vorm ette näeb, eks ole —, et meie kolleeg teenistuse ja teaduse alal vahi alt vabastataks. Me palusime koguni, et ta otseskohe vahi alt vabastataks. Kuna me oleme veendunud, nagu me kirjutasime, kuigi me seda ju polnud, et ta oli seisnud igast valitsusvastasest kihutustööst eemal. Mida arvesse võttes me palusime anda Famintsõn kas meie neljateistkümne või rektori käendusele. Ja võtsime endale kohustuse maksta sisse rahaline tagatis tarvilikuks arvatavas summas... Nii et Famint-

sõn saigi paari nädala pärast lahti. Ja kohtu alla ei läinud ta ka. Aga niisuguseid asju sünnib õnneks ja paraku häbemata harva. Et meie midagi *teeme* ja arvame end teo läbi vabanevat. Harilikult avame meie lämbumistunde korral lihtsalt akna, kui vihma liiga rängalt tuulega tuppa ei uha, või läheme jalutama, kui pakane pole liiga kange. Või, noh, meile tuleb liiveldus peale — siis me jookseme klosetti ja oksendame. Pärast joome ennast täis — Tähendab, meie sinuga ei tee ju sedagi. Meie pilkame, kergelt, intelligent-selt keisrit, ministreid, õukonda, ohrankat, riiklikult soositud kaabakaid, Rasputinit, keisrinna pruute — aga ikka mõõdukalt, ka nelja silma all ainult poolmõistu, ja oleme kolmandate juuresolekul praktiliselt vait. Ja saame oldud! Aga tema, Tolstoi, kirjutab brošüüri! Tema kuulutab, et tema ei saa! Mina küsin: mispärast?! Ja vastan: lihtsalt edev, lihtsalt ärahellitatud vanamees!

Oh, Kati — ma ei tahtnud ju üldsegi kritiseerida Tolstoid. Mis on mul temaga tegemist?! Kui ma olen teda pealegi teatud määral lõõnud. Ma mõtlen seda, sa saad aru, et ma olen olnud Nobeli rahuauhinna, olgugi et mulle kibedalt moel, ligemal kui tema on olnud kirjandusauhinna, kõik need aastad, mis seda auhinda antakse. Selle asemel et rääkida temast, tahtsin ma rääkida meist ja iseendast. Et ma jõuaksin sinu ees ükskord täiele avameelsusele välja. Kärastada ükskord kasvatus ja ettevaatus ja teeskluse preservatiiv meie vahel puruks...

Näe, selle üheainsa ebakonventsionaalse sõna pärast oled sa mu kõrvalt kadunud viuh — Aga, Kati, sa oled ju olnud kõik meie kolmkümmend aastat omal targal vaikselt naiselikul moel ideaalne mõtetelugeja. Ma tean. Ja täna, praegu siin rongis, kus ruum ega seinad pole sulle üldsegi tõkkeks, adud sa mu mõtteid nagunii.

Ja olgu see kas või kiusuks — ma alustan sellesama sõnaga, mis su mu kõrvalt ära ajas, mis su läbi kupeesina peletas, nagu poleks sind silmapilgu eest siin olnudki — Preservatiiv. See on ju olnud sümbolsõna, Kati. Meie omavahelises vahekorras siiamani. Ning meie ja maailma vahekorras ka. Meie — mina ja sina —, me oleme neid kolmkümmend aastat tarvitanud. Peaaegu kõigi meie läheduste ajal on see olnud meie vahel. Ma ei hakka enam meelde tuletama, mispärast. Kord tahtsid sa minuga välismaale kaasa tulla, kord tennisekursust jätkata, kord kartsime meie sinu kopsude pärast. Ja peale selle tahtsid sa maja laste kisast vaba hoida, et minu riiklik ja teaduslik töö häiritud ei saaks. Ja mina olin sellega nõus. Hiljem, hiljem, hiljem.

Mõnikord tõukasin ma sind ses suunas takka. Nii et meie Nicol oli, otse välja ütelda — ära ehmata, nüüd ütlen ma selle otse välja —, tema oli meie hooletus. Seda on inimesega seoses, omaenese lapsega seoses õieti hirmus tunnistada. Ma saan aru küll. *See, et sa olemas oled, poiss, et sa elad, hingad, mõtled, see on ausalt ütelda sinu vanemate hooletus...* Mulle tundub, see on teisest võimalusest isegi hirmsam — Teine võimalus oleks see — ja ma ei teagi, ja sina, Kati, sina ka ei tea, kumb tema õieti on — Me tarvitame ju aastaid minu venna Juliuse produktsiooni... Kui Julius oli oma apteekri-kohal Semjonovi polgus jalad alla saanud, rajas tema selle oma vabriku. Tšornaja Retškal, eks ole. Hügieenitarbed. Julius Martens ja Co. Nii et teine võimalus on see, et meie Nicol on oma onu vabriku praak. Raske ütelda, kumb võimalus on vähem võpatamapanev. Ja raske ütelda, kui suur osa inimesi on tänapäeval kas oma vanemate hooletus või vastava vabriku praak. Ma kardan, et üsna suur osa igatahes. Ja ka meie poiss, paraku. Sellega on muidugi nii, et kui laps on juba tulemas ja talle on otsustatud anda tuleku luba, unustatakse see enam-vähem ära — see noh, läila masenduse maik, mille ta tulemise teade esmalt meile suhu tõi. Aga kuskil sügavas jääb teadmine püsima. Ja saab ka lapsele endale teatavaks. Või igatahes aimatavaks. Ja siis hakkab laps maksma vanematele selle eest kätte. Selle eest, et ta polnud algusest peale nende igatsusega oodatud armuvili, vaid oli vähemalt alguses, vähemalt mingi aja jooksul sootuks soovimatu ja vastumeelt väkram. Olgu peale, et temaga hiljem harjuti. Sest hilinenud lähedusest lapsele ei piisa — Kati, ära ütle, et ma t a r g u t a n. Ma olen nõus: ega ma seda kõike päriselt ei tea. Aga ma tunnen ja aiman: nõnda peab see olema. Ja-jaa, kui lähenetakse asjadele täieliku avameelsuse püüdlusega, aimatakse ootamatuid hoovusi. Lapsel igatahes on oma vanemate vastu, noh — totaalne pretensioon, sa saad ju aru, mis ma mõtlen. Ja kui tal on põhjust selles rahuldamatust tunda, hakkab ta vanematele kätte maksma. Kas või ebateadlikult. *Alateadlikult*, nagu seesinane doktor Freud nüüd ütleb. Ma kogen seda meie Nikolai, meie Nicol'i eksemplil. Ja tunnen iseenese peal: ma annan talle tema kättemaksuks päevast päeva ise toitu. Sest ta pole ju nii tundetu, et ta ei tajuks mu rahulolematust. Ja sinu oma ka, Kati, sinu oma ka. Sest meie mõtleme: kes ta meil siis õieti on, see meie poeg?! Noh, ta on oma kolm või neli keelt selgeks õppinud. Kodused tunnid ju titeaastatest peale. Nii et kõigest tõrksusest hoolimata on need talle külge haka-

nud. Ja siis Heidelberg ja siis Oxford. Ja tänu oma isa nimele on ta välisteenistusse paigale pandud ja tuleb seal Stockholmis esialgu toime. Aga kui ta Pärnus käib, laseb ta Rääma viinainadel ennast *akadeemikuks* tituleerida ja teeb selle tiitli eest välja... Ja meie mõtleme: tegelikult pole see poiss meil ju midagi muud kui privilegeeritud keskpärasus, anna andeks... Ja mõtleme, et Katariina ja Eedit, sest nemad on meil teadlikult sigitatud, on paremad. Aga kas nad on...?

11

Ja kuidas see Voltveti nüüd siis juba mööda sai? Nii et Mõisaküla on silmapilk käes? Nojah, näe, raudteetehaste punane telliskivikorsten pahemat ja linavabriku niisamasugune paremat kätt. Ja siis see hõrenev männimets ja need madalad hallid majad. Aga selle veerandtunniga, mis rong siin peatub, teen ma kümneminutise jalutuskäigu. Miks mitte. Lihtsalt värske õhu asjus. Muidugi, ma torkan siin alevi vahel pisut rohkem silma, kui ma tahaksin. Aga säherdusest asjast tuleb lihtsalt üle olla. Lihtsalt mitte tähele panna, et sind tähele pannakse. Ja võib-olla ei pandagi, muuseas.

Esimese klassi vagun peatub otse jaama ees. Pikk madal kivikatusega puuhoone, pruuniks värvitud ja natuke tahmunud nagu need jaamad kõik. Perroonil paar tosinat inimest ja tagasihoidlik sagin. Pärnust on saabunud mõned Mõisaküla tegelinskid. Mõni siin parasjagu ehitatava linavabriku kümnik või insener, mõni turuäärsete poodide kaubasaks, endine laadaharjusk või potisetu, kes laseb ennast nüüd härraks tituleerida, või mõni ümbruskonna hallparun. Kellele proua, kellele emand, kellele teenija või sulane rongile vastu tulnud. Ja siit ronib vagunisse mingeid vitstest punutud reisikorvidega matkalisi, mingid kitsapüksilised ja kõvakraesed noored vurrukandjad, mingid lehviplaiade kübaratega alevipreilid, seal, teise klassi vaguni treppidel, kõik jaamaesine värske ennelõunatuule käes — muuseas, Björkö väinas, kus keisrid praegu kohtuvad, võib tuul isegi ülemäära valjuks olla paisunud — jaa, kõik jaamaesine värske ennelõunatuule käes ja natuke pimestavais päikese laikudes.

Ma astun vagunitrepist alla ja kõnnin kiiresti läbi selle tuulesõõmu, läbi selle päevajäneste keksimise ja läbi jaamahoone pisut rüveldamapaneva hapukapsase restorani-

lõhna. Ja siis ma olen alevipoolisel jaamaesisel väljas. Jaheda tuule ja heleda päikese käes. Pisikese hooletult, aga siiski äsja niidetud murusõõri ääres, mille keskel on pumbaga kaev ja mille äärtel kasvab neli jändrikku pärna.

Ma sammun jalgrada pidi põigiti üle sõõri, kaevust nii ligidalt mööda, et torualuse märja kruusa niiskusehõng puudutab mu huuli ja nägu ja ma mõtlen: kui ma poleks kuulnud viimasel ajal nii palju Metšnikovist ja batsillustest ja koolerast, kallaksin ma ämbri siin kaevurakmeil veetilgast, mis tal põhjas läigatab, tühjaks ja pumpaksin ta pilgeni värsket vett täis ja rüüpaksin üle meerde mõned vabastavad sõõmud... Ja siis tuleb mulle vastupandamatu soov teha midagi, mida ma ju kõigi koolerate kiuste teha võin! Nõudkugi see silmapilgu jao kellelegi ehk silmahakavat õiendamist. Aga miks pagana pihta ei peaks ma võima siin kaevu juures õiendada nii palju kui vaja—

Ketiga, kolistades kalkan ma plekkämbri selle põhjas loksuvast toobisest veetilgast tühjaks ja pumpan ta poolest saadik värsket vett täis. Rohkem pole mul tarvis. Ma võtan taskuräti taskust. Kui ma selle lahti laotan ja uuesti nutsu keeran, tunnen värskes tuuleõhus silmapilguks tolle lavendlivee lõhna, mida ma Kati valikul kõlniveeks pruugin. Ma kallutan ämbri kaevutoru laudalusel tarvilikult viltu ja läigitan külma nire oma taskurätist nuutsule. See tuleb küllasem, kui ma tahtsin, ja voolab mulle lahinal jalgadele ning teeb mu parema soki läbimärjaks. Nii et ma tõstan parema jala ootamatusest õhku ja seisan silmapilgu ühel jalal ja mõtlen: tore pilt — kõigi venelaste isevalitseja üheteistkümnekordne delegatsioonijuht rahvusvahelistel konverentsidel *et cetera et cetera et cetera* seisab Mõisaküla jaama ees ühel jalal ja raputab teist — nagu koer, kes on kusnud endale kogemata vastu käppa... Ei tea, kas koeral saab üldse midagi niisugust juhtuda...? Aga siis panen ma parema jala maha ja sirutan lõua ette, et kuue rinnaesist mitte täis pritsida, ja pühin võpatamapaneva, imejäise, imepuhta, imevärskendavalt märja rätiga üle otsaesise ja silmade ja kogu näo. Ja tunnen, kuidas mu nägu ehmatuse ja võõrastuse ja värskenduse läbi just nagu uueks ja teiseks saab. Ja teen silmad lahti ja leiian — ja just nagu leiangi! —, et tegelikult on kogu maailmal teine nägu, kui me ise teda teise näoga vaatame—

Ma väanan taskuräti hoolega välja, et ta mul tasku tagasi pandult kuuehõlma märjaks ei teeks, ja vaatan kella. Mul on veel vabalt kümme minutit aega. Nii et ma kõnnin jõudsal, aga kiirustamata sammul mööda jaama tagant

algavat tänavat alevisse, mis on mu värskenenud silmaga vaadata imetabaselt are. Paremal ja pahemal käel pühapäevaselt suletud poed. Rõigas ja Kull ja kes. Siis apteek. Siis kella üheteistkümnest aegsasti avatud Lilienthali restoran trepil haigutava portjeega, kes paneb mu lähenemisel suu igaks juhuks kinni ja teeb mulle mu möödudes igaks juhuks aupakliku kummarduse. Ja siis alevi uhkuseks äsja katuse alla saanud kolme majakorraga pank. Ja siis turuplats. Ka see pühapäevaselt puhtaks puhitud ja tühi. Kerge pöörisuul keerutab kinniste majaakende all liiva, mis lõhnab tolmu, heinte, silgusoolvee ja hobusekuse järele. Üle turuplatsi uue linavabriku punaste hoonete poole edasi minna ma ei jõua. Nii et ma pöördun mööda Pärnu tänavat paremale, et seitsme või kaheksa minuti pärast väikese ringiga jaamas tagasi olla. Ja seal, peaaegu koolimaja ees tuleb paariteistkümne-aastane tedretäheline tüdruk mulle vastu. Tal on suur, oma kaks jalga läbi mööta kerakujuline valkjaist männijuurtest punutud korv käe otsas. Ta jääb seisma ja sirutab korvi mu silmade poole ning vidistab:

«Härra, ostke äral Nii ilus korv. Proual mis tahes kraami sisse panna, lõnga või villa. Ja nii odav. Paljalt üks rubla ja viiskümmend kopikat! Ostke!»

See laadalik, mustlaslik pakkumisagarus on tolle ruugepatsilise nähvitsa poolt ühtaegu võõrastav ja kütkestav. Jumal teab, võib-olla tuleb mulle mingil poolaimduslikul moel meelde, mis mõned ütlejad Peterburis viiekümne aasta eest minu enese kohta ütlesid, nii et see mulle kõrva ulatus: «Selle matsijõmpsika agar järjekindlus on niisugune, nagu ei tuleks ta Pärnust, vaid Bessaraabiast või koguni otse Jeruusalemmast.» Ja korraga meenub mulle sealsamas, et ilus proua Mary Christiansen armastab mitte ainult tennist, vaid ka viiest-kuuest eri karva lõngakerast ühekorraga kudumist... Ja et tema mees tõi talle kahe nädala eest Pariisist sirelililla hirvenahkse kudumistarvete koti, millega see, mida mulle siin pakutakse — Pässaste männijuurikaist punutud linnupesa —, narrikalt kihkab võistlusse söösta... Ja ma ei teagi, mis mulle võib-olla veel meelde turgatab, igatahes ostan ma korvi tüdrukult ära. Surun talle kaks rubla pihku ja ütlen, et tagasi pole tarvis anda, enne kui ta jõuab hakata seletama, et tal vajalikku viitkümmend kopikat ei ole.

Alles siis, kui ma olen mööda Aleksandri tänavat natuke hingeldades jaama tagasi jõudnud ja oma kergenduseks näen, et rong seisab veel rahulikult seal, saan ma äkitselt

aru, mispidi ta seal seisab, kuspool otsas väike vedur nohi-seb, kuhu rong sõidab ja kelle poole ma ise teel olen—

Kummaline hajameelsus, mõtlen ma vagunisse ronides. Aga korvi võtan ma sinna ikkagi kaasa. Sest pentsik oleks seda ju ka lihtsalt perroonile maha jätta. Kuigi ma ei saa ega taha seda Katile kingituseks viia (kes pealegi kudemisest sugugi ei hooli) — kui ma olen selle Maryle ostnud...

Kummaline hajameelsus, mõtlen ma kupees oma portfelli kõrval istet võttes ja rongi sedamaid Ipiku poole edasi tossates — tšuhh-tšuhh-tšuhh-tšuhh-tšuhh— Ja jumal ise teab, mõtlen ma, mis näiteks seesinane doktor Freud minu veidra eksituse teemal kokku keerutaks... Ha-ha-haa, tema riputab ju, niipalju kui ma temast aru saan, kõik maailma asjad vastutustundetult, aga võluvalt ühteainsasse varna — ja tirib nad altotsast laiali kui tagurpidi vau-saba, ja ongi süsteem valmis! Ongi filosoof hakkamas ja filosoofia pealekauba... (Muuseas, ega ma ei tea, võib olla, et kogu see süsteem on tõsisem, kui mulle paistab, aga üks on kindel: heal tunnil improviseerib teoreetiliselt mõt-leva harjunud mees säherdusi kõikesetavaid süsteeme kaks tükki päevas, jumala eest...) Ah et ma ajan kehkami juttu? Ha-ha-haa... Aga kui ma teen proovi? Rahvusvahe-lise õiguse olen ma ju juba süstematiseerinud. Kriitikud ütlevad, et see polevat täiuslik süsteem. Mis tähendab täius-lik! See on e l a v süsteem. Needsamad kriitikud ütlevad ka: minu rahvusvahelise õiguse süsteem olevat parim, mis praegu olemas. Igatahes õpitakse seda maailma ülikooli-des Saksamaast ja Austriast Jaapanini välja. Aga see pole üldsegi aastate töö, nagu sellisel puhul üldiselt arvatakse. Viiesaja lehekülje kirjapanemine, täiendamine, viimistle-mine, varieerimine, see küll. Aga asja tuum, kõike paigale-pane-v idee ise, see on *ühe õnneliku silmapilgu leid*. Mui-dugi, see silmapilk juhtub seda hõlpsamini kätte, mida kauem või mida märksamalt on enne materjalis tuhlatud. Aga kui üks meedik, see viinlane, eks ole, võib tulla ja ripu-tada kogu inimese hingeelu oma üpris meelevaldselt vali-tud varna, seksuaaltungi varna, tähendab — miks ei või siis tulla ka üks Peterburi jurist (kui meil on ju inimese vaatlemise alal ka ikkagi kuuekümne aasta kogemus!) — miks ei või tema siis, jah, tulla ja riputada hinge ja vaimu, loomingu, ajaloo ja kultuuri teise varna?! Ah missugu-sesse...? Noh, mõtleme järele—

Tšuh-tšuh — tšuh-tšuh — tšuh-tšuh — tšuh-tšuh—

Siin kandis see ju algab, et pahemat kätt on männikute

ja põllulappide vahel eestlaste ja paremat kätt lätlaste talud... Ja olgu mu identsus eestlastega kui ebamäärane tahes (tähendab, vere poolest on see salgamatu, ebamää-rane on see ainult mu enesetunde mõttes) — alati olen ma siin kahe rahva piiril teinud ühte ja sedasama: kui aga päevavalge vähegi on võimaldanud, olen ma vaadanud paremale ja vasakule ja *võrrelnud*. Hooneid. Katuseid. Aknaid. Ouesid. Aedu. Põlde. Metsa. Ja alati tundnud üles-ande keerukust. Sellest hoolimata (või ehk just selle tõttu!), et paljud peavad mind maailma kõige rahulikumaks, kõige objektiivsemaks, kõige erapooletumaks arbiitriks, vähemalt niivõrd, kuivõrd see puudutab mu tööd rahvusvahelistes vahekohtutes viimase kahekümne aasta jooksul. Aga üles-ande keerukus on olnud selles ja on ka praegusel silma-pilgul selles, et ma oma identsustunde ebamäärasuse kiuste kipun tõlgendama oma võrdlusi eesti talude kasuks... Jaa: maailma kõige erapooletum arbiiter on nii narr— Ma näen, pahemal käel on kellegi õu kasimatum kui paremat kätt perel, aga tõttan samal ajal märkama: katused on ju pahema käe mehel selle eest hoopis uuemast ja siledamast sindlist... Ja kui ma pean möönma, et hooned paremal käel on kohati kopsakamad kui pahemal, tundub mulle samas, et võrreldes sellega, kuivõrd pahema käe põllud on parempoolseist liivasemad ja lahjemad, on pahema käe talud vaata et suhteliselt seadsamadki... *Et cetera*. Ja kui pahemal käel paistab midagi nii armetut, et mul pole seda millegagi kaitsta, nagu näe seal see hütt — sarikakondid katuseõlgedest väljas, aknaruutudes kaltsud, läve ees pori-auk, nii et see vaevalt saab olla õnnetusest tingitud vae-suse, vaid üksnes sitase hooletuse ja joomarluse süü, siis ma tajun, muidugi kaugel ja passiivseks jäämist lubaval moel, aga ikkagi, kuidas mu süda vihast vastu ribisid vup-satab ja kuidas matahaksin söösta ja tirida seal need õnne-tud lollakad logardid karvupidi nende täitanud uneasemeilt üles ja klobida nad virgeks... Aga kui ma näen paremat kätt, lätlaste kätt, sedasama — jaa, see kurvastab mind ju ka seal, aga isiklikku vihavuhvatust, isiklikku solvatust ma ei tunne... Muuseas — kui maailma kõige erapooletum arbiiter on selle natukese ühtekuuluvustunde pärast, mida ta parema käega võrreldes pahema käe suhtes tunneb, kui ma olen selle identiteeditunde kübeme pärast nii narr — mis jääb mu erapooletusest järele siis, kui ma juhtun olema sellega, mida ma võrdlema asun, koguni üks—? Kui ma hakkan võrdlema kedagi teist ja iseennast...?

Tšuhh-tšuhh — tšuhh-tšuhh — tšuhh-tšuhh — tšuhh-

tšuhh— Hallilaiguline suits vajub kumbagi kätt vaguniakendest mööda, nii et noor heleroheline männimets on tükati justkui teisel pool vatipahmakaist kulissee ja päike sähvib pahmakate vahelt vaguniakendesse ja mulle vastu silmi. Ja siis on see mul käes! Nii et ma tunnen, kuidas mu süda mitte vihast, vaid leiurõõmust vastu ribisid vupsatab: see on mul käes — minu telg maailmasüsteemi improviseerimiseks! Muidugi ei tea ma veel, kuidas mu süsteem välja hakkab nägema. Aga ma tean, millele ma tarajan! Ma tean, mille varna ma maailma riputan. Naljaks. Kiusuks. Eksperimendiks. See polegi muud kui võrdluse varn. Võrdlus vaatleja mina ja kelle tahes teise isiku vahel. *Mina ja tema* — see ongi maailma telg! Inimene kui Aristotelese zoon politikon elab ju möödapääsmatult seltskondlike suhete võrgus. Nii nagu aine jaguneb aatomeiks, jaguneb see võrk niitideks: iga niidi ühes otsas vaatleja mina, teises otsas tema. Kes lõpmatult vaheldub, aga on alati seal. *Mina ja ... mina ja* direktor Christiansen. *Mina ja* professor Taube. *Mina ja* keiser. *Mina ja* Kati. *Mina ja* Nikolai. *Mina ja* Mary. *Mina ja* Johannes. *Mina ja* gospodin Vodovozov, see kuritegelik lontrus. *Mina ja* see Mõisaküla tüdruk, kes müüs mulle selle männijuurtest korvi siin lillast sametist istmel. Aga mis on tähtis: igas niisuguses seoses on otseselt või varjatult, esi- või vähemalt tagaplaanil küsimus: *kumb on parem — kas mina või tema?* Iga niisugune seos on ühtlasi võrdlus. Komparatsioon. Nii et muuseas: see, mida ma praegu siin valmis keerutan, see võiks olla *komparatsiooni-psühholoogia ...?* Või ehk *komparativistlik psühholoogia ...?* Nimetuse üle tuleb veel mõelda. Edasi: igal mina-võrdlemisel kellegi teisega võib olla üks kolmest tulemusest: ma olen endaga võrreldavast kas parem või halvem või temaga võrdne ... Oma lõpmatute enesevõrdluste summaga püüab mina luua ja säilitada maailma ja iseenese vahelist tasakaalu. Aga igal minal on isesugune tasakaalu-valem. Nii et edasi — tuleb luua vastav minade tüpoloogia. Iseendast lihtne ülesanne. Kõigepealt on olemas, ütleme, *üleolekutüüp*. Võib-olla tuleks seda supremaaditüübiks nimetada. Terminoloogia üle peab veel mõtlema. Igatahes vist kõige levinum tüüp. Või mine tea, võib-olla otsustan ma liiga iseenda järgi. Aga ikkagi tüüp, kes püüab osutada võimalikult paljudest paremaks. Kelle tasakaalutunne maailma suhtes on seda täielikum, mida enamaist ta tunneb end üle olevat. Ja muidugi on olemas (juba süsteemi pärast peab olemas olema) ka, ütleme, *alamustüüp*. Subordinaaditüüp, kui me teda niimoodi nimetada

otsustame. Säherdune, kes end teistega võrreldes otsib ja leiab nimmee omaenda suhtelist armetust. Viimistletud süsteemis tuleks edaspidi võib-olla vaadelda ka selle liigituse suhet näiteks sadistliku ja masohhistliku tüübiga. Või ka meheliku ja naiseliku tüübiga, *may be*. Ja siis on nähtavasti olemas *võrdsuse* tüüp. Egalitist, näiteks. Kui me niimoodi otsustame. See, kes tunneb end maailmas seda lähedamalt, mida enamatega ta peab end võrdseks. Ja nagu alati ja kõiges, esinevad need tüübid puhtal või isegi enam-vähem puhtal kujul harva. Materjal, mida tegelikult leida võib, on segavormid ühe või teise või kolmanda tüübi elementide suhtelise ülekaaluga.

Tšuhh-tšuhh — tšuhh-tšuhh — tšuhh-tšuhh — tšuhh-tšuhh—

Nõnda. Sissejuhatus komparativistlikku psühholoogiasse. *Introduction dans une psychologie comparative*. See, mis ma siin praegu improviseerin, on ju kahe või kolme täiesti soliidse alguspeatüki konspekt! Mitte nii sensatsiooniline kui doktor Freudi oma. Võib-olla ka mitte nii hõlmav. Aga selle-eest igatahes aredam ja konkreetsem. Ha-ha-ha-ha-ha! Ja nüüd — ütleme, neljandas peatükis — tulebki kõige huvitavam asi: universaalse maailmavõltsimise küsimus! Sest vastavalt oma tüübile võltsib iga mina oma enesevõrdluste tulemusi endale soodsamaks, kui need on. Kõige levinum võltsimisvõte (nii levinud võte, et seda võib-olla ei sünnigi nimetada võltsimiseks): me võrdleme end teistega üksnes meie soodsalt valitud aspektidest. Näiteks: kui ma võrdlen ennast direktor Christianseniga, siis võrdlen ma meie seltskondlikke positsioone. Sest tulemus on mulle soodne. Mina olen, kes ma olen, aga tema on paljalt ühe provintsivabriku, olgugi omas laadis vaata et Venemaa kõige suurema vabriku direktor. Ma võrdlen meie hariduse ja elukogemuse mahtu. Sest mina olen haritum ja kogenum. Ka meie figuure. Mina olen saledam ja sirgem. Nii meie vanuseid arvestades kui ka neid arvestamata. Aga meie vanuseid *an und für sich* ei võrdle ma hoopiski mitte. Ega meie naisi. See tähendab Mary õitsvust Kati närbumusega. Ehk kui, siis üksnes Mary ebatruudust Kati truudusega ... Ja ma ei võrdle ka muidugi mitte meie jõukust. Sest minuga võrreldes on härra Christiansen päratu rikas mees. Mina olen oma viie või kuue tuhandega aastast tema kõrval täielik kõnn. Ega ammugi meie päritolu. Sest tema on ju auväärt Taani pärjerite ja Schleswigi junkrute võsu. Aga kui ma võrdlen ennast Tolstoiga, siis ka: ma ei mõtlegi võrrelda tema krahviseisust iseenese palja aadliseisu-

sega. Ehk kui, siis üksnes selles mõttes, et mis on tema süllelängenud krahvlikkus väärt — minu kätterebitud, jõuga haaratud, omaks töötatud *potomstvennoje dvorjanstvoga* võrreldes... Aga mida ma meie puhul, Tolstoi ja iseenese puhul, silmapilk võrdlen, ja nimelt aritmeetiliselt ning *an und für sich*, see on omaenese suhtelist noorust ja tema raugaiga. Sest ma olen ju seitseteistkümmend aastat noorem! (Mis muuseas tähendab — kuna Nobeli määratakse ainult elavaile —, et mul on lähema aastakümne või poolteise jooksul selleks võrratult suuremad šansid kui Tolstoil!) Ja veel jätan ma muidugi võrdlemata tema ja iseenda maailmatuntuse astme. Või kui ma seda puudutan, siis ainult nõnda: mis eelis see tegelikult on, et teda teavad miljonid, aga mind ainult, noh, võib-olla et tõeliselt isegi ainult sajad? Mis eelis see on — kui tema on aastakümneid pöördunudki üksnes vagajutte lugevate primitiivide poole, aga mina räägin valitsejatega ja diplomaatidega ja juhtivate akadeemiliste peadega...? Kuid mida ma meid võrreldes silmapilk võrdlen, see on tema kahetsusväärset (et mitte ütelda naeruväärset) usulist aheldust ja iseenda vähemalt selles suunas täielikku vabadust... Nii et me talitame kõik, vähemalt kõik üleolekutüübid, niisamuti kui see — ma ei mäleta praegu, kes see oli —, kes kinnitas, et tema pidi olema võitnud niihästi Lurichit kui ka Laskerit. Esimest males ja teist maadluses. Ja-jaa, rätsep elab keisri kõrval mõnusasti ära, olgu ta kui supremaatne tahes, sest ta teab, et pükse õmbleb ta hoopis paremaid, kui keiser neid iial teha oskaks, kui ta katset teeks. Ja kui rätsepale sellest ei piisa, mõtleb ta välja keisri uute riiete muinasloo... Aga kui seesinane rätsep on subordinaatne tüüp (näe, kui ilusasti meie uued mõisted meie uues süsteemis tantsivad!), kui ta on subordinaatne tüüp...? Noh, siis ei tiku ta arvatavasti võrdlema esmajoones ennast ja keisrit. Vaid, ütleme, ennast ja endast edukamat, paremas linnajaos töötavat rätsepat. Ja siis ta leiab, et tema on sellesinase oma suure algustähega Kolleegi kõrval muidugi issandast loodud käpard. Aga oma käpardluse raskuspunkti asetab ta oma olemusse mitutmoodi. Vastavalt sellele, missugune on tema olemuses supremaatsuse ja subordinaatsuse suhe. Mida enam supremaatsus on esindatud, seda kõrvalisemais asjus tunnistab ta enda käpardiks ja seda ülekohtusemaks peab ta oma suhtelist ebaedu. Seda enam on Kolleegi edu tema meelest tingitud tõsise rätsepatöö suhtes kaugetest oskustest, sihker-sahker loomusest, libedast jutust, klientidega lipitsemisest,

võib-olla rätsepanaise kenast näolapist. Mida tõelisemaks subordinaadiks ta osutub, seda tõsitähtsamais omadustes ta oma käpardlust möönab. Ideaaljuhul tunnistab ta üles, ja koguni pealetükkival ja tüütul moel: Kallid inimesed, kas te siis ei näe, *mina olen ju nõela- ja kääritöö peale jumalast loodud lõmper*... Ja teatud juhtudel arendatakse see enesealandus mõnuni. Kuidas nimelt, see tuleb mul veel läbi mõelda. Nii. Aga meie viienda või kuuenda peatüki sisu peaks olema meie riikliku ja seltskondliku harjumuste-süsteemi analüüs, mis peab näitama, et meie harjumused on tegelikult selle meie komparativistliku psühholoogia täpne kajastus. Kogu meie karjäärisüsteem, meie ametiastmete redel, ka teaduslikud kraadid, ja-jaa, ka need, seisused, tiitlid, ordenid, viimased kui kõige silmaganähtavam tilulilu — need kõik on olemas sellepärast, et inimese mina neid ihaldab. Aga ihaldab ta neid kui alust soodsamaiks enesevõrdlusteks. Ivan Ivanovitš on alles lauaülem, aga mina sain eile nõunikuks! Või me tajume ülemust-alamust kui tiivustust soodsamaile enesevõrdlustele: Pjotr Petrovitš on juba minister, aga mina alles õnnetu nõunik — ma pean pingutama ja jõudma talle järele... Või koguni: issand jumal, mispärast ei ole Sašal ikka veel Püha Vladimiri kolmandat järku? Vaid on ainult neljas järk? Ma pean talle tingimata kolmanda välja kangutama. Kui Pavel Pavlovitš on ometigi hankinud kolmanda järgu kõigile oma protežeedele?! Ainuüksi soodsamaist enesevõrdlustest johtuva naudingu nimel, juba kättevõidetud või alles taoteldava naudingu nimel võetakse õlule vastutasuks nõutavad koormad: kummardamised, enesesalgamised, püüdlemised, igavene teeskclusmäng, milles peale soodsama enesevõrdluse võimaluse mingit muud võidulootust ei ole ega saagi olla. Aga see kõik — ainult riigis, ainult seltskonnas, ainult tema de taustal. Sest mis väärtust oleks isegi Sukapaela ordeni paelal Robinsoni jaoks? Määrida pael liimiga kokku ja oodata, et vutt lendab peale. Ainult see. No nii. Ja nüüd — alamustüüpide probleem. Muuseas, ristiusk on suurelt osalt nende jaoks olemas. Selle sees on neil omad organisatsioonid, sektid, liikumised. Kõik Pühad kerjused. Vähemad vennad, Issanda koerad ja nii edasi. Kuni skopetsideni välja. Kusjuures need kõik tegutsevad ju — *nota bene* — tõeliselt vastupidise sihiga põhimõttel, mis on Matteuse evangeeliumis otse välja öeldud: *kes ise ennast alandab, seda ülendatakse*... Kuigi vist juba Paulus lõi sellele alandliku enesetsu laevale mõra põhja. Sest ta küsib —

kas mitte teises Korintose kirjas, kui ma õigesti mäletan: *või ehk olen ma pattu teinud, et ma ennast alandasin—?*

Aga nüüd olen ma tõesti väikese uinaku ära teeninud. Niisugune improvisatsioon, kui mängides see sünnibki, on nähtavasti ometi pingutus. Ma tunnen, ma olen väsinud. See kupee libiseb sinna kuskile väljaspoolsesse ruumi ära. Ja neist hallidest suitsupahvakatest on üks — suur pehme kerge päikesest nõretav — korraka siin sees ja mina olen selle sees... Pärast mõtlen ma oma süsteemi lõpuni läbi. Iseäranis selle mina-tüübi, keda ma egalitistiks nimetasin. Niisuguste üldhoiakut peaks järelkult egalitismiks kutsuma. Ja minule võiks see ju kuidagi eriti lähedane olla. Kui mind nii mitmelt poolt on ideaalseks arbiitriks ülistatud. Neis asjades oleks nagu midagi ühist. Aga nüüd ma puhkan natuke — Kati, sa olid ju kogu aeg mu mõttega kaasas, eks ole? Muidugi. Ma tean. Ütle: ma olin ju täiesti avameelne? Ja teenisin ju ära, et sa tuled tagasi ja kaitsesid mind? Aga nüüd ma tukun natuke —

12

— Need vatised hallid suitsupahmakad on ühte sulanud ja nii tihked, et päikest pole enam sootumaks näha. Täiesti pilves taevas. Nii pilves, et maailm on sellest üleni hall. Tumehall. Ja jahe. Isegi külm. Aga see, mis kuskil lähedal kriuksub — ma teen lootusetuna tunduva ja siis ootamatult laheneva pingutuse mõista, mis see on, ja saangi sellest äkitselt aru: see on paaditullide rütmiline kriuks.

Ma olen paadis. Ja ma tean ka sedamaid, mis lahti on ja kuhu me sõuame. See lage hall päratu vesi on üle kalaste tõusnud Elbe. Ja see kõik on suur Hamburgi uputus juulikuus 1770. Ma tean, ma tean... Me sõuame vastu tulvavett Moorflehti poole — Oo jaa: ma tean, mis asjas. Isa saadab mind sinna vaatama, kuidas on meie suvemajaga, Martensite suvemajaga seal lood, kas see seisab veel püsti või on see alusmüüridelt ära uhutud. Ja ma tean ka, et mõttetult on sinna sõita ja mõttetult on seda sõudjatele ütelda, sest need teavad selle mõttetust nagunii. Need on kandidaate nägudega, ramedad ja terased mehed. Ma tean küll: needsamad, kelle kohta liivimaalane Garlieb Merkel kolmekümne aasta pärast kirjutab: nõndanimetatud lihtne hamburglane on laiade õlgade, tüüaka kondiga ja korralikult söönud mees ja senaatorilegi vaatab ta kohmetumata silma ega mõtlegi astuda tal teelt või haarata kübarat peast —

Kübarat peast võtta sõudjad ei saagi. Sest nad on paljapäi. Ja kellelgi teelt astuda saavad nad paadis veel vähem. Ja pealegi pole mina senaator, vaid senaatori viieteistkümnendaastane tütrepoeg. Ja oma senaatorist ja luuletajast vanaisa pole ma iialgi näinud. Ainult gravüüri järgi meie linnakorteri seinal tean ma, missugune ta oli. Üleolevalt naerata korralikult söönud nägu, päikesekuninglik allonžparukas peas ja veiklev sametrüü üle öla. Aga kui parukas ja rüü kõrvale heita, siis arvatavasti üsna niisamasugune nagu sõudjad, kelle tõmbeil paat üle halli tulvavee libiseb. Ja tema värss, vanaisa Barthold Brockese värss, on mind lugeda kästnud ja ma olen mõnda lugenud ka, sest ma olen käsu-täitja poiss ja uudishimulik poiss. Aga tema puine hardus pole minu maitse. Ei-ei, ta ajab mulle lihtsalt piinlikkuse peale. Ja tegelikult on mul praegu hoopis hirm. Sest kogu Billwerderi saar on vee all. Ja kogu Moorfleht on vee all. Ja minu häbematus vanaisa värsside suhtes teeb mu meelest paadipõhja koguni õhukeseks. Ja kui ma üle parda vaatan, näen ma sügaval halli, aga ikkagi läbipaistva vee all uppunud suvemajade katuseid. Ma hüüan sõudjatele: «Pöörame tagasi! Me oleme näinud, mis siin on sündinud!» Aga need ei tee mind kuulma, vaid sõuavad edasi, aina sügavamale veele, ja mul on tunne, et mida sügavamale me jõuame, seda kindlamini vajume põhja. Ja siis ma saan aru: me sõuame Moorflehti kiriku torni poole. Ja ma tean ka, mis pärast. Kuigi ma ei kuule, et keegi mulle midagi ütleks või et ülepea midagi kostaks mulle kõrva. Peale tullide kaugeks muutunud kriuksumise. Aga kirikutorni poole me sõuame sellepärast, et sealt kostab lapse kisa. See kostab sealt, kuigi ma seda ei kuule. Ja siis me jõuame torni juurde. See on täpipealt niisamasugune kui Audru kiriku torn. Ma olen seda torni ju näinud. Aga alt. Kui ma lapsepõlves suviti siin kirikus käisin. Ja kui ma oma esimesel väliskomandeeringul Hamburgi tulin ja oma eelmise mina paigad läbi kõndisin. Nüüd näen ma teda ülevalt. Sest kiriku katus on sügaval vee all ja tornis loksus vesi üle kelladerõdu pörandale. Me tõukame paadininaga vastu rõdurinnatist. Sõudjad hoiavad meid aerudega paigal ja ütlevad mulle (kuigi ma nende häält õieti ei kuule): «Noorhärja, see, kes seal rinnatise samba taga tõinab, see on kellamehe nelja-aastane poeg. Noorhärja, teil on vabad käed. Korjake ta sealt paati.» Ma ajan enese paadis püsti. Ma astun pardaservale ja tunnen, kuidas see mu jalge alla vajub. Ma ronin tõsiselt surmahirmus rinnatisele ja käin seda mööda peadpööravas tühjuses ümber torni ning vahin kõik samba-

tagused läbi. Kellamehe poega ei ole kuskil. Ja ei ole enam ka paati mind rinnatise ääres ootamas. On ainult lage vesi ja trepp, mis laskub kellade all rõdupõrandal vette. Mul läheb korda astuda rinnatiselt trepile ja ma hakkan minema trepist alla. Ma lähen ja lähen ja panen imeks: ma pean ju ammu vee all olema — ammu vee all olema, aga siis tokstab mu otsaesine vastu külma klaasi—

13

See on vaguniakna klaas. Ja ma saan virgudes aru: me oleme seisnud Ruhja jaamas ja nõksatanud sealt nüüdsama liikvele. Ja-jaa, mul on ikka veel moeks virgudes silmapilk virge olla, silmapilk orienteeruda— Jaa, ma võtan oma Fabergé kuldkapsliga ja rubiinidega kella vestitaskust ja enne kui ma nupule vajutan, et aega vaadata, silmitsen ma siravat kapslit briljantidest L-tähega ja tuletan meelde: säherdusi haake, säherdusi linnupüügilingsid paneb juhus teinekord maha. Selle kella kinkis mulle isiklikult Belgia kuningas Leopold. Varsti kahekümne aasta eest. Pärast seda, kui ma olin Brüsselis tema orjakaubanduse-vastasel kongressil isakese Aleksander III-nda tahtmisel kohal olnud ja orjakaubandusevastase konventsiooni põhipunktid kõigi osavõtjate rahuloluks ära formuleerinud. Ja seesinane belglaste monarh annetas mulle midagi veel, ma ei mäleta, mis see oli. Leopoldi-ordeni ohvitseririst oli mul ju juba ammu olemas — midagi veel — ja igatahes ka selle kella. Nagu ta seda mulle ulatades ütles, vana valge habemega rebane: et see kell meenutaks mulle tema tänu ja kõigi Brüsseli konverentsist osavõtnute üksmeelset tänu minu suurepärase töö eest. Hm. Ja et ma edaspidi selle kella pealt aega vaadates võiksin konstateerida, et a e g, mida ma sealt vaatan, on eelnenud aegadega võrreldes ühest inimsoo häbist puhtam... Mnjaa. Ühest häbist natukene puhtam küll. Aga kui palju see maailma üldse on puhtamaks aidanud... Aga ikkagi. Lefèvre või kes pidi ju olema minu kohta ütelnud: *Martens on mees, kes ei põlga ka kõige minimaalsemat edu...* Aga h a a k, mida ma selle oma kellaga silmas pidasin, oli hoopis see, et nõndamoodi kinkis Belgia kuningas Pärnu mehele Brüsselis teise Pärnu mehe kella. Fabergé oma, tähendab.

Nõnda. Me sõitsime kell üheksa Pärnust välja. Ja praegu on kell üks kuusteist. Täpipealt. Ja kolmveerand tunni pärast

on Pikksaare ja veel kolmveerand tunni pärast Härgmäe ja veel kolmveerandi pärast Valga. Ja esmaspäeval kell kahteist on Peterburi. —Näe, kui ilus sile ja ühtlane põim on sel korvil. Toredat väikest tööd teevad inimesed meil maal. Männijuurtest juveliiritööd. Aga ma ei tea ikka veel, mis ma selle korviga teen. Kuigi — minu avameelsusotsuse nimel... Aga see otsus on mul ju vist pooliti unenäo oma— Esmapäeva pealelõuna on igatahes puhkus. Sestroretski mändide all. Mere ääres, valgel pulkkorjuga pingil, Kati käsi mu pihus... Ainult, ma ei tea ikka veel, mis ma selle korviga teen... Ja teisipäeva hommikul kell kümme on välisministeeriumi nõukogu istung. Tavalise töökoosoleku korras. Nii et mitte meie välisministeeriumi vöödiliste kõhutudega mundrites, vaid tavalises tsiviilriides. Aga ikkagi Izvolski enese eesistumisel. Sest kõne all on uued läbirääkimised Jaapaniga. Missugune koosseis Venemaa poolt. Missugused küsimused võetakse arutusele (kui ülepea midagi arutatakse). Missugune on meie hoiak neis küsimustes. Missugused soovid on neis küsimustes viimaste sosistajate poolt Nikile pähe sosistatud. Ja missugusel kujul on ta neid Izvolskile väljendada suvatsenud. Ja mis sellest kõigest järeldada. Ja mis järelduste põhjal teha. Aga tõtt-ütelda olen ma sellest kõigest kummaliselt väsinud—

Nooremast peast oli väsimus mulle täiesti võõras sõna. Sest *Hauptschule* kvartast alates sain ma häbenedes oma lapselaiskusest jagu ja võtsin mõtlema inimese päevarütmi omaks. Sellesama, mida ma mitmes punktis tänini olen omaks pidanud. Ärkamine, üleval vaestemaja põõningukambris, Juliuselt laenatud vekkerkella plärina peale, hommikul kell viis. Koridoris, kesk alles magavat maja, küünlavalgel pihuga jäätükkidest klõbisevat vett üle kukla ja silmade. Leivakannikas kapist. Ja siis, petrooleumilambi vaikse sahina sees, tund või poolteist, ei rohkem ega vähem, absoluutset keskendust tänaste koolitükkide kohal. Sellest oli enam kui küllalt, et olla neljal viimasel aastal klassi esimene poiss. Kell seitse tundidesse. Kell üks jooksupäevade söögisaali kapsasuppi lõrpima. Kell pool kaks litsudes linna. Sest kella kahest algasid mul tunnid. Repetitsiooni-tunnid mitmesugustes ametnike ja kaupmeeste majades. Osalt saksa perekondades, kuhu direktor Steinmann mind oli soovitanud, osalt venelaste pool, kuhu sakslased olid mind edasi soovitanud. Nii siin kui seal laiskade või tui-made gümnaasistist poisivoostrite kallal. Sakslastele vene keel, venelastele saksa keel, nii ühtedele kui teistele prantsuse keel, matemaatika, Venemaa ajalugu, maailma geograa-

fia. Kella kahest seitsmeni lõõpasin ma mööda Peterburi ühtede leivavanemate majast teise. Aja kokkuhoiuks lasksin endale viimases repeteeritavas majas töötasu arvel teed ja võileiba pakkuda. Kell pool kaheksa õhtul olin oma põõningukambris platsis. Viskasin vormipalitu varna ja hüppasin pea ees eneseharimise kuristikku. Õppima nii asju, mida ma õpetasin, kui ka neid, mida mult esialgu keegi ei nõudnud, aga mille edaspidist tarvilikkust ma aimasin. Mu konku sein-
tel üleni — vanad *Hauptschule* kolikambrist laenuks palutud koolitahvlid. Südaööni istusin raamatute taga ja kirjutasin neid tahvleid kriidiga uusi tarkusi täis ja pühkisin maha, mis ma olin endale mällu pressinud: Dali sõnavara, itaalia prepositsioone, ladina sententse, Põhjasõja kindraleid, elanike jaotust usutunnistuse järgi Euroopas, Aasias ja Ameerikas. Ja kõikvõimalikku muud. Kell üksteist, sageli alles kell kaksteist kargasin põhku ja uinusin silmapilk nagu surnu. Kell viis olin uuesti jalul. Ja niimoodi aastate viisi. Sest ülikooli lõpuni praktiliselt just seesama. Aga väsimusest mitte hõngugi.

Ja pärast seda — kõik need nelikümmend aastat. Kuuskümmend seitse kandidaat. Kuuskümmend üheksa magister. Seitsekümmend kolm doktor. Rööbiti dotsent, erakorraline professor, korraline professor, teeneline professor. 69-ndast välisministeeriumi poiss. Ja peale selle loengud Aleksandri lütseumis ja Keiserlikus Juriidilises. Ja aastast seitsekümmend kolm keiserlik ülesanne. Lepingutekogu, eks ole, kahekümne kahe aastaga üksteistkümmend köidet. Ja kõik minu muud kümned tuhanded leheküljed. Ja kõigega ühtaegu välismaakomandeeringud. 69-ndast alates praktiliselt iga aasta. Esimene komandeering poolteist aastat. Edasi ikka juuni algusest septembri keskpaigani. Pluss erakorralised komandeeringud muudel aegadel. Brüssel. Haag. Pariis. Berliin. Kopenhaagen. Genf. Rooma. Veneetsia. Kõikvõimalikud konverentsid. Sõjaõiguse kodifitseerimine. Rahvusvaheline Punane Rist. Haagi rahukonverentsid. Rahvusvahelise Õiguse Instituudi iga-aastased konverentsid. Kongo-konverentsid. Arbitraažide istungid, arbitraaže endid, kuhu mind kohtunikuks kutsuti, mitu tosinat, istungeid sadade viisi. Ja siis minu spetsiaalsed Londoni-sõidud. Ja siis meie Portsmouthi-sõit. Ja siis kõik muud *ad hoc* komandeeringud, mõnikord ülikooli, mõnikord keisri enese soovil, auväärse-
mate välismaa ülikoolide juubelitele. Edinburgh, Dublin, Yale. Vahelduvad paigad, näod, kõnelused, kõned. Ja kõige selle esimese kulissi taga — kõige selle ringileekamise ja õiendamise taga — sügavam kuliss: neljakümne aasta jook-

sul. Kümme tuhat paari noori silmi, kümme tuhat üliõpilast, kellele ma olen otsa vaadanud ja keda ma olen õpetanud. Loengud, seminarid, kollokviumid, eksamid. Aga väsimust — kuni kõige viimase ajani — mitte üks raas. Puhas mängurõõm. Ja mängureeglite läbinägemise rõõm. Ja mängu läbi mängureeglite kuulutamise rõõm — Ja siis ka see — kõige joovastavam, kõige salajasem rõõm: mängureeglite rikkumise rõõm... Aga väsimust ikkagi peaaegu mitte üks raas. Mõnikord — paar päeva meeleheidet. Aga see on teine asi. Väsimust, kuni kõige viimase ajani, ei ülepea. Vaata et kuni eilse õhtuni, tegelikult —

—Kati! Kati! Kuhu sa kadusid?! Sa ju tead, mis ma sulle tunnistasin! Tule siis! Tule jumala nimel ja kuula, mis ma tahan sulle ütelda! Kus sa oled? Ega sa siis ometi selle minu huligaanse viite pärast Vodovozovile—? Ma pole ju eluilmas midagi niisugust — Sa ju tead — Oi, Kati — ja sa tuledki — ikka otse läbi selle kupee raudseinte ja läbi selle lilla sameti. Ja sa annad mulle andeks, et ma silmapilgu eest sind ja Maryt, sind ja proua Christiansenit, tähendab, sulle ebasoodsalt võrrelda sõandasin... Aga, Kati, minu avameelsusotsuse nimel: nõnda see ju on. Sina oled vana ja tema on noor. Aga ainult. Minu jaoks on sinu eelised ikkagi võrratud. Sest sina oled tark, aga tema on üsna lapselik. Tema on tegelikult võõras. Aga sinul on kõik pihud ja kõrvaugud ja juuksekiharad, kõik su ihu salmid ja stroofid ja tsesuurid — nagu Heine ütleb —, kõik on meie ühise elu mälestusi täis. Ja kui ma aeg-ajalt ikkagi olen Maryga — Aga sellest räägin ma sulle hiljem, teises järjekorras. Sest see on paljalt meie isiklik asi. Nüüd ma tahan rääkida sulle muust. Aitäh, et sa ära ei lenda, et sa paigale jääd. Ole mu ligi. Ole üsna mu kõrval. Ma ei tunne ju küll su sooja ligidust. Aga ma tean. Kuula mind. See artikkel, mille meenutamisega Vodovozov mind selles armetus raamatus laimab ja naeruväärseks teeb, see on olemas. Ma olen selle tõesti kirjutanud. Veebruaris 1904. Nädal aega pärast seda, kui Jaapani sõda algas. Et jaapanlased ründasid meid sõda kuulutamata. Ja nad ju ründasid. Kõik maailm kirjutas sellest, mis nad neljanda aasta jaanuaris Port Arturi all tegid. Ja mõistis selle hukka. Aga nüüd ütleb härra Vodovozov, see kihvtine piimahabe, et mina poleks tohtinud sellest kirjutada. Sest kakskümmend viis aastat enne seda olin mina kuulutanud sõjakuulutamisnõude naeruväärseks igandiks... Kati, tule mulle appi. Tunnista: kas targem ja objektiivsem kolleeg, kas a u s kolleeg poleks pidanud minu üle irvitamise asemel tegema katset mind

mõista...?! Oh, ma ei taha ju väita oma tegu kangelaslikuks. Võib-olla oleksin enne oma avameelsusotsust seda püüdnud. Võib-olla oleksin siis kinnitanud: see oli teadlik enesega vastuollu minek isamaa huvides! See oli enese avasilmi ohvrikstoomine Venemaa kasu nimel. Venemaa vajab 1879 argumente Türgi süüdistuste vastu. Ma andsin need Venemaale kätte. 1904 vajab Venemaa argumente Jaapani vastu. Ma andsin talle ka need. Ja võtsin nende argumentide vasturääkivuse häbi teadlikult oma õlgadele. Nende, nagu ma lootsin, väheste ees, kes seda tähele panevad ja mäletavad. Võtsin selle häbi oma õlgadele, kui aga isamaa oli sellega teenitud... Ei-ei, nüüd, sa tead, Kati, pärast Punapargi külast möödumist, nüüd ma räägin sulle tõtt: eneseohverdamine ei tulnud mulle meeldegi. Ma lihtsalt ei suutnud keelduda, kui paks Lamsdorf, välisminister, kutsus mu enese juurde ja seletas, teenistusvalmidusest õliselt:

«Fjodor, Fjodorovitš — keiser ütles mulle tunni aja eest: Martens on see autoriteet, kes peab mõistma jaapanlaste kallaletungi «Novoje Vremjas» hukka. Selle eest, et nad ründasid meie laevu ilma sõda kuulutamata. Ja välisministeerium peab kandma hoolt, et «Times» Londonis ja «Le Temps» Pariisis trükiks tema artikli ära. Fjodor Fjodorovitš — keiser ütles sõna-sõnalt: *«Martensit loeb Euroopa kõige heatahtlikuma silmaga.»*»

Ja mina mõtlesin — Kati, usu mind, ma mõtlesin: uskumatu, et meie polkovnikumundris kana oskas midagi niisugust välja mõelda — Ja ma mõtlesin: aga minul on ju võimatu kirjutada, mis ta tahab. Selle tõttu, mis ma kahekümne viie aasta eest olen kirjutanud... Kirjutagu seda nüüd ometi keegi teine... Ja samal ajal mõtlesin ma: aga mul on ju ka võimatu keelduda — keelduda täitmast keisri — olgu ta kana või mitte —, otsest ja isiklikku soovi... Kati, tegelikult oleks see olnud muidugi võimalik. Ebamugav, aga võimalik. Ma oleksin pidanud paluma Lamsdorfi minna ja seletada asi Nikile ära. Ta oleks saanud sellest aru. Kui seda oleks võinud motiveerida naeruväärsusohuga mitte paljalt kellegi Martensi jaoks (sest mis tähendab kellegi Martensi-nimelise alama naeruväärsekssaamine, kui keiser seda soovib!), vaid naeruväärsusohuga Venemaa jaoks... Seda oleks ta kuulda võtnud. Aga ma ei palunud Lamsdorfi keisri juurde minna. Ja nüüd küsid sa: *miks?*

Ma seletan sulle. Pärast Punapargist möödasõitu olen ma enesest piisavalt üle. Ma olin keiserlikust tunnustusest ja keiserlikust soovist, nimeliselt minu poole pöörduvast soovist liiga meelitatud, et keelduda. Ja-jaa, olgu ta kana või

mitte, ikkagi oli see mulle saatuslikult magus. Nähtavasti tulen ma, kuidas ütelda, liiga alt, et niisugusel puhul oma vabadus säilitada. Sest kui sügavuke on siis minus vabaduse traditsioon? Ma olen ju alles teist põlve vaba inimene. Kui vaeste puhul üldse saab vabadusest rääkida. Kui ei saa, siis on mu vabadus paljalt pool inimiga vana. Mu vanaisad olid ju — sa tead — talupojad Audru kihelkonnas Pärnumaal. Osalt vabatalupojad küll. Aga ka nendega võis mõisnik talitada nagu tahtis. Ka nemad olid sisuliselt inimeste kõige madalam klass. Ja mina ise olen alles mõnikümmend aastat kerjuseisusest väljas. Sellepärast olen ma oma tõusust alles liiga joobunud, et keiserlike soovide suhtes iseseisvaks jääda. Vähemalt kui need soovid pole otseselt kriminaalsed. Ma loodan, et seda tohin ma enese kohta siiski ütelda. Ja muuseas, Kati, mis sa arvad, kui paljud meie kõige väarikamate põlisaristokraatide seast oleksid minu kohal keeldunud? Ma ütlen sulle: kümne hulgast üheksa igatahes mitte! Kümne hulgast üheksa oleksid jäänud seestpoolt magusasti vääneldes nõusse. See on seesama tunne, ma mäletan, kui mitte iseene, siis Pärnu linna karjakrantside pealt sest ajast, kui ma linna karjapoiss olin: see on seesama tunne, mis paneb krantsid tagumikust vingerdama, kui neil kõhualust kratsida — Kati, ma näen su näost, ma olen sind šokeerinud — ei-ei, seda ma ei taha, ja pealegi: minul oli keisri soovile vastu tulles veel oma isiklik tagauks olemas. Või isegi esiüks, kui tahad: veendumus, et professor Martens võib endale niisugust asja lubada. Võib. Ilma et see teeks talle olulist moraalist kahju. Sest iseene-sele vasturääkimine, mille peale ta keisri käsul valmis on, pole muud kui tühi tolm selle kõrval, mis ta endale kogu maailma silma all impeeriumi suhtes on lubada julgenud.

Kati — sind ei ole enam mu kõrval?! Sa oled sootumaks ära?! Isegi lohku ei ole jäänud sinust istme sametisse mu kõrval — Kas see tähendab, et sa ei usu mind?

Eeh, jälle mingisugune jumps... Näe, päike on uuesti välja tulnud ja kivisöesuitsu lõhna tuleb aknapragudest sisse. Ja juba me sõidame lõnk-lõnkadi-lõnk üle lätlaste ilusa Gulbene jõe. Kell on — jaa, minu kuninglik kell on ka juba viie minuti pärast kaks ja varsti oleme meie Pikksaarel väljas. Aga selle Fabergé kohta, kelle töökojast minu kell pärit on, kuulsin ma hiljuti üpris õpetliku loo. Tähendab, see Fabergé, praegune Fabergé, on muidugi Karl ja teda ma isiklikult peaaegu ei tunnegi. Keda ma lapsepõlvest hästi ja sümpaatiaga mäletan, oli tema isa Gustav Fabergé. See

mees, Pärnu tisleri poeg, oli tundnud minu isa ja sellest tutvusest oli mul Peterburis tõsist kasu. Tema oli siis, viiekümnnendate lõpul ja kuuekümnnendate alguses, alles keskmise kaliibri kullassepp Sadovajal, seda küll, heal tänaval, aga ikkagi alles silmapaistmatu mees. Ja kellegi kaudu, mitte ise, vaid kellegi kaudu, ma ei mäleta enam kuidas, sattus üks tühja kõhuga Pärnu poisiklutt tema majja. Meil, kasvajail poistel, olid ju vaestekoolis kõhud tõtt-õelda kogu aeg hõredad. Ning vana Gustavi lahkes lauas sõin ma aastate jooksul mitmel ja mitmel pühapäeval kõhu täis... Aga seesinane Karl, tema poeg, ma mäletan teda ju juba neist lõunalaudadest küll ja küll, see läks — pärast Punaparki ütelda — veel varem härraks kui ma ise... Nüüd on ta Venemaa kõige kuulsama juveliirifirma omanik ja juht ja õuevarustaja ja mis kõik. Filiaalid Moskvast ja Londonis ja Pariisis, klientuur — õukonnad ja kroonitud pead. Ja ise — Venemaal, venelane, Saksas sakslane, Prantsusmaal prantslane... Ha-ha-haa. Just tema kohta kuulsin ma lõbusa loo — Kati, ma usun, sa jälgid tingimata seda lugu — Niisugused lood on just sinu maitse.

Viimati, kui ma Peterburi Eesti seltsi sisse astusin, kolme nädala eest, mis see oli, sain seal ühe noore mehega tuttavaks. Nimi ei tule meelde. Mingisugune kala. Haug, Siig, Latikas. Ei. Kahesilbiline nimi. Noor pastor. Kavala matsinäoga punapea. Prooviaastat pidamas. Rudolf Kallase pool. Ajasime teetassi juures juttu. Naksaka sõnaga poiss. Ja nähtavasti ka temal natuke filoloogiline kõrv. Sattusime rääkima pejoratiivsetest perekonnanimedest. Ja nimelt eestlaste juures. Noh, nagu Lamm, Oinas, Härg, Karusitt. Neil pole ju sellistest puudu. Arusaadavalt põhjustel. Ja siis hakkasid tema pisikesed punased vurrud muigest vudisema ja ta rääkis:

Tema istub ükskord, paar kuud enne seda, Jaani kiriku kantseleis, kui vuhiseb sisse tundmatu härra. Sooblinahkne kasukas seljas, kepid-kindad vähemalt Bartholdi *Magasin Étranger*'st, ja käreatab: «Andke minu paberid siia! Mina tahan minna sellest matside kogudusest ära. Saksa kogudusse.» Pastor ütleb: «Armuline härra, kuidas teie lugupeetud nimi on? Mul ei ole paraku au...» — «Ma näen jah,» ütleb härra, «et teil ei ole au. Mina olen õuejuveliir Karl Fabergé ja ma olen otsustanud minna Peetri kogudusse, saksa kogudusse üle.» Aga tema, see punapea, see kalanimega pastoripoiss mõtleb, et oot-oot-oot-oot, ja sunnib härra Fabergé istet võtma ja hakkab rääkima:

«Kallis ja austatud härra Fabergé. Kuigi ma teid isikli-

kult ei tundnud, teie nimi ütleb mulle muidugi kõik. Mispärast siis tahate teie meie koguduse maha jätta?! Kas ei ole see teie poolt ennatlik? Lubage-lubage-lubage. Teie, härra Fabergé, olete muidugimõista niisugust formaati härra, kes ei pruugi arvestada vana tarkust, et parem on olla külas kindral kui linnas lipnik, eks ole. Aga ikkagi: meil olete teie koguduse hingede seas igatahes kõige väärakamaid nimesid. Ja tingimata kõige kullakõlalisem nimi. Ja seda ei unusta meie ka mitte ära, eks ole. Peetrisse tuleks teie väärikus ja kullakõla teiega teadagi kaasa. Selge see. Aga seal oleksite teie paljalt üks paljude seas. Ja ma sõandan ütelda: mitte üks kõige auväärsemate seas, kui arvestada seda, kui suurel arvul on Peetri koguduses kõige hiilgavamaid õukondlasi ja õuelähedast aadlit. Ja pealegi — meil, Jaanis, on ju hingede seas ka igasugust ja üpris mitmekeelset rahvast. Valdavalt väikesed inimesed, seda küll. Eestlased. Jaa. Ametnikud, kaupmehed, käsitöölised. Teenijad, need ka. Aga on ometi ka mõningaid kõrgemaid ametikandjaid. Aukodanikke. Päritavaid aukodanikke, nagu arvatakse olete ka teie. Ka päritavaid aadlikke. Teadusemehi. Kindraleid. Jaa. Ja ka sakslasi. Rootslasi. Hollandlasi. Üksikuid küll. Juhuslikke küll. Aga siiski. Nii et — Ja lõpuks, meie Jaani koguduse truu liige oli ju elupõlved teie isa. Ja teie ise olete olnud meie koguduse hing — kui kaua? — varsti kuuskümmend aastat? Niisugusel korral peaks kogudus olema kujunenud teie jaoks, noh, mingil määral kohustuseks, mingil määral koduks, härra Fabergé, iseäranis poja jaoks, kes on niivõrd säravale järjele jõudnud, et —»

Siinkohal lööb härra Fabergé kolme kuldsõrmusega kämbla lartsaki lauale ja hüüab: «Jätke järele, pastor või praktikant või kes te siin alles olete. Ütelge, mis oleme meie nende kuradi eestlaste käest saanud, ah? Ma ütlen teile: ei midagi muud kui oma võimatu perekonnanime. Kas te teate, mis meie nimi eesti keeles on? Vanaperse on meie nimi. Mis kuradi kohustust peaksime meie selle eest nende vastu tundma?!»

Ja nõudiski härra Fabergé oma paberid Jaani kogudusest kätte ja läks sakslaste juurde Peetrisse üle.

Ja kas tead, Kati, see poiss vaatas oma heleda halli talumehesilmaga üle oma teetassi mulle otsa ja muigas ise ikka veel ja ütles või peaaegu et küsis: «Teiega, härra professor, ei saa vähemalt midagi säherdust juhtuda —?»

Ma sain muidugi silmapilk aru, et see oli selle poisi poolt minu uurimine, läbikatsumine, mõõtmine. Ja irooniline

pealekauba. Nii et ma vastasin täiesti läbipaistmatult läbi-
paistval ja neutraalsel moel:

«Minuga — ei, õnneks mitte. Mina olin juba Pärnus oma
peaaegu nimekaimu vana Märteni hing, kui see nimi teile
midagi ütleb. Aga siin Peterburis olen ma juba viiekümne
viiendast aastast, juba vaestekooli kaudu, tähendab, Peetri
koguduses kirjas.»

Ning ma jätsin temaga kõige sõbralikumal ja endast-
mõistetavamal viisil jumalaga ja jätsin ta sinna pisikesse
puhvetisse laua taha hämmeldunult istuma. Hämmeldunult
sellepärast, et ta ei suutnud tabada ära, kas tema iroonia
jõudis minuni ja kas see mind puudutas või ei. Nii et mul
oli temast koguni natuke kahju.

Ja mis puutub tema irooniasse, siis — ma ei tea isegi, kas
see puudutas mind või mitte.

14

Mingi jaam, kus me ei peatu. Platvorm. Harutee. Kolm
väikest prunnis tsisternvagunit haruteel, kollased kirjad
mustadel kõhtudel RUSSKIJ NOBEL — RUSSKIJ NO-
BEL — RUSSKIJ NOBEL.

Tähendab, me oleme pool tundi hiljaks jäänud. Tähendab,
jõgi, millest me natukese aja eest üle sõitsime, polnud Gul-
bene, nagu mulle läbi tukastuse näis, vaid see eelmine, nimi
ei tule millegipärast meelde. Ja jaam, millest me praegu
mööda nohisesime, oli alles Nausküla.

See võiks eemalseisjale muidugi pentsik tunduda, kui ta
näeks mu koljukapslist läbi, see, et Nobeli küsimus torga-
tab mulle ikkagi nii sageli meelde. Aga antud juhul pole
see tõesti minu, vaid juhuse edevus. Et neist kolmest fataal-
sest ja ammu surnud vennast tulevad kaks naftamagnaati,
kellega mul kübetki pistmist pole, mulle siit läbi vaguni-
akna kolmandat venda meelde tuletama. Seda, kellega mul
post mortem pistmist näib olevat. Või tulevat.

Mul on raske objektiivselt otsustada, kui väga ma selle
dünamiidimeistri rahuauhinda olen ihanud või ihkan. Minu
asjase komparativistliku süsteemi järgi muidugi üliväga.
Ha-ha-ha-haa. Sest selle mõõdupuu järgi minust siis kõrge-
mal asetsejaid ei olekski. Ainult tosin minuga võrdseid. Aga
selle auhinna määramise erapoolikustest on ju kõik need
kaheksa aastat räägitud ja kirjutatud. Kõik need kaheksa
aastat, mis teda nüüd on jagatud. Aga samal ajal on auhind

ise omandanud aina kuulsama nime. Seda küll. Kuid ikkagi
pean ma ütlema: olgu arstiteaduse ja füüsika ja nende teiste
asjadega kuidas on, rahuauhind on juba oma olemuse tõttu
mitte teenete, vaid sümpaatiate asi. Teatud määral ka sõltu-
vuste asi. Otsustatagu subjektiivselt kui ausasti tahes, objek-
tiivselt on seal nagunii vale-element sees. Algusest peale.
Ja-jaa. Näiteks, mis härra Berner üheksa aasta eest ütles,
siis, kui nad rahuauhinda esimest korda välja andma hakka-
sid? Et norra rahva kange rahuhihaldus olevat olnud see, mis
olevat mõjutanud härra Alfred Nobeli määrama rahuauhinna
jagamist Norra parlamendi asjaks. Kas isand Berner, parla-
mendi esimees, oli tõesti nii pealiskaudne psühholoog või nii
lühinägelik poliitik, et ta tõde ei teadnud? Muidugi mitte.
Mõistagi teadis ta tõde. Aga võõpas selle poliitilise valega
üle. Ha-ha-ha-haa: võõpas Punapargist möödasõitmata luis-
kami valega üle. Tegelikult oli asja poliitiline põhjus koguni
teine ja täiesti praktiline. Norra rahva siniste silmade rahu-
ihaga polnud sel midagi tegemist. Nende sinistesse silma-
desse siginud viha oli see, mida härra Nobeli testament
arvesse võttis. Sest sel ajal, kui ta oma testamendi tegi, oli
norra rahva opositsioon Rootsi vastu parasjagu kohumas.
Selle alandava noorema-venna-rolli pärast, mis Norrale per-
sonaalunioonis Rootsiiga päev-päevalt osaks sai. Kuigi ju
ajaloo ilmselged ja üldtuntud faktid — jne. jne. jne. Sellega,
et härra Nobel jättis viienda või paljude arvates koguni esi-
mese, s. o. rahuauhinna Norra parlamendi määrata, tahtis ta
lihtsalt leevendada norralaste loomulikku Rootsi-vastast opo-
sitsiooni. Nii et see oli kõige puhtamal kujul *divide et impera*
akt. Aga inimlikult ja üleüldse — noh, võib-olla ei uskunud
nitroglütseriini ja dünamiidid leiutaja jumalat (või ehk uskus
viimaks ka, kui ta San Remos surmaga maadles, kust mina
voin teada). Aga p a t t u pidi ta uskuma. Selleks olid tal
liiga möödapääsmatud põhjused, meie tööstusajastu, meie
õhkulaskmisteaajastu, meie terroriaajastu Berthold Schwarz
või Faust või Mefisto, nagu ta oli. Sest kui ta oma leiutus-
tega, ütleme, lõhkeaine transpordil toimuvate õnnetuste arvu
x korda vähendaski, tõusid tapatöö võimalused tänu temale
kümme x korda vägevamaks. Võib muidugi küsida, kas tema
leiutuste niisugune kasutamine oli tema süü. Võib vastata:
tingimata, sest ta pidi nägema seda ette. Võib vastata: aru-
saadavalt mitte, sest tõsine idealist ei aima maailma ala-
tust. Või võib vastata: ta ei küsinud sellest. Sest tõeline lei-
dur ei küsi sellest iialgi. Ükskõik, kuidas sellega on, üks on
klaar: härra Nobel oli liiga tark mees, et olla eetikas täiesti
ebamusikaalne. Et ta r a h u auhinna asutas, näitab seda

enam kui ilmselt. Kui palju see teda ta südametunnistuse vastu kaitses — kelle mure see enam on?! Maailma ees ajas auhind asja igatahes suurepäraselt ära. Sest dünamiidi ja suitsuta püssirohu patendid on kord Nobeli nimele välja antud ja koguvad nüüd ainult unustuse tolmu, aga Nobeli rahuauhinda antakse ja ihaldatakse iga aasta uuesti.

Noh, selle auhinna liiga aktiivse ihkamise peale ei raiska mina käesoleval ajal igatahes kuigivõrd aega ega fantaasiat. Sest kas ma tema kunagi saan või ei saa, sõltub liiga paljude asjade kokkusattumisest, et seda kuidagi mõjutada. Nojaa. Et, ütleme, aastal x tõsiselt auhinna peale kandideerida, selleks peab aastatel $x-1$ ja ka mõnel aastal enne seda hulk tegureid sünkroniseerima. Näiteks: arbitraažid, mida mind juhtima kutsutakse, peavad laskma saavutada niisuguseid tulemusi, mida maailma suurtes lehtedes positiivselt ära märgitakse. Kui mitte kõigis — sest see on praktiliselt nagunii võimatu —, siis vähemalt mõnedes. Ja sealjuures tingimata nõnda, et kui, ütleme, «Times» räägib minu tegevusest soodsalt, siis «Le Temps» mu kallal sama asja eest ei tänita, vaid on vähemalt vait. Või vastupidi. *Et cetera*. Kusjuures ma ei tohi olla kohtunikuks üheski arbitraažis, milles üheks vaidlejaks on Norra. Edasi. Aastal x või $x-1$ peavad olema Läänes ilmunud mõned mu raamatud. Soliidseis kirjastustes ja parem soliidsest kui sensatsiooniliselt. Liigne sensatsioonilisus seab nad akadeemilise kallakuga auhinnakomitees kahtlasse valgusse. Olgu plahvatuslik huvi teose vastu autorile kui meeldiv tahes. Nagu oli näiteks omaaegne huvi minu väikese Kesk-Aasia raamatu vastu: «Venemaa ja Inglismaa Kesk-Aasias», St. Petersburg 1880. Tocqueville'ilt võetud ärritava motoga: *Il faut une science politique nouvelle à un monde tout nouveau...* Ma kirjutasin selle prantsuse keeles. Vene, saksa ja inglise tõlked ilmusid mõne kuu jooksul. Ja siis puhkes selle vastu Ameerikas niisugune huvi, et kirjastaja ei läbenud oodata laeva, mis oleks ingliskeelse raamatu Inglismaalt päralt toonud. See ajab mulle siamaani naeru peale: ameeriklased tellisid ingliskeelse teksti Londonist telegraafi teel! Ja said selle kätte ka. Ma ei kujuta ette, mis see maksis — sajaleheküljeline telegramm. Ja andsid raamatu nädala jooksul välja. See olevat tulnud kaks nädalat varem müügile, kui ta oleks ilma telegraafi kasutamata jõudnud. Aga muidugi kuulub see mu raamatute sesse lahtrisse, mille kohta tarkpead nüüd ütlevad — pamfletilised tööd. Olgu. Nobeli auhinna juurde tagasi tulles: kolmandaks, ja see on praeguses seisus kõige olulisem ja minust täiesti sõltumatu asi: kriitilisel aastal ja

vähemalt mõnel aastal enne seda peab Venemaa rahvusvaheline käitumine olema olnud Lääne meelest, see tähendab Inglise, Prantsuse ja Ameerika ning sedamööda ka Norra meelest, aktseptabel. Ning ka Saksa ja Austria meelest talutav. Kui Venemaa on astunud kriitilisel ajavahemikul sõjakaid või agressiivseid samme, on Vene internatsionalisti auhinnaootused korstnas. Korstnas mitte üksnes siis, kui ta on oma valitsuse sammude õigustamiseks sõna võtnud. Korstnas ka siis, kui ta on olnud nende puhul vait. Muidugi, tema šansid tõuseksid Kristiaanias otseteed, kui ta oleks võtnud sõna oma valitsuse rahuohtlike sammude vastu. Jällegi mitte ükskõik kuidas, vaid mõõdukalt, akadeemiliselt, et see norralasi ei ehmataks, aga igatahes selgesti oma valitsuse vastu. Mis ei tule meie maal ega minu positsiooni juures kõne alla. Nii et minu lootuseks on lihtsalt välispoliitiliselt lähedad ja leplikud aastad. Aga kui ma poliitilisel silmapiiril mustavaid pilverünki silmas pean (Venemaa ja Austria konflikt Balkanil, meie pretensioon olla kõigi slaavlaste eestkostja, meie visklemised ühest riigipeade visiidist teise, meie himud Bosporuse järele, Türgi revolutsioon jne. jne.), kahaneb mu lootus vähemalt lähemaiks aastaiks üpris pisikeseks. Ja seda pentsikum on mõelda, et 1902 oli ta koguni suur.

Esimene auhind, mille nad 1901 välja andsid, ei saanud Venemaale tulla. Põhimõtteliselt mitte. Olgugi et väljaspool seda konjunktuurilist asjaolu olid minu šansid juba siis väga head. 99 olin ma ju juhatanud Haagi esimesel rahukonverentsil teist alamkomiteed, ja see oli kahtlemata konverentsi kõige tulemusrikkam lõik. Aga nojah, kirjandusauhinda ei antud Tolstoile ega rahuauhinda minule. Rahuauhind tehti Dunant'i ja Passy vahel pooleks. Ja ma pean ütlema, neist kahest esimene on mind kõigi seniste laureaatide seast alati kõige enam huvitanud. Huvitanud ja ärritanud ka. Sest ta on neist kõige iseäralikum isik. Jõukast kodanlikust perekonnast genflane. Noorte meeste kristliku ühingu tegelane, pisut-pisut literaat, siis äkki fantaasiaga ärimees Alžeerias, peaaegu kolonisaator, peaaegu plantaator, kui soovite, aga igatahes miljonär. Tema maakasutuskompanii tegevuskapital oleval olnud sada miljonit franki. Kuni ta sõidab äriasjus, oma kompanii maadele vee hankimise õiguse saamiseks, taotlema audientsi keiser Napoleon Kolmanda juurde. Keiser on sõjakäigul Itaalias. Dunant kihutab talle järele. Kasuõhin teeb ta sõjaohutude suhtes tundetuks. Kuski lõuna pool Garda järve jõuab ta juuni lõpus 1859 Prantsuse armeele kannule — ja satub otse Solferino lahingusse. Ja näeb, mida selline aastasaja kõige verisem lahing seestpoolt vaa-

dates tähendab. Ja mida see tagantjärele tähendab: lahinguväljatäis meeleheitlikku kaost ja haavatute ning surijate kisendavat häda, mille leevendamisele keegi pole tõsiselt mõelnud. 1862 paneb Dunant väikeses brošüüris kirja Rahvusvahelise Punase Risti idee. Ja teeb selle täiesti isiklikust elamusest sündinud isikliku idee rahvusvahelise faktorina teoks: 22. augustil 1864 kirjutavad kaksteist riiki Genfis Punase Risti konventsioonile alla. Muidugi läks asja liikumapanek Dunant'il tublid miljonid maksma. Aga Dunant fantaseerib edasi. Ta kirjutab raamatu «Universaalsest ja rahvusvahelisest ühingust Idamaa äratamiseks» ja raamatu «Rahvusvahelisest ja universaalsest raamatukogust». Aastal 1872 ajab ta Genfis kokku rahvusvahelise konverentsi, mille eesmärk tahab olla «Universaalse korra- ja tsivilisatsiooniliidu» rajamine. Aga muu seas arutatakse seal ka asju, millest mõned said minu edaspidises töös oluliseks: sõjavangide kohtlemise rahvusvahelise korraldamise küsimust ja riikidevaheliste tülide lahendamist rahvusvahelise vahekohtu teel. Õnneks olin ma juba seekord Genfis kohal. Sest härra Dunant ja tema Punane Rist olid kasvanud kaheksa aastaga tähelepanuväärt asjaks. Ma olin meie välisministeeriumi komanderinguga Pariisis ja sain seal Dunant'i konverentsist kuulda ning sõitsin omal algatusel kohale. Nii et ma nägin härra Dunant'i seal oma silmaga ära ja kuulsin kahte tema esinemist ka. Mingis seltskondlikus majas, kus see neil toimus. See härra oli pealtnäha kena säravate silmadega innukas ja hajameelne donkihhotelik kahupea. Aga kuluaarides räägiti mulle, et suhtumine temasse oli juba sel ajal täiesti lõhki. Tema enese taolised idealistid laulsid talle hosiannat, aga äriringkonnad ja poliitikud teadsid, et tema lips oli läbi. Sest ta oli juba sel ajal lõplikult pankrotis. Ja mõni aasta hiljem, 1875, kui ma ei eksi, heideti ta Genfi seltskonnast välja. Ta kadus Genfist ära. Ta elas viisteist aastat jumal teab kus ja jumal teab millest. Sel ajal kui mõned teised ja mina nende seas tema sõjavangide-konventsiooni ideed ja tema rahvusvahelise vahekohtu ideed edasi arendasid ja propageerisid. Tema olevat elanud sel ajal täielikku kerjuse-elu. Ta olevat ise rääkinud, niipalju kui teda uskuda võib, et ta olevat määrinud oma ülikonda tindiga, et kulunud kohad mustad paistaksid, ja kraed kriidiga, et mustus valge paistaks, ning maganud öid lageda taeva all.

1890 ilmus ta Heidenisse, pisikesse Šveitsi külla. Kohalik koolmeister leidis ta seal üles ja teatas maailmale, et Rahvusvahelise Punase Risti looja on elus. Aga mis pidi maa-

ilm temaga peale hakkama, kui ta oli haige — kui ta oli hull... Ta pandi Heideni haigemajja, palatisse number 12, ja sealt pole ta enam väljunud. Ka mitte siis, kui talle üheksa aasta pärast teatati, et ta on arvatud rahuaate kõige teenekamaks eestvõitlejaks terves maailmas. Ka mitte siis, kui talle seletati, et ta on nüüd uuesti, noh, mitte miljonär, aga ikkagi jõukas mees. Ta jäi oma tuppa ja istub seal, niipalju kui ma tean, tänapäevani. Räägitakse, et ta olevat teinud testamendi, mille järgi tema auhind tuleb jaotada heategevate asutuste vahel Sveitsis ja Norras ja ta ise tuleb matta Heideni kalmistule *sans aucune honoration tout simplement comme un chien*.

Frédéric Passy on risti vastupidiine tüüp. Kohutavalt soliidne, kohutavalt järjekindel, kohutavalt virk. Tõsine teadlane ja Prantsuse Instituudi liige. Selles mõttes midagi minutaolist. Ja peale selle kõmisev oraator. Mida mina ju üldsegi ei ole. Aga ühtlasi Parlamentidevahelise Uniooni hing. Tähendab, organisaator, mida mina olen veel vähem. Noh, meie komparativistliku psühholoogia vaimus võiksin ma küll lisada: Passy on minust kaunisõnalisem, aga mina olen temast originaalsem vaim. Kuid prantsuse rahuliikumine oli Skandinaavia meelest ikkagi hoopis reaalsem ja usaldusväärsem kui vene oma. Õelgu nad, mis nad ütlevad, aga mõtlevad nad seal suuremalt jaolt kõik ühte: mis tõsisest rahuideaalist saab isevalitsuslikul maal juttu olla! Ja sinna ei saa keegi midagi parata. Nii et Dunant ja Passy. Ja siis tuli aasta 1902.

Ega ma ju täpselt ei tea, mismoodi asi toimus. Ma olin midagi kuulnud. Ja ma ei salga, ma kogesin ses asjas oma elu kõige naeruväärsemat pettumust. Sellist, mida vaevalt kellelegi maailmas on juhtunud. Minu kandidatuuri ülesseadmine oli mulle ammugi teada. Ja siis tuli telegramm. Ja seda ei saatnud taevast-teab-kes. Mitte heasoovlike daamide klatšiklubi, issand jumal. Vaid Emmanuil Julijevitš Nolde. Minu kõige ustavam sõber. Kogenud poliitik. Kõige kriitilisemaid ja kõige paremini informeeritud mehi. Haagist. Kus ta parajasti viibis ja kus kõigest kõige enne informeeritud ollakse.

Mina olin juhuslikult nii hilisel aastaajal Pärnu sõitnud. Sügistalvel 1902. Aia tänava vanas majas üksinda natuke mõtteid koguma. Nicol pidas Haagist saabunud telegrammi kiireks ja saatis selle mulle Pärnu järele.

Ma mäletan, pealelõunahämaras — sest maa oli alles must, aga madalast taevast ebetas tuhkjat lund — sealsamas sinise tapeediga toas, kus ma eile Vodovozovi paskvilli luge-

sin, sain ma telegrammi kätte. Ma seisin seal sellesama treitud jalgadega ja tublisti kulunud kirjutuslaua ääres. See pidi olema minu isa laud, mille ta Audrus oma esimese kihelkonnakoolmeistri palga eest pidi ostnud olema. Enne kui ta koha pealt minema aeti, ma ei tea, miks. Tädi Krõõt oli seda lauda oma kareda kitsiduse kiuste alles hoidnud ja mina olin ostnud selle enne tema surma kümne rubla eest tagasi. Ma seisin selle laua ääres ja tegin telegrammi lahti:

Kõrgesti austatud Fjodor Fjodorovitš Punkt Õnnitlen kõigest südamest teile Nobeli rahuauhinna määramise puhul Punkt Sada tuhat rubla on muidugi ainult kübe teie teenete puhul Punkt Aga kõrgeim tunnustus leidis ometi kõige õigema adressaadi Punkt Siiralt teie Emmanuil Julijevitš Nolde

Ma seisin laua ääres. Ma mäletan, ma panin telegrammi lauale, pigistasin silmad kinni ja tundsin — Kati, nüüd ei ole mul enam häbi seda sulle tunnistada, nagu mul seitse aastat on olnud —, ma tundsin, et mu põlved olid läinud nõrgaks. Nii et ma pidin käed laua servale toetama. Muidu oleksin ma põrandale lõnksatanud. Ma seisin minuti ja lasksin triumfitundel enesest üle kohiseda. Siis ma istusin laua taha ja puistasin oma hinge pisikeses kirjas Emmanuilile välja:

Kallis Emmanuil Julijevitš!

Täna Teid südamlikult õnnitluste eest mulle Nobeli rahuauhinna määramise puhul. Ma pole küll seni saanud selle kohta Kristiaaniast ofitsiaalset kinnitust, aga mul oli teada, et mu välismaised sõbrad ja tunnustajad olid mu kandidatuuri esitanud. Igatahes võin Teile kinnitada, et nüüd, selle rahuauhinna saamisega, loen ma kogu oma karjääri lõpule viiduks ja «pärjatatuks». Enam ei ihalda ma mitte midagi.

Siis hakkas mul oma liigpidulikust, liigpaljastunud toonist natuke häbi ja ma lisasin selle Audru õllepäramaiku asjalikkusega, mis minus Martensite laheda loomuse alt teinekord esile vilksatab:

Auhinna summa on tõepoolest tõhus. Aga siiski mitte sada tuhat. Kui see on määratud terves ulatuses, teeb see välja umbes seitsekümmend tuhat. Niipalju kui ma tean.

Südamest Teie F. M.

Kaarel viis selle kirja sedamaid posti. Aga vististi enne, kui ta oli jõudnud selle jaama juures postkasti visata, hakkas mul ühe lause pärast ses kirjas uuesti piinlik. Noh, ma olin ju ammu harjunud pidama oma kirju ja kirjakesi, kuidas ütelda, teatud määral ikkagi ajalooks, selle peale vaatamata, et neid sigines mu sulest tegelikult üpris palju. Ma tahan ütelda: sel määral ajalooks, et kujutleda neid kunagi tulevikus kõrvaliste inimeste poolt loetavaiks ja sõnastuses ennast sedamööda kontrollida. Seesinane väike kiri oli oma sisu tõttu «ajaloolisem» kui paljud muud. Ja äkitselt oli mul piinlik, et ma olin kirjutanud: *Enam ei ihalda ma midagi*, nagu oleks isiklik auhind olnudki kõigi mu püüdluste siht. Aga järele jooksma ma Kaarlile ei hakanud. Sest Julijevitš, tark vanamees, sai minust muidugi aru. Nii et ma jäin paigale. Ma kaalusin silmapilgu. Võitlesin teatud edevusevõitluse iseeneses maha ja loobusin ka mõttest sõita hommikuse rongiga Peterburi. Mistarvis?! Otsustasin oodata ofitsiaalse telegrammi Pärnus ära. Sest kodused pidid selle ju tingimata mulle järele saatma.

Ja siis need kolm või neli päeva...

Imevaikne, peaaegu olematu novembrikuine linn. Hommikul mõned harvad kauged veduriviled jaama poolt. Nagu põdramullikate hää. Ha-ha-haa. Umbes niisugune võiks see igatahes olla. Ja siis minu töö seal laua taga, paberite kalal. Venetsueela arbitraaži asjus, kuhu Roosevelt oli hiljuti palunud mind arbitriks määrata. Mõne harva möödakäija sammud kõnnitee kahutanud liivas. Ei-ei, veel mitte telegrammitooja omad... Mu ümber niisugune rahu. Ja mu sees enneolematu rõõmus pinevus. Nagu lai soe rahulikult tulvane jõgi. Sest ma ei kahelnud ju üleüldse mitte. Nojaa — mis tähendab üleüldse mitte? Kogenud inimene kahtleb alati ja kõiges. Praktiliselt ei kahelnud ma üleüldse mitte. Ja sellal, kui ma keskendusin Guajaana—Venetsueela dokumentide koopiatele, tegin ma oma mõtlemise mängupöönin-gul plaane. Ma jätan kateedrid lõplikult ja täiesti maha. Taube, mu kena kolleeg (ainult mitte meelest lasta — parun Taube), teeb minu kohal kõik ilusasti ära. Ja noor Nolde ka, tähendab, Boris Emmanuilevitš. Muuseas, tema ka parun, aga tema puhul võib selle koguni ära unustada. Nii

et mina tulen kateedritest täiesti tulema. Minu pension on kokku umbes seitse tuhat. Nobel annab mulle kümne aasta pensioni juurde. Nii et ma olen lõppude lõpuks vaba mees. Täiesti vaba mees. Kas ma välisministeeriumi kolleegiumi edasi jään, seda ma kaalun. Ja otsustan selle järgi, kuidas on asjale kasulik. Aga asi, millele ma pühendun, on arbitraaž. Praktiline arbitraaž Haagi rahvusvahelises kohtus. Kus minu erikaal Nobeli läbi veel oluliselt suureneb. Ja teoreetiline arbitraaž. See tähendab, suur monograafia rahvusvahelisest arbitraažist, mille ma kirjutan. A. Teoreetilised alused. B. Ajalooline ülevaade. C. Tähtsamate kaasuste analüüs. D. Üldistused, järeldused, perspektiivid. Vähemalt kaks köidet. Ei, parem üksainus. Mul on aeg õppida eaka mehe lakoonilisust. Aga see, kes seal aiavärava haaki kõbis- tab ja mööda teed veranda poole tuleb — ei, see on Kaarli Frieda. Ma tunnen ta sammudest ära.

Muidugi lugesin ma iga päev ajalehed läbi. Mitte midagi. Ja siis neljandal või viiendal päeval — ma kõndisin jaama nagu alati ja sain ajalehed, mis mulle kõrvale olid pandud, ja kõndisin kodu poole tagasi — Karja tänava nurgal lõin ma «Novoje Vremja» lahti ja lugesin: *Ducommun ja Gobat*.

Mul oli tunne, nagu oleks tõmmatud mul äkitselt tool istumise alt ära. Nii et ma kukun tühjusse. Kukun õhus uperpalli tehes tühjusse. Ja olen määratud igavesti kukuma.

Noh, ma hoidun oma enesetunde üksikasju meenutamast. Aga kokku võttes oli hea, et ma olin seda juba lugenud. Sest, Kati, selsamal õhtul jõudsid sina Peterburist Pärnu.

Te polnud kodus Emmanuili telegrammi muidugi avanud. Ei. Aga Emmanuil oli telegrafeerinud minu Nobelist ka enese poole koju. Arusaadav. Kui ma olin selle saanud, siis oli tõesti, mida telegrafeerida. Ja Boris oli tulnud jookstuga meile. See oli ju paljalt ümber nurga, Mohhovajalt Panteleimonovskajale. Ja siis olid sina, Kati, seal omakorda oodanud. Ja olid lugenud lehti. Kuni sa leidsid — poolteist päeva varem, kui see Peterburist Pärnu ulatus: *Ducommun ja Gobat*. Ja siis sa istusid sedamaid rongi. Et see hoop mulle kätte tuua. Ja olla mulle hoobi ajal toeks. Aga minul oli hoop juba käes. Juba mitu tundi, juba pool päeva käes. Nii et mina pigistasin hambad kokku ja võtsin su naeruga vastu:

«Oo — tere, Kati! Armas, et sa vaevaks võtsid! Ha-ha-ha! Sa tuled siis nüüd, kuidas ütelda, oma vanamehe peast tema õlgkrooni maha kaapama?! Ja hoidma tal sealjuures

pead püsti?! Aga kroon on juba maas! Juba maas! Näe, seal see põleb—»

Kaarel oli mu töötoas kamina süüdanud ja tuli limpsis mu selja taga tohtu.

«Nii et sa juba tead...» küsisid sa sosinal.

«Tean, tean, tean, kallis—»

«...et see oli mingi saatuslik eksitus?»

«Tean, Katikene. Ja olen juba unustanud! Tule alla—»

Sa tulid mu juurde. Talvepalitus, nagu sa olid. Ma võtsin sul su lumiseks sadanud ja pisaraseks sulanud skunksmütsi peast ja vaatasin su suurde, murelikku, naeratada püüdvasse pilku, mis katsus mõistatada, kuidas ma juhtunu üle elan, ning oli valmis tulema iga reaktsiooniga kaasa, kuulutama Emmanuili telegrammi fataalseks eksituseks, vastutustundetuseks, peaaegu inimesetapmiseks, seatembuks, bagatelliks ning minu olukorra nii, nagu ma otsustan, traagiliseks, koomiliseks või lihtsalt tähtsusetuks. See sinu kõige-valmidus oleks olnud solvav, kui ma poleks teadnud, et selle taga oli naise raudne otsus olla mehele tema jalustrabatuses toeks. Ma vaatasin sulle silma ja pöörasin pilgu kõrvale, pistsin nina su kõrva juurest koketselt hallidesse juustesse ja sosistasin:

«Aitäh, kallis. Võta nüüd mantel maha ja joome pudeli *Mignat'i*. Ja räägi mulle, kas sa oled saanud oma kõhast täiesti priiks—»

Aga mis minu Nobeliga tegelikult toimus, seda pole ma teada saanudki. Emmanuil seletas hiljem piinlikkuses, talle olevat antud ennatlik informatsioon. Ja tal oli sealjuures nii halb, et ma pole iial rohkem pärinud. Muidugi on uudishimu mind ärgitanud asja uurima, aga uhkus on hoidnud mind tagasi. Seitsme aasta jooksul olen ma saanud juhuslikest pudemeist siiski teatud pildi.

Stortingi Nobeli-komitee oli pidanud oktoobri lõpus istungi maha. Kõne all oli neli või viis kõige tõsisemat kandidatuuri: šveitslased *Ducommun* ja *Gobat*, inglane *Cremer*, vist ka norralaste või taanlaste oma mees *Bajer* ja mina. *Ducommun* ja *Gobat* jäeti lihtsa põhjendusega kõrvale: mullu oli pool auhinda läinud Šveitsi. Šveitsil pole auhinna-ometi monopol! Sir *Randal Cremer* kui endine puusepp ja töölisliikumisest tulnud figuur paistis mõnedele härradele võib-olla liiga radikaalne. *Bajeri* kui oma mehe vastu oli neil küllap liiga palju argumente käes, et tema kandidatuur võinuks püsima jääda. Siis arutati mind. Muidugi meenutasid nad soodsaid muljeid esimeselt Haagi

rahukonverentsilt. Need muljed olid ju alles kolm aastat vanad. Ja küllap meenutasid nad ka seda, kui mitme arbitraažiga ma olin viimastel aastatel Skylla ja Charybdis vahelt läbi sõitnud ja riikide suhetes tekkinud tulekoldeid summutanud. Aga mõned härrad avaldasid muidugi traditsioonilist kahtlust, kas Venemaa on õige maa rahuauhinna saamiseks. Misperale komitee lükkas lõpliku otsuse tegemise edasi, aga jättis minu nime nii-öelda õhku. Ma ei tea, kui ofitsiaalselt või koduselt nad menetlevad. Ma kujutan ette, et meie senati- või isegi duumakomiteedega võrreldes hirmus ebatseremoniaalselt ja vabalt. Noh, koosolekul neil ehk siiski ajakirjanikke kohal ei olnud. Aga siis otsustasid nad viiekesi kõndida üle parlamendiesise platsi restorani lõunat sööma. Või jumal teab, võib-olla arutasid nad asja algusest peale restoranis. Ja ma kujutan ette, kui õllepudelid lauale telliti, ilmus, ütleme, härra «Aftenposteni» peatoimetaja komitee lauda. Minu nime võidi seal ainult kandidatuurina nimetada. Aga lehemehed on sageli ennatlik rahvas. Seda enam siisugustes maades, kus nad peaaegu mitte millegi eest ei vastuta. Mingites Kristiaania lehtedes trükiti mu nimi järgmisel päeval ära. Mitte kui rahuauhinna kandidaadi, vaid kui värske laureaadi nimi. Järgmise päeva leht võib-olla dementeeris seda, võib-olla mitte. Komitee muidugi luges seda ennatlikku teadet ka ja võib-olla koguni nõudis selle dementeerimist. Ning määras järgmisel koosolekul — ma ei tea, kas ehmatusest või enesekiusest — auhinna ikkagi kahele šveitslasele ära. Ducommunile ja Gobat'le. Aga ajaleheteade minu auhindamisest pidi jääma kõigisse maailma suurtesse raamatukogudesse alale. Ning tuli mulle mõne aja pärast teisel pool maakera hoopis soliidsesse kuube riietunult vastu. Ja-jaa.

Kui Vene delegatsioon augustis 1905 Portsmouthi jõudis, koheldi meid seal kui teatud määral presidendi külalisi. Portsmouthi linnapea andis meie auks väikese dinee. Ma usun, et täpselt siisamasuguse andis ta paar päeva hiljem muidugi ka jaapanlaste auks. Meie dineel, kohalikus kasiinos, pidas riigisekretäri esindaja meile tervituskõne. Selle tarvis oli ta endale Witte, Roseni ja minu kohta mingitest allikatest andmeid hankinud. Wittet tervitas ta kui Venemaa majanduse kõige teenekamat uuendajat (noh, seda võib ju mingil määral aktsepteerida, eks ole). Roseni kohta teadis ta öelda, et see pidi olema üks Vene diplomaatia suuri lootusi ja uus Vene saadik Ühendriikides (esimene on muidugi absurdne, aga teine oli täiesti õige). Minu kohta ütles ta sõna-sõnalt: *Mister Martens ei vaja siin saalis tut-*

vustamist. Kui tuletame meelde: tema on üks neist kolmest mehest, kellele Euroopa on andnud oma kuulsa Nobeli rahuauhinna.

Jälle tekitas see fataalne eksitus mulle hulga piinlikkust. Ma ei saanud ju riigisekretäri esindajale laua tagant vahele hüüda: «Ärge vassige, sir!» Seda enam, et tema kõneles sedamaid edasi ja mitte enam minust, vaid Vene valitsuse sügavast rahutahtest ja mu vastuvaidlemine oleks nüüd juba selle väite tõsidust kahjustanud. Igatahes heitis kogu laudkond, nii ameeriklased kui meie omad, mulle üllatatud pilkusi, ja ma pean tunnistama: ma olin silmapilgu ka ise sügavalt üllatatud. Ma küsisin endalt ka ise: mis see siis nüüd jälle tähendab?! Kas nad on oma rahuauhinna tänavu juba augustis ära määranud? Muidu sünnib see ju ikka aasta lõpul, niipalju kui ma tean. Nii et kas nad määrasid selle tänavu miskipärast varem ära — ja määrasid selle tõesti minule — ja ma pole sellest ise veel kuulnud?!

Härra riigisekretäri esindaja kõneles edasi, nüüd juba president Roosevelti tänuväärt osast selle lootusrikka ürituse toimumises, mille lävel me kõik pidime seisma, ja Witte, šampanjeriklaas pihus, ühmas mulle irooniliselt:

«Näete, Fjodor Fjodorovitš, välismaal veab teil rohkem kui kodus. Siin oleks teil Nobel juba käes. Kui see oleks ameeriklaste jagada—»

Pärast kõnesid pidin ma mitmete meie omade imestavaid pärimisi ja mõnede ameeriklaste õnnitlusi klaarima ja tagasi tõrjuma. «Härrased, siin saab jälle ainult eksitusega tegemist olla. Ma olen siamaani paaril aastal ainult oma kandidaatuuri arutamisest kuulnud.» Aga kui ma riigisekretäri esindaja enese tähelepanu tema eksitusele juhtisin (ma ei saanud ju seda tegemata jätta!), siis vaatas see punapäine roheline irvhambapilguga iirlane mulle silma ja ütles:

«Sir, mina pole venelastega kokku puutunud. Ma ei tunne nende karakterit. Nii et ma ei taipa, kumb see teie puhul on: kas euroopa tagasihoidlikkus või aasia hüpokritism?»

«Kuidas, palun?»

«Nojaa. See, et te oma saavutused maha salgate, kumb see on?»

Ta viipas noore ameeriklasest ametniku meie juurde ja andis sellele korralduse. Kolme minuti pärast tuli see soliidse entsüklopeediaga tagasi. Ma ei mäleta väljaande nime. See oli aasta eest New Yorgis ilmunud suure leksikoni M-tähe köide. Vajalikus paigas oli seal sedelike vahel.

Riigisekretäri esindaja tegi raamatu lahti ja tõstis mu nina alla. Ma lugesin oma silmaga:

MARTENS, *Frédéric Fromhold de* (Russ. *Fyodor Fyodorovich Martens*), *Russian jurist and diplomat: b. Parnu, Estonia, Aug. 27, 1845. He was educated at the University of St. Petersburg, where he is from 1873 professor of international law. Entering the Russian ministry of foreign affairs in 1868, he became legal adviser to the foreign office and represented the government at many international conferences, including the Le Hague peace conference 1899. A recognized authority of international law and a skilled arbitrator, he was awarded the Nobel Peace Prize in 1902. His best known published works are—* Ja veel neli või viis rida, mida ma ei hakanud läbi lugema.

Ta vaatas mulle võidukalt otsa. Mis ma pidin talle vastama? Mis ma pidin ütlema tema märkuse juurde euroopa tagasihoidlikkusest või aasia hüpokritismist? Kas kõigepealt seda, et ma pole venelane? Ega ka mitte sakslane? Et mu esivanemad elavad vähemalt kaks tuhat aastat Euroopas, aga et minu tagasihoidlikkus pole ikkagi mitte Euroopa, vaid on — mille? — arvatavasti suurte metsade oma? Ma olen enese kohta sobivas paigas midagi niisugust seletanud. Mitte alati. Harva. Kuid ikkagi. Aga siin praegu — või tähendab seal, sel silmapilgul — milleks? Ja tema entsüklopeedia veidra eksituse kohta? Ma ütlesin naeratades:

«Kahjuks on see siiski eksitus. Aga lootkem, et prohvetlik eksitus. Mis teeb teie tänase sõbraliku väite vähemalt edaspidi tõeks.»

Iirlane naeris laginal: «Ikkagi ei saa ma venelastest aru!»

Ja mul on mulje, et ega ta ei jäänud mind üldsegi uskuma, vaid püsis arvamisel, et salgasin oma auhinna mingist ameerika mõistusele tabamatust venelisest eitamis- ja silmakirjatsemismõnust maha.

Nojah, ja siamaani pole iirlane prohvetiks osutunud.

1903 andsid nad oma auhinna Cremerile. 1904 oli Vene kandidaadi seis sõja tõttu üldse ebasoodus. Peale selle — noh, ma ei salga seda ju põrmugi, nii et härra Vodovozovit on mul seda vähem vaja fakte jalule seadma — ma kahjustasin oma artikliga teatud määral ise oma šansse. Londonis ja Pariisis kommenteeriti seda ka mõnevõrra *à la* Vodovozov. Mis ei pea Vodovozovit küll kübetki õigustama!

Mnja. 1904 sai auhinna Rahvusvahelise Õiguse Instituut. Mille juhatuse liikmeks ma olin juba kümnekond aastat. Mulle on räägitud, komisjonis olevat muu seas öeldud: kui

me ei saa arusaadavalt põhjustel auhinda tänavu Martensile anda, anname selle siis tema instituudile, sest ta on ju üks selle kõige juhtivamaid liikmeid. Kas nad seal niimoodi rääkisid, ma ei tea. Aga vale see ei oleks olnud.

1905 lisas minu osa Portsmouthi lepingus mulle kõvasti punkte. Hoolimata skandaalseist asjaoludest. Aga samal ajal tegid Venemaa sündmused Vene kandidatuuri jällegi võimatuks. Nii et auhinna võitis proua von Suttner ja tema romaan. Keskpärane romaan, pean ma ütlema, see «Die Waffen nieder!». Aga noh, kirjandusauhinda ta selle eest ei saanud ka. Ja ilmus see tal ju millal? Kui ma ei eksi, 1889. Nii et maailm haudus seda kuusteist aastat, enne kui võttis plisavalt teatavaks... Ja 1906 sai auhinna Theodore Roosevelt. Mille eest? Meie Portsmouthi lepingu, minu Portsmouthi lepingu sõlmimise eest. Tähendab, sellele kaasaaitamise eest! Nojaa, võib olla, et praegu ütlevad entsüklopeediad (aga ma näitasin äsja, kui palju nad usaldust väärivad!), võib-olla ütlevad nad praegu: ta sai selle oma mitmekülgsete innukate rahualgatuste eest. Nad ei saa ütelda, et ta sai rahuauhinna Ameerika sõjalaevastiku tormilise ülesehitamise eest ja oma husaaritempude eest Kuuba sõjas, selle eskadroni eesotsas, mille ta omaenese raha eest varustas ja värbas. Ei-ei, tulevikus öeldakse: Roosevelt sai Nobeli rahuauhinna kaasabi eest Portsmouthi lepingu sõlmijaile — tähendab, jaapanlastele, Wittele ja mulle... Ja muuseas: isegi algatus tema vahendajatööks ei tulnud talt endalt. See oli Komura, kes palus teda vahendada.

Nobeli rahuauhinna on üldse nii ega võigi vist teisiti olla: tema laureaate on kolme tüüpi. Esiteks, donkihhotelikud idealistid *à la* Dunant. Enamjaolt abitud, veidrad, naljakad, aga oma asjale tõeliselt andunud. Teiseks — poliitikud võimu juures *à la* Roosevelt. Nemad räägivad rahust ainult niikaua, kuni see nende pan-amerikanismile või ükskõik mis -ismile vastab. Ja lähevad silmapilk hõisates sõtta, kui nende -ism seda nende meelest nõuab. Inimesed, kellele rahu on tegelikult teise või kolmanda järgu asi. Kes on valmis tooma selle iga silmapilk oma esmajärguliste poliitilistele sihtidele ohvriks. Kas või rahu kaitsmise nimel. Ja siis kolmas, vahepealne tüüp: teoreetikud, kes on samal ajal institutsioonidega seotud. Niisugused nagu mina. Niisugused, kes on osalt oma valitsusega ja osalt oma ideega identsed. Ja oma valitsuse ja oma idee ebaidentsuse tõttu sisemiselt lõhki. Lõhki seda enam, mida isekamaid valitsusi nad esindavad. Isevalitsuste puhul räägib nimetus ise enda

eest. Inimesed, kelle peamine pingutus maailma ja iseenese ees on oma lõhkioleku peitmine...

1907 andsid nad auhinna Monetale ja Renault'le. See esimene on ju natukene narr. Tema tuleb oma majast välja, Milaanos, eks ole, ja tahab minna üle tänava restorani. Aga istub maja ukse ees trammi ja tuleb kolme versta järel teiselt poolt trammiga restorani ette — et poleks tarvis risti üle tänava minna... Kui ajakirjanik on ta oma Itaalias vist õige tuntud. Ja itaalia rahvuslane olevat ta niisugusel määral, et Venemaal ei jääks mustasajalisest palju puudu. Renault on muidugi tõsine mees. Renault on, ma ütlesin, prantsuse Martens. Olgu.

Aga mullune auhindamine oli mulle pettumuseks küll. Renault sai oma auhinna oma töö eest teisel Haagi rahukonverentsil. Ta tegi seal tõsist tööd. Aga mitte tõsisemat kui mina. Hea küll, Nobeli auhind on Lääne-Euroopa asi ja Renault kui prantslane pidi saama auhinna enne nõndanimetatud venelast. Aga mispärast jätsid nad minu ka pärast Renault'd auhinnast ilma? Neljas komisjon, mida ma juhatasin, kodifitseeris ikkagi meresõjaõiguse meie aja kohta täiuslikul viisil ära. Kõik teadsid ja teavad, et see oli väga olulises osas minu töö. Ja jumala eest, ma tundsin siis ja praegu: 20. september 1907 oli ja on üks mu elu tippusid. See, kui ma võtsin meie komisjoni plenaaristungil meie töö kokku. Kui ma võisin ütelda: *Si depuis l'antiquité jusqu'à nos jours, on répétait l'adage romain 'Inter arma silent leges', nous avons proclamé hautement 'Inter arma vivant leges'. C'est le plus grand triomphe du droit et de la justice sur la force brutale et sur les nécessités de la guerre...*

Aga nad jätsid mu ka mullu auhinnast ilma ja andsid selle oma Bajerile ja sellele rootslasele, keda keegi ei tunne. Nad arvavad, et me võime veel oodata. Ja me võimegi! Mõõda nad meist ei saa! Aga, Kati, sa tead niisama hästi kui mina: see kõik on mäng. Ja ma olen sellest kummalselt väsinud... Ja mulle tuleb hoopis mu üliõpilasaeg meelde. Millal see oli? Kas Peterburis? Esimesel tudengiaastal? 1863? Või Göttingenis 1774? Peterburis või Göttingenis? Petergenis või Göttingenis. Tühi mäng—

Tšuhh-tšuhh — tšuhh-tšuhh — tšuhh-tšuhh — tšuhh-tšuhh—

See suits, mis jälle on hakanud kupeeaknast sisse tungima, teeb silmad kibedaks ja pea uimaseks—

Ja tegelikult on see ju tulekahju suits. Ainult ma ei mäleta täpselt, kus see nimelt oli. Tähendab, kas see oli 1863 Peterburis või oli see Göttingenis 1774... Ei-ei, kui Göttingenis, siis igatahes mõnevõrra hiljem. Issand jumal, ega siis kõik asjad pole meie elus ka just täpipealt selle ühe intervalliga toimunud! Kui kahe Martensi intervall oleks raudselt üks, siis — ma ütlen selle vähemalt iseenesele, vähemalt siin sõidu peal ja rongilõgina sees välja —, siis ma peaksin ju tuleval aastal, kümnendal aastal, tähendab, suurema, eks ole! Aga õnneks on meie intervall väga paljudes asjades väga vaba, ja veel enamates pole teda olnudki, muidugimõista. Ja see tulekahjude juhtum illustreerib seda imehästi. Sest kui Georg Friedrichiga üldse midagi niisugust juhtus (tähendab, kui ma pole seda Friedrich Fromholdina lihtsalt unes näinud või lihtsalt fantaseerinud), siis juhtus see temaga märksa hiljem kui 1774. Sest minuga juhtus see mu esimesel tudengiaastal. Aga temaga ei saanud see ju varem juhtuda kui 1786, kui ta oli kutsutud kolme Inglise printsi kasvatajaks—

Jaa, tema on — või meie oleme — või mina olen, nagu soovitakse —, mina olen kolmat aastat Göttingenis professoriks. Ja Hannoveri verd Inglise kuninga George Kolmanda pojad, aeg-ajalt hullu ja aeg-ajalt targa kuninga pojad, on juba minu õpilased. Lisaks mu professuurile ülikoolis olen ma inglise kuninglik *Oberhofmeister*. Minu rahvusvahelise õiguse loenguid poisid veel ei kuula. Vähemalt korrapäraselt mitte. Aga peale professuuriloengute lugemise ja seminaride pidamise ja ülikoolinõukogus istumise ja peale askeldamise peotrallide ja kogu seltskondliku elevuse keskel, mida printside Göttingeni asumine on tekitanud, juhatan ma siin ju ikka veel oma noorte diplomaatide kooli. Ja ma võin ütelda, mitte niivõrd meie auväärse *Georgia Augusta*, kui nimelt minu diplomaatidekooli kuulsus oli see, mille peale printsid siia saadeti. Sest diplomaatiakunstide õppimiseks on neid suvatsetud juba parajaiks arvata. Pisut naeruväärne see muidugi on, aga ma olen arusaadavalt kuulutanud selle enesele ülisuureks auks... *Mundus vult decipi* ja need teised sõnad. Ja see tuleb mul kuidagi imehõlpsasti välja. Alati kergelt kummardada. Ja teha seda alati õiges

suunas ja õigel silmapilgul — ja nii, et kummardaja muiet kummarduse üle näeb ainult põrand, ainult parkett. Kui see juhtub olema piisavalt poleeritud... Ja printsid on mullu suvest siin: Edward, Ernst ja August, esimene Kenti, teine Cumberlandi ja kolmas Sussexi hertsog. Esimene kuusteist, teine viisteist ja kolmas kolmteist aastat vana. Teisest tuleb edaspidi, nagu ma kummalisel kombel juba tean, despoodi-kuulsusega Hannoveri kuningas, kelle õpetajaks osutumise aust mul on hiljem päästval määral kasu. Aga esimesest — seda tean ma samuti juba ette —, esimesest saab edaspidi ühe Victoria-nimelise tüdruku isa. See tüdruk tõuseb Inglise troonile ja naeratab vanaeidest peast mulle, Fjodor Fjodorovitšile, armulikult minu teenete eest—

Aga praegu sõidan ma hiljuti mahalõhutud Grone värava kohalt printside tõllas Göttingeni linna sisse. Me tuleme jalutussõidult Hoher Haini. Me oleme poolel sõidul vihma kätte jäänud ja kihutame niipalju kui Püha Vaimu hospitali tagune kitsas tänav lubab. Sest me tahame printside korterist Weenderi tänavalt läbi käia ja jõuda kella kaheksaks raekotta. Seal algab Georgia Augusta viiekümnenenda aastapäeva ball. Printside osavõtu tõttu eriti suurejooneline. Viissada kutsutud võorast. Ball ja supee. Ja hilja õhtul peab olema raekoja platsil tulevärk. Aga äkitselt on ahtal tänaval meie tõlla ümber hulganisti ettepoole jooksvat rahvast. Ja siis kostab mingisuguseid hüüdeid ja majaseintel lahvatab kollakas kuma, nagu oleks tulevärk juba alanud. Ja siis jõuab meie tõld põleva maja kohale ja meie hobustele karatakse suitsetesse ja peetakse meid kinni. Maja kolmanda korra akendest vuhisevad leegid. Tuli on üllatavalt äge. Ainult mõned ämbritega kustutajad sööstavad majauksest sisse ja välja. Tuletõrjele ja veetoojatele on nähtavasti alles järele joostud. Ja keset tänavat vangub püsti hoidjate vahel meie tõlla poole poolpaljas põlenud särgiga, tahmase näoga ja kõrbenud juustega mees. Meie uks kistakse lahti:

«Härrased! Võtke ta peale! Viige ta haigemajja! Vaadake, ta käed on hullusti põlenud! Ta tegi rakettisid. Öhtuse tulevärgi jaoks. Püssirohi läks põlema — Võtke ta peale—»

Nad hakkavad teda tõlla astmelauale aitama. Ma panen käe neile ette:

«Kallis rahvas, ma näen, ta käed on tõesti põlenud» (ja nad ongi. Nad on tulehaavade lillad), «aga kas te ei märka, kelle tõlla te olete kinni pidanud? Kallis rahvas, printsidel on tema õnnetusest väga kahju. Aga te ei arva ju, et teda peab nüüd printside tõllaga haigemajja vii-

dama? Nii et otsige talle mõni teine sõiduk ja laske meid läbi. Printsidel on kiire.»

Ma kuulen, Kenti hertsog püüab mu selja taga midagi ütelda. Aga tema saksa keel on veel üsna kehv ja ma annan talle käega märku, et ta vait oleks, ja ta on vait. Ja mu trüüd ja mõistlikud göttingeniaanid astuvad ehmudes ja vabandades tagasi. Nad lasevad hobuste suitsed sedamaid lahti ja annavad meile kühmu tõmbudes ja pominal andeks paludes teed.

Ja minu osav ning endastmõistetav käsutavus ja hospitalitaguse Göttingeni rahva allaheitlikkus — ma näen, kuidas nende seljad küüru tõmbuvad — ja pilt, kuidas tulekahju valgus nende küürudel kumab, jääb mind mu võiduka enesekindluse sees vaevumärgatavalt, aga ikkagi vaevama. Ja vaevab mind, mulle paistab, läbi mu mõlema elu—

Aga septembris 1863 olen ma Peterburis esimese kursuse tudeng. Minu erakordse repetiitori maine on tulnud minuga gümnaasiumist ülikooli kaasa. Dekaan ja vana Köleri soovitusel olen ma teist-kolmat nädalat sõjaministri admiral Krabbe poegade repetiitoriks. Ja ühel umbsel pühapäeval pealelõunal sel kohutavalt põuasel hilissuvel sõidan ma ministri kolme pojaga (gümnaasiumipoisid) — jah, ja veidral kombel ma ei mäletagi enam, kustkohast ma sõidan —, Inglise kaldapealse poole, ministri korteri poole oleme meie Ohta poolt teel. Muuseas, admiral ja sõjaministri kutsariks on eestlasest erumadrus Juhan, Tõstamaa mees, kellega mul on esimesest päevast tutvus sees. Ja siis hakkab ministri kutsar teed õgvendama, ja silmapilgu pärast me oleme Neeva ja Suvorovi prospekti vahel kitsal palkubrikuist tänaval. Ja mulle tuleb täpipealt niimoodi meelde, nagu sellised lood painavates unenägudes algavad: see on just niisugune rajoon — vene külamajade taolised nikerdatud aknaraamidega tared, kõrged plangud, kitsad õued, õuedes, vastu lauda- ja kuuriseinu, kuivade kase- ja haavahalgude riidad, laudalakad kuivi heinu pungil —, just niisugune rajoon, milletaolistes sel suvel iga päev pidi tulekahjusid puhkema. Nii et ma olin kuulnud Nevskil hiljuti avatud hoburaudteel ja koguni ülikooli raamatukogus sosistatavat *poolakate töö*... Kaelakohtu alt ärapõgenenud poola mässajad pidid olema Peterburi jõudnud ja pidid püüdma pealinna põlema panna. Ja siis on meie lahtise kalessi kõrval äkitselt meiega kaasajooksvat ähmi täis rahvast ja siis on neid meie taga nii tihedasti, et ümber pöörata pole enam võimalik. Ja siis põlevad meie kohal pahe-

mat kätt raginal kolm tänavaäärset maja ja me pääsime sealt ainult suure vaevaga mööda.

Issand jumal — Georg Friedrichi juhtumisest Inglise kuninga poegadele ei ole ma sel ajal kindlasti veel lugenud. Kui ma seda hiljemini olen. Sest missugusest allikast oleksin ma võinud sellest lugeda?! Aga sel ajal pole ju isegi Georg Friedrichi kunagine olemasolu mul vist veel teada! Vähemalt mitte igapäevase hariliku teadasaamise ja teadmise moel... Me pääsime läbi askeldava, vahtiva, karjuva rahva hädaga tulekahjust mööda. Meil õnnestub paremale keerata. Raginal põlevad majad on nurga taga. Seal karatakse meile suitsetesse ja peetakse meid kinni. Kaks kärisenud särkides ja punaste põletushaavadega meest ripuvad meie astmelaudadel:

«Härrased! Viige meid haigemajja! Me saime jubedaid põletushaavu! Näete—»

Ma näen. Ma olen oma vanemast õpilasest, ministripojast, paljalt kaks aastat vanem, aga ma olen üliõpilane ja õpetaja. Ma pean juhtimise oma kätte võtma. Ma pean nende turrisjuukseliste higiste ja metsikute meeste suhtes midagi heaks tegema. Kuigi ma ei tea õieti, mida. Ja samal ajal ajavad nad mulle hirmu peale. Ma ütlen poistele: «Läheme mahal», ja põletushaavadega meestele: «Ronige peale!», ja kutsarile: «Sõida Degtjarnajale välja. See viib otse sõjaväe haigemajja. Sealt sõida koju. Meie otsime siit kuskilt voorimehe.»

Kutsar sõidab meestega minema. Meie asume poistega Znamenskaja platsi poole tee ja ma räägin neile selle kolmveerand versta peal, mis meil enne voorimehe leidmist vantsida tuleb, väikeste filantroopiliste tegude tähtsusest ja vaeste puiteeslinnade halvast tule tõrjekorrast. Järgmisel õhtul otsib kutsar Juhan minu üles. Ikka mu vanas katusekambris vaestekooli pööningul:

«Martensi-noorhärja, mis me nüüd teeme?»

«Mis asjas?»

«Selles asjas, et — Seesamane, eile, kui noorhärja käskis need mehed Tehternaja peale haigemajasse viia—»

«Noh?»

«No ma siis sõitsin nendega. Aga kui ma hakkasin juba sinna haigemaja juurde välja keerama, siis ma vaatasin üle õla. Et mismoodi nad istuvad või lamavad ja kas neil on ikka hing sees—»

«Ja siis?»

«Ja siis oli kaless tühi.»

«Ohoo?! Hm... Ja mis see sinu arvates tähendab?»

Sellest oli Juhan muidugi õigesti aru saanud. Meeste kadumine, Juhanile märkamatu kalessist väljapudenemine või õieti küllalt lihtsalt väljahüppamine sai tähendada ainult seda, et mehed ei tahtnudki haigemajja jõuda. Et nad polnud ülepea tulekahju ohvrid, vaid arvatavasti hoopis tule süütajad. Kes olid võib-olla saanud oma töö juures põletushaavu, aga kelle püüd oli politsei eest pääsemine. Ja selleks pole ju tõesti ideaalsemat sõidukit kui sõjaministri kaless, katus põuapäikese vastu üles tõstetud ja külgekatted alla lastud, hõbetressidega ja pakenpardidega üleajateenija pukis...

Mis me võisime teha? Ja kas oligi võimalik või tarvilik midagi ette võtta? Kaalusin olukorda kiiresti läbi. Poisid olid meie seiklusest juba isale rääkinud või, kui veel polnud, siis rääkisid homme. Härra minister oli ju, nagu öeldakse, liberaal. (Koguni ihunuhtluse pidi ta laevastikus ära keelata tahtma.) Nii et vaevalt ta meie peale meie filantroopia pärast pahandab. Kui kalessipolster määrdus või veriseks sai, oli Juhan selle ammu puhtaks nühkinud. Aga nii pedantne härra ministri humanism vaevalt oli, et ta hakkas järele pärida laskma, kuidas pühapäeva pealelõunal toodud tulekahjuohvrid end haigemajas tundsid. Ei-ei, selleks polnud tal lihtsalt mahti. Selleks oli ta oma suurest sõjalaevastiku ärasoomustamise plaanist liiga haaratud. Ja seda, et meie tulekahju kohta mingi informatsioon ajalehte ja sealtkaudu ministrini jõuaks, polnud õnneks karta. Sest tegelikult oli muidugi selge, et poolakatel polnud Peterburi tulekahjudega midagi tegemist. Sedasorti kuuldusi levitasid needsamad ringkonnad, kelle järgmine põlv neljakümne aasta pärast mustasajaliste nime all sigatsema hakkas. Tulekahjud olid meie oma joodikute ja põuailmade süü. Võib-olla real juhtudel meie oma terroristide töö. Nii või teisiti, jumalale tänu oli keelatud neist lehtedes üksikasjalikumalt kirjutada. Nii et ainus, mis meil tuli teha, oli pidada suu lukus. Mõelda selle üle, kui hõlpsasti võib süüdlase ohvriga ära vahetada. Ja pidada suu lukus.

Muuseas, ma olengi sellest loost vist tänapäevani suu lukus pidanud. Ei ole ju raske tühisest lookesest vait olla, kui vaikida mõistmine on üks olemasolu aluseid, jumaluke—

Aga enam ma ei taha. Kati, sa kuuled, enam ma ei taha. Olgu maailma ees. Aga vähemalt sinu ees enam mitte. Kuigi peaks ka maailma ees kaardid lauale käima. Sest mis võidu- lootust meil ikka enam on? Miks ei peaks me võima kaarte lauale käia? Harjumatusest. Aga oleks ju ikkagi kiusatus- likult tore... Nojaa, tore ka. Aga mitte see poleks tähtis. Tähtis oleks *vabanemine*.

Kati — sa oled jälle siin, eks ole? Ma ei näe sind küll õieti, aga ma tean: sa tulid tagasi. Nagu ikka. Kas tead, mu ihu on kummaliselt äraolev. Ja veidralt sõnakuulmatu. Ma annan endale käsu pöörata pead ja vaadata, kus sa oled, aga mu ihu ei võta mu käsku teatavaks. Kuid ma tunnen ju: sa oled jälle seal. Nihku mulle ligemale, veel ligemale. Ära lase sel kollasel portfelliil vajuda enese vastu. Kuula mind. Vaata, ma olen — naljaks — kujutanud ette, mis nad minust mu surma puhul kirjutavad... Ja, usu mind, Kati — ma tean seda täiesti. Muidugi mitte meie lehtede kohta. Siin on kõik juhuse ja täna hommikuse telefonikõne asi. Aru- saadavalt, v ä g a soodsate meeleolude korral ei ole ju või- matu... Mis see siis neile tähendab?! Mitte võimutükikese loovutamist. Isegi mitte elava inimese tähtsustamist. Liht- salt — kübeke mett surnu keele peale — *Ivan Ivanovitš? Peatoimetaja ise? Näe, kui kenasti. Olete kuulnud? Martens on surnud, Fjodor Fjodorovitš. Kurvastav? Muidugi kurvas- tav. V ä g a kurvastav. Riiklikult. Jaa. Nii et — tuleb kirju- tada. Nimelt. Austada, tunnustada, meenutada. Ülisuured teened. Aastakümnete jooksul. Keiserlikud ülesanded. U s a l- d u s ülesanded. Jajajaa. Ulatuslikult. Kõik ordenid üles lugeda — Ha-ha-ha-haa... V ä g a ebasoodsate meeleolude korral — *Ivan Ivanovitš — Martensi surma kohta — mitte rohkem kui äramärgimine. Selge. Kes ta meil õieti oli? Liht- salt spetsialist. Väga ebaselge kontuuriga inimene. Äramär- kimisest ei saa kahjuks mööda. Aga n a p i l t. Klaar. Ja lõpuks igapäevaste, normaalsete meeleolude korral: *Ivan Ivanovitš, olete kuulnud: Martens on surnud, Fjodor Fjodo- rovitš? Ei olegi veel kuulnud? Aga meil on juba teada. Nii et — tuleb kirjutada. Muidugi. Jajajaa. Seda küll. Aga m õ õ d u k a l t. Teenekas, pikaajaline, lugupeetud. Aga m õ õ d u k a l t. Välismaal? See on nende asi. Meie oleme soliidsed ja m õ õ d u k a d. Täpipealt.***

Kaugemal, seal, kus ma pole üks neist enestest, vaid enam- vähem eksootiline vaatluse, mis on neile siiski pisut korda läinud, seal on lugu lihtsam. Ütleme Inglismaal. Ütleme

«Times». See avaldab minu surma puhul terve väikese essee. Jajaa, vean kas või kihla. *A great peacemaker* või midagi niisugust. Aga mitte ma ei usu, et nad kirjutavad seal Ports- mouthist või Haagist või Genfist või Brüsselist. Sest need on kõik nende jaoks liiga üldised asjad. Või toimunud Ing- lismaast liiga rippumatult. Nende suhtes teevad inglased näo, et need lähevad neile liiga vähe korda. Ja Inglise-Vene lepinguist, mis on neile tõeliselt tähtsad — neist lähevad nad ka muidugi vaikides mööda. Nimelt nende tähtsuse pärast. Kõige oma ajakirjandusevabaduse peale vaatamata. Asjad, millest nad õhinal kirjutavad kui minu kõige tähtsa- maist saavutustest, on teadagi minu arbitraazid. Mitte kõik, mitte kõik. Ainult need, mis puudutasid Inglismaad ja kuju- nesid Inglismaale soodsaiks. *Nende* piirides, *nende* eksem- pli olin ma inglase jaoks (mis nende jaoks tähendab üle- peal) üks arukamaid, haritumaid, soliidsemaid, õiglasemaid arbiitreid... Ha-ha-ha-haa. Ma olen nende suhtes ette iroo- niline. Ja nemad on minu suhtes tagantjärele iroonilised. Tingimata. Osalt on see iroonia suunatud minu ja osalt Venemaa vastu. Osalt mõlema vastu koos. Sest minu lojaal- susest ei saa nad ju irooniata mööda. Aga kokku võttes on nende nekroloogiline essee tunnustav. *Ergo* märgivad nad kõigepealt mõnuga ära, et ma ju ei olnudki venelane. Ega ka mitte sakslane. Seda nad teavad. Kes ma õieti olin, seda pole nad vaevaks võtnud uurida — eestlane, lätlane, liivlane, laplane — *what does it mean?* Ja siis — noh, siis tõstavad nad esile minu poolt kirjutatu mahu. Nad möönavad, et seda on ühe mehe kohta aukartust äratavalt palju. Aga tõe- näoselt teevad nad sealsamas reservatsiooni ja ütlevad, et tõeliselt originaalset polevat ses kõiges mitte just jumal teab kui palju. Ja selle peale asuvad nad vaatlema minu rahvusvahelise õiguse süsteemi keskset ideed...

— Kati, kas sa küsisid, mis idee see nimelt on? Ei küsi- nud? Nojaa. Sa oled ju üldse harva mulle seda laadi küsi- musi esitanud. Teoreetilisi küsimusi. Samal ajal oled sa tundnud suurt huvi inimeste vastu minu ümber. Ja andnud mulle nende kohtlemise asjus sageli hindamatut nõu. Aga nüüd ma kujutlen, et sa oled siin mu kõrval ja kuulad mind. Ja ma rullin oma keskse idee veel kord sinu ja iseenese ees lahti. Sa näed muidugi liigagi hõlpsasti läbi, misjaoks mul seda tarvis on. Aga mis siis? Ma ju tahangi nüüd olla sulle läbinähtav.

Ma ei mäleta enam momenti, millal ma oma keskse idee ära aimasin (nõnda nagu ideid enne nende selgumist aima- takse), millal ma ta sõnastasin — ja mis ma sealjuures

mõtlesin või tundsin. *Heureka*-rõõmu arvatavasti. Ja tingimata ka teatud kodi asja kahtlastest perspektiividest. Sest ma pidin nägema neid algusest peale läbi. Välja tulin ma sellega loengutel 76-nda aasta kevadsemestril. Jaa, mul on juhuslikult mees: selsamal kevadel, kui isakesel Aleksandr Nikolajevitšil juhtus see tragikoomiline või tegelikult üksnes traagiline, tegelikult kohutav arusaamatus selle kapteniga. Kes on asjadele lähedal seisnud ja kes nõnda vana on, et mäletada, see teab.

Keisri närvid olid kolmest napilt ebaõnnestunud atentaa- dist ja ohranka poolt osalt paljastatud, osalt fabuleeritud vandenõudest viimseni krussis. Tema närvilisus ulatus paa- nikani, ajuti võib-olla hulluse piirini. See väljendus käsku- des nagu kas või niisugune: kaevata Talvepalee ümbrus- sülla sügavuselt läbi! Ja kaevatigi läbi. Ametlikult kanali- satsioonitöödeks. Tegelikult maa-aluse käigu avastamiseks, mis pidi olema uuristatud Talvepalee alla. Pommi kohale- toomiseks, muidugiteada. Samal ajal muutusid keisri igapäevased harjumused hoopis kramplikeks ja ta sallima- tused plahvatuslikeks. Jumal hoidku, et keegi julgenuks neil kuudel ta läheduses suitsetada. Ja nii see juhtuski. Valve- korrast vabal minutil ajas seesinane kapten Talvepalee vaht- konnaruumis kaasohvitseridega juttu ja tõmbas paberossi. Sealsamas kostis kõrvalruumist saapakandade plaksumist ja ohvitseride valvele-vuhvatamist ning keiser sisenes pool- tormamisi ruumi. Kapten jäi talle kuidagi poolpõigiti ette, hüppas tagasi, viskas põleva suitsu ähmiga laua alla ja tahtis tarduda valvele. Aga ei jõudnud. Keiser, kes nähta- vasti liikus juba ka omaenese palees käsi hõlma all ja sõrm päästikul, vajutas sealsamas päästikule. Sest tema oli näi- nud ohvitseri kiiret liigutust ja millegi põleva läbi-õhu- lendu! Muidugi pidi see olema pomm... Kapten sai keiser- likust kuulist silmapilksest surma. Isevalitseja oli soorita- nud hirmumõrva. Muidugi vaikiti see maha. Muidugi mät- siti see kinni. Kapten öeldi olevat hukkunud teenistuskohus- tuste täitmisel. Kapteni omastele maksti valuraha. Ja mui- dugi hakkas kuuldus sellest levima. Ning keiser jõi enda — parimal juhul — häbist ja nõrdimusest täis. Seda siis, kui ta suutis mõista, mil määral Venemaa riiklik, ühiskondlik ja psüühiline ummik tema reflektorses teos paljastus ja sümboliseerus...

Ja tõtt-öelda varsti pärast seda tulin ma oma rahvusva- helise õiguse loengute sissejuhatuses oma ideega lagedale. Sellesamaga, mida hiljem on mõnelt poolt minu õpetuse tuumaks nimetatud. Sõnastasin selle muu seas. Kergelt.

Elegantsest. Kasvatatult. Ja see ei äratanud just nagu kel- legi tähelepanu. Kui ohranka oli auditooriumis kohal (ja küllap ta oli ja küllap ta konspekteris mu loengu tavalise hoolega), siiski nägi ta selles paljalt süütut teaduslikku improvisatsiooni. Paaril järgneval aastal kordasin ja vii- mistlesin ma seda. Ma põimisin selle vähemalt punktiirsel- oma süsteemi muudessegi mõttekäikudesse. Nii et see muu- tus mu teooriakursuse orgaaniliseks osaks. Ja siis, alates aastast 1882, Aleksander Kolmanda, Loris-Melikovi, Ignat- jevi, Pobedonostsevi, Bogolepovi all, järjest rängema tsen- suuri, venestuse, pogromide ja politseiterrori õhkkonnas, trükkisin ma selle ära. Oma suures «Tsiviliseeritud riikide rahvusvahelises õiguses», mis tõlgiti üheksasse keelde. Trük- kisin ära otsekui noodivõtme. Muu seas. Kergelt. Kasvata- tult. Elegantsest.

—*Rahvusvaheliste suhete ja rahvusvahelise õiguse arengu meepoolne käsitus ei sea endale sihiks vaadelda lihtsalt fakte või rahvusvahelise elu nähtusi kui selliseid. Me ei kavatse lugeda üles sõdu, diplomaatilisi läbirääkimisi ega traktaate, mis antiikajast tänini on riikide vahel toime tul- nud. Ei, meie sihiks on uurida ideid, mis mingil vaadelda- val ajal valitsesid ning kujundasid oma aja rahvusvaheliste suhete vormi ja sisu ning riikide vahel praktiseeritud õiguse. Faktid on loomuldasu mööduvad ja muutlikud. Sageli sün- nivad nad omavolist või juhusest. Sellevastu annavad tea- tud ajaloolist ajastut läbivad ideed, mis on kõigi ajastut täitvate faktide aluseks, võimaluse orienteeruda üksiksei- kade päratus massis, millena kulgeb nii üksikute rahvaste elu kui ka kõigi Euroopa poliitilisse süsteemi kuuluvate rahvaste olemasolu. Ses mõttes mängivad ideed rahvusva- helistes suhetes erinevail ajastuil samasuguste õiguse tõu- kejõudude, õiguse hoobade rolli, nagu mängivad Montes- quieu esitatud põhimõtted riikliku elu vormides ja korras. Riigi sisemisel olul ja poliitilisel struktuuril on tema rah- vusvahelistele suhetele kõige sügavam mõju. Ainult tundes maa sisemist elu ning tema riiklikke asutusi, võib mõista põhimõtteid ja reegleid, millest ta oma suhetes teiste rah- vastega juhindub. Käesolev käsitus eeldab tuntuks nii vas- tavat asutust kui vastava elu. Kuid me peame lakkama- tult silmas pidevat seost ühelt poolt nende asutuste ja tei- selt poolt rahvaste omavaheliste suhete vahel nende ajaloo kõigil epohhidel.*

Lõpuks, kogu rahvusvahelise õiguse ajaloos, mille üld- jooni allpool jälgitakse, esildub põhilise seadusena rahvus- vaheliste suhete progressiivse arengu seadus. Tema võimal-

dab meil seostada tervikuks ja mõista tervikuna rahvusvahelise elu eri ajastuil kohatavaid nähtusi ning ka neid ajastuid endid, milleks me tolle ajaloo liigendame. Selle seaduse lähimaks ja vahetuimaks avalduseks osutub üks element, mis nii või teisiti ilmneb läbivana kogu rahvaste ajaloolises elus — see on inimesikule osutatava austuse element. Inimesele kui sellisele antava tunnustuse aste näitab alati rahvusvaheliste suhete ja rahvusvahelise õiguse arengutaset vastaval ajal. Kui see austus on suur, kui ajastu peab inimese kodanlike ja poliitiliste õiguste allikaks inimesiksust kui sellist, siis kulgeb ka rahvusvaheline elu kõrgemal õiguspärasuse ja korrastatuse tasemel. Ning vastupidi, me ei leia riikide vastastikustes suhetes ei juriidilist korda ega seaduseaustust, kui riikide siseelus eitatakse võõrandamatult inimesele kuuluvaid õigusi. Selle tõe igikehtivust demonstreerib rahvusvaheliste suhete ajalugu antiikajast kõige värskemate aegadeini.

Noh, minu kriitikud võivad öelda ja ongi ju öelnud, et see kõik polevat mul väljendatud mitte kuigi selgesti ning et seda polevat mitte kuigi palju... Mõned neist kriitikuist teavad, aga teised mõistagi ei tea (nagu kriitikud ialgi ei tea kümnendikkugi asju), et suuliselt, loenguil, olen ma läinud kohati märksa kaugemale. Nõnda kaugemale, et mu trükitud ja kõneldud mõtteid selle küsimuse kohta liites ja süsteemi seades tuleb vaieldamatult välja:

Tsiviliseeritud riikideühiskonna liige on konkreetne riik üksnes siis ja sedavõrd, kui ja kuivõrd selles riigis inimesiku võõrandamatud inimõigused on teoreetiliselt tunnustatud ja tegelikult kaitstud.

Konkreetne riik võib moraalselt ja juriidiliselt olla tsiviliseeritud riikide rahvusvahelis-õigusliku ühiskonna liige või seista sellest ühiskonnast väljaspool ja kultiveerida oma enese lokaalset riiklikku egoismi.

Kus ta moraalses ja juriidilises mõttes asetseb, seda ei määra tema paraadide täiuslikkus, tema suurtükkide laskeulatus ega ta drednootide soomuse paksus.

Konkreetses riigi rahvusvahelise tõsiseltvõetavuse ja usaldusväärsuse ainus tõeline kriteerium on inimese eneseteostamisvõimaluste maht, reaalsus ja puutumatus selles riigis.

Ning lubatagu mul küsida — kõigilt ja muuseas ka härra Vodovozovilt: kas siisugune kriteeriumipüstitus meie maal, meie oludes, meie ajal — kas see pole siiski, noh, võrdlemisi suur asi? Aeg-ajalt, varematal aastatel, kui see mulle äkitselt meenus — ma pean tunnistama: see ajas mulle enesele hirmu peale. See, missuguse ketserliku mõttekamaka

ma olin kõigile märkamatuks, vaata et ka iseendale märkamatuks meie aega sisse toimetanud... Ja ma ehmatasin iga kord, kui keegi mulle mõista andis või koguni lausa välja ütles, et ta oli seda märganud. Esimesed olid mõned edevad üliõpilased. Taube näiteks. Ja ka seesamane koorijuht Vodovozov, ma mõtlen. Ta oli ju iseendast huvitav poiss. Niisugune halvasti raseeritud kõmisema kippuv jämedus. Aga küllalt terane sealjuures. Riiete küljes Arhangeliski metsade tõrvahais. Kui me olime temaga tund aega juttu ajanud — rahvusvahelisest vekslõigusest, kui ma ei eksin, ja kui ma olin talle «отлично» matriklisse kirjutanud, pistis ta selle tasku ja ütles:

«Aga see, härra professor, kuidas teie Venemaa Saravaki ja Sansibari sultanaatidega ühe pulga peale asetate, ma pean ütlema, see on geniaalne!»

Ja kui ma talle selle peale kulmusid kergitades otsa vaatasin, pidas ta tarvilikuks täpsustada:

«Noh, sellega, et te inimõiguste austatuse või mahatallatuse kõige mõõdupuuks kuulutate. Te saate ju aru küll.»

Mina vaatasin talle naeratades silma. Ma olin ühtaegu meelitatud ja häiritud, meelitatud ja pahane, nagu me sellisel puhul mõõdapääsmatuks olemegi. Ma ütlesin:

«Härra Vodovozov, paraku pole mul aega teile selgitada, kui meelevaldne on teie tõlgendus. Aga ma loodan, et raskused, mida te olete juba jõudnud endale kaela tõmmata, juhatavad teid mõistlikule tee.»

Raskustega tahtsin ma talle meenutada, et ta ju väljasaatmispaigast oli eksamile tulnud, ja nüüd, pärast eksamit, pidi korra kohaselt politseist läbi minema, oma Peterburi-sõidu loale politsei märke peale võtma ja kümne päeva pärast Arhangelskis tagasi olema. Aga tema ei teinud seda kuulma või vähemalt mitte mõistma, vaid marssis enesekindlalt muiates minema. Taube, Mihhail Aleksandrovitš, andis mulle hoopis taktitundlikumalt mõista, et ta nägi minu väidete, ütleme, Sansibari-suunalise tõlgendamise võimalust. Ja võib olla, et sellest alates ta mulle sümpaatseks muutuski. Aga üliõpilased polnud ainsad, kelle seast mulle aastate jooksul kuulutama tuldi, et minust on aru saadud. Muidugi, küpsete inimeste seas leidis elevandi-märkajaid siiski harva. Venemaal õieti harva. Täheandab, neid leidis ju küll, pidi ju leiduma, aga nende arutlused ulatusid harva minuni. Sest need olid kas enam-vähem revolutsiooniliste ringkondade jutud, siisugused, kus otsiti oma ühiskonnakriitikale kinnitust «isegi siisuguse mehe loengutest nagu Martens». Või need olid mitmesuguste mustasajaliste napsi-

laudade enam-vähem vaenulikud mörinad, umbes niisugused, et «Kas te arvate, et see kurat-teab-kust esilekaranud Martens ei taipa, mis asja ta on suust ja sulest välja ajanud?! Taipab küll!».

Minu kvalifitseeritumad lugejad Venemaal, eeskätt mu ametivennad, talitasid üliüksmeelselt keisri uute riiete loo põhimõttel: keegi ei näinud, et ma olin vähemalt neil paaril leheküljel keisri ja keisririigi alasti võtnud. Veršinin selendas mulle nendesamade lehekülgede kohta suu sisse: «Suurepäraselt öeldud, Fjodor Fjodorovitš! Oivalise julgusega öeldud! Ei mingit kahtlast hirmu võimalikkude — khm — saate isegi aru, kelle ees! Ja veel kui õigesti öeldud! Iseäranis nüüd, pärast seda, eks ole, kus õndsas Aleksander Teise reformid on tema õilsa poja poolt nii läbinägelikult ära kindlustatud...» Ja seda sel ajal, kui kogu vähegi liberaalsem tiib nende reformide järkjärgulise tühistamise pärast oigas!

Mu välismaiste kolleegide seas oli avameelitsejaid igitahes rohkem. Selliseid, kes mitmesuguste rahvusvaheliste kongresside kuluaarides või lõpubankettide kelmiks kippuvas lõõgastusetujus astusid mulle juurde ja tunnistasid, mõnikord nelja silma all, mõnikord hulga kuulajate ees: *Cher Monsieur Martens*, puhtisiklikult öelda, teie järjekindlus oma valitsuse seisukohtade kaitsel on muidugi lugupidamisväärne. Sest isegi teie oskuse juures kompromisse teha paistab see silma. Ja võiks ühekülgsustada muljet, mis teist tekib. Kui teie *inimõiguste austuse õpetus* poleks niisama silmatorkav ja üllatav—

Jaa. Aga et, «Timesi» juurde, mu kujuteldava nekroloogi juurde tagasi tulla, ikkagi tunnen ma ette, mis need inglise iroonikud seal kirjutavad. Ma kardan, see võib kõlada umbes nii: «...Mr. Martens kinnitab tõde või paradoksi, et mida järjekindlamad on valitsused oma alamate õiguste austamises, seda stabiilsemad ja rahumeelsemad on vastavad riigid oma rahvusvahelistes suhetes. Ta ütleb: «Tunne maa sisemisi tingimusi, ja sa võid otsustada selle üle, milline on tema väljaspoolne usaldatavus ja mõju.» Peab ütleva: rakendatuna Venemaale ilmneb kogu ses mõttekäigus kätkev iroonia. Ainult et mr. Martensi puhul on see vaevalt kavatsuslik...» Ha-ha-haa. See läbi inglise piibusuitsukatte välgatav pilge on asi, mida mul kõige vähem tarvis läheb. Nii enne kui ka pärast surma. Mu eluajal oleksid sellised üleolevad, aga ikkagi reetlikud nükked otseseks assetuseks kõigile minu poole urisevatele kodumaistele koer-

tele. Ja pärast mu surma— Kati! Kus sa oled? Ükskõik, ma tean, sa mõistad mind: pärast mu surma oleks mulle sellisest reservatsiooniga tunnustusest — olgu või «Timesi» veergudel — ikkagi julmalt vähe...

Muuseas, selle peale, kuidas ja mida nad õieti peaksid kirjutama, et ma võiksin neile õiguse anda ja olla nendega rahul, selle peale polegi ma siamaani mõtelnud.

—*Silmapaistvamaid kaasaegseid internatsionaliste...* Muidugi. Võib-olla *kõige silmapaistvam* kaasaegne internatsionalist... Ei-ei. See oleks objektiivselt liialdus. Subjektiivselt, nojaa... Arvestades seda, missugune seltskondlik edumaa oli enam-vähem kõigil, kellega ma olen võistleva pidanud, ja seda, kui raskel räjäl ma paljudega võrreldes olen pidanud jooksuma. Sellal kui näiteks mu Sveitsi kolleegid on jooksnud hulgakesi ammuse internatsionalistliku traditsiooni põetud murul, sel ajal olen mina pidanud rügama poolest säärest isevalitsuse pigileeris kinni. Ja vähemalt teoreetilise töö mõttes jumala üksi. Sest prantsuse keeli lobiseda oskavaid velmožasid oli ja on minu kolleegide seas enam kui küllalt, aga haritud eurooplasi mõni harv hing. Nii et seda kõike arvesse võttes poleks võib-olla tõesti mitte liig, kui nad kirjutaksid: kaasaja kõige silmapaistvam internatsionalist... Aga säherdusi asju ei võta ükski ajalooline hinnang arvesse. Ja seda ei võigi ju lugeda ülekohtuks. Sest kuidas saaks mõõta silmapaistvust tunnuste järgi, mis ei paista mitte kellelegi silma, mille märkamiseks peaks tulema asjadele koguni ligi, peaks astuma lausa inimestesse sisse...

Aga issand jumal, Kati, mis pärast peaksin ma aitama neil minu nekroloogi valmis kirjutada?! Nagunii ei mäleta maailm meis pärast meid seda, kes me olime, vaid seda, keda tal vaja on. Kui ta meid juhuslikult vajab. Muuseas, siis vajab ta meid erinevais paigus ja erinevail aegadel erinevalt ja maalib meile igal pool ja iga kord erineva näo. Ja me oleme selle ees nii kaitsetud, et sellest hoolida oleks täiesti lootusetu.

Tšuhh-tšuhh — tšuhh-tšuhh — tšuhh-tšuhh — tšuhh-tšuhh—

Kati, kallid, ma teen imeliku tähelepaneku: sulle lähemal või sinust kaugemal asetsemise tunne, su eemaldumine ja liginemine sõltub kuidagi mu mõtete sisust ja, kuidas ütelda, sellele vastavast enesetundest. Mida enesekindlam ma olen, seda kaugemale tundub sa kaduvat. Mida enam ma libisen lootusetuse poole, seda tajutavamalt tuled sa tagasi. Ja

praegu oled sa uuesti siin, mu kõrval! Ma ja tunnen sind! Ja vaata, ma saan korraga liigutada oma paremat kätt! Ma panen käe ümber su piha... Kati, sa vaatad ikka veel aknast välja (see jõgi seal on nüüd kindlasti Gulbene) — sa vaatad ikka veel kangekaelselt kõrvale, nii et su kõrv on otse mu suu juures. Ilus valge kõrv poolpeidus mustas juuksekiharas. Ja kõrvaauk. Kati, su kõrvaauk erutab mind. Nagu ikka veel muudki sinu avauseid. Kati, palun, ära kao selle avameelsuse peale ära... Jumal tänatud, sa ei kao. Sest sa tead: niisugused asjad on veigelnud kõige targe- mais päis. Ilmne. Egas vana Rabelais poleks muidu lask- nud Gargantual ema Gargamelle'i kõrva kaudu sündida. Kusjuures motiiv ise on palju varasem. Sest selle veidra sünniga olevat Rabelais tõganud iidset kirikulaulu:

*Gaude, virgo, mater Christi,
Quae per aurem concepisti...*

Aga muuseas, sa tead ju, ma olen kõike muud kui usklik. Ja ikkagi on isa ja ema ja tädi Krõoda õpetatud õhtupal- veist saadik minu sees üks naiivne tunne. Mille järgi selle salmi meenutamine niisuguses siivutus seoses (ma tean, Kati, sa ei naera minu üle) oli minu poolt pühaduse rikku- mine— Jaa, pühaduse rikkumine, millest ma ainult selle läbi puhtaks saan, et tunnistan sulle kõik üles. Kati, ma saan ju aru küll, et ma olen praegu siin rongi peal Peter- buri-teel ja et sa oled üksnes tinglikult mu juures. Aga täielik avameelsus on ka minule võõras asi, issand, koguni võõras asi. Nii et luba ma harjutan seda enne, kui ma homme Sestroretskis, mere ääres, valgel varbadest pingil teen selle teoks.

Kati, sina oled olnud mulle kolmkümmend aastat truu. Ma tean seda. Kogemuse ja instinkti läbi. Truu mitmesu- gustel põhjustel. Ka armastuse tõttu. Sest meie kolmekümne aasta jooksul on olnud aegu, kus me oleme teineteist kaht- lemata armastanud. Võib-olla mitte nii nagu võiks, nagu peaks, aga igatahes küllalt tõeliselt. Ja vahepeal oled sa olnud mulle truu harjumusest, uhkusest, väsimusest, andes- tusest, kättemaksust, ja kõik kokku, ma ütlesin, kasvatuses. Aga igatahes truu. Ja ühtlasi tark, hirmuäratavalt tark. Sest sa pole eluilmas teinud minu truudusest küsimust. Minu lõpmata paljudest reisidest polnud sa ju pooltelgi minuga kaasas. Mu tagasitulekuil sõitudel, kus sind polnud, aima- sid su tundlikud sõõrmed mu küljes kahtlusttekitavaid vöö- raid lõhnu. Iial ei hätrinud sa mind oma kahtlustega. Alati

tulid sa nendega üksinda toime. Aga mina ei olnud sinule truu. Minu vahekord Maryga, millest me pole omavahel sõnagi rääkinud, aga mida sa oma naiseliku teadmise- ga tead, pole mu ainus truudusetus. Ei, ma pole siiski olnud kõigil tänavanurkadel kargaja koer, seda mitte. Aga esime- ses järjekorras pean ma rääkima sulle ühest teisest asjast. Mitte sellest mulle endalegi ootamatult tekkinud vahekor- rast proua Christianseniga. Ja mitte paarist põgusast epi- soodist mõnede juhuslike naistega Pariisis või Berliinis. Ma räägin sulle ka neist, ka neist. Selle avameelsuse nimel, mille me oleme valinud. Aga esimeses järjekorras Yvette'ist.

Oota, las ma tuletan sulle kõigepealt iseenesele meelde. Sest tarbetud üksikasjad teeksid sinule ju vist ainult hai- get—

Lapšin pidi jõudma sel pealelõunal üle Namuri rongiga Brüsselisse. Ja mina kõndisin mööda Waterloo bulvarit saat- konnast, kus ma elasin, Luxembourg'i jaama temale vastu. Ma oleksin võinud sõita, aga ma armastan kõndimist.

Ma olin Brüsselis juba nädalapäevad kohal. Orjanduse- kongressi ettevalmistuste asjus. Oli jahe oktoobrikuine aeg. *Parc Central*'i ja bulvarite kastanid olid juba hallid ja lat- vadest tücati paljaki. Ma sammusin mööda Wavre'i šos- seed jaama poole, aga läksin liiga kaugele itta, raudteeni välja ja siis Godescharle'i tänava otsast mööda raudteeäär- set puisteed otse jaama poole, mis juba paistis. Namuri rongi saabumiseni oli kaheksa minutit aega. Mööda rööbi- kut raudteeliini tõukas tossutav vedur halle kaubavaguneid mingite depoohoonete poolt jaama suunas. Paremal, raud- teeülesõidukohal, tõmbas suurte valgete vuntsidega vana- mees kettidest tõkkepuid alla ja hakkas korraga karjuma:

«Preili! Preili! Rong tuleb! Rong tuleb!»

Viieteistkümne sammu kaugusel ukerdas keegi naisterah- vas kõnniteel, otse rööbastel vahel. Ta polnud kukkunud. Ta ei hüüdnud appi. Ta seisis rööbastel ja rabeles imelikult ega astunud teelt kõrvale. Rong lähenes tõsi mitte väga ruttu, aga peatumatult. Sööstsin naise juurde ja taipasin: ta kol- lase nööri saapa konts oli jäänud rööpa ja sillutuskivi vahele kinni. Ta ei saanud saabast kivipraost ega jalga saapast vabaks. Mul polnud aega vaadata, kes või mis nagu ta oli. Ma ütlesin «Pardon!», kummardusin, haarasin ta parema

saapa luupekse kohast kahe käega pihku ja tõmbasin. Mu kõvakübar kukkus peast rööbaste vahele maha, aga naise saapakonts murdus ja ta jalg oli vaba. Hüppasime peaaegu viimsel silmapilgul rongi eest kõrvale. Ma hoidsin naisest kinni ja tundsin, kui sale ta oli ja kuidas ta vabises. Ütlesin: «Ärge kartke. Nüüd on kõik korras—» Rong möödus kolinal. Tõstsin oma kübara maast üles ja vaatasin naisele näkku. See oli üsna nooruke tüdruk. Ta ütles kuidagi imevabalt ja loomulikult (ja võib olla, et see tema imeliselt loomulik toon oligi tegelikult otsustav):

«Suur tänu, härra. Ilma teieta poleks ma vist enam elus—»

Ma ütlesin naerdes: «Oleksite küll. Te oleksite teinud viimasel hetkel piisavalt tugeva tõmbe—»

Me pöördusime bulvarile tagasi ja ma märkasin, et ta lonkas. Siis taipasin, et see tuli kontsata jäänud saapast. Oigupoolest olin ju mina ta kontsa murdumises süüdi. Nii et ma ütlesin:

«Lubage, ma toetan teid. Katsume leida kingsepa. Mulle paistab, seal, mõned majad vasakul, oligi üks silt.» Ma kõndisin ta kõrval ja toetasin teda vasakust küünarnukist. Ja nägin ligidalt ta kitsast puhast valgenahalist valloolannanägu peaaegu mustade juuste raamis, ta ehmatuses üha sinakaid, aga kaunilõikelisi huuli ja suuri tumehalle silmi, mille ripsmed alles värisesid. Ma kergitasin vasaku käega kübarat (see oli vist veel raudtee tolmuks koos) ja ütlesin:

«Kui preili lubab — Martens on minu nimi. Frédéric Martens. Professor.»

Ja ma mõtlesin samal silmapilgul: veider. Selle asemel et olla praegu jaamas ja tervitada välisministeeriumi kõrget ametnikku, kes toob mulle minister Girsilt, Nikolai Karlovitsilt, viimase instruksiooni, teen ma siin hoopis midagi muud. Ma olen Belgia kuninga ja Inglise kuninganna palvel Vene keisri poolt neile appi saadetud nõunik, ma olen nelikümmend neli aastat vana ja korraline professor ja kenas abielus senaatori tütreaga ja kaheksa-aastase poisipõnni ja kahe väikese tüdruku isa, aga otsin siin selle ilmselt üsna lihtsa, selle vist koguni vaese ja igatahes jumala võõra plikaga kingsepa ja tunnen läbi ta õhukese jaki varruka ta linnutiivust küünarvart oma pihus... Veider.

Ta pööras oma kitsa näo — Kati, üsna sinu moodi profiiliga näo, minu poole ja ütles:

«Yvette Arlon. Kunstiõpilane.»

Ja ma mäletan, kuidas ma röömustasin — häbematult ja oma röömu häbematust läbi nähes. Selle üle, et ta polnud *Putzmacherin* või õllepoe ettekandja, vaid oli midagi hoopis peenemat, midagi *legibus artium* minuga võrdset. Ja midagi traditsiooni järgi mitte liiga ranget, eks ole...

Me olime jõudnud suure jalanõudekaupluseni, mille kõrval, ma panin tähele, oli kohvik. Astusime kaupluse daamideosakonda. Müüjanna kutsus kohale meistri, kes niisugustes kauplustes on alati olemas. Yvette istus eesriide taha ja võttis saapa jalast. Aga kui meister ütles, et tal läheb vähemalt veerand tundi aega, palusin Yvette'il võtta ka teine saapas jalast ja müüjannal leida talle niikauaks kingad ning ütlesin, et istume vahepeal sealsamas kaupluse kõrval kohvikus. Yvette ei vaielnud vastu.

Kui me teispool kangialust kohvikus olime istet võtnud ja kaks tassi meie ees pitslinikul aurasid, küsisin:

«Tähendab, mis kunsti te siis õpite? Kas balletti?»

Tema liigutustest oli mul tekkinud niisugune mulje.

«Ei,» ütles ta, «maalimist.»

Heitsin pilgu ta näppudele. Maalija omad pidid olema nii või teisiti pisut värviga koos. Aga ma ei näinud midagi. Sest tal olid ta merekarva jaki ja seeliku juurde liigagi tumedad sinised niitsõrmikud käes.

«Ja kus te seda õpite?»

Ta nimetas mingit eraateljeed. Ta rääkis, et püüab jaanuaris Antverpeni akadeemiasse sisse saada ja Verlat' õpilaseks pääseda. Eriti pidi teda huvitama lille- ja loomamaal. Aga ta peamine kõrvalhuvi pidi olema Aafrika kunstikäsitöö. Ta ütles: «See on nähtavasti üks meie Kongo-moe nakatus.» Igatahes andis Aafrika meile hulgaks ajaks ühise teema. Rääkisin talle meie eelseisvast kongressist, mis tahab orjakaubanduse ära keelata. Ta oli selle üle ajalehest lugenud ja see huvitas teda väga. Mina jutustasin talle, et elan Peterburis («Aga prantsuse keel on ometi teie emakeel?!») ja käin peaaegu igal suvel Brüsselis. Tema jutustas enesest. Mõõdukalt. Napilt. Aga täiesti endastmõistetavalt. Et ta oli kakskümmend üks aastat vana. Et ta mõne aasta eest surnud isa oli olnud Hennegaus klaasipuhuja. Ema oli kolunud pärast isa surma oma kodukohta, La Panne'i, loodesse, mere äärde, viimasesse külasse vastu Prantsuse piiri, ja pidi kasvatama seal supelsakstele lilli. Ja tema ise, Yvette ise, elas siin ligidalt Leopoldi pargi ääres Wiertzi muuseumi taga. Ta seletas: kenal vaikselt tänaval, ja suures odavas majas. Pööningukorral. Aga selle-eest laaknaga. Nii et valgus tuli otse taevast tuppa. Siiski ei kõlanud see hoopiski kui kutse

teda külastada ja mina hoidusin seda nõnda tõlgendamast. Tema saabus oli ammu parandatud ja müüjanna käis seda meile teatamas. Oma kohvi eest Yvette maksma ei tikkunud. Aga kontsaparanduse kolm franki maksis ta tingimata ise. Kui me olime tänavale astunud, taipasin ma, et mul oli kiire saatkonda minna ja Lapšin üles otsida. Ma ütlesin Yvette'ile:

«Aga nüüd sõidate teie voorimehel koju», ja ma pidasin sealsamas mööduva voorimehe kinni, «sest ma tean, et teil on ehmatas ikka veel põlvedes—»

Ta vaidles mulle vastu: «Ei-ei-ei. Ma lähen jala.»

Ma ütlesin: «Sel juhul pean ma teid saatma.»

«Oi, ei ole tarvis, härra professor!»

«On küll, preili Arlon.»

«Hea küll. Siis ma sõidan.»

Ma tänasin teda mõistlikkuse eest, aitasin tal sõidukisse astuda ja surusin voorimehele tüdruku märkamata viis franki pihku. Sest tüdrukul ei tarvitsenud olla piisavalt raha. Ja siis — Yvette istus juba sõidukis ja ma hoidsin ta sõrmi jumalagajatuks pihus — ütlesin ma (või ütles mu teine mina) äkitselt:

«Preili Arlon, ma ootan teid — siinsamas kohvikus, homme. Mis kellaajal teile sobib?» Ja mu esimene mina mõtles sealsamas: «Aga homme on mul kell üksteist eelkohtumine inglasega ja kell kolm nõupidamine mõnede härradega Kongo riiginõukogust. Ja pärast seda arvatavasti lõunasöök nendesamade härrade seltsis—»

Yvette vaatas mulle oma suure tumehalli pilguga ootamata pikalt otsa. Siis tundus ta vasak suunurk kergelt muiatavat. Ta ütles vaikselt:

«Noh, siis kell kuus—»

Ja nõnda sündiski.

Seesama väike kohvik jalanõudekaupluse kõrval Luxembourg'i jaama juures jäi meie tegutsemise baasiks. Esialgu. Me kohtusime järgmisel päeval ja mitmel korral hiljemini õhtuti, pärast juba alanud ja jätkuva Aafrika-kongressi pikki istungeid. Ma hankisin piletid ja me käisime Haumani viiulikontserdil konservatooriumi saalis. Me käisime paar korda ooperis. Muuseumid olid mulle tuntud ja Yvette ei surunud neid mulle peale. Aga kui ma talt küsisin, mis me teeme puhkepäeval, mis nädalase töö järel delegaatidele anti, sõnas ta ootamatult:

«Kas te ei taha sõita mere äärde?»

Oktoobris ju mere äärde enam ei sõidetud. Isegi septembriks oli supluse- ja suvesõitude hooaeg läbi. Pealegi vilk-

satas mulle meelde, et Yvette tahab arvatavasti sõita oma ema juurde La Panne'i. Aga meie tutvuse perekondlikuks muutumine ei huvitanud mind sugugi. Ma ütlesin:

«Mere äärde? Oktoobris? Kas seal on midagi vaatamisväärsset? Ja kus kandis see oleks?»

«Lihtsalt — ilus rannaküla. Luidetega ja merekohinaga. Kümme kilomeetrit Hollandi piirist.»

Vähemalt asus see tolle tillukese maa koguni teises servas.

«Ja mis sidemed teil seal on?» (Ma kardan, et mu küsimuses oli armukadeduse kübe.)

«Minul õieti ei mingeid. Ma olen käinud seal lambaid maalimas. Aga võib-olla teil—»

«Minul?!»

«Nojaa. Te olete ju nagunii Venemaale või Liivimaale või sinna kuskile eksinud belglane. Martensid on belglased. Ja seal elavad ka Martensid. Talupojad. Nende lambaid ma olengi maalinud.»

Noh, ma ei tea, mis see õieti oli: sport, mäng, enesekius, lõõgastusiha, uudishimu — ma olin õhinal ja oma õhinat sügavasti kummastades päri. Leppisime kokku, et kohtume laupäeva hommikul Gare du Nord'i piletikassade juures. Ning alles pärast meie kokkulepet, alles siis, kui ma leidsin enda paarist kauplusest meie väljasõidu tarvis üht-teist ostmas, turgatas mulle meelde: ma olin viibinud Brüsselis aastate jooksul kümme korda, mõnikord kõige soodsamal suvisel ajal ja iialgi polnud ma leidnud mahti kolmetunniseks raudteesõiduks Põhjamere äärde... Aga sel õnneks vihmata, kuid tuulisel, alles poolhämäraral varahommikul sõitis üks tõsine riiginõunik üpris ebatõsiselt elevil olekus, sportülikond seljas ja matkakott käes, saatkonnast voorimehel jääma. Kell veerand kuus hommikul. Sest Genti-Brügge kiirrong väljus kell kuus. Ja see isand sõitis jaama, aga laskis voorimehe juba botaanikaia tiigi juures priiks, sest tal oli kuidagi häbi voorimehel kohale sõita. Kui Yvette võis olla juba seal ja oli tulnud muidugi trammiga...

Ei, teda polnud veel jaamas. Otsin kaks esimese klassi piletit üle Genti Brüggesse. Seal pidime istuma rannikule sõitvale rongile ümber.

Yvette tuli viie minuti pärast. Tal oli ta odav merekarva kostüüm seljas, ta mitte kõige uuemad kollased saapad jalas ja sinine vihmapiileed igaks juhuks õlgadel. Minu heitliku hommikutusa ja kerge pentsikustunde juurde mõjus ta vabastavalt värskelt ja rõõmsalt. Tal oli kandesangadega vitskorv kää otsas.

«Mis see on?»

«Et me vähemalt hommikusöögiks ei tarvitseks kuskile kõrtsi minna.»

Ja siis me sõitsime. Esimese klassi vagunis, mille vähesed reisijad kuulusid valdavalt kõige varakamasse klassi, kandsid kõige peenemat riietust ja liikusid kõige distingeeritumalt. Ning heitsid meile kupee klaasuksest möödudes kõige mittemidaginägevamaid pilke. Ja pidasid meid — ükskõik kelleks. Meheks ja naiseks, isaks ja tütreks, šefiks ja sekretäriks, härraks ja armukeseks (kõik valemid valed!). Ja meie istusime teine teisel pool tillukest aknaalust lauda ja lobisesime terve tee. Nii nagu vanad tuttavad ialgi ei tee. Ja ometi nii, nagu ainult vanad tuttavad võiksid. Jumal teab, millest. Yvette jutustas mulle nende kunstnikust Vincent van Goghist. Veidrast maalijast (mõned tema tööd turgatsid mulle seda kuulates meelde), kelle piltide raske aretus pidi vaatajaid unes vaevamas käima. Ja kes ise, see Vincent, oli läinud mõne kuu eest parandamatult hulluks. Ja mina rääkisin selle peale Nietzschest. («Kas te olete temast kuulnud?» — «Olen küll. Ma olen tema «Zarathustrat» ju lugenudki. Aga mulle ei meeldi. Hirmus pateetiline vaht. Täiesti saksa moodi.») Mille peale ma viisakalt naersin ja tähendasin, et ka Nietzsche olevat läinud mõne kuu eest parandamatult hulluks. Ja vististi lisasin ma veel, et üldse paistab hakkavat kätte jõudma suurte hulluksminekute aeg. Sest ka Maupassant öeldakse olevat juba enam-vähem hull. Nagu meie kongressi kuluaarides teati. Ja kindlasti rääkisin ma talle, et kui mul õnnestuks saada end kongressi-asjadest piisavalt vabaks, nädalagi jagu vabaks, kutsuksin ma ta kaasa ja me sõidaksime koos Pariisi ja tõuseksime üles sinna torni, mille ehitamise härra Eiffel olevat just lõpule viinud. Sinna, sellesse sensatsioonilisse torni! Ma ütlesin:

«Kujutage ette, missugune vaade see võib olla! Kolmesaja meetri kõrguselt!»

Yvette naeratas ja ütles: «Ma pole Pariisi veel harilikustki kõrgusest näinud.»

Ja mina küsisin, pisut-pisut ehmunult ja tublisti kütkestatult:

«Te tuleksite?»

Yvette raputas pead: «Knokkesse sõidu võin ma endale lubada. Pariisi jaoks pole mul raha.»

Ma hüüdsin: «Aga kuulge (ja mõtlesin: aga see on ju minust lihtsalt uskumatu!), aga kuulge — kui mina teid kutsun—»

Yvette ütles: «Te olete belglane küll. Ma tunnen. Aga kaua

Venemaal elanud. Kui suurejoonelisus liiga suureks muutub, pole ta enam suur.»

Hea küll. Ma jätsin Pariisi-sõidust kõnelemise ja me rääkisime asjadest, mis vaguniaknast paistsid. Yvette nimetas külasid, mis olid siin sügisest hallil Flandria tasandikul kui keskmise suurusega linnad sirutamas üksteisele sirgeid maanteid mööda käsi ja hoidmaski aina üksteise kätest kinni. Ning jõgesid, mis olid kui kanalid, ja kanaleid, mis olid kui veesillutusega puisteed. Ja mina kirjeldasin Yvette'ile — ma ei tea isegi, kust ma selle peale sattusin, ma pole sellest ialgi osa võtnud — karujahti Tahkuranna metsas... Siis sõitsime kõminaal Genti Gare du Sud'i sisse ja kümne minuti pärast kõminaal välja. Ja ma jälgisin ennast ja oma ümbrust ning panin tõsiselt imeks: see linn, kus ma olin meie Rahvusvahelise Õiguse Instituudi ja oma arbitraazidega seoses nii korduvalt viibinud, tundus kõigi oma ammust tuttavate tellispunaste ja krohvikollaste tornidega ja hoonetega, nii palju kui nad vaguniaknasse ära paistsid, olevat korraga eemal, võõras, poolunenäoline möödalibisev teatridekoratsioon. Tõeline, pärine, olemasolev oli see etteaimamatu jätkuga kaksiknäidend siin sees. Ja ses näidendis seesinane mu vastasistuja ja vastasmängija kõigest kõige tõelisem.

Ma mäletan, ma nõjatusin vaguniistmel tagasi ja silmitsesin teda. Ja ma pean tunnistama, ma pole vist enne ega pärast nii selgesti adunud teise inimese kui teise vaimse ja füüsilise maailma olemasolu. Olin sellele täiesti juhuslikult lähenenud. «Elupäästmisega», mis takkajärele ajas koguni natuke naeru peale. Ja nüüd oli see siinsamas, see heleda-nahaline ja tumedapäine, peeneliikmeline tüdruk. Teistsugune, kauge, naiselik, lapselik, tegelikult täiesti võõras, natuke kaastundmustäratav, mulle ju õieti tarbetu, õieti vastunäidustatud, aga möödapääsmatult ligitõmbav maailm... Ma mõtlesin: suveräänne ja huvitav nagu võõras maa. Võib-olla mõtlesin ma, jah, loodetavasti mõtlesin ma: nagu väikene suveräänne riik, millega suhtlemisel tuleks inimõigusi au sees hoida.

Brügges istusime kohalikule rongile ümber ja kolmveerand tunni pärast astusime Heysti jaamas välja meretuulisesse halli taevaga päeva.

Läbi supelkohaks kippuva küla, umbes meie Kuressaare südalinna taolise, nagu need külad seal on, kõndisime vastutuulest rõõmsalt hingeldades randa. Seisatasime tühjal lagedal täiesti sirgel veepiiril ja hakkasime sammuma mööda tõusueelset märga lillarohepruuni liiva loodesse, paremat kätt luited, vasakut kätt meri. Meri oli vahuvöödiline ja tume-

hall, kitsa musta triibuga paremal silmapiiril. Yvette ütles, et see pidi olema Walchereni saar.

Aga lobiseda me teel mööda harjumatult tühja randa suurt enam ei saanudki. Yvette kõndis ees ja pöördus aeg-ajalt üle õla mulle midagi rääkima, aga meretuul, mis tõukas meid poolkülitsi tagant, puhus ta sõnad kuuldamatuks. Nii et ma tõttasin iga kord ta selja taha ja lasksin öeldut endale kor-rata, ta vudisev juus peaaegu vastu mu põske, lausa vastu mu põske.

Kõndisin ta lennuka sammu kannul ja kõrval, hingasin päratu laia niisket avarust ja mõtlesin, miks ma õieti olin siia tulnud. Ja miks õieti oli tema siia tulnud? Ja miks niisugustele käikudele tullakse? Ja mis suhe on minu ja tema põhjuste ja meie põhjuste ning tavaliste ja üldiste põhjuste vahel? Vähem mõtted kui küsimuste laperdavad räbalad, millele kõikehajutav tuul ei lasknud anda mingit sidusat vastust. Aeg-ajalt rääkisin Yvette'ile allatuule kõrva, et see rand siin on minu Pärnu rannaga kummaliselt ühtemoodi. Ainult liiv on minu rannas siinsega võrreldes hele-hele. Ja meri niisuguse ilmaga veel tumedam.

Veerand tunni pärast jäi ta seisma:

«Oodake, palun. Jahe on. Ma panen sviitri selga.»

Ta võttis pleedi seljast ja tahtis selle liivale asetada. Võt-sin selle oma kätte. Nähtavasti polnud ta kavalerliku selts-konnaga harjunud. Ta avas oma korvi, mis oli minu käes, ja võttis sealt paberisse rullitud sviitri, see oli helesinine talle-vill, ulatas selle natuke ebaledele mulle hoida ning võttis siis ka kostüümijaki seljast. Läbi õhukese kitsa pluusi paistsid ta rinnad olevat väikesed, endastmõistetavad ja julged. Siis oli ta sviitri üle pea tõmmanud ja ma aitasin talle jakki selga. Ta tuult täis juus ja natuke hämmeldunud nagu olid minu omast vaksa kaugusel. Mu käed tõusid juba, et haara-ta tal õlgadest, pöörata ta enese vastu ja suudelda ta suud. Aga ma loobusin. Ma ei tea õieti, miks. Kahekümne aasta järel on ju võimatu öelda, miks. Soliidsusest. Pietee-dist. Pentsikusepelust. Igatahes oma ühe mina tõrkumisest suunata asjade käiku sinna, kuhu teine mina ihaldas. Jätka-sime teed.

Tunni aja pärast paistis paremal, luidete ja halja lamba-karjamaa taga küla. Ikka sealtmaa väikesed heledad kivi-majad, mõni suurem ja kahekordne seas, ja pisike tõmbi torniga kirik ja künkaharjal täiesti pärnumaised puust pukk-tuulikud, ainult et päratu suured. Aga külla me esialgu ei läinudki. Küla kadus uuesti luidete taha. Sealsamas, veepiirilt väheke eemale veetud, seisis liivavallide vahele tungi-

val rohelisel karjamaaneemel kollaseks vööbatud nelja rat-taga supelvanker või õieti ju supelonn.

«Siin on mõnus tuulevari,» ütles Yvette, «siin võtame einet. Te olete kindlasti ka juba näljane?»

Seadsime end supelputka kahel puuistmel ja seina külge kinnitatud lauakesel sisse. Yvette laotas korvist lauale valge salvräti ja seadis selle peale kaks väikest taldrikut ja noad-kahvlid, klaaskausikese krevetisalatit ja mõned võileivad punase juustuga. Mina võtsin reisikotist pudeli haput siid-rit. «Ahaa,» ütles Yvette ja pani kaks tillukest savitassi kor-vist lauale. Hirveliku tüdruku perenaiselik asjalikkus oli ootamatu, muigama panev, liigutav. Kui me olime eineta-nud, viis ta nõud korviga mere äärde, loputas puhtaks ja tõi tagasi. Ta ütles:

«Härra professor, nüüd ma jätaksin teid pisut üksi. Ma toon külast oma värvid ja pintslid. Ja modellid. Ja teen natuke tööd. Aga teie jutustate. Peterburist või Pariisist või mis selle teie linna nimi oli.»

«Pärnu.»

«Ja Pärnust.»

Ta oli veerand tunni pärast tagasi, värvikast käes, kan-nul kahekümnapäine lambakari ja karjus. See oli viie- või kuueteistkümnepäevane tüüakas flaami külapoiss, kohmetu-sest ja aupaklikkusest enam-vähem sõnatu jõmm, kes kandis õlal väikest staffeleid. Lükkasime supelputka Yvette'i ja Dolfiga, selle poisiga, kolmekesi sinna, kuhu Yvette palus, ja pöörasime putka uksega ja trepiastmega maa poole. Yvette valis kaks valget ja ühe musta lamba ning poiss pani nad sinnasamasse liiväärsele rohule kõide ja läks ülejäänud lammastega minema. Yvette hüüdis talle järele:

«Dolf, kella kolme ajal tule võta oma lambad tagasi. Siis ma olen nendega valmis.»

Yvette pani staffelei supelonni astriku ette tuulevarju üles ja hakkas tööle. Mina tõin onnist lamamistooli, klappisin lahti ja sirutasin enese selle peal Yvette'i lähedal välja. Igaks juhaks nii, et ma nägin tema töötamist, aga mitte ta tööd. Sest see võinuks olla talle ebamugav. Ta oli pannud endale külas vana värvilaigulise tööürbi ülle ja sidunud sinise siid-räti pähe. Ja suurema osa pralineedest, mida ma kaasavõetud karbist talle pakkusin, söötis ta kolmele lambale, et meeli-tada neid talle sobivasse asendisse. Ja vahepeal, kui lam-bad püüdsid, niipalju kui kett lubas, eemale silgata, katsu-sin mina neid paigale seada ja tirisin neid kettidest ja oota-matult pehmest villast ja söötisin neile neidsamu pralineesid ja lasksin neil lakkuda karedate keeltega oma käsi. Ma ei

mäleta, millest me Yvette'iga selle ennelõuna lobisesime. Kõigest, nagu ta oli soovinud, Peterburist, Pariisist, Pärnust. Aga mäletan, et peamiseks rääkijaks olin mina, kuid et Yvette polnud sugugi ainult kuulaja. Ja mäletan, et aegajalt tabasin enda jälgimast meie veidravõitu situatsiooni just nagu kõrvalt. Siis tõusis mere kohin meie selja taga korraga kuuldavaks ja võhivõõra paiga tühi avarus ajas mulle natuke hirmu peale. Ning ses tuulises pidetuses oli too ilus, aga nüüd salgamatult värviste näppudega tüdruk, kes oli kolme sammu kaugusel keskendunud oma lõuendi taha, kuidagi liigutavalt omane. Nii et selle omasuse ja tuule jaheduse ajal kutsusin ma ta paar korda supelputkasse sooja ja kallasin seal meie tassid siidripudelid täis. Aga ma hoidusin teda suudlemist, ma hoidusin midagi üritamast. Korraga tundus see mu meelest odav. Olgugi et ma kuskil kolmandal tagumisel plaanil endalt täie pinevusega küsisin: *kui kaugele tahame meie minna?*

Aga oma poolikut pilti ei keelanud ta mul sugugi vaata-mast:

«Muidugi! Te ei sõnu ju seda mul ära, ma loodan.»

Need järk-järgult valmivad lambad Yvette'i pildi hallikas-haljal tuulest väriseval rohul halli taeva all ei omandanud küll vist sellesinase Vincenti rasket aredust, kuid unes häi-rimas, unes vaevamas on nad käinud mind lugematu arv kordi. Aga selle asemel, et meenutada neid ängihetki, tahak-sin meenutada seda, mis me sel ennelõunal seal mereäärses tuules ja tuulevarjus rääkisime, kuid mäletan ainult nende tundide meeleolu. Seda, et ma tajusin omaenese juttu vöö-rastava ümbruse kiuste ootamatult tiivistuvat. Kord tundus see mulle tavalisest vaimukamaks tõusvat, kord värvikamaks tihenevat. See lisas mulle hoogu. Ja ma mäletan Yvette'i ilmset, selget, konkreetset huvi selle vastu, mis ma rääkisin. Mäletan, kui toredasti ja aredalt ta jagas oma keskendust oma lõuendi ja minu vahel. Ta pilke. Ta küsimusi. Ta ette-haaravat mõistmist. Ta naeru. Väga sarnast muuseas Kati pisikesele naermisele—

(Kati, kui sa peaksid olema mu mõttega praegu kaasas käinud, kuigi sulle oleks parem, kui sa poleks, siis, ma tean, mis sa ütlesid... Oi, Fred, ütlesid sa oma pisikese nae-ruga, pisut kurb-iroonilise pisikese naeruga seekord, oi, Fred, nüüd oled sa maalinud selle tüdruku mulle niisugu-seks, et ma ju lihtsalt pean ta sulle möödapääsmatuks tunnistama... Kujuta ette, ta oli nii haritud. Mina pole ju «Zarathustrat» käeski hoidma juhtunud. Ja ta oli nii andekas. Mitte just van Gogh, aga ikkagi väga andekas,

eks ole. Uhes kunstis, kus minul polnud kõige pisemaidki võimeid. Ja sealjuures oli ta profiililt nii üliväga minu moodi. Ja selle meie väikese naeru poolest niisamuti. Ja tal oli nii-sama ettehaarav taip kui minul. Võib-olla veel terasemgi kui minul. Nii et juba nende sarnasuste tõttu minuga, kes ma olen olnud keskne naine sinu elus, pean ma aru saama, eks ole? Ja sealjuures polnud ta senaatori tütar nagu mina, keda sa oled kohelnud laitmatute maneeridega, aga mitte sulle omaste, vaid omandatud maneeridega, ja keda sa oled ajuti ja mõnikord pikka aega armastanud, ega ma ei salga, aga keda sa oled oma sisimas, oma sisima all, alati selts-kondlikult võõrastanud, sa tead ise küll... Teda polnud sul tarvis võõrastada. Tema oli õnnekombel klaasipuhja ja talunaise tütar. Nii et sulle oli lihtsalt vabastav tema juurde alla astuda ja samal ajal õilistav tõsta ta enesega võrd-seks—)

Kella poole kolme ajal lõpetas Yvette maalimise, nühkis sõrmed tärpentinilapiga üle ja pesi käed merevee ja liivaga puhtaks. Meri oli seks ajaks sadakond sammu tagasi mõõna-nud ja tal tuli mööda paljaks tõusnud kivimuuli hulk maad merele järele minna. Täpipealt kella kolme ajal oli Dolf plat-sis ja viis oma lambad külasse. Meie kõndisime temaga kaasa, andsime Yvette'i staffelei, värvikasti ja ürbi talle koju kanda ja läksime lõunale. Ma mäletan, tänav oli Pepper-straat ja väike võõrastemajaga kõrts oli «Spander». Ja kuni meie *moule'ika*sid ja salat ja leib ning mingi lahja, aga mõnus veinilurr lauale toodi ja kuni me sõime, rääkisin ma talle Kongost. Nii et ta küsis:

«Millal te sealt õieti tulite?»

Mispeale ma olin sunnitud naerdes mõõnma, et ma pol-nud eluilmas seal käinud, ning seletama, et minu teadmi-sed olid pärit raamatutest, reisikirjeldustest, ametnike ette-kannetest ja eraisikute kirjadest, mida ma olin meie kong-ressiks valmistudes lugenud.

Yvette vaatas mulle kaheldes otsa: «Aga kust te võite siis teada, et noh, et jõemuda lõhnab seal nagu — kuidas te ütlesite — nagu linnusõnnik, kui lindudele on söödetud moo-niseemneid?»

«Kas ma ütlesin nii? Ha-ha-haa. Arvatavasti seisis see mõne kirjanduslike nõrkustega reisija päevikus.»

Umbes nõnda või pisut teisiti. Kahekümne aasta järel pole kõik enam päris kindel.

Kui ma tahtsin hakata tellima lõuna peale kohvi, ütles Yvette, et kohvi jooma ja klaasikest jeneferit peale rüüpama oleme palutud sinna tallu, *sinna teie nimekaimude juurde.*

ütles ta, kus tal kombeks on olnud siia sõites peatuda. Nii-siis läksimegi sinna.

See oli nende väikeste rannatalude seas nähtavasti küllalt suur talu. Toekas flaami pereemand kallas meile lõhnavat hollandi kohvi ja suurte kämmaldega punasenäoline taat niristas väikesed klaasid sedasinast kadakanapsi täis ja laia peretoa sellest üleni lõhnama. Ja kui me klaase tõstisime ja suurtest savitassidest kohvi peale rüüpasime, rääkisid nii peremees kui perenaine oma laia flaami aktsendiga, et preili Yvette pidi olema kevadest saadik käinud kolmel puhul siinkandis maalimas («Ka merd ja luiteid, aga enamjaolt ikka lehti ja lambaid. Ja teinekord päikesese ilmaga tulid need tal, kas teate, veel ilusamad välja kui need tänased ongi.»). Ja siis oli ta ikka siin majas peatunud ja saanud selle mõne korraga vaata et omaks inimeseks. Kuigi tema oli Brüsseli preili ja nemad siin lihtsad maainimesed ja pealegi flaamlased. Yvette tutvustas paari sõnaga mind ja rääkis veidi minu kongressist, mis ju Kongot ja selle läbi ka Belgiat pidi puudutama. Ja siis me arutasime mu siit-Martensitega sugulaseks osutumise võimalust ja võimatust. Perepojad, vanem, kahekümneaastane Pieter, kes pidi talupärija olema, ja noorem, mulle juba tuttav Dolf, kes oli puhta kuue selga tõmmanud, istusid perelaua otsas ja kuulasid meie kõnelust pealt. Ma panin tähele: Dolf oli Yvette'i alles märja pildi nõudekapi peale seinale najale asetanud ja silmitses seda nii ainiti, et see sai tähendada ainult ühte: Yvette'i enese poole ei sõandanud poiss kaeda...

Kella nelja ajal viis Pieter meid isa käsul väikese sõiduvankriga Heysti jaama ja me jõudsimme aegsasti pealelõunasele Brügge-Brüsseli rongile. Brüsselis sõidutasin Yvette'i voorimehel läbi õhtuse ja laternase linna tema koju Leopoldi pargi äärde, ja mul on tunne, et ka troskas ei tulnud meil innukast ja mõlemapoolsest jutust puudu. Alles viimasel paarisajal meetril panin ma tähele, et Yvette oli jäänud vait ning ka mu enese jutt mõnede bantu-hõimude suurepärasest skulptuurist oli korraga katkenud ja me kuulatasime hulk aega troskarataste vurinat tänava kiviparketil ja seda, et vastu troskakatust sabises sadama hakanud vihm. Seal-samas olime päral. Yvette tänas mind ja mina teda armsa seltskonna ja huvitava päeva eest. Yvette ütles troskast tänavale astudes, kus ma juba seisin, et talle kätt pakkuda:

«Ma peaksin teid nüüd enda poole kutsuma, aga mul on seal liiga boheemlik segadus. Kui kauaks te veel jääte?»

«Nädalaks.»

«Siis enne teie ärasõitu.»

Lihtsalt. Endastmõistetavalt.

Pärast seda käisime veel ainult ühe korra kontserdil. Konservatooriumi saalis esitati César Francki «Le chasseur maudit» ja «Psyche». Kui ma teda koju saatsin, küsis ta, kuidas see muusika mulle meeldis. Ma vastasin:

«Pariisist kohalesõitnud arvustajad, kes istusid meie ees, kas te panite tähele, heitsid sellele ette saksa raskepärasust, aga Müncheni omad meie taga prantsuse kerglust. Nii et minu arvates oli see väga hea muusika.»

«Ah te leiate ise ka, et see oli teie moodi muusika? Huvi-tav... Noh, homme lõpeb teie kongress, eks ole?»

«Jaa, homme hommikul me lõpetame. Kell kaksteist me käime Laekenis, kuninga juures...»

«Oi-oi-oi,» ütles Yvette kerge pilketilinaga mulle vahele.

«... siis on meil Kohtupalees ühine lõuna. Aga pärast seda, õhtul, olen ma vaba ja loodan, et...»

«Jaa. Tulge siis mind mu tuvipuuris vaatama. Kell seitse, kui teile sobib.»

Võib-olla polnud see sünnis. Aga sobiv oli see mulle ülimalt. Ja ma tunnistan üles: selsamal õhtul, kui kuningas Leopold hommikul andis mulle kogu Aafrika-kongressi ees Laekeni lossis üle selle kuldkella, mis mul siin taskus on, ja ka selle teise asja, mis mul ennist meelde ei tulnud — Kongo Riiginõukogu liikme patendi —, selsamal õhtul läksin ma Yvette põõningutrepist üles.

(—Kati, kui sa oled mu mõtet kaasa kuulamas — ja sa oled, ma tean, siis sa saad aru, missugusesse lõksu ma olen enese mõtelnud. Ma tahaksin sind säästa, aga olen otsustanud — või koguni me mõlemad, sina ja mina, oleme otsustanud — olla täiesti avameelsed. Nii et mis jääb mul üle? Ma palun: tule ainult niikaua mu meenutusega kaasa, kuni sa seda talud. Ära tule nii kaugele, et sa peaksid mind vihkama. Või tule ka sinna! Tule lõpuni! Vihka mind! Ja saa enesest üle ning anna mulle andeks. Sest ainult siis olen ma surma vastu kaitstud—)

Ma kõndisin algul kivi- ja lõpuks puutrepist üles katusekorrusele. All, tänavakorrusel asetses majas mingi drogerii ja kõikvõimalike rohtude vürtsikas ja puhas lõhn ulatus trepil üles ukseni, mille taga mul oli kästud suurt malmist kel-lanuppu pöörata.

Yvette avas kohe. Tal oli hele kreemikas kodune kleit seljas. Ta rikkalik tume juus oli jämedais patsides kuklast pealaele kokku keeratud. Ja ta väike elevil nagu tundus olevat omajagu ähmi täis. Panin pappkarbi, mis mul kaasas oli, peeglilauale ja suudlesin ta mõlemat kätt. Tundsin ta käte sireliseebilõhna ja tajusin järjekordselt üliselgesti tema iseisvat suveräänset olemasolu — ja seda, et õigupoolest poleks ma ju pidanud siia tulema. Ja seda, et mu siinolek oli erutavam kui ammu miski muu.

Andsin lehviga seotud karbi talle üle.

«Mis see on?»

«Väike õhtusöök kahele. Et te ei tarvitseks...»

«Aga misjaoks! Mul on ju ka midagi valmis seatud.»

Väike diivanilaud tagapool madala sohva ees oli kahele kaetud. Nii et ma mõtlesin, jah, ma mõtlesin, et kas see, mis ma koloniaalkauplusest kaasa tõin, jääb meile, tähendab, hommikusöögiks...

Tema linnupuur oli ruumikam, kui ma olin kujutlenud, aga muidu täiesti ootuspärane: kehva kunstijüngri katuse-tuba, mille seesinane kunst, mida seal teenitakse, justkui tõstab sotsiaalse trepi küljest lahti ning asetab kuskile õhku, poolkuninglikku ja poollindpriisse tühjusse.

Yvette'i linnupuuri seinad olid pilte täis. Seinte ääres põrandal oli neid mitu kihti kohakuti reas. Olimaale, osalt odavais puuraamides, suuremalt osalt raamimata, akvarelle, pastelle, värvipliatsi- ja söe- ning tušijoonistusi. Hobuseid, koeri, lehma, lambaid, päevalilli, võõrasemasid, lapsi. Värvilised tööd hallides ja beežides toonides kollase ja tumelilla ootamatute laikudega. Ma ei oska öelda, kui väga andekas see oli. Aga seda oli ootamatult palju, mis näitas asja tõsistust. Ja see oli igatahes meeldivalt värske ja ma ütlesin, otsusekindla käega tehtud. Kahel madalal laual oli läbi-segi ekvatoriaalse Aafrika pisikesi puunikerdusi ja vasetöid. Ja nurka lükatud staffelei ümber karpides kiiruga ritta korjatud värvipotte ja pintsleid. Ma võtsin uuesti ta käed ja ütlesin, mida tundsin:

«Talent on jumalik asi. See teeb inimese seltskonna ahe-laist, ma mõtlen, seisuse ahelaist vabaks.»

Yvette ütles ootamata elutargalt: «Seda küll. Aga te teate ise — see asetab tema ühtlasi seltskonnast väljapoole.»

«Noo? Kas te olete seda kogenud?»

«Oojaa—»

Võib-olla oli see märguanne, et ta tahtis oma kogemustest kõnelda. Aga see võimalus meenus mulle alles hiljem. Praegu ütlesin ma lihtsalt, ja see polnud tõesti mitte vale:

«Yvette, see, mis ma siin teie linnupuuri seintel näen, see näitab nii tugevat talenti, nii tugevat tiivalööki, et te lendate neist kogemustest üle!»

«Tõeliselt rahvusvahelise kuldsuu tase,» nõokis mind Yvette. «Kas istume lauda? Ma jätsin lõuna teie pärast söömata.»

Me istusime madalale sohvale laua äärde. Kummalisel kombel ei mäleta ma, mis see oli, mida ta serveeris. Igatahes oli see üsna lihtne õhtusöök ja pärast Kohtupalee õukondlikku lõunat just oma üliõpilasliku improviseeritusega võluv. Ma mäletan, veini ei olnud. Ainult väike pudel tumedat õlut, millest ta ise piiskagi ei proovinud.

Ja siis see sündis. Ma võtsin uuesti ta käed ja hakkasin neid suudlema. Ja ta laskis seda sündida. Ta oleks ju võinud mind kiusata ja öelda: «Aga härra professor, kas te ei tahaks jutustada mulle nüüd oma proua abikaasast? Ja lastest?» Ta ju teadis, et mul olid naine ja lapsed, ma olin talle põgusalt rääkinud. Aga ta ei kiusanud mind. Ta ei tõrjunud ka mu käsi ega huuli tagasi. Ja mina ei rääkinud talle, nagu säherdusel puhul enamjaolt räägitakse, et ma olen temasse fataalselt armunud ega suuda ilma temata elada. Issake, see oleks ju tähendanud, et mu homme ärasõlt on minu jaoks enesetapp... Ei-ei, ma püüdsin rääkida talle tõtt. Ma ütlesin, et kui jumal peaks olema meie looja (ma ütlesin nimelt, et kui ta peaks olema ja mitte, et ta on, sest ma ei tahtnud teha end Yvette'i ees pidulikumaks ega usklikumaks, kui ma olen, kuigi ta oli mulle rääkinud, et ta on käinud siinamaani iga aasta küree juures pihil) — ma ütlesin, et kui jumal peaks olema meie looja, siis on tema, Yvette, jumala poolt inspiratsioonisilmapilgul tehtud. Ja ma mõtlesin oma sõnade taga kiiruga: see on muidugi jumala nime kurjastipruukimine, aga liiga tühine, et jumal, kui ta olemas on, paneks seda mulle tõeliselt pahaks, kui mu sõnad on pealegi nii täiesti mu meelte ja südame peri... Nii et ma jätkasin:

«Ja te kannate seda looja loomishetke inspiratsiooni eneses. Te kiirgate seda välja. Kes teie lähedal on ja keda te sallite, saab sellest osa. Praegu saan mina sellest osa.»

Ja ta ei vaielnud mulle vastu, et ta mind sallis. Ta silmitses mind uudishimulikult ja sosistas:

«Te olete imelik mees, monsieur Frédéric... Te ei vaadanud mulle veel otsagi. Te ei teadnud, et minuga võib teatris käia ja kunstist juttu ajada — ja te riskisite peaaegu et eluga—»

Ja mina ütlesin magusa ülendava alandumispuhanguga,

mille taolised valdavad meid ainult inimeste ees, kes on meile kallid:

«Kallis Yvette, ma pole mingi kangelane. See oli lihtsalt, noh, rüütellikkusrefleks. Mis on kunagistel karjapoistel teinekord tugevam kui rüütlitel. Paljas refleks. Ja juhuse kombel leidsin ma aarde.»

Mu sõnad olid peaaegu täiesti siirad. Aga nii ilusad, nii silmapilgukohased, niivõrd sõnavalitsemisvirtuoosi omad, et mul oli nende ja iseenese pärast häbi. Kuid Yvette ei võtnudki neid liiga tõsiselt. Selle asemel ajas ta mu juuksed äkki täiesti plikalikult, täiesti ulakalt segi — ja ma kandsin ta ära sinna selle odava alkoovicesriide varju, mille taga oli ta kitsuke voodi.

Ja miks ma ei peaks mäletama, missugune ta oli seal voodis? Kui ma täiesti avameelne olen, pean tunnistama: ma mäletan seda ju alati. Ma kordan, ma pole olnud mingi erilise donjuan. Minu auahnus on olnud algusest peale milleski muus kui voodipäitsile kriipsude tõmbamises selle kohta, mitme naisega ma olen maganud. Aga ma olen oma küllalt pika elu jooksul jõudnud kohata voodis ikkagi väga mitmesuguseid hoiakuid. Peamiselt kas rutiini või teesklust. Kui neid teineteisest eraldada. Heal juhul lahket harjumust. Harva vapustavaid erupioone, mille ehtsusse võis uskuda. Yvette'i juures, nüüd, kahekümne aasta tagant eritleda, koh-tasin ma järjekorras kolme asja. Esmalt üllatavat valmisolekut, niisugust, mida mehed peavad algul vaimustavaks ja takkajärele natuke labaseks. Ja siis — võõrastavat, võib-olla prantsuslikku asjalikkust (sosinal, aga vähimagi häbenemiseta: «Natuke kõrgemalt... Natuke aeglasemalt...» — nagu, sündsast ujedust rikkumata, oleks tohtinud mu meelest sosistada mulle ainult mu enese naine). Kuigi see vist ei osutanud, nagu mulle sedamaid tundus, niivõrd mingit kogemust kui oma soovi kuuldavaks sosistamise julgust. Ja võõrastav oli mu meelest vististi ka see, et ta ei kustutanud ise ega käskinud mul kustutada lampi. Nii et voodiorva õhuke eesriie oli ainus, mis meid veidi-veidi toa gaasilambi valguse eest varjas, ja ta pidi ses poolvalguses nägema mind niisama selgesti, kui mina nägin teda. Kõiki ta muutuvaid ilmeid. Ja seda, mis oli kõigis ta ilmetes ühine: täiesti dramatiseerimata puhas lapsemeelne — nüüd, kahekümne aasta takka ei häbene ma ütelda — *paradiisiaialik rõõm!* Ta kiirgas seda välja, rõõmu inspiratsioonihelki, nagu ma olin talle ütelnudki, ja see, kes ta lähedal oli, pidi saama sellest osa. Ja saigi sellest-osa.

Kui me hommikul kella üheksa ajal mu õhtul toodud kar-

hist einet võtsime, juba riides ja laua ääres, aga mõlemad, jah, ma tunnistan, ka mina meiega juhtunust ainult pealispinnal toibunud, helistas ukse taga Yvette'i sõbranna. Pisike lõmmu piiga, Yvette'ist tüki vanem kunstijüngrinna kõrvalmansardist. Ta tahtis mind silmates üllatunult taanduda, ja see oleks olnud mu meelest muidugi ainuõige, aga Yvette kutsus ta sisse. Mitte ju tungivalt, aga nii, et teise sõbrannalik audishimu sai teha enese teoks. See kolmekümne-eelne sädis-tis, Philippine Meunier (tema perekonnanimi jõudis vist alles palju hiljem mu teadvusse), häiris mind oma seltskonnaga terve tunni. Ja jällegi panin ma Yvette'i käitumist imeks. Ta ei praalinud minuga, seda mitte. Aga mu *incognito*, mille ma meeleldi oleksin säilitanud, tegi ta sedamaid tühjaks:

«Philippine, see on professor Martens Venemaalt. Jurist. Tema on siin ühel rahvusvahelisel kongressil.»

«Oi, kui huvitav!»

Hm. Mis võis selles noorte kunstidaamide jaoks huvitavat olla?

«Ja ootamatu muidugi, et väljamaa professorid liiguvad niisugustes katusekambrites —»

«Elu on ülepea ootamatuste mäng, kallis preili. Mina olen seda siin vist veel kõige üllatavamalt kogenud.»

Minu riietus oli küll taas tipp-toppp, aga Yvette'i poolneg-ližee ja lahtine juus ning kogu meie hommikune tête-a-tête ei võinud jätta märksale sisseastujale kahtlust, mis see oli, mille atmosfääri ta oli astunud. Kui külaline oli lahkunud, ütles Yvette:

«Siisamaani mul tema ees saladusi ei olnud...»

Ja ma võin ütelda: õnneks ei teinud ta oma asjadest Philippine'i ees ka edaspidi saladust. Või hoopis õnnetuseks, jumal teab.

Ma jäin Brüsselisse veel nädalaks ajaks. See oli kooli-poisilik, täieliku, noh — peaaegu täieliku eneseunustuse nädal. Niisugune, nagu neid mulle varem ega hiljem pole juhtunud. Mu ametialane ja perekondlik vastutustunne oli pidevalt ärkvel, ülesanded, kohused, sidemed, inimesed püsi-sid aina nähtaval. Aga nad olid minust otsekui klaassei-naga lahus. Ma ei mõtelnud muidugi tõsiselt astuda oma isiklikus elus mingeid murrangulisi samme. Aga fantaasia-mängu korras kujutasin ma mõnel silmapilgul ette: ma kolik-sin Peterburist ära. Ma tuleksin, ütleme, Genti. Nimelt Genti. Meie Rahvusvahelise Õiguse Instituut oleks mulle ettekääne ja võimalus. Ja ma leiaksin Belgias silmapilk mõne rahvus-vahelise õiguse professuuri. Ka Prantsusmaal. Kui mitte otsekohe Pariisis, siis Lille'is igatahes, seal oli ju tunamul-

lust ka ülikool, ja nad oleksin minu peale kindlasti uhked. Ja Gentile oleks see küllalt ligidal. Ma aitaksin Yvette'il Antverpeni kunstiakadeemiasse sisse saada. Ma leiaksin teid. Aga Gentis, see on nii rahulik, nii hästikorrastatud linn — seal oleks meil korter. Kuskil nende imeilusa Lilleturu kandis. Või hoopis Sankt Amandsbergi eeslinnas. Ja me oleksime — kuidas seda nimetatakse — õnnelikud. Mh. Kui kaua? Ei-ei-ei. Seda ei maksa mõeldagi. Minu perekondliku, seltskondliku ja riikliku seotuse juures. Kas ma olen siis mõni skandalist?! Aga *missugust* skandaali see tähendaks! Muidugi, säherdusi ja hullemaid on toimunud küll ja küll. Kuid et midagi niisugust sooritada, peaks olema veel hoopis enam arust ära, kui mina praegu olen, veel hoopis enam, kui ma loomuldasa suudaksin olla.

Igatahes kauemaks kui nädalaks oli mul absoluutselt võimatu jääda. Sest haridusministeeriumi koosseisude osakond, kes professorite komanderinguid, ka keisri tahtel sündinuid, arvel pidas, oli äärmiselt pedantne paik.

Oma viimase Brüsseli-päeva hommikul, Yvette'i juurest väljudes, otsisin ma üles ammuse tuttava advokaat Charles Robet. See taibukas ja diskreetne mees oli ajanud aastate jooksul mitmeid meie Rahvusvahelise Õiguse Instituudi tsiviilasju ja ma olin veendunud, et ta oli sobiv ka mu isikliku asja eest hoolitsejaks. Loovutasin talle pangatšeki viiesaja kuldrubla ehk umbes kahe tuhande kuldfrangi peale ja palusin teda kanda hoolt, et tema büroost saadetakse preili Yvette Arlonile iga kuu esimesel kuupäeval postiga sada franki. Ütlesin, et aruandeid nende väljamaksete kohta pole tarvis mulle Peterburi saata. Yvette'i tarvis kirjutasin ja pistsin sealsamas ümbrikku sedeli, mille palusin panna esimese rahasaadetise juurde. Sedelil seisis: *Kallis Yvette, mõtlen Sinule armastuse ja tänuga. Olgu Su igapäevased mured Sulle selle pisku võrra hõlpsamad. Nägemiseni. Sinu F.* Sest olin saanud selle kahe nädala jooksul aru, et äraelamise küsimus oli Yvette'i jaoks tõsiselt olemas. Emalt La Panne'ist sai ta vahel harva mõne pisikese summa. Niisama korrapäratu ja napp oli see, mis ta teenis oma piltide üpris juhuslikust müügist.

Olin kolinud nädala eest saatkonnast ära Yvette'i korteri lähedale Etterbeeki, pansionituppa, ja korraldanud nii, et saatkonnast mind jaama ära saatma ei tulnud. Sest muidu poleks Yvette võinud tulla Gare du Nord'i õhtusele perroonile jumalagajätusuudluseks rongisaatjate silma all vaguni ukse ees ja napiks lehvitusseks läbi eemalduva, vihmast märja vaguniakna. Nüüd ta tuli. Nüüd ta oli seal, oma ainu-

kses merekarva kostüümis ja kollastes saabastes, kahvatu õbluke mustade juustega plika, võõras ja oma, oma ja võõras — ma tundsin: võõras või oma sõltuvalt sellest, kuidas ma otsustan. Ta suudles mind perrooni raudkatuse all, gaasitulede heledal valgel pikalt, aga ilma dramaatikata, nõnda, nagu oleks ta mu naine. Kuna ta seda polnud, olin talle kahekordselt tänulik.

Olime juba enne kokku leppinud, et kirju kirjutame teineteisele ainult äärmise vajaduse korral. Mina temale koju. Tema minule mu sõbra ja kolleegi noore parun Nolde aadressil, kelle diskreetsuses olin kindel. Ja see oli seda hõlpsam, et võisin Yvette'ile kinnitada: tuleva aasta juunis olen tingimata jälle Brüsselis. Jaa, ta suudles mind pikalt. Ma mäletan, algul olid ta silmad suletud. Poolelt suudluselt tegi ta nad lahti ja vaatas mulle suudeldes otsa. Nii ligidalt, et ta tume sinihall kumendav ja lambituledest sirav pilk ulatus silmapiirist silmapiirini. Ja siis me lehvitasime teineteisele läbi akna ja vihmast märg klaas pühkis meid teineteise käest ära...

Tšuhh-tšuhh — tšuhh-tšuhh — tšuhh-tšuhh — tšuhh-tšuhh—

Soisevõitu, võssakasvanud sihtidega mets kahel pool raudteed. Ahaa, varsti on Pikksaare jaam. Aga ma tahan enne sinnajõudmist selle looga lõpule jõuda. Selle looga, millel minu jaoks küll lõppu polegi, olgu peale, et kõik ära-sõidud on milleski lõplikud.

Ma ei sõitnud järgmisel suvel Brüsselisse. Ma lihtsalt ei saanud sinna sõita. Ma olin juuni algusest sügisese ülikoolitöö alguseni keiserlike komanderingutega Viinis, Roomas ja Ateenas. Sealt saatsin Yvette'ile augusti lõpul kirja, et tulen järgmisel aastal. Aga kui ma sügisel Peterburi tagasi jõudsin ja kui selgus, et Boris Emmanuilevitši juures polnud talt minu jaoks ühtki kirja, oli mu süda rahul. Tähen-das ju see, et hätta polnud Yvette vahepeal sattunud. Hea küll, mu hingeseisundid meie ühiste minutite taasmeenutamisel, nende taasmeenumiste lohutav luitumine ja siis jälle rõõmustav ning ehmatav värskus, see kõik on liiga lai ja ebamäärane teema praegu üle mõelda. Ma tahan tunnistada: ma ei saanud ka järgmisel, üheksakümne esimese aasta suvel Brüsselisse sõita. Kuigi ma polnud sealt vahepeal kuigi kaugel. Juunis-juulis Kati ja lastega Baden-Badenis, nagu suviti aeg-ajalt ikka. Seal selles *Villa Tuhr*'is, vanas nooblis, aga lagunema kippuvas majas üleval Oosi jõe orunõlval. Kati isa oli selle maja minu meelest tema võimalusi ületava suurejoonelisusega ostnud ja püüdis seda

korras pidada. Et perekond või keegi perekonnast mõned suvenädalad seal veeta saaks. Nojaa, Saksamaa kõige noobilimad terviseveeallikad ja kõige hiilgavam suvepublik, seda küll. Mina olin seal korduvalt viibinud, Eedit oli meil seal sündinudki. Aga mulle polnud see niivõrd suvitus- kui töötamispaik. Üleval, mu ovaalse aknaga töötoas (missugune vaade mäenõlvadele!) tuli mul töösse keskendumine eriti hästi välja. Omal ajal tegin ma kogu uue konsulaarkorra projekti seal ühe nädalaga valmis. Aga siis, üheksakümne esimese suvel, hakkas mu reuma mulle, narr küll, aga otse Baden-Badenis kõvasti tuska tegema. Ja Kati — sina ise soovitasid mul sõita vahelduseks hoopis Bad-Nauheimi soolavannidesse. Ja see oli Yvette'ile veel kakssada versta ligemal... Ma otsustasingi sõita. Aga ma ütlesin sulle, Kati, kas mäletad? — ma ütlesin, võib-olla formaalselt, võib-olla möödaminnes, aga ma ütlesin: *Kati, tule ka* — Ma ei tea siiaamaani, kas ainult viisakusest ja lootuses, et sa eelistad jääda Baden-Badenisse ja mina saan käia Yvette'i juures Brüsselis ära. Või nimelt lootuses, et sa tuled minuga vannidesse kaasa ja ma ei saa Brüsselisse sõita... Igatahes tulid sa minuga kaasa ja Brüsseli-sõit muutus võimatuks.

Tegelikult saanuksin ma muidugi korraldada asja nii, et Kati oleks jäänud paariks päevaks vannidesse üksi ja ma käinuksin mingil ettekäändel Brüsselis ära. Aga ma ei hakanud seda tegema. Miks? Yvette'i kütkestavus oli minu jaoks kehtvalt olemas. Aga esmavärske see enam vist polnud. Võib-olla riivas mu enesetunnet kiivus (võib-olla riivasin ma end sellega nimme), aga ma ei saanud tunnistada võimatuks, et võisin sattuda üle kahe aasta Yvette'i juurde sõites naeruväärsetesse situatsioonidesse. Seda esiteks. Teiseks, jumal teab, tundsin nähtavasti, et truudus Kati suhtes, olgugi ma seda rikkunud, oli mulle sisemiselt tarvilik. Vist umbes niisamuti kui lojaalsus võimu suhtes, mida ma kõige kriitilisuse kiuste olin kolme keisri vastu ometi säilitanud.

Ma sõitsin Brüsselisse sügissuvel 1892. Haagiga, Iiriimaalt, Dublini ülikooli kolmesajanda aastapäeva pidustustelt tulles.

Panin kohvri maha samasse Etterbeeki pansionituppa, kus ma kolme aasta eest olin peatunud, ning asjaolu, et seesama tuba vaba oli, tundus mulle kiusavalt ja peibutavalt endeline. Seal vastasmajade taga sellesama Leopoldi pargi pärnade haljendus, mida ma kolme aasta eest olin sellesama akna all seistes silmitsenud ja ükskõik kui mängult, ükskõik

kui tõsiselt, aga ikkagi õõtsutanud end, käed taskus, jalalt jalale ja sosistanud: *olla või mitte olla — jääda või mitte jääda?* Tähendab, panin kohvri maha ja väljusin sedamaid, astain tänavalt kimbu roose ja tõttasin Yvette'i poole. Ma mäletan, rohukaupluse lõhn tema trepil, iseenesest kõike muud kui buduaariuima, pigem karguse ja puhtuse mündi- ja lavendli lõhn, tõi seal ülal sündinud läheduse üllataval kohinal poolunustusest mu teadvusse tagasi.

Üksekella krigisev tilin oli tuttavam kui tuttav. Aga nägu, mis selle peale paotuvast uksest trepile vaatas, oli jumala võõras: kuuekümnepäevane värvilaigulises mustas kalingurõrbis juut.

«Mademoiselle Yvette Arlon? Era kolinud. Kas ammu? Oi, kallis herra, mis tehendab ammu?! Tulele see on üks minut ja vetilgale tund aega ja kivile kimme tuhat aastat. Aga preili Arlon — jaa, ikke juba meni aig. Mina elan sin kaks kuud. Enne seda üks zakslane ka kaks kuud—»

«Aga siin kõrval — preili Meunier, kas tema on veel paigal?» küsisin ma läbematult.

«Paigal-paigal-paigal! Ja tema tiab, kus preili Arlon kolinud!»

Preili Meunier' uksele rippus sõega kritseldatud ja nõõp-nõelaga kinnitatud leht: «Tulen kell 11.»

Nii et mul oli poolteist tundi aega. Ma jätsin roosid preili Meunier' jaoks juudi kätte. Võtsin voorimehe ja sõitsin Anspachi bulvarile advokaat Robet' büroosse. Onneks oli mahedahäälne ja peenevurruline šeff oma mahagonitahveldisega kabinetis isiklikult kohal:

«Oo, härra professor teeb meile seda au. Muidugi. Jaa, mul on meeles, et meil oli teie korraldusega mingeid probleeme. Silmapilk vaatame järele.»

Ta laskis oma amanuensisel tuua oma lauale raamatu vastavate sissekannetega. Selgus, et preili Arlonile oli postitatud iga kuu esimesel kuupäeval netto sada franki. Postikulud olid iga kord jäagist maha arvatud. Ja iga kord oli adressaat saatnud raha büroole tagasi.

«Kuna meil siisuguseks puhuks teie erikorraldust ei olnud,» ütles advokaat, «käsitasime tagasisaatmist kui juhust ja kordasime saadetist igal esimesel kuupäeval. Tagasisaatmistest hoolimata. Sissekanded näitavad, näete— esimene saadetus on läinud välja esimesel detsembril 1889 ja tulnud tagasi neljandal. Ja nii ikka ja jälle—»

Noh, ma ei hakanud avaldama arvamist, et säherdusel puhul oleks härra Robet pidanud laskma selgitada, milles

oli asi, kas oli adressaat ära reisinud või mis. Ma ei jõudnud veel seda arvamist avaldada. Sest seal pistis advokaat näpu oma raamatusse ja ütles:

«Aga siis äkki, vaadake, septembrikuu saadetist 1890 pole meile tagastatud. Ja sellest alates on raha kolmeteistkümnekuu jooksul vastu võetud. Ja siis uuesti tõrge. Kuni post teatas meile tänavu veebruaris, et adressaat on kolinud ära teadmata kuhu. Nii et me peame paluma härra professori uusi korraldusi.»

Käskisin saadetised esialgu lõpetada ja sõitsin tabama preili Meunier'd. Nööpnõelaga sedel oli ükselt kõrvaldatud. Philippine ise avas ukse. Ta tundus veel õbuja kui too-kord ja sõbralikkust polnud ta pilgus teps.

«Preili Meunier, ma olen professor Martens, võib-olla te mäletate—»

«Kuidas siis» — ta laskis mu sisse — «muidugi mäletan. Mina olen ju portretist. Teil pole küll eriti meelde jääv nägu. Välja arvatud teie natuke mongoliidsed silmad. Aga riietus ja figuur ja rüht — midagi teis ikkagi on. Millega ma saan olla teile kasulik?»

Nagu poleks ta aimanud, millega. Me olime astunud samasugusesse ateljeesse, nagu oli olnud Yvette'i oma. Ainult et siin polnud keegi mu tulekuks tuba kraaminud ja vist loomuldasagi oli kaos siin veel hoopis suurem.

«Mind huvitab preili Arloni vahepealne käekäik. Mis on temaga juhtunud? Kus ta on?»

Philippine võttis laualt värvitopside, raamatute ja pesemata kohvitasside segadikust sigareti ja ma pakkusin talle sealsamas leidunud tikkudest tuld.

«Võtke istet.»

Ta istus ise katkise padjaga korvtooli ja mina ta viipe peale teise.

«See, mis teid huvitab, oleks pidanud huvitama teid kolme aasta eest.»

Väike närviline naine puhus sigaretist suitsu ja vaatas mind laitva kooliõpetajanna-pilguga. Ja mina arvatavasti lihtsalt naeratasin, kerge enesekaitse üleolekuga ja mureliku uudishimuga, mis kõik kokku pidi mõjuma üsnagi abitult. Ma ütlesin:

«Võib-olla on teil õigus, preili Meunier. Aga hilineamise tõttu huvitab see mind nüüd seda tungivamalt.»

Philippine puhus suitsu ja vaatas mulle otsa.

«Hea küll. Yvette ei võtnud mult sõna, et ma sellest kellelegi ei räägiks, olgu kolmandatele või teile. Tal sündis laps.»

See oli muidugi solvav. Kuigi ma mõistsin, et solvumiseks polnud õieti põhjust, ikkagi oli see esmajoones solvav. Ja mingil määral ometi ka vabastav, eks ole. Yvette'i saatust oli jumala abiga ühel pool. Annaks taevast, et enam-vähem õnnelikul pool. Aga kui vallalise naise kohta ei öelda, et ta läks mehele, vaid et tal sündis laps, siis ei osuta see millelegi heale.

«Tähendab — kas ta — abiellus?»

«Jaa.»

«Ah nii... Ja millal?»

«Kahe kuu eest.»

«Aga laps, millal see siis sündis?»

«*Mon Dieu*, härra professor, seda peaksite teie kõige täpsmini teadma!»

Jaa. Nõnda see oligi. Yvette'i poeg oli sündinud 27. juulil 1890. Ma ei hakanud näppudel kuid ega nädalaid lugema, kuigi ma hiljem olen seda teinud. Philippine tunnistas: ta oli Yvette'i ja minu kontrollimiseks teinud asja nädala ja peaaegu et päeva pealt kindlaks. Ta oli käinud spetsiaalselt raamatukogus ja vaadanud vanadest lehtedest järele, millal minu kongress lõppes ja millal ma olin Yvette'i poole ilmunud. Minu raha oli Yvette keeldunud vastu võtmast. Aga kui ma polnud kevadel tagasi tulnud ja kui Frédéric (Frédéric!) oli sündinud ja Yvette oli olnud poisiga koos vaata et näljast, oli Philippine'il õnnestunud rääkida talle auk pähe ja ta oli võtnud mu raha mõne aja jooksul vastu.

«Nii et selle eest ütleb ta teile täpselt nii suure tänu, nagu see väärt oli,» ütles Philippine natuke kiledalt.

Ja siis, issand jumal, siis oli Yvette sõitnud sinna üles, mere äärde, nende inimeste juurde, kus ta oli varem mõnikord maalimas käinud, ja oli läinud seal mehele. Talupoisile, kes oli olnud temasse ammu kõrvuni armunud. Armastusest oli see poiss kannatanud ära küree tänitamise selle eest, et ta oli teinud oma pruudile enneaegu lapse.

Ma ei suitsetanud juba sel ajal enam mitte. Aga märkasin korraga: olin palunud Philippine'ilt sigareti ja tõmmanud selle nii kaugele ära, et see hakkas põletama mu sõrmi. Ma küsisin:

«Hea küll, see poiss tegi seda armastusest. Aga mispärast Yvette?»

«Yvette rääkis mulle ise,» ütles Philippine, «aga ma uskusin, et teie aimate seda ilma, et peab teile seletama... Esiteks tegi ta seda sellepärast, et ta tahtis oma kõrvale leplikku heasüdamlikku hinge, kes aitaks tal pääseda siit võimalikult kaugele.»

«Ja kuhu nad siis läksid?»

«Aga teiseks tegi ta seda sellepärast, et ta tahtis, et ta poeg võiks kanda seaduslikult oma isa nime. Selle pois, tema mehe, perekonnanimi oli Martens.»

Olin tüki aega vait.

«Ja kuhu nad läksid? Hollandisse? Prantsusmaale? Ameerikasse? Ma peaksin ju tohtima seda teada?»

«Ma ei tea, kas te peaksite või ei peaks,» ütles Philippine. «Nad sõitsid Kongosse. Kohe pärast laulatust. Zee-Brüggest. Pisikese aurikuga, mis pidi minema otse Kongo jõe suhu, Bomasse. Ma olin ka laulatusel ja käisin neid laevale saatmas.»

«Ja kus on nad praegu?»

«Mingit aadressi pole Yvette mulle saatnud.»

«Aga kas te saadate tema aadressi mulle Peterburi? Otsekohe, kui oletate selle saanud?»

«Ei.»

«Mispärast?»

«Enne ma kirjutan talle ja küsin, kas ta soovib.»

«Hea küll,» tunnistasin ma, «sellest saan ma aru. Aga seletage, kas see ärasõit oli tema või ta mehe idee.»

«Muidugimõista Yvette'i. See poiss ei mõelnud sinnapoolgi. Aga ta tegi kõik, mis Yvette soovis.»

«Ja mispärast siis Kongosse? Kus on nii vähe tsivilisatsiooni ja jubedast jubedam kliima?! Kaheaastase lapsega?! See on ju koguni mõtlematu!»

Philippine võttis uue sigareti ja ütles pilgeselt: «Ma pean kordama: teie mure lapse pärast on tublisti hilinevad, härra professor.»

Ma neelasin selle alla. Ma ei vastanud. Ma pakkusin talle tuld ja ta kõneles edasi, pahvides suitsu ja surudes küünarnukid läbi maalimisürbi käiste endale vastu rindu, nagu oleks tal külm:

«Aga mis puutub Kongosse — sedasama rääkisin Yvette'ile ka mina. Et ma saan aru tema soovist rebida end kodust ja kõigest lahti. Aga et miks ta ei lähe siis parem Ameerikasse või ükskõik kuhu mujale. Ma rääkisin seda talle korduvalt. Aga Kongo istus ta sees nagu mingi hüpnos—»

«Kas ta ei seletanud seda kuidagi?»

«Ei. Mingit mõistlikku seletust ma ei saanud. Ainult mingeid mõttetusi. Ükskord ütles ta, et Kongo jõe muda pidi lõhnama nagu linnusõnnik, kui lindudele on kolm aastat mooniseemneid söödetud, ja tema pidi tahtma hingata seda lõhna.»

Ma pole ilal saanud Yvette'i aadressi. Ma pole midagi teinud, et seda saada. Ma pole temast enam kõige vähemat kuulnud. Ja ma ei tea isegi, kas see on olnud mulle kannatuseks või hõlbuks. Frédéric peaks nüüd olema kaheksateist, varsti üheksateist. Ma ei tea, mis ja kes tast on saanud. Tema tundmatu olemasolu meenub mulle sageli, kord nii, kord naa. Ükskord on see kui kerge salauhkuse laine, mis hõljutab mind maast lahti, teinekord (ja ma ei tea, millest tuleb mu enesetunnete erinevus) — teinekord tundub tema meenumine kui hoop, mitte liiga terava, mitte liiga hoogsa, pigem väsinud, kuid raske kantsikuga—

Tšuhh-tšuhh — tšuhh-tšuhh — tšuhh-tšuhh — tšuhh-tšuhh—

Ja mõnikord paistab mulle, et see kõik pole üldsegi juhtunud mu praeguses, mu Friedrich Fromholdi või nüüd ammu Fjodor Fjodorovitš Martensi elus, vaid selles mu eelmises Georg Friedrich Martensi olemises. Kui niisugusel juhul nagu minu oma üldse on võimalik täpselt eritleda, mis on mehe ühes ja mis ta teises elus sündinud...

Mu Georg-Friedrichi-elus oli mul ju lapsepõlvest peale, isa kaudu ja Hamburgi raehärrade kaudu, sidemeid Taaniga. Koguni nii palju, et ma oskasin taani keelt. Hamburgi *Plattdeutsch*'i kannul oli hõlpsast hõlpsam seda pladistama hakata. Ja ega siis Viini kongress saatnud mind hiljem, 1814, muidu liitlaste missiooniga Taanimaale. Veenma prints Friedrichi Norra troonile pürgimisest loobuma (mis mul ka kenasti õnnestus). Ega jah mind muidu sinna saadetud — pealegi niisugusel ajal, kus ma selleks oma väidetud Napoleoni-läheduse tõttu paljude meelest koguni ei kõlvanud — egas jah muidu kui selle tõttu, et mu kogemuste-kuulsusele lisandusid mu vanad sidemed Taanimaaga. Need otsustasid liitlaste valiku minu kasuks. Aganende sidemete pinnal olin ma käinud varem korduvalt Taanis. Mis ühenduses? Ma ei mäletagi enam... Noh, näiteks Kopenhaageni ülikooli õigusteaduskonna taasavamise aegu taanlastele nõu andmas. See oli ju ainult loomulik, et nad Göttingeni poole pöördusid. Ja hilisemal aastail ka. Ja algselt oli kogu see lugu juhtunud minuga hoopis seal, ütleme, 1799 või selle ümber. Mitte enam väga noor Göttingeni professor Kopenhaagenis viiuldava Stinaga tuttavaks saanud — kuni Stina reisis pojaga Isefjordi äärest Martensi-nimelise kaluripoi seltsis ära tornaadodest laastatavale Püha Risti saarele — või midagi sellesarnast...

Vahetevahel olen eneselt küsinud: aga võib-olla pole minuga tegelikult juhtunud ei üht ega teist? Võib-olla on

nii Stina kui ka Yvette'i kuju mulle terendunud mu kirjutamata jäävaist romaanidest? Sest aeg-ajalt on ilukirjandusliku fabuleerimise mõte mind tõesti kütkestanud ja siis jälle tagasi ehmatanud — halvava piiramatusega, ängistava vabadusega, mida ta pakub — monarhide egotsentrismi, ministrite utilitarismi ja juristide keelepruugi piiratudusega võrreldes...

Georg Friedrich Martensi romaan Kronborgi Stinaga on mul ainult uduselt meeles. Üpris uduselt, kui ma seda Fjodor Fjodorovitši ja Yvette'i romaani tuha all põletava aredusega kõrvutan. Aga ikkagi tahan ma ütelda: nende lugude tüdrukud kehastavad mu ebakonventsionaalsuse-ihalust. Sest mina ise olen rajanud kõik konventsiooni meisterlikule valitsemisele. Ja imetlen, olen alati salaja imetlenud ebakonventsionaalsust teistes. Eeldusel muidugi, et see mahub vastuvõetavasse piiridesse. Kati — sa ju kuuled mind — ma olen imetlenud seda ka naistes. Jaa, ma tunnistan üles, ka neis, õlgugi *sinul* seda su liighe kasvatuse tõttu koguni vähe.

Ja ongi Pikksaare jaam—

19

Ja ongi Pikksaare jaam.

Me seisame veduri puhkides viis minutit madala kollaka jaamahoone ees. Mõned inimesed lähevad rongilt maha, mõned tulevad peale. Jaamaesisel läbisegi läti ja eesti maameeste päevitanud sarnu ja heledaid vurrusid ning naiste, nooremate ja vanemate, oma east vanemaid nägusid, valged või mustad pühapäevavarätid niimoodi kaarnurgi pähe seotud, et need rätid on mulle alati meenutanud kirikuaknaid.

Põhja poolt tuleb põldude vahelt jaamatagusele platsile maantee ning jaama otsa juures seisab päikesevarjus hästisöönud kures hobune, vasknaastulised vööslendid tagumikul, muki kaariku ees. Ja sealsamas astuvad jaama uksest peroonile ilmselt need, kes kaarikus jaama ja rongile sõitnud. Noor naine ja vana mees. Ja mul on hea meel selle üle, mõnus kindel tunne selle puhul, et pikk ja vahelduv aeg, mis mulle on elada antud, ja kokkupuudete ohtrus selles ajas ja mu jumalast märgas silm on laegunud minusse kogemuse. Nii et ma võin eksimisohuta ütelda ära inimeste tüübi ja klassi ja tagamaa, vähemalt ses küllalt liht-

sa lahterduses, mida siin meie Liivi- ja Eestimaal kohata võib.

Naine on umbes kakskümmend viis, võib-olla nooremgi. Sest tal on üpris lapselik väike ümar nägu, aga üllatavalt rühikas figuur. Ta liigutustel on see sujuv nõtkus ja jumel lähipaistev mahlakus, millest noori abielunaisi ära tunneb. Ta kannab pruuni- ja beežiruudulist küllalt silmapaistvat kostüümi ja laia pitsja äärega pruuni kübarat ja kuigi ta mitmekesistab mu kujutlust Liivimaa balti aadliprouadest natuke ootamatul viisil, on ta endastmõista aadlik. Niisuguse asendiga jaamas kui Pikksaare ei saa ma muidugi otsustada, kas ta tuleb eesti alalt, kuskilt Umpalu või Holdre mõisadest, või läti poole pealt, mine tea kust.

Mees, minuvanune või vähe noorem, eestlane, lätlane, sakslane, raske öelda, pole igatahes mõisnikusoost isik. Aga ma panen ta selle noore proua ja tema enese poollinliku-poolmaalise oleku järgi täpselt paigale: ta on noorproua mõisavalitseja. Ja arvatavasti eestlane. Lähemal silmitsemisel tunnen ma selle ära. Natuke matslik, natuke haritud, natuke aupaklik, natuke kohmakalt-osav papi. Valitseja on ise proua jaama sõidutanud. Sest kutsarit pole kuskil näha ja kaarikusse ju kolmas ei mahukski. Nad räägivad midagi omavahel. Mida, seda ma läbi vaguniakna ei kuule. Muidugi on see saksakeelne jutt. Noorproua annab mingeid korraldusi. Valitseja vastab midagi. Ja tõstab noorproua kohvri, nahkse väljamaise kohvri, kiirustades vagunisse. Esimese klassi vagunisse, minu vagunisse, tähendab. Ja jätab prouaga jumalaga. Proua on vist juba vaguni trepil. Igatahes toimub jumalagajätt niivõrd ukse ligidal, et ma seda aknast ei näe. Praegusel ajal pole ju võimatu, et proua ulatab valitsejale isegi sõrmeotsad.

Rong läheb samas taas liikvele. Jaamaülem pidas seda nähtavasti lihtsalt niikaua paigal, kuni lähikonnas üldtuntud noor daam oli vagunisse jõudnud. Niisama nagu Huik Pärnus oleks minu jaoks tarviduse korral valmis rongi silmapilgu kinni pidama. Ja daam on oma kohvriga nüüd muidugi koridoris. Aga kohver oli tal silmanähtavalt raske. Tüüakas vanameeski upitas seda märgatavalt. Ja nüüd peab noorproua seda edasi upitama. Kui ta ei taha asuda esimesse, kõige raputavamasse, rataste kohal asetsevasse kupeesse, kus pealegi on ehk juba reisijaid ees. Noorproua peab lohistama kohvrit mööda kitsarööpmelise vaguni ahtkest koridori. Sest isegi kui see poleks talle liiga raske käe otsa võtta, ei mahuks see koos kandjaga koridorist läbi... Ha-ha-ha-haa. See noor daam pole ju tõesti jäänud seal kori-

doris läheneva rongi ette kontsapidi kinni. Ja ma ei tea, kas ma oleksin nii hästi kasvatatud, kui mulle poleks jäänud kuidagi ärritavalt ebaselgeks, kumb tal õieti oli — kas avala uudishimuliku egotsentrilise lapse või uhke portselannuku nägu... Ja peale selle olen ma pikast paigalistumisest tüdinud. Ja tollest takistamatult agressiivsest mõtete- ja meenumistetulvast, mis mind aeg-ajalt ja praegu jälle ründab, on mul mu üksinduses natuke kõhe. Nii et ma astun kupeest koridori ja seal ta on.

Tunnen, et seda poleks tegelikult sugugi vaja. Aga ikkagi—

«*Gnädige Frau gestatten—*»

Astun juurde. Asetan pihu ta kohvrisangale, ta sõrmusega käe kõrvale. Ta läikiv pruun juus lõhnab otse mu nina juures. Jumala eest — see on *Brise de Paris*. Siinmaal isegi aadliprouade küljes haruldus. Ma tõstan kohvri maast:

«*Wohin darf ich?*»

«*O, vieten Dank! Ja, es ist einerlei. Bloss irgendwohin—*»

«Sel juhul,» ütlen ma (ja muigan sisimas selle üle, kui varmalt ja endastmõistetavalt ja kumedahäälselt ma säherdust ikka veel vaevaks võtan), «kui armuline proua lubab — siia.»

Ma lükkan oma kupee ukse lahti, panen kohvri maha, tõstan portfelli ja Mõisaküla korvi sõidusuuna-poolsele istmele ja osutan prouale vastasistet.

«Aga teie kohvri tõstame siia. Et see teid ei segaks.»

Tõstan ta kohvri oma istmele, portfelli kõrvale, sest kitsukesel kupeepõrandal täidaks see istmete vahe ja ahtasse pakivõrku tõsta oleks see kaugelt liiga suur. Proua astub kupeesse ja võtab naeratades mu vastas istet. Enne kui ma ise istet võtan, teen ma tema poole kerge natuke kenitleva, ma ise tunnen, et natuke kenitleva kummarduse, ja ütlen: «Professor Martens.» Ja tema noogutab endastmõistetava naeratusega ja lausub oma nime, millest ma rongi lõnk-lõnkadi loksumises aru ei saa ja mis kõlab peaaegu nagu '*Frau Soundso*'.

«Kui ma tohin uudishimutseda — kas armuline proua pärineb siitmailt?»

«Siitmailt küll.»

«Kas põhja või lõuna poolt? Tähendab, ma mõtlen, kas eesti või läti poole pealt?»

«Nojah, seda peab siisuguses paigas tõepoolest küsima. Eesti poole pealt, tähendab.»

«See on siis — Holdrest? Või Pupsilt? Või mis need mõisad sealpool on?»

«Oi, ma näen, professor tunneb siitkandi geograafiat õige üksikasjaliselt. Mina olen Taageperast.»

Hm. Tähendab, mitte *aus Hollershof* või *aus Pupsi*, vaid *aus Wagenküll*, nagu need nimed meie vestluses kõlavad. See viimane peaks minu mälu järgi olema Stryckide oma. Ja nende nimi ei kõla hoopiski umbes nagu *Soundso*... Aga neil võib muidugi olla jumal teab mis nimelisi sugulasi. Ja tema nime üle pärima hakata pole mul lihtsalt sünnis. Ma ütlen:

«Jaa, mis puutub siitkandi geograafiasse, see on ju loomulik. Mina olen pärnakas ja sõidan seda teed mööda nii kaua, kui see raudtee olemas on. Ja enne seda sõitsin ma hobustega. Kokku üle kuuekümnep aasta.»

Noorproua ei ütle, et ta ei pea nii pikka sõitmist minu noorusliku välimuse järgi võimalikuks. Või midagi sellest sarnast. Kuigi säherdune kõige pinnapealsem reageering oleks siisuguse daami poolt kõige tõenäosem. Sest kes ta siis õieti on! Ja ma ei tea isegi, miks ma olen äkitselt nii sallimatu noore naise suhtes, kelle ees ma äsja tundsin kiusatust edvistada. Aga tõepoolest on ju meie provintsi-aadli naispool keskmiselt üsna puudulikult haritud. Bonne, koduõpetajannad, natuke Schwabi, natuke «Wertherit», paarkümmend rida Schilleri «Kellalaulu» pähe või, ütlemekes, natuke prantsuse keelt, klaverit, balletti, pastellidega maalimist. Ja lõpmata enesekindlad maneerid. Pruunis väljamaa reisisaapas jalg (üllatavalt väike jalg, muuseas) vabalt ja julgelt üle põlve, mida puhtprovintslilik kombelisuus õieti siivutuks peaks arvama. Ta küsib:

«Vabandage, ma ei teagi, kas teie olete õieti Peterburi või Tartu professoreid?»

«Peterburi omi.»

«Ah soo. Peterburis tunnen ma väheseid. Aga Tartu omaid tean ma suuremalt jaolt.»

«Või nii.» Huvitav, kust ta neid siis õige teab? Aga nojaa. Miks mitte?

«Ega viimati keegi Tartu professoreist ole teie õnnelik abikaasa?» Niipalju kui ma tean, pole seal küll sakslasi enam kuigi palju õppetoolidele alles jäänud. Ülikooli riigitrüüduse tõhustamiseks on nad suuremalt jaolt vabastatud või välja söödud ja ise mujale siirdunud. Aga mõni, kel kohalik mõisnikuvõsu naiseks, on seal küllap ikka veel dotsseerimas. Nende prouasid ma ei tunne. Aga neist endist on vähemalt nimetsi mitmed mul teada. Kui nad sealt just

õige hiljuti pole minema läinud: Bergmann, Bulmering, Hahn.

Noorik mu vastas naerab ootamatu mõnuga kõrgel tiliseval häälel:

«Oi ei! Seda mitte. Aga ma käisin ju Tartus gümnaasiumis. Ja kui suuruke see linn siis on.»

«Te käisite siis kõrgemas saksa tütarlastekoolis?» Ma tean, et Tartus on niisugune kool.

«Ei. Ma käisin Puškini gümnaasiumis.»

«Aa.»

Huvitav. Kui Liivimaa saksa aadliperekond paneb oma tütre Puškini gümnaasiumi, tähendab vene gümnaasiumi, siis on see perekonna venestumise märk. Samal ajal õpib seal, nagu ma kuulnud olen, üsna palju eesti tüdrukuid, ametnike või suurtalunike lapsi. Nende puhul ei osuta see üldsegi perekondade venestumispüüdu, vaid hoopis rahvuslikku haridusjanu. Sest alles nüüd, alles neljandat aastat on eesti tüdrukuile Tartus ka eesti gümnaasium olemas. Aga baltlaste venestumise juurde tagasi tulles: miks üks rahvakild, kes on ennast kuussada aastat uhkesti säilitanud, äkitselt roostetama ja hajuma hakkab nagu raud rabas — seda nukunäoga naist ma tolle küsimusega ometi ei kiusa. Võib-olla on hajumine lihtsalt baltlaste kõrgem kohanemisvõime? Kui me seda, mis härra Grenzstein eestlastele õpetas, sakslastele üle kannaksime, siis tingimata... Nii et ka enesetapp — olgu tõrkumatuse läbi — võib olla kohanemine? Jamps, ütlen ma... Muuseas, siin, kohapeal on balti aadli venestumise märgid siamaani küllalt haruldased, aga Peterburis seda ilmsemad. Ha-ha-ha-haa: nähtavasti kehtib gravitatsiooniseadus mitte üksnes massi, vaid ka võimu suhtes. Ainult et seda võiks siis pisut suundosutavamaks ümber sõnastada. See, mida massi puhul kaugeks nimetatakse, peaks võimu puhul kandma nimetust «lähedus»: tõmme on pöördvõrdeline läheduse ruuduga...

Aga nojaa: see proua ju nimetaski, et tal on ka Peterburis akadeemilisi tutvusi.

«Ja kui te lubate mul aina uudishimulik olla: keda te tunnete mu Peterburi-kolleegidest? Et mul teada oleks, keda ma teie tutvuse pärast enne meie kohtumist kadestanud oleksin.»

«Oi, kui galantne te olete! Noh, tegelikult paljusid. Professoreid Pachmanni, Petruševskit, Inostrantsevit, Bauerit, Millerit. Sängeri ka, Grigori Eduardovitši. Kui te teda professoriks loete. Sest temaga ma tutvusin siis, kui ta oli hari-

duminister. Kevadel 1904. Nüüd ta on ju ministrikohalt ära. Aga kas teda kateedrile tagasi lubati, seda ma ei tea.»

Ma vaatan aknast välja. Me sõidame läbi tasase maa, kahel pool teed Grotenuiža lai roheline rukkiorasepõld, paremal mõisa telliskivihooned, põiki päikeselise põllu kohal röögi valged suitsupahvakad. Kõik omal paigal. Aga kui ma pilgu oma vastasistujale tagasi toon, pean ikkagi neelama. Ja taban enda konstateerimast, et nähtavasti olen teda valesti kuulnud. Sest kui mitte, siis peab see naeritava portselannäoga nähvits siin vagunis olema koguni kõrge daam... Või kohutav bluffija. Või mul lihtsalt puudub oskus taibata noore põlvkonna jalustrabavat huumorit... Igatahes naeratan ma leebelt ja küsin liigset üllatust reetmata:

«Ja mis ühenduses te siis olete kõigi nende härradega tutvunud — kui ma tohin nii uudishimulik olla?»

«Miks mitte,» ütleb proua endastmõistetava lahkusega, «need härrad olid kõik kas esimese riigiduuma liikmed, kevadel 1906, või liikusid selle kuluaarides Tauria palees.»

«Nii-nii-nii. Ja teie, tähendab, liikusite seal ka?! Daame seal ju kuigivõrd ei liikunud...?»

«Mina olin kohal kui ajakirjanik.»

Võlla. Tähendab, keegi moodne baltisaksa sinisukk. Või aufräzz. Säherdusigi paistab praegune aeg sigitavat rohkem kui mõne üksiku. Oot-oot, kellest ma just hiljuti kuulsin — õigus — Võisiku von zur Mühlenist — et tema ei pidanud enam oma austria krahvitarist naisega hakkama saama — liigse suu- ja sulevabaduse tõttu, mida noorproua endale lubab, Hermynia-nimeline, kui ma ei eksin.

«Mmm. Ja minister Sängeriiga puutusite teie ka... ajakirjanikuna kokku?»

«Ei. Tema juures käisin ma ülikooli pääsemise luba taotamas. See oli keeruline lugu...»

«Ja — kas te saite loa?»

«Jaa.»

See *Strohjournalistin* on nii naiivne, et ta arvab võivat ülikooli professorile niisugust loba ajada. Nagu professor ei teaks, et Venemaal ei saa mingi minister anda naisterahvale ülikooli pääsemise luba. Iseasi, ütleme, Bestuževi kursused. Aga see pole ülikool. Ja sinna pääsemiseks pole ministri luba tarvis.

«Tähendab, loa ma sain mitte niivõrd tänu ministrile,» täpsustab noorproua koketselt, «kui tänu tema bernhardiinerile.»

Taga parem.

«Ja missugusesse ülikooli ta lubas teil astuda?»

«Ma palusin temalt korraldust Bestuževi kursuste rektorile. See oli sellepärast, et ma olin alles seitseteist. Gümnaasiumi kuldmedal oli mul küll. Aga sellest ei aidanud, kuna ma olin liiga noor.»

«Ja kas te siis läksite ministri loaga Bestuževi kursustele?»

«Ei läinud. Ma ju ei tahtnudki sinna minna. Ma tahtsin ainult kursantide nimekirja pääseda.»

Õigus. Just seda nägu ta on. Mingi — kuidas ütelda — halastamatult mänglev edevus.

«Ja mispärast oli teil sellega siis nii kiire, et te koguni ministrini läksite?»

Küsin seda teatud määral uudishimust, aga ka lihtsalt viisakusest. Tegelikult kahtlen ma sügavasti, et ta iial ministri juures käis. Iseka aadliplika puhul pole see ju võimatu, kui tal on piisavalt pretensioonikad harjumused ja nimi ning soosijad taga. Aga see daam on ajanud mulle juba liiga läbipaistvat udu, et ma teda silmapilk usuksin.

«Kiire oli mul sellepärast,» seletab ta innukalt, «et ma oleksin muidu kaotanud terve aasta. Aga ma tahtsin Venemaal üliõpilase staatuse saada ja sellega Helsingis ülikooli pääseda. Soomes on ju naistel kolmkümmend aastat ülikooli astumise õigus. Ma ei tea, miks Venemaa oma naisi halvemaks peab, aga nõnda see on.»

Mnja. Ma olen Venemaa haridussüsteemi vägagi kompetentne esindaja. Lõppude lõpuks. Nii et ma peaksin selle daami teadmatusetele vastuse andma. Ma võiksin talle pidada loengu, mitu loengut naiste kõrgema hariduse ajaloost Venemaal. Aga miks meil ikka veel, ka mitte pärast paljude asjade liikvelerappumist, mis siin viiendast aastast saadik on toimunud, pole naistel õigust ülikoolidesse pääseda — seda ei saaks ma talle ometi välja öelda: süüdi on otsustajate totrus ja teostajate otsustamatus. Keisri debiilsus ja ministrite nahkahoidev inerts. Sest iga sellesuunaline liigutus kuulutatakse vastavalt poolt sedamaid revolutsiooniliseks nakkuseks... Kuid selle väikese eputise, kelle ihaks oli üliõpilase staatus, panem ma vajaliku isaliku irooniaga paika:

«Nii et Bestuževi paberi te siis saitegi — ja selle abil Helsingi ülikooli oma ka?»

«Jaa.»

«Ja pärast seda tegite oma väljavalitud noorhärri oma isikuga õnnelikuks?»

«Enne ma lõpetasin Helsingi ülikooli.»

«Jaa?» Nähtavasti tuleb seda uskuda...

«Magistrikraadiga.»

«Ooo? Mis alal — kui tohib huvi tunda?»

«Filoloogias. Täpsemalt — ma õppisin rahvaluulet. Eriti eesti rahvaluulet. Nojaa. Teie olete jurist, teie ei tea: doktor Hurda kogud, maailma kõige fantastilisemad rahvaluulekogud, asuvad ju Helsingis. Mina tegin nende teadusliku registri. Professor Krohni juhtimisel. Aga ma muutsin oluliselt tema metoodikat.»

Kui uskumatu see kõik ka ei kõla, üleni ei saa see bluff olla.

«Armuline proua, saksa daam, kes läheb vene gümnaasiumist soome ülikooli eesti rahvaluulet õppima — see on ju väga fantastiline—»

Proua kulnud tõusevad kaardu. Ta vahib mind pulkasilmi:

«Mispärast saksa daam?! Mina ei ole saksa daam! Mina olen eesti daam!»

Noh, see formuleering oleks igal juhul üllatav. Aga mõned sedamoodi nähtused on meie teadvust praegusel ajal juba niipalju ette valmistanud, et jalust see meid just ei raba. Väljapaistvamatel eesti tegelastel, niipaljukest, kui neid leidub, on ju küll harilikult naised, kes end nimelt saksa daamideks kuulutavad, olgu selle alused kui ebamäärased tahes. Kõige noorema põlve seas kuulukse aga ka mõningaid leiduvat, kes vististi ütleksid eneste kohta *à la* minu *vis-à-vis*. Mitmesugused seal — Aino Tammed ja Mari Raamotid ja kes. Aga nimelt siin sellesinase noore daami suust kõlab säherdune fraas, säherdune hüüatus ometi, noh, *épatant*. Ehkki ma olen elus muidugi suuremaid ootamatusi kogenud kui see. Õnneks. Ja paraku. See on diplomaadile mõõdapääsmatu. Nii et ma olen ootamatuste asjus natuke, kuidas ütelda, panetunud ja sellist ühtaegu veidi häbematut ja pisut naiivset kuulutust heatahtliku naeratusega vastu võtta ei tekita mulle mitte kõige pisematki raskust. Nagu ka mitte pettumuse allaneelamine. Sel puhul, et kogu mu tüpoloogiline paigalepanek niimoodi sopsti tühjaks osutus. Ja ikkagi veab mu üllatus mind alt. Sest millegagi tahan ma seda tasakaalustada. Millegagi tahan ma seda eesti daami vastu rabada. Ja ma ei näe ette, missuguse pingutuse ma endale kaela tõmban. Sellega, et ma kõnetan teda äkitselt eesti keeles:

«Armuline proua on siis, tuleb välja, eesti soost?»

Ta vaatab mulle vaimustusega otsa: «Jaa, muidugi, härra professor. Nagu ju teie ka. Ma tean. Juba minu isa on mulle rääkinud. Et meil on olemas professor Martens. Ilmakuu-

lus mees. Kelle raamatute järele pooled maailma üliõpilased õpivad. Ja kes käis Ameerikas Venemaa ja Jaapani vahel rahu sõlmimas!»

Nüüd pärin ma juba isegi mõninga huviga, kes tema isa siis on. Välismaiste filoloogiamagistrist tütarde isasid ei ole eesti seltskonnas jumala eest ju palju. Aga täit selgust ma ikkagi ei saa. Taluperemees muidugi. Vallavanem, ma ei saa aru, kas Viljandi- või Valgamaal. Advokaat — mulle paistab, et ilma diplomita, ja ma hoidun piinlikust pärimisest. Siis, nagu ma mõistan, majaomanik, siis raamatukaupmees, vist Valga linnas. Olgu. Kuigi seda on nagu natuke palju ühe mehe jaoks.

«See oligi siis teie isa, kes teid Pikksaarel rongile tõi, ma nägin?»

«Ah te nägite? Jaa, see oli isa.»

«Aga kuulge» — ma lähen üle märksõna juurde, mis tundub noorprova jutulaadile sobivam — «te pillasite kummalise sõna, ennist, kui te rääkisite oma käigust minister Sängeri juurde. Et te saite temalt ülikooli või Bestuževi asjus paberi tänu tema bernhardiinerile? Ha-ha-ha-haa. Jutustage, kuidas see oli.»

Ja ta jutustab sedamaid. Väga ladusalt, sündinud jutustaja mõnuga. Nii üksikasjalikult ja värvikalt, et ma hakkam otsekohe nägema kogu stseeni. Oieti liiga ilusat, liiga literatuurset, et seda täiesti uskuda. Aga ka liiga täpset, et pidada seda üleni fantaasiaks.

Ta on seitseteist aastat vana. Ta on saanud kelleltki soovituskirja. Keegi on ta visiiti ministri juurde ette valmistanud. See peab olema toimunud küllalt mõjusalt poolt. Sest keskkoolitüdrukuid ei võta minister tõesti iga päev vastu. Kui tal tööst mahti üle jääb (aga 1904 on õhk nii palju elektrit täis, et liiga sageli seda ei juhtu), siis tahaks ta istuda oma Horatiuse kallal, kellest ta on riikliku tegevusega eemale kistud. Tähendab, see plika tuleb ettenähtud ajal ministeeriumi. Muuseas, ma kontrollin, kas ta teab, kus see Peterburis on. Jaa, ta teab: seal, Aleksandra teatri juurest alla, pahemat kätt, Fontanka ääres nurga peal, maailmatu suur maja. Ta tuleb kella nelja ajal pärast lõunat sinna ja siis selgub, et minister on ülitähtsal koosolekul, tõsi küll, sealsamas, teispool halli marmorpõrandaga vestibüüli, aga

see on üleriigiline õppekondade kuraatorite koosolek ja preili peab ootama. Preili tulek on ministri sekretäril teada. Jaa. Preili palutakse ootama ministri kabinetti. «Peab ütlema, ootamatu,» mõtlen ma. «Huvitav, kelle soovitusel ta tuli.» Ja siis istub ta ihuüksi seal kabinetis suures nahktugitoolis (arvatavasti olen ma korduvalt istunud sessamas toolis, mõtlen ma, ja tuletan mingis alumises ajukihis sellest ühisest toolist noorikuni oma vastas mingi punktiirse, aga siivutu läheduse...). Tähendab, ta istub seal ja ootab ja muudugimõista närveerib. Ta vahib küdeva kamina tuld ja märkab siis kamina kõrval pimedas läigatust — ja näeb koera silmi ja koera. Hiiglasuurt laigulist koera. Ja ehmub muidugi kangeks. Ta kaalub silmapilgu, kas hakata karjuma ja joosta toast välja. Aga nähtavasti sunnib instinkt teda paigale jääma. Ta seisab ju talle nii olulise kohtumise ees, et mingi väga ürgne kogemus võib tõesti talle juhiks hakata. Ja võib-olla välgatavad talle ka mõned kirjanduslikud eeskujud meelde — kui mitte seal ministri kabinetis, siis vähemalt siin vagunis mulle seda jutustades. Ha-ha-haa — ta ju ütlebki sealsamas: «Ja teate, ma olin ju alles hiljuti lugenud «Väikest lord Fauntleroy'd» — kui teil on meele!» Nii et ta surub ehmatus maha ja hakkab koeraga rääkima. Sõbralikult, hellalt, aga enesekindlalt. Enesekindlus on ses tüdrukus üldse nähtavasti hoopis kõvem kui võiks arvata. Hiiglasuur loom tõuseb aeglaselt maast ja tuleb tüdruku juurde. Tüdrukul on koduse valgamaise taluhata lõhn seeliku küljes ja ministri majesteetlik peni nuusutab seda huviga. Tüdruk võtab julguse kokku ja pistab käe rahuliku aeglusega bernhardiini kasukasse ning hakkab sügama ta kõrvatagust ja lõuaalust. Ja räägib temaga mahedalt, sisen-davalt, Puškini gümnaasiumi laitmatus riigikeeles. Ja märkab alles kellegi kõhatuse peale, et minister on saabunud ja — issand jumal — seisnud ja jälginud stseeni juba mine tea kui kaua. Tüdruk hüppab jalule, esitleb end, laseb ministril endale istet pakkuda ja ise istet võtta — ja räägib talle oma asja ära. Ma kujutan ette, küllalt hea orientatsiooniga, are-dalt ja napilt. Aga minister kuulab teda poole kõrvaga, leiab mõttes ta tuleku olevat ühe kahest, kas lapsikuse või häbe-matuse, lükkab häbematus-variandi väsimusest kõrvale ja otsustab suhtuda tüdruku soovi kui lapsikusse. Ja ma saan tast aru küll. Tegelikult on ta jätkuvatest ülikoolirahutustest tüdinud ja lootusetus meeleolus. Sest tema on igatahes minister, kes võtab asja tõsiselt. Jumaluke, pärast seda, kui endine Moskva ja Tartu üliõpilane Karpovitš oli kevadel 1901 tapnud minister Bogolepovi (sest see oli lasknud rahulole-

matuid üliõpilasi sõduriks võtta), pandi haridusministriks endine sõjaminister kindral Vannovski. Suurtükiväe uuendamise ja uute kasarmute rajamise poolest oli see muidugi teenekas mees. Oma esimeseks abiks valis ta vanglatevalitsuse ülema Meštšaninovi ja teiseks abiks Sängeri. Sest tegemist oli ikagi haridusministeeriumiga ja Sängeri oli Peterburi ülikooli rooma kirjanduse professor. Ja kui Vannovski aasta pärast suri, ei saanud vahepeal jätkunud ülikoolirahutuste survele tema kohale siiski mitte vanglateülem, vaid latinist. Ja nüüd on ta minister ja kogu ülikoolide ja muude koolide tulikuum puder keeb edasi ja tema peab vastutama. Selle asemel, et nuriseda hariduspoliitika nõmeduse üle ja haridusele antavate rahade armetu nappuse üle ja pidada ülikoolis igavavõitu soliidseid loenguid ning istuda mõnusalt kodus ja tõlkida Puškinit ladina keelde... Jah, selle asemel istub ta nüüd siin, tüdinud õppekondade kuraatorite ümbernurgahädakisast, ja peab kuulama seda iseendast liigutavalt naksakat plikat, kes räägib talle oma snooblikust tahtmisest, nagu oleks see maailma ja impeeriumi kõige kesksam probleem— Minister teeb väsinud põletikulised silmad lahti ja vaatab tüdrukule otsa:

«Kallis preili. Ma ei saa. Ma ei saa Bestuževi kursuste rektorile ette kirjutada, keda ta peab vastu võtma ja keda mitte. Mõistke mind: kõik õppeasutused nõuavad oma autonoomia avardamist, aga teie tahate, et minister hakkaks nii konkreetsetes asjades intervenueerima. Kahetsen. Ma ei saa.»

Minister tõuseb püsti. Ka tüdruk on sunnitud tõusma. Tal on nutukramp kurgus. Siis silmab ta koera. See on hoidnud kogu isanda ja külalise jutu aja rasket sooja lõuga külalise põlvel ja vaatab nüüd märja pilguga külalisele otsa. Tüdruk kükitab koera ette maha, pigistab näo vastu koera karvast kõrva (et pisaraid kõrvaga põselt ära pühkida) ja ütleb — aga mitte sosinal, vaid ikkagi nõnda, et minister kuuleb (ja mul on kahtlus, et see sünnib ehk siiski teadlikult):

«Oh sa kallis koer, sina said minust palju paremini aru kui su peremees—»

Ja äkitselt hakkab väsinud minister kahinal naerma ja ütleb:

«Preili, üks silmapilk. Võtke istet.»

Ja kui tüdruk on lootusest hingetult istet võtnud, istub minister uuesti laua taha ja ütleb: «No mis ma siis teiega teen», ja kirjutab palutud paberi välja.

Tšuhh-tšuhh — tšuhh-tšuhh — tšuhh-tšuhh — tšuhh-tšuhh— Me sõidame läbi Lätimaa põhjaserva. Vedurisuitsu järgi otsustades on päikesene ilm väljas tõesti tuuliseks muutunud. Loodetavasti ei õõtsuta tuul seal üleval saarestikus keisrite paate ülemäära. Ja siin mu vastas istub see naeratav noorik, lapselik, iseteadev, füüsiline, konkreetne, ja lõhnab kergelt «Pariisi tuulehõngu» järele. Temaga peaks kõnelema praegusist, tänaseist, homseist asjust. Peaks tundma huvi selle vastu, kus ta siis õieti elab, mis ta siis õieti teeb. Ja kes on ta mees.

«Kas proua sõidab nagu minagi — üle Valga Peterburi?»

«Jah. Ja Peterburi kaudu Helsingisse.»

Siis on meil veel fantastiliselt palju aega. Ja ma võin tunda huvi ka vanade asjade vastu. Nii paljudest, kui tal neid on.

«Kui te lubate uudishimulik olla — kes korraldas teile ministri juurde audientsi? Pole ju tõesti igapäevane lugu, et niivõrd isiklikus asjas (ma hoidun ütlemast *niivõrd tühi-ses asjas*) ministrini minnakse.»

«Aga palun,» vastab noorproua avalalt, «mis saladust selles on? Audientsi korraldas mulle härra Tõnisson. Oma sidemete kaudu. Kas te tunnete härra Tõnissoni?»

Mis tähendab, kas ma tunnen? Härra Tõnisson käis neljanda aasta kevadel, kui duuma oli kokku astunud, minu pool. Ja tahtis tuua minu juurde Panteleimonovskajale poole kadettide partei autonomistide rühma. Eestlased, lätlased ja pooled poolakad ka. Et pidagu ma neile privaatne ettekanne autonoomia põhjuse üle rahvusvahelise õiguse vaatevinklist. No teate. Härra Tõnisson on jumala abiga küll kõike muud kui revolutsionäär. Aga niisugune ettekanne poleks saanud jääda saladuseks. Ja vastavas paigas oleks selle kohta silmapilk üteldud: Martens ohutab loengutes duumaliikmetele separatismust! Täiesti sõltumata sellest, mida ma neile tegelikult oleksin rääkinud. Nii et ma kuulasin härra Tõnissoni ära ja vaatasin ta üle. See pikk kõhn kikkhabe, tollal veel alla neljakümne, oli välimuselt ise pigem balti parun kui eesti taluinimeste laps. Kuigi ta pidi kuulu järgi olema eesti sakslastega häälekas konfliktis. Kindlasti pidas ta end silmapaistvaks kõnemeheks ja rääkis inimestega ka nelja silma all traktaadiliselt, žestikuleerides ja kõminaal. Aga vähemalt tema enese ringkonnas peeti ja peetakse teda siiaamaani äraostmatult ausaks meheks. Mis on meie ajal muidugi haruldane asi. Ja ma kordan: revolutsionäär tema ei ole ega ole. Aga oma eesti kodanluse asja

paistis ta ajavat tüütu agarusega. Ja mina ei saa ega tahagi — öieti võib-olla pigem ei taha kui ei saa — segada ennast neisse provintslikesse asjadesse. Iseäranis veel mitte siis, kui neid asju püütakse koaleerida. Ei-ei-ei. Nii et ma naeratsin talle sõbralikult ja ütlesin eesti keeles, nagu ta minuga demonstratiivselt oli rääkinud: Jaa. Muidugi. Põhjusemõtteliselt hea meelega. Kuigi minu kontseptsiooni järgi on autonoomiaküsimus puhtalt riigioiguslik asi ja rahvusvahelise õiguse poolt vaadatuna temal mingit, noh, aspekti ei olegi. Mis teid, nagu ma aru saan, vaevab rahuldab. Ja paraku, lisasin ma igaks juhaks juurde, pole mul võimalik ka selle oma käsitluse tutvustamiseks teie ja teie kaaslaste ees mahti leida. Sest mina pean sõitma Rahvusvahelise Õiguse Instituudi juhatusel kokkutulekule Pariisi. (Ma ei saanud öelda kongressile. Sest see oleks siis pidanud seisma ajalehtedes sees.)

«Ah nõnda,» ütles härra Tõnisson ebameeldivalt valjul häälel, «noh, siis peame meie vaatama, mismoodi vastab meile teie kolleeg parun Taube. Mina arvasin, et eesti internatsionalist annab meile soodsama vastuse kui üks parun. Aga võib-olla on parun niipalju julgem, et ta meile ikkagi vastab.»

Ma lasksin selle naeratades enesest üle kaikuda. Ma ei võtnud seda teatavaks. Ma ütlesin diskreetselt:

«Härra Tõnisson, parun Taube on suurepärane spetsialist. Aga kuigi ta on minust viisteist aastat noorem, on ta niisama kogunud.»

Tõnisson lükkas pea kuklasse ja kikkhabeme püsti ning läks minema. Nii et — kas ma teda tunnen...?

«Ei, armuline proua. Ma tean teda — mingil määral. Kuna ma ju eestlaste asjadest aeg-ajalt üht-teist kuulen, eks ole. Ma olen teda isegi kohanud. Aga ma ei tunne teda kuigi-võrd.»

«Kuid — ma loodan — et te teda hindate?»

Mmm... Kas ei ole selle küsimuse all rohkem temperatuuri kui et seda poliitilise sümpaatiaga seletada? Kas pole proua ümarikes hallides silmades liiga palju pealekäivat lootust? Ja mina ise — ha-ha-ha-haa —, kas ei ole mina äkitselt härra Tõnissoni peale armukade?! Igatahes ütlen ma:

«Armuline proua, andke mulle minu objektiivsus andeks: pealinna nivooalt ja veel enam Euroopa nivooalt vaadatuna ei ole ju sellel, mis härra Tõnisson teeb, iseäralist tähtsust. Aga see, kuidas ta seda teeb, on vististi kiiduväärt küll. Sest ma olen kuulnud, et ta peab olema haruldaseks aus mees—»

Ma näen noorproua kumama hakkavast pilgust ja kergest õhetusest, mis ta roosalt näolt ta valgele kaelale levib, et tal on hea meel. Ja ma tunnen vajadust seda heameelt objektiivsuse nimel jahutada. Nii et ma täiendan: «Isegi liiga aus mees tänapäeval poliitikaga tegelema. Paljude arvates on ta ju poliitiline don Quijote.»

Ja teatud määral selleks, et võtta noorproualt võimalus vastu vaielda, kui ta peaks olema solvunud, küsin ma:

«Muuseas — te kõnelesite, et jälgisite esimese riigiduuma tööd. Ajakirjanikuna. Kas te olite seal härra Tõnissoni lehe poolt? «Postimehe» poolt?»

Ta noogutab mõnuga: «Jaa. Ma olin Helsingis teise kursuse seljataha saanud. Härra Tõnisson tuli Tartust Peterburi duuma istungitele, aprillikuus, ja kutsus minu sinna. Et ma jälgiksin asja tema lehe jaoks. Niipalju, kui ajakirjanikke sinna lasti.»

Ma näen proua ilmet: ta laseb neid muljeterikkaid nädelaid mälusilma eest mööda. Ja mina hõlman tema nüüd täiesti: ta lapselik-eleva ja naiivselt agara ilme, ta iseteadva pisiluksuse ja mini-rahvusvahelise suure joone, ja panen ta ikkagi seltskondlikesse koordinaatidesse paigale. Saksa parunite võsu tema, tähendab, ei ole. Ma tunnistan oma eksitust. Aga Lõuna-Mulgimaa eesti hallparunite võsu on tema igatahes. Ja ma teen oma mälu serva peale glossa: kõige uuemal ajal sigib viimaste sekka säherdusi, kes võivad esimesega hõlpsasti segi minna. Nõnda. Ja sellesama Mulgimaa liberaalsete konservatiivide juhti on tema armunud. Kui see kuuluks minu kommetesse ja kui mul oleks, kellega seda teha, ma oleksin valmis vedama selle peale kihla—

«Ja mis oli, kui ma tohin küsida, teie kõige sügavam mulje sellest duumast?»

Kas ta hakkab tõesti ülistama Aljadini metsikuid kõnesid? Ei, neid jubeteatraalseid vene «miraboolemise», mille eest pealinna liberaalidest daamid pildusid seda provintsinäitlejat punaste nelkidega, neid see Mulgimaa naismagister ülistama ei hakka. Selleks on tal liiga tõsine maitse. Kui ta pealegi on kadettide piirirahvasterühma aseesimehesse armunud... Ma tean: oma soomelike harjumustega hakkab ta kiitma Struve ja Nabokovi kõnede inglise stiili—

«Noh, mitte kõige sügavam, aga kõige teravam mulje oli see, kui tilluke oli ajakirjanike rōdu. Mina sain ainult selle tõttu istuda, et seal polnud üldse rohkem kui kaks naist. Peaaegu kõik mehed seisid püsti. Kogu kodu- ja välismaa ajakirjandus kui silgud pütis! Ilmest oli härra Stolõpin otsustanud, et mida vähem ajakirjanikke sinna tikub, seda parem

riiklikult on. Aga kui te küsite mu kõige sügavamast muljet — see oli butafooria mulje, ebatõelisuse mulje.»

(Issand jumal, see on ju täpipealt seesama, mis ma ise seal pealtvaatajate loožis istudes tundsin, ainult et mina pole seda mitte kellelegi niimoodi alasti sõnadega välja ütelnud.)

«Ebatõelisuse mulje juba sellest saatuslikust asjaolust alates, et istungid toimusid Potjomkini palees.» (Ka see asjaolu minu enesegi poolt tähele pandud ja ära muiatud. Aga muidugimõista välja ütlemata jäetud.) «Ja siis,» jätkab noorproua, «ruumide ebainimlik suurus. Ühest saali otsast teise ei tunne inimest ära. Isegi kõnetoolist alla tunneb vist vaevalt inimese ära. Aga mis kõige olulisem: mul oli niisugune mulje, et neist nelja- või viiesajast mehest, rahvaesindajast, eks ole, tundsid ainuüksi Puriškevitši omad endid olukorra peremehed olevat. Kõigi Aljadini kõnede ja kõige õhuelektri kiuste. Kõik teised olid kuidagi kõhevil ja kahkvel. Sest kõik ukSED olid sandarmite valve all. Ja võib arvata, kui palju seal erariides ohرائnikuid ringi aeles—»

(Selle naisega mul avameelsuslepingut ei ole. See on mul ainult Katiga ja iseenesega. Nii et iseenesele avameeli tunnistada: seesama mõte tuleb ju ka mulle impeeriumi asutustes sageli pähe: kui palju sandarmi- ja muid mündreid ümber ringi, ja kui palju mündimehi, kes mündrit ei kannagi... Ja iga kord, kui see mulle meelde turgatab, ütlen ma endale: olgu-olgu, mida rohkem neid on, seda kindlam on mul endalgi olla. Aga nii endastmõistetav see ikkagi ei ole, et ma ei peaks seda endale iga kord ütleva...)

«Nii et mina kujutasin seal rõdul mitu korda võbinaga ette,» jätkab noorproua, «et kogu Potjomkini palee oli hiiglasuur kullatud lõks. Hiired lõövad sees tralli ja kassid haigutavad ustel. Kuni must ülemkõuts annab sabaga märku ja kassid astuvad sisse ja ukSED klõpsatavad nende taga lukku. Ja läheb lahti hirmus hiirtesöömapidu...»

Ma pigistan silmad kinni, ma ei tea isegi, kas selleks, et näha noorproua rumalat ja ränka Grimmi-muinasjutu-pilti selgemini või et pääseda selle liigse selguse eest. Ma kuulen veduri puhkimist ja tunnen ihus rongi tõuklevat sõitu ja mõtlen kinnisilmi: aga sel ajal, kui kassid söövad hiiri, tulevad võib-olla hoopis punased hundid — ei tulegi jumal teab kes, vaid mu enese valgevunts vennapoeg Johannes oma punaste õigusehüntidega — ja nad närivad ja viilivad kuld-lõksu puruks ja panevad nahka nii hiired kui kassid...

Ma teen silmad lahti. Proua magister on avanud oma mahuka pruunist nahast käekoti, võtnud kotist bloknoodi ja

peene hõbenupuga pliiatsi. Ta kirjutab bloki avatud lehele lennukalt kiiret kirja ja seletab:

«Teate, härra professor, see pilt — Tauria palee kui suur hiirelõks, duuma kui hiirekari ja sandarmid kui mustad kassid — see turgatas mulle alles praegu pähe. Ma panen ta kirja. Võib-olla kunagi edaspidi pruukida.»

Ja mina mõtlen: mispärast peaksin ma hoiduma pakku-mast talle ta motiivi edasiarendust?! Sest kui miski ses pilt-kõnes on ebaloojalne, mõtlen ma, siis nimelt magistriproua pool. Minu täiendus kallutab seda just lojaalse poole tagasi. Kuid ma ei tee oma täiendust muidugi selleks, vaid poliitilise võimalikkuse pärast. Ja ennekõike kunsti pärast. Ja edevuse pärast ka. Nähku, et ka juristid valdavad kujundlikku keelt:

«Aga proua magister, mina kujutan ette, et sel ajal, kui mustad kassid õgivad hiiri, sel ajal tuleb kohale hundi-kari, punaste huntide kari, ja rebib puuri ukSED lahti ja tungib sisse ja sööb ära nii hiired kui kassid—»

«Aga mispärast need siis hundid on, kes tulevad?!» hüüab proua ootamata kõrgel häälel ja vahib mind krõllis silmadega, hõbenupuga pliiats käes. «Mitte hundid, vaid töö-rahvas, revolutsionäärid, sotsialistid! Ja see ärasõõmine — kui te tahate seda ärasõõmiseks nimetada — see tuleb, härra professor, varem või hiljem nagunii!»

Puh-puh — puh-puh — puh-puh — puh-puh — puh-puh — Läbi metsade Purgailise ja Eglise vahel Stalenhofi jaama poole...

«Ah nii,» ütlen ma hästi vaikselt häälel, hästi leebelt naeratades, «armuline proua sümpatiseerib revolutsionääre? Või on koguni ise sotsialist?»

Hästi elujõuline, hästi hoogne noor naine kummardub naiivsel õhinal ettepoole ja tasandab vaistlikult häält, nagu ometi kõik impeeriumis niisuguse jutu puhul häält tasanda-vad:

«Jaa! Teile ma võin seda ju ütelda. Teile — kõigest hoolimata. Sest kas teate: härra Tõnisson rääkis mulle ka — oma käigust teie poole. Kevadel 1906. Ja ta ütles mulle teie kohta pea sõna-sõnalt sedasama, mis teie tema kohta ütlesite: tegelikult on professor Martens aus mees. Nii et jaa — mina olen sotsialist. Muidugimõista.»

Ma kuulan ta ootamatut purskelist, võib-olla ka mingil määral minu kiusuks mõeldud ülestunnistust ja silmitsen ta just nagu imetösisest ja sealsamas just nagu hoopis mängle-vat hoogu. Ning jätkan mõistvat naeratamist. Mida muud võiksin ma teha? Ma ütlen:

«Või nii... Ja ega see polegi üllatav. Meie ülekohtutiinel ajal—» Ja mõtlen sealsamas: missugune fataalne sissekukumine! Ahastamapanev eksitus! Mis see tähendab? Mis minuga on? Ja sealjuures on see nii löögivalmis, aga nii liigutavalt kaitsetu noor naine mulle ikkagi sümpaatne. Sellest hoolimata, et ta paistab kuuluvat nende noorte naiste hulka, kes peavad endastmõistetavaks ja surmkindlaks, et kõik mehed viiesaja versta kauguseni ümberringi on pääsmatult nendesse armunud. Ma ütlen:

«Aga pisut üllatab teie ülestunnistus mind siiski. Te ütlesite, senaator Genetz aitas teid. Aga tema on üks lugupeetavamaid soomlasi kindralkuberneris majas. Te väljendate mitmel puhul sümpaatiat härra Tõnissoni vastu, kes ju sotsialistidele ei sümpatiseeri. Te olite «Postimehe» kirja saatja duumas. Te olete rikka isa tütar—»

«Aga härra professor — pärast kõike seda, mis ma olen Soomes viienda aasta järel näinud ja läbi teinud, poleks üldse võimalik aus inimene olla, ilma et...»

Hm. Mis see tuulepea seal siis ikka saab olla näinud ja läbi teinud? Kas või sellega võrreldes, mis ma ise olen, ütleme, Moskva ja Tallinna ja Eestimaa asjade kohta kuulnud ja Peterburis oma silmaga näinud. Olgu või selsamal õnnetul pühapäeval, mida sedamaid Veriseks hakati nimetama. (Ma istusin hommikul kell kaheksa laua taha nagu ikka, et tööle hakata. Mul oli artikkel lepingute geneesi kohta pooleli. Ja siis ma leidsin, et olin reedel pärast loengut, kui ma ülikoolist koju tulín, oma materjalid kateedrisse unustanud. Panin kasuka selga, võtsin voorimehe ja sõitsin ülikooli. Umbes kell üheksa, hahte aegu, olin seal. Jätsin voorimehe maja ette ootama, aga mul läks kauem aega, kui ma arvasin. Kateeder oli pühapäeva puhul suletud ja komandant, kellel olid võtmed, oli kirikusse läinud. Nii et ma lasksin saani minema ja ootasin, kuni komandant tagasi tuli. Kui ma olin oma paberitemapi kätte sanud, ei leidnud ma tervelt Ülikooli kaldapealselt ühtki voorimeest ja hakkasin jalgsi tagasi tulema. Mul ei ole iseendast midagi kõndimise vastu. Ja just siis, kui ma olin Lossisillale astunud, kostis Talvepalee poolt tulistamine, pikalt ja mitmes taines. Nii et mu süda hakkas kloppima. Sest mulle tuli meelde: ma olin ju oma lepingute geneesi probleemide sekka eile kuulnud kõneldavat Gaponi tänahommikusest ettevõttest. Oleksin õieti tahtnud kateedrisse tagasi minna ja majaseinte varjus oodata, mis sünnib, aga kuulutasin selle sealsamas arguseks ja lisasin sammu ja tundsin, et mu põlved vabisesid ja mu sisemus oli palavat ängi täis. Siis kostsid

uued valangud ja rahvahulga tume kisa. Ma jooksin edasi ja olin poolel sillal, kui mitusada palee juurest põgenevat inimest tormas mulle vastu. Taganesin seljaga vastu raudkäsipuud — ja mul on tunne, et möödajooksjate näod on mul igaveseks meeles: arusaamatusest, hirmust, vihast, meeleheitest moondunud näod, sassis juuksed, pungis silmad, vaeste inimeste arutust jooksust rebakil pühapäevapalitud, ja mitmed teiste summas komistamas ja kukkumas — haavatud, keda kas edasi lohistatakse või tallatakse, lumme visatud ja tallatavad pühapildid, päratu suur tumepruuni ja kullaga laudplaadile maalitud Püha Jüri, sõelaks lastud, valge taevast läbi kuuliaukude, vankumas ja vajumas sealsamas silmili lumme ja raginal purunemas jooksjate jalgade all...) Tuhat surnut üksi Talvepalee-esisel platsil. Ja kõik, mis sellest järgnes — inimeste ilmeis, kõnedes, tegudes, unenägudes, luupainajais... Mis on sel noorproual olnud seal Soomes nii iseäralikku näha ja läbi teha?! Mind pole ükskõik missugune tõde ial tõuganud kadettide programmist kaugemale pahemale, ei enne, ei pärast, niipalju kui ma olen sisepoliitilistes asjades oma seisukohta kaalunud. Aga avalikult välja kuulutama pole ma jooksnud ka mitte sedagi. Mistarvis? Jaa, ma mäletan, et ma isegi hämmeldusin, kui nelja aasta eest, mu kuuekümnendal sünnipäeval, üks «Guardiani» poiss, kes mind Ameerikas intervjueris, küsis mu käest: «Mister Martens, teie kodumaal on praegu väga probleemidepinev aeg, ütelge, kas teil nende teie sisemiste probleemide vastu tõsisemat huvi on — või ei ole?» Jaa, küsis, nii et ma isegi hämmeldusin ja ütlesin: «Kuidas soovite: on ja ei ole. Sest see on igatahes üksnes vaatljahuvi.» Ja tema ei hakanud rohkem peale käima ega pärima, mis huvi see vaatljahuvi üldse on. Ja kas sellega kaasneb mõtlejahuvi ja lahenduseotsija huvi või mitte. Ja kas kaasnematuse korral saab üldse mingi tõsisema huvi olemasolust rääkida.

Ma ütlen mõõdukalt tasasel häälel, kasvatatult tõsinedes ja sisimalt nii tema kui enese üle muiates:

«Väga huvitav... Kas te ei jutustaks, mis olid selle teie, noh, ma arvan, et ma võin ütelda, *teie ümbersündimise* jaoks teie kõige otsustavamad läbielamised — *Erlebnisse*, eks ole?»

Sest on ju selge, et niisuguse noore naise puhul saavad üksnes emotsionaalsed põhjused kõnesse tulla. Niisugused proud ei hakka eluilmas Marxi ja Kautsky ja kelle kolmanda lugemisest sotsialistiks. Nendega peab juhtuma midagi isiklikku. Ja siis ta jutustab. Ja ma kuulan ja vaatan teda, osalt võib-olla läbi suletud laugude, ja ma ei tabagi vist päris selgesti ära, kuidas tema õhevad ja pisut

sumbehäälsed kirjeldused mu kujutlusteks teisenevad ja kuidas ma võib-olla kujutlen, et ta jutustab mulle asju, mis tegelikult ise mu fantaasiasilma eest mööduvad—

Uldstreik — missuguse trotsliku ja austava innuga lausub ta seda olgu peale et omas teatraalses mõttes suurejoonelist, aga ometigi surmohtlikku ja hirmsat sõna; *üldstreik* oli puhkenud Helsingis päev pärast seda, kui Witte manifest oli Peterburis välja kuulutatud. Korraga päratud rahvahulgad tänavail ja üliõpilasmaja ees... Ma olen ju seal tema Helsingis käinud, ma kujutan seda ette küll. Vähestel äritänavatel ja eeslinnades kaljudel punaste puumajade vahel ennekuulmatud hüüded: *Kui kaua lastakse siin maal veel sandarmeil valitseda?! Kui kaua veel lastakse kindralkuberneril kükitada lossis?!... Kuinka kauan vielä tässä maassa...* Ei, edasi ma soome keeles ei oska. Aga ma näen pime-daid sügisõiseid tänavaid ja salapäraseid, peaaegu hääletuid rahvahulki mööda tänavaid ja kaljurandu kuskile liikumas, pürgimas, hargnemäs. Ja siis on kindralkuberner sõjalaevale põgenenud ja siis on politseivalitsus revolutsionääride käes... Kõledavõitu koridorid ja toad kubinal inimesi täis. Vahipostidelt tulevad ja vahti minevad vabrikutöölised, vintpüssid õlal... Ja Sotsialistliku üliõpilasühingu tüdrukud päeva- ja küünlavalgel kantseilaudade taga pabereid kirjutamas, nimekirju koostamas — ta ütleb nimekirju koostamas —, ja mina hoidun küsimast, mis nimekirjad need olid. Sest mul vilksatab läbi pea: võib-olla olid need areteeritavate kodanlaste nimekirjad (mida need muidugi polnud), aga ikkagi hoidun ma küsimast. Jaa, tüdrukud laudade taga, ma kujutan ette, kulunud, roheline tindiplekilise lauapaberiga kaetud laudade taga dokumente kirjutamas... Ja võileibu tegemas ja teed keetmas. Püssimeestele, kes lähevad linna postile ja tulevad linnast postilt... Ja politseivalitsuse ülema ülevõetud kabinetis, kapten Kocki juures (kui ma ei eksi, on see Kock nüüd Ameerikasse põgenenud), kapteni laua ümber linna plaanide kohal gaasilambi valgel — uute Camille Desmoulins'ide aredad, just nagu Latouri maalitud näod... Ööst öösse, päevast päeva — üks suur vabaduse pühapäev! Ja töömeeste rämedais naljades, pühas tõsiduses ja rasketes käepigistustes — *enneolematu*, ütleb noorproua, *enneolematu ja ennetundmatu jõu ja kokkukuuluvuse tunne*. Kuni üldstreik vaibus ja kõik jooksis mõistatuslikult umbe. Nii et kodanlus sai uuesti jalad maha ja hakkas kuulutama, et nüüd pidi Eduskund olema see Sampo, mis pidi jahvatama kõigile õiglusejahu enam kui küllaga... «Ja siis,» räägib noorproua kammitsetud, peaaegu et palve-

heliku hooga edasi, «kui ma olin soome rahva tegeliku seemise lõhestumuse niimoodi kõige ligemast ligidusest oma silmaga ära näinud, tuli 1906-nda aasta suvi ja mere tagant jõudis Helsingisse eesti revolutsioonipagulaste esimene laine. Ja nendega lähedalt kokku puutudes sain ma korraga aru, et ka mu senine ettekujutus ühtlasest ja ühtsest eesti rahvast — ka see oli olnud lapsik eksitus. Kas te mõistate mind, härra professor?»

Mina ütlen, üleolekuga muidugi, sest ma ei hakka ju oma paratamatut üleolekut olematuks teesklema, nii et üleolekuga, aga sõbralikult, isalikult:

«Ja-jaa. Muidugi. Te ütlesite, et kogesite soome rahva lõhestatust *kõige ligemast ligidusest*. Ja eesti rahva lõhestatust pagulastega *lähedalt* kokku puutudes, eks ole. Aga armuline proua, selles asi ongi: pilt ripub alati ühest ära — sellest, kui kaugelt te objekti silmitsete.»

Ma näen, noorproua teeb oma pisikese suu lahti ja tõmbab õhku kopsu, et minu relativismile vastu vaielda, aga peatub. Mulle paistab, et andestavalt naeratades, mulle paistab, et otsustades: noh, las vanamees peab mulle loengu, midagi muud ta ju ei mõistagi... Ma olen säherdusi loenguid juba küllalt kuulma pidanud. Ütleme härra Tõnissoni suust...

Ja mina peangi talle loengu: «Armuline proua, kujutame ette, me vaatame inimkonda teatud kauguselt. Inimkonda või sipelgapesa. Kõik sipelgad, kõik inimesed paistavad meile tegelikult ühesugustena. Me ei tee nende individuaalsuste vahel absoluutselt mitte mingit vahet. Kui me vaatame küllalt kaugelt. Aga siis me astume neile ligemale ja vaatame lähemalt. Noh, sipelgad on ikka veel diferentseerimatud. Sest meie silm pole harjunud neid individualiseerima. Aga inimeste vahel märkame esimest erinevust. Arvatavasti seda, et ühed on mehed ja teised on naised. Ja kui me veel enam neile läheneme, siis näeme, et ühed on noored ja teised vanad, kolmandad keskealised ja neljandad raugad. Ja kui me neid siis hulk aega ligidalt oleme jälginud, nende tegevust, elukohti, harjumusi, riietust, käitumist, siis võime ütelda: osa neist on aadlikud, osa intelligendid, osa kodanlased, osa proletaarlased. Hea küll. Aga läheneme neile veel! Pange tähele, mida enam me neile läheneme, seda enam kasvab nende eritlemist võimaldavate tunnuste arv. Kallis proua, te olete ju inimene, kes on teadusliku mõtlemisega tuttav. Te olete ju ise...» (Ma viivitan natuke järgneva sõnaga ja hääldan seda nii, et see ei tohi kõlada irooniliselt) «te olete ju ise teadlane ja mu mõttekäik ei

saa olla teile liiga raske.» Ja samal ajal mõtlen ma: mis see siis nüüd minuga on? Miks olen ma oma improvisatsioonist nii sisse võetud? Miks olen ma oma lõppjäreltusele jõudmise kihust just nagu kerges joobes? Kui ma ometi selgesti näen, et see on enesetapjalik järeltuse? Et see on kogu teadusliku *classificare*-põhimõtte äraaermine? Aga ikkagi räägin ma edasi: «Nõnda et kui me oleme inimkonnale ja inimestele küllaldaselt lähenenud, siis me märkame, et iga indiviid erineb teisest nii põhjalikult, nii lugematute eristavate tunnuste poolest, et mingit inimeste rühmitamist, mingit klassifitseerimist on üldse lapsik ette võtta. Ja nüüd, kallid prouad, lubage mul küsida: mispärast eelistate teie inimkonna või vene rahva või soome rahva või eesti rahva vaatlemisel just nimelt ühte teatud vaatlemiskaugust sadade võimalikkude kauguste seas — just nimelt seda, kust teie need, noh, *sotsialistlikud* klassifitseerimistunnused nähtavad on? Pisut kaugemalt pole neid ju näha. Pisut ligemalt hajuvad nad täiesti ära. Kas te ei leia, kallid prouad, et pidada ühte võimalust saja seast ainuõigeks — on ütlemine — pisut ühekülgne? Mis?»

Ja samal ajal mõtlen ma hävitavalt magusvalusa eneseirooniaga: aga mis sa ise teed — mis sa ise teed — mis sa ise teed—?

Ja siis ütleb noorproua selle välja.

«Aga härra professor, te teete ise täpipealt sedasama! Ja muud te ei saagi teha! Kui teadlane. Sest riigid, need, kelle vahelisi asju te uurite» — ta vaatab mulle ümarikkude, natuke etteheitlike, natuke kenitlevate silmadega otsa — «ei-ei, ärge muiake, härra professor, laske ma improviseerin. Tähen-dab, riigid, kelle vahekordasid te uurite, need paistaksid mingist kosmilisemast kaugusest vaadates teie silmale ka ju lihtsalt kui tuulepesad puulatvades või mättad maas, igatahes mitte kui riigid! Ja ligidalt, ligemalt kui teil teie spetsiaalseteks vaatlusteks tarvis, oleksid nad — ma ei tea — kihisevad, sagivad inimkarjad, mehed ja naised, nagu te ütlesite, veel ligemalt — mees ja naine — ja nõnda edasi. Ainult teatud teile sobivast kaugusest näete teie neid niisugustena, nagu teil tarvis — nagu te ütlesite — kui sipelgapesi, ja ma kujutan ette — sipelgaradade niitisid nende vahel kui süsteemi! Ja meie, *sotsialistid*—» (haha-haa, see toredas riides, oma nooruse kohta ärritavalt lopsakas noorik tõstab väikesed sõrmustega näpud harali õhku ja seletab) «meie, *sotsialistid*, meie teeme täpselt sedasama. Sest meie valitud vaatlemiskaugus seletab ühiskonna ole-

mise ja arenemise tänapäeval kõige paremini ära. Teatud jämedusega, seda küll, aga vastuvaidlematult—»

Muldugimõista saaksin ma vaielda talle vastu. Kas või nõnda, et ma läheksin tema mõttekäiguga kaasa, temast mööda ja rebiksin ta hooga libedale! «Selge, armuline proua! Iga erinev vaatlemiskaugus näitab ju tegelikult erinevat objekti, vastab erinevale distsipliinile, kui tahate — loob erineva distsipliini. Astronoomiast mikrobioloogiani, eks ole, Mädlarist Metšnikovini, nii-öelda...» Arvatavasti oleks ta sellega sedamaid päri. Ja siis küsiksin ma isalik-üleolevalt: «Aga armuline proua, ütelge, mispärast kuulutate teie ühe vaatlemiskauguse ja sellele vastava distsipliini — hea küll, me võime üelda, et ka teie sotsialism on teatud mõttes distsipliin—, mispärast kuulutate teie selle *universaalseks*?!»

Kuid ta ei anna mulle mahti. Ta teeb sealsamas ootamatu pöördet. Ta kummardub ettepoole ja ütleb õhinal:

«Aga te küsisite, härra professor, mis oli mu kõige tähtsam, kõige sügavama mõjuga läbielamine Soome revolutsioonis. Ma räägin teile. Tänu sellele, et te olete sellega isiklikult seotud. Selle minu läbielamisega. Ja-jaa. Noh, mitte otseselt, vaid suguluse kaudu—»

Nii et ma mõtlen võpatades: mida võib see tähendada?! Mul on revolutsiooniga üksainus sugulusside. Johannes. Aga Soome pole tema minu teada koguni puutunud. Või jumal teab...

«Nanuu, armuline proua,» ütlen ma naeratades, «see on ju hoopis huvitav.»

Ja tema jutustab.

«Te olete ju Viabori mässust kuulnud? Kes siis ei ole. Ma ütlen: see oli kõige kangelaslikum asi, mida ma olen näinud. Ja ma nägin seda väga ligidalt. Ei, saarele ma mässu eeliga ajal ei pääsenud. Aga ma olin kõik selle nädala ühenduses nende saadikutega, mässajate saadikutega, kes käisid linnas. Ma võtsin osa nende kohtumistest ja koosolekuist. Missugused suveööd... Ja selges taevas mere kohal — suur-tükkide kõuemürin. Viabori mässajate seas polnud palju ohvitseri. Aga mõned olid. Üks neist oli mu sõber. Leitanant Jemeljanov. See kõik algas esmaspäeval... Reede õösel oli ühes Maarjankatu majas viimane koosolek. Neil oli juba teada, mis sünnib. Et laevastik on Kroonlinnast teel. Aga mitte neid abistama, vaid puruks lööma. Mina ei teadnud. Mina veel lootsin, et võib-olla siiski... Aga seda ma teadsin, et mitmed ohvitserid olid pagenud saarelt ära ja toimetatud põranda alla. Ja ma mäletan — Katajanokal, paadi juures... Me jätsime jumalaga. Tema oli Viabori

tagasi sõitmas. Laine loksus vastu paati ja kaljut. Mina küsisin, kas ta ei tahaks jääda parem linna. Sest kui mäss peaks ebaõnnestuma, oleks tema kui ohvitseri asi, noh, parandamatu... Tema raputas pead ja pigistas mu kätt: «Ei. Mina ei saa jätta oma poisse maha. Huvasti.» Rahulikult. Selge teadmisega, mis tuleb. See tema otsus, ta pilk, ta käesurve kolme aasta eest, härra professor, see on mul igaveseks meeles. Nojah. Ülejärgmisel päeval, pärast jube-dat pommitamist ja laskemoona õhkulendamist, andis kindlus alla—»

Noorproua vaikib ja vaatab aknast möödalibisevaid põlde ja männikuid. Ja mina mõtlen: see on ju täpipealt see, mida ma oletasin. Ma annan talle silmapilgu aega. Ma küsin:

«Ja — leitnant Jemeljanov?»

«Mõisteti välikohtu poolt surma ja lasti sealsamas kindluses maha.»

Ja mina mõtlen: aga kus on siis minu mõistatuslik sugulusside selle kõigega? Ja proua vastab mulle enne, kui ma jõuan esitada küsimuse. Ta pöördub aknasse vaatamast kupeesse tagasi. Ta kummardub minu poole, nii et ma tunnen ta hingeõhku ja ta *Brise de Paris'* lõhna. Ja ta võtab ootamatult ja täiesti kohmetuks tegeval viisil mu käe. See on kasvatatusest kaugel. See on elu poolt maatüdruku ujedusest vabastatud intensiivse noore naise liigutus. Ta ütleb:

«Ja nüüd, mõne nädala eest, enne Eestisse sõitu, otsisin ma üles teie sugulase. Ta on ju teie sugulane, ma tean — doktor Martens, sõjaväearst Viaboris. Ja palusin tal jutustada. Tema oli olnud nende hukkamiste juures. Ta ei tahtnud kõnelda. Aga ma palusin. Ja siis ta rääkis...»

Ja mina mõtlen: see on ju tõsi, et sugulane! Muidugi-mõista! Friedrich. Juliuse poeg. Mereväearst. Hulk aega Tallinna eskaadri laevade peal ja nüüd mitu aastat Helsingis. Tema pool ma seal käisingi. Aga mulle ta ei rääkinud—

Proua kõneleb: «Doktor Martens rääkis — jaa, tema kurb kohustus oli olnud viibida mahalaskmiste juures. Ja leitnant Jemeljanovit mäletas ta silmapilk. Sest teised olid teinud oma viimisel silmapilgul kes mida — ühed olid vah-tinud tummalt maha ja teised kaugusse ja kolmandad olid palvetanud, aga tema oli püüdnud kõnelda. Ta oli saanud öelda enne kogupauku paljalt üheainsa sõna— Doktor Martens ütles: «Kujutage ette — ta pöördus sõdurite poole, kes seisid temaga koos seina ääres, püsside ees — ja ta ei ütelnud neile «Bratsõ»! Mis oleks olnud loomulik, kui sel silmapilgul nende poole pöörduda. Tema ütles — ka selsina-sel nende viimisel silmapilgul «Tovarištši». Ja doktor Mar-

tens, aus mees ja teie sugulane, ei saanud sellest aru. Ütelge, kas teie saate?» Proua pigistab mu kätt, raputab mu kätt, et ma ennast avaldaksin — ja küsib erutusest kile-dalt: «Härra professor, kas teie saate sellest aru?!»

«Ja-jaa, muidugi—» ütlen ma, «muidugi—» Sest mida muud saaksin ma öelda? Ja ma mõtlen: aga ma ju saangi sellest leitnandist aru. Esiteks selles mõttes, et iseloomuga mees kuulutab oma viimisel silmapilgul uhkuse pärast oma eksituseks osutunud tõde... Ja jumal teab, võib-olla saak-sin ma temast ka sel juhul aru, kui ta viimne sõna polnudki uhkuselahvatus, vaid oma tõesse uskuva inimese vaikne pöördumine. Ma küsin — ja märkan, et küsin seda ootama-tult tasa:

«Kas doktor Martens rääkis, mismoodi see leitnant... oli seda ütelnud?»

«Jaa,» vastab noorproua, «ma küsisin ja doktor Martens rääkis. Ta oli öelnud seda üsna-üsna vaikselt. Kohutava rahuga. «Tovarištši.» Ja siis olid raksatanud püssid—»

Proua jääb vait ja rongi kolisev rappumine on äkitselt senisest tuntavam ja valjem.

Aga ei, mulle pole Friedrich rääkinud, et tema ameti-kohus on talt nõudnud kohalolekut hukkamistel. Kuid ma ei pane seda imeks. Praegusel ängistaval ajal oleme meie kõik tehtud (mina mitte, mina jumal tänatud ju mitte), aga igatahes väga paljud on tehtud oma ametitöö kõrval aja vägivaldsuste kaasategijajaks... Mõnus papi Huik Pärnu jaamas on vangitappide korraldajaks. Nagu omades jaama-des kõik ta jaamaülemaist kolleegid. Vedurijuhtid veavad vange linnast linna. Kohtunikud, kes peaksid uurima süü-tegude põhjusi, on surutud surmaotsuste valmisvorpjate rolli. Kroonut teenivad noored poisid on juhuse määramise järgi timukad... Ja Friedrich peab kui kroonuarst vaatama seda pealt ja konstateerima, et mahalaskjate kuulid on tei-nud oma töö... Ja tegelikult olen mina selles kõiges nii-samuti osaline. Koguni kõige vastutavam osaline, vähemalt Huikide ja vedurijuhtide ja Friedrichi ja soldatitega võrrel-des. Sest mina näen asjade tervikut kõige paremini läbi. Ja tegelikult, issand jumal, sooritan mina sellele meie riiklikule masinale (ei-ei, ma ju ei taha hoopiski öelda, et tapa- või lihamasinalale — ei!) — tegelikult sooritan mina temale kõige tähtsamaid teeneid... Kui tahate, võib isegi öelda: mina olen hankinud talle, sellele masinale, hingamiseks tarviliku õhu! Või vähemalt üsnagi olulise osa sellest õhust, mida masin neil oma tapatööaastatel on hinganud! Ma ei ütle, et otsustava, aga ma kordan: üpris olulise. Ja ma ei

pea sellega üldsegi meie Kesk-Aasia lepinguid või meie Portsmouthi lepingut silmas. Neid riikliku hingeõhu kuupjalgadesse ümber arvutada — seda võib ju ka, aga mõõdupuud oleksid ikkagi liiga suvalised. Sellepärast mõtlen ma praegu hoopis Vene valitsuse viimaste aastate laene. Esmajoones 1906-nda aasta laenu. Sada miljonit rubla ehk kaks ja veerand miljardit franki. Peamiselt Prantsuse pangad. Meil oli seda tõesti hingeõhu eest tarvis. Me olime omadega nii lõplikult läbi, et Šipov tahtis detsembris 1905 paberraha kehtetuks kuulutada. Ja siis ütlesid prantslased (see on üldiselt teada): hea küll, nad annavad Venemaale selle laenu — tingimusel, et Venemaa astub Algecirase konverentsil selgesti Saksamaa vastu ja Prantsusmaa poolele. Me astusime silmapilk. Aga vahepeal olid Venemaal loodud seaduslikud alused riigiduuma valimiseks ja kokkukutsumiseks. Ja nüüd sigines prantslastel nende ikkagi konstitutsionaalse mõtteviisi juures kahtlus, esmajoones tähendab Poincaré: kas Vene valitsus on veel üldse kompetentne — uutes riiklikkudes oludes ilma duuma osavõtuta niisugust rahvusvahelist laenu taotlema ja saama? Ja siis — ja seda teavad ainult mõned üksikud — seadis Poincaré uue ja viimase tingimuse: Prantsusmaa hangib Venemaale kaks ja veerand miljardit franki, kui professor Martens esitab Prantsuse valitsusele veenval kujul Vene valitsuse pädevuse argumentid. Tähendab, Poincaré ei kirjutanud ju ametlikus kirjas, et argumentid peab esitama professor Martens. Ta kirjutas: Vene valitsus. Aga Prantsuse-Hollandi panga direktori kaudu laskis ta teatada: kõige kiiremini lahendaks Prantsuse valitsus küsimuse Venemaa kasuks siis, kui vastava seletuse autoriks oleks professor Martens...

Ja mina kirjutasin selle. Viivitamatult. Ja ilma igasuguse kahtluseta. Tähendab — ma kahtlesin kõiges. Juriidiliselt oli küsimus selles, kas ja kui võrd oli Oktoobrimanifest toonud meie isevalitsuslikku korda parlamentarismi. Manifesti ja selle põhjal antud seadusi võis tõlgendada kümnel moel. Ja sisuliseks probleemiks oligi see, millist tõlgendust peaks loogikast ja aususest lähtudes eelistama. Missugune tõlgendus oleks õige. Aga poliitilisest ehk, ütleme, patriootilisest vaatevinklist polnud mingit võimalust viivitada ega kahelda. Me olime katastroofi äärel. Nii et ma kirjutasin meie seletuse sedamaid valmis ja Witte saatis selle Poincaréle ära. Et Vene valitsuse kompetents välislaenu küsimuses pole Venemaal toimunud konstitutsiooniliste muudatuste läbi üldsegi mitte ahenenud ning et meie laenu taotlus on järelikult igati relevantne. Nii et me *sai*me need kaks ja veerand

miljardit franki. Mille kohta siis teatud poolt varsti kõlksutama hakati, et just nendega olevat valitsus surunud revolutsiooni maha. Aga see polnud ju nii! Vähemalt — see polnud mitte ainult nii! Valitsus vältis selle rahaga ka näijahäda! Ja üleüldse pole mitte miski maailmas ainult nii või ainult teisiti, ainult ei või ainult jaa... Ja kuulid, millega leitnant Jemeljanov maha lasti, ei võinud üldse veel minu hangitud laenu eest ostetud olla! Aga Johannese käeraud võisid juba olla küll — needsamad, mille läbiviilimiseks ma andsin Johannesele Pärnu jaama peldikus viili...

Ja ikkagi jumal tänatud, et see vaene väike ilus naeruväärne noorik siin kupees mu mõtet ei kuule—

22

Aga Kati — sina ju kuuled seda?! Sina ju kuuled seda nagunii! Ja sinule tunnistan ma üles.

Aastate viisi on mind jälitanud teatud unenägu. Mitte ju igal öösel, muidugimõista. Aga kümneid kordi, kümneid kordi, öösiti. Ja siis ka päsipäeval mälestused, ilmsimälestused sellest unenäost. Ma mõistan, et see ei saa olla muud kui Rožestvenski saatusliku laevaretke heiastus. Aga mul on tunne, et see on seiranud mind lapsepõlvest saadik. Võib-olla mu esimesest, mu Hamburgi-lapsepõlvest saadik. Elbe sadamais nähtud laevadest saadik.

Ma sõidan mingisuguses laevas. Ma ei saa õieti aru, mis laev see on, kas purjekas või aurik. Arvatavasti on see kord üks, kord teine. Ma ei tea, kuidas ma olen pardale sattunud. Aga igatahes olen ma seal, ja kuskil võrdlemisi kõrgel. Kui laev on purjekas, siis pupi lael, kui aurik, siis vist komandosilla tiival. Ja meri ümberringi on laiguti tintmust ja laiguti pilvhele. Sedamööda, kuidas teda varjutavad tinased pilved või puudutavad pilvede vahelt pimestavad päikesejalad. Ja meri on ligidal ja kaugel niisamasuguseid kord purje, kord aurulaevu täis. Paistab, et kõik laevad sõidavad enam-vähem samal kursil. Aga *kuhu*, seda ma ei tea. Aeg-ajalt silman ma inimesi, madruseid või reisijaid, omaenese laeval või traaversis sõitvaid laevadel. Ma võiksin küsida kaassõitjailt, kuhu me sõidame. Ma võiksin hõigata küsimuse läbi löida teistele laevadele. Sest lõit on mul käes. Aga ma ei küsi. Ma olen oma küsimuse allasurumisest kummaliselt, magusalt, vaevavalt pinevil. Aga ma ei küsi. Sest somnambuuluse teadmiseega on mul teada: ka nemad ei tea. Ja ma

tean, et kaptenid kaardikambreis, roolimeeste selja taga, kellele nad kursi kohta käsklusi annavad, ka nemad ei tea. Nii et oleks lihtsalt pentsik, lihtsalt narr, lihtsalt sündmatu kellegi käest küsida. Ja pealegi pole mul selleks mahti. Sest minul on lõit käes ja ülesanne täita. Ma hoian lõita suu juures ja silmitsen üle lõida ääre mitmekümnest alusest koosnevat unenäolaevastikku ja näen: aeg-ajalt süttivad laevade külgluukidel või parrastel sähvatused ja tupruvad valged suitsupilved ja teisel tekivad pardaisse augud ja mastid murduvad ja korstnad lendavad pilbasteks. Aeg-ajalt paistab mulle, et täiesti hääletult. Aga siis kuulen ma, kuidas suurtükikõmin ja plahvatusteragin rullub üle mere. Ma saan poolteadvuses aru: see on Port-Arturi-juttude ja Tsushima-juttude ja Viabori-juttude kaja (keegi rääkis ju hiljuti — «Missugused suveööd... Ja taevast mere kohal suurtükkiide kõuemürin—»). Ja siis ma tunnen, kuidas laevatekk mu jalge all vabiseb (ma saan aru, see on kitsarööpeline raudteerong Härgmäe ja Valga vahel. Või jumal teab, võibolla on see postitõld Frankfurdi maanteel või maailm ülepea), ma tunnen, kuidas see vabiseb suurtükkidest, mis siinsamas mu jalge all tulistavad, ja kuidas mürin veereb minust üle — sellal kui mina hoian hapuka vaskpleki maitsega lõita vastu suud ja räägin sinna sisse: Tsiviliseeritud rahvaste laevastik! Kuulake mind! Audru kõstri ja Pärnu rätsepa poeg, Peterburi luterliku vaestekooli kõige nutikam poiss ja maailma kõige rahumeelsema keisri — ükskõik, kas Aleksander Teise või Kolmanda või Neljanda — täievoliline saadik ütleb teile: kui me tõesti peame üksteist tapma ja tulistama ja põhja laskma, siis jumala pärast mitte teisiti kui võimalikult täpselt mereõiguse normide järgi. Sellesama õiguse järgi (mõtlen ma sinna juurde), mis minu üliarahumeelsete keisrite soovil ja suurelt jaolt minu enese nõtkes ja täpses sõnastuses on maailmale mere-sõja pidamise aluseks ette pandud ja kõigi tsiviliseeritud riikide poolt Haagis ja Genfis ja Brüsselis hõisates vastu võetud ja nende kõigi poolt kõigil laius- ja pikkuskraadidel päevast päeva rikutav... Aga kui me sõdides kõiki vastaseid maha ei löö — räägin ma ruuporisse edasi ja tunnen, kuidas mul lõida vaskplekimaitsest läila hakkab ja kuidas mu huuled ja näolihased kõneldes liiguvad, aga suurtükikõmina, mere kohina ja tuule undamise sees pole endastmõista midagi kuulda, ja ma räägin ju ka üsna tasa, sest karjuda poleks mul mu sõnade sisu järgi sünniski, ja kuulda poleks karjumistki teps, aga lausa sosistamisele taanduda või koguni vait jääda, kui mult kõnelemist ooda-

takse, ei saa ma ometi mitte— Nii et kui me kõiki vaenlasi maha ei löö, räägin ma kuuldamatult ruuporisse, kui me sõjavange võtame — tehkem seda humaanselt! Andkem oma vangidele vähemalt omastega kokkusaamise võimalus — nendele, kel omakseid on, kes neid nende ahistuses toetada tahavad, sest niisugune toetus on vangidele nende raskes põlves inimlikult uskumata tähtis, nagu ma oma enese sõjavangiaastate kogemusest imeselgesti tean — vaestekooli ja gümnaasiumi ja ülikooli vangipõlvest ja ilmloputa sõjast viletsusega, kui ma aastate viisi, kõigis koolides pidin paluma õpperahast vabastamist ja võisin puhtast südamest kirjutada: *kuna mul pole ei varandust ega omak- seid, kes võiksid minu eest maksta, ega professoreid, kes minu eest maksaksid...*

Seda viimast ma ei kirjutanud, teadagi. Aga neid ju ei olnud ka. Olgugi et arvatavasti oleks võinud leiduda. Kui uhkus poleks hoidnud mind tagasi kellegi poole pöördumast. Kas või näiteks Ivanovski poole. Niimoodi, nagu vaesed tudengid on aastate jooksul minu enese poole pöördunud. Kati, sa tead, ma pole olnud eriline vaeste tudengite metseen. Meie suhtelise jõukuse juures oleksin ma õieti pidanud olema ses asjas ohvrimeelsem. (Kati, sa saad aru ja ma ei varja seda, vähemalt sinu ees mitte — see mu äkiline eneskriitilisus pole muud kui lapsik varakristlik lapsea-lootus, mille *hirm* on üles äratanud: et ausus kaitseb inimest surma vastu.) Muidugi oleksin ma pidanud ohvrimeelsem olema. Aga mõningaid noori poisse toetasin ma ju ka. Iseäranis kui mulle tundus, et sellel või teisel oli jooni, mis mulle millegagi noort mind-ennast meelde tuletasid. Nagu see sõjaväe meditsiiniakadeemia poiss — mis ta nimi oligi —, Rakvere ja Kiievi kingsepa poeg... Õigus, kui ma mõtlesin, et kingsepa poeg, tuli mulle meelde: Puusepp oli ta nimi. Kati, on sul meeles — aasta kaheteistkümne eest ilmus ta esimest korda meile. Sõjaväe meditsiiniakadeemia mundris, esimesel pilgul vaadata silmapaistmatu väike tuhklond poiss. Aga ligemalt tähele panna — järjekindel kui raudtraat. Tunnustusenäljane ka. Ja omamoodi lavastamisosav. Ma mäletan, kui ta mu töötuppa sisse astus ja soovituskirja ulatas ning ma selle alt Hirschi nime lugemin, vaatasin ma üles, et teda istet võtma paluda — ikkagi keiserliku ihuarsti soovitusel poiss —, siis ma nägin, ta oli akna juurde astunud ja lehvitas sealt alla Panteleimonnaja tänavale. Mina mõtlesin: vaata kus kehkam, ta on oma plika maja ette ootama jätnud ja kurameerib sellega läbi akna sel ajal, kui mina pean tema soovitusi lugema—

«Kellele te seal lehvitate?» küsisin ma küllalt irooniliselt. «Oi, vabandust, härra professor» — aga ta kurivaim ei kõhmetanud üldsegi mitte — «see on mu sõber Tolja. Tema tuleb Zürichist. Ta õppis kaks aastat Zürichi ülikoolis. Ma kohtasin teda just teel teie juurde. Ta sõidab kohe Kiievisse edasi. Me istusime Kiievi gümnaasiumis ühes pingis. Tema on filosoof—»

Ma olin enese märkamata laua tagant akna juurde astunud ja heitsin pilgu üle tänava. Seal kõndis kahvatu, prilidega, mustas palitus poiss edasi-tagasi ja vaatas kella. Puusepp rääkis:

«Tema uurib inimaju produktsiooni. Mina tahan uuridaaju ennast. Sellepärast ma teie palvele tulengi, härra professor. Doktor Hirsch oli kindel, et te saate mind aidata. Vaadake, mina tahan sõita suvevaheajal oma käe peal — oh ei, mitte Charcot' juurde Pariisi, ainult Viini. Vaatama, mis seal ajukirurgia asjus teada on. Aga välisministeeriumi vastav osakond peaks minu palvega nõus olema. Ja tarvilikku raha ei ole minul ka.»

Ma mäletan, ma nagu püüdsin tema asja korraldada, aga teoks see vististi ei saanud. Kuid tema tajus, et ma olin teda pisut sümpatiseerinud, ja taotles aastate jooksul mitu korda minu abi, ja sai seda mõnel puhul ka. Nüüd hakatakse teda Peterburis professoriks valima. Aga tema sõber Tolja — Tolja Lunatšarski, tuleb mulle meelde — peab olema Pariisis või Londonis kardetav revolutsionäär ja vaimukas kirjanik pealekauba. Ja siis oli seal aastate jooksul veel eesti poisse. Üks Ruttoffi-nimeline, kes mind hoolega eesti seltsidesse püüdis tirida. Nüüd peab ka tema olema mingi näitemängu kirjutanud. Ja siis alles mullu jälle üks poiss. Ise esimese kursuse jurist, aga otsis minu üles. Üks Piibu-nimeline. Nii tõsine poiss, et naeru ajab peale. Esimene kursus — aga tema tahab rahvusvahelist õigust õppida. Ja majanduslikult on ta muidugi hädas. Mina ütlesin: iga auhinnatöö pealt, mis ta kirjutab ja mis tõesti auhinna saab, maksan ma talle teise auhinnasumma lisaks. Kui ta nii tõsine poiss on, nagu ta näib paista tahtvat, on tal niimoodi jalad maas—

Ja üldse olen ma teiste inimeste pisikestes asjades nii sageli oma mõjukate tuttavate poole pöördunud, et mõned on mind ses suhtes selja taga isegi naeruväärseks nimetanud. Sa tead küll.

Aga ikkagi oleksin ma pidanud ohvrimeelsem olema, Kati—

See kameekarva roosa näoovaal vastu polstri lillat same-
tit — Kati, see ei ole ju sina? Oh, ma saan aru: see on jälle
seesinane asjade pööre kaheksakümmend üheksa kraadi ja
kaheksakümmend üheksa aastat— Proua professor Martens
— sinu Friedrich, sinu Georg Friedrich, polnud vaeste üli-
õpilaste vastu ehk tõesti nii lahkekäeline, kui ta oleks pida-
nud. Aga kallis proua Magdalena, vähemalt oma surnud
venna viit last toetas ta ju — toetasin ma ju — kuni nende
täisealiseks saamiseni. Ja kui kuulujutud meieni ulatusid —
see oli ammu enne prantslaste sissetungi —, et professor
Martensil on üksteist tuhat taalrit varandust ja ta on kõige
rikkam Göttingeni professorite seas ja et rikaste tudengite
tantsupidudel menuetti vehkida on temal aega küll, aga
vaeste tudengite heaks ohverdab ta midagi haruharva, siis
olin ma muidugi nõrkinud — *profondement offensé*, aga
mitte kauemaks kui pooleks tunniks. Sest nii ideaalseks
ma Göttingeni ega ülepea maailma tudengeid ei pidanud,
et niisugustest tagaseljamärkustest kauemaks solvuda.
Üldse — solvumine ei olnud minu kunst. Pigem solvuma-
tus. Sest kuidas oleks muidu võimalik olnud minu vürstide-
maailmas hakkama saada? Kus teadusmees oli harva midagi
muud kui üks kolmest: kas noorte printside dresseeri-
ja või igavlevate vanade vürstide giid — kui nad suvatsesid oma
kurioosumitekabinetti sisse astuda, või nende randmehoidja
— et nad teaksid, kuhu nad oma lepinguil oma allkirja pea-
vad kirjutama... Ei-ei, minu nii keerulises ümbruses, mu
nii keerulisel ajal polnud solvumisteks lihtsalt mingit või-
malust. Nii et ma harjutasin endale solvangute suhtes vara-
kult omaks lihtsa filosoofia: solvang kas tabab mind — kui
ta on põhjendatud, või ei taba — kui ta on alusetu. Kui ta
on põhjendatud, ei tule mul solvuda, vaid ennast korrigeerida.
Kui ta on alusetu, kui ta mind ei taba — miks ma
peaksin siis solvuma?

Ei, minu elu, Georg Friedrich Martensi elu madalseisud,
kui neid meenutada, ja miskipärast tahan ma neid praegu
meenutada — need pärinesid hoopis teiselt ja hoopis eluli-
semalt tasandilt. Ma kujutlen või mäletan — ükskõik, kas
mäletan või kujutlen, iseäranis ühte õhtut. Ühte oktoobri-
lõpu õhtut Kasselis aastal 1813.

Vestfaali kuningriik on kokku varisenud. Kuningas
Jérôme, vapper, rumal, ablas, suurejooneline Jérôme, on
eile Kasselist pagunud. Jérôme Bonaparte, Napoleoni noo-
rim vend. Kellele Napoleon ise oli mind soovitanud. Kui

ma kuus aastat enne seda Fontainebleau's käisin Göttingenile keisri kaitset taotlemas. Siis oli Vestfaali kuningriik parajasti kolm nädalat vana. Tilsiti rahuga ja Napoleoni vastava dekreediga loodud. Nagu tol ajal riike tema suletõmbega loodi ja likvideeriti. Ma mäletan — või kujutan ette, ükskõik, ükskõik: ta võttis mu oma töökabinetis vastu. Ta istus väikese laua taga keset luksuslikku kaheksakandilist tuba, mille tagaplaanil oli veidral kombel baldahhiiniga voodi. Keisri kõrval seisis laua ääres Vestfaali kuningas Jérôme. (Seal toas olen ma hiljem kahel korral viibinud, kord üksinda, kord Katiga koos.) Kui ma end hoovikumardusest sirgu ajasin, küsis keiser:

«Mis on Göttingenil vaja?»

Ma vastasin, Göttingeni petitsioon käes:

«Sire, teie keiserlikku heasoovlikkust. Ja ainuüksi seda. Kusjuures selle avalduseks võiks olla — *primo, secundo, tertio*. Vajalikud vabadused, vajalikud toetused, vajalik kaitse, eriti sõjaväe majutamise vastu.» Ma rääkisin üliselgesti, ülinapilt. Selle rooma traditsiooni järeleahvimise vaimus, mida geniaalne punnpea ise praktiseeris. Ja see läks ootamatult täielikul viisil päralt (võib-olla pole Martensite sisendusjõud üldsegi ühest inkarnatsioonist teise kasvanud, vaid hoopis kahanenud...). Keiser sirutas väikese puheva naisekäe välja ja hoovinõunik Martens ulatas talle — ja ma ulatasin talle kummardusega linna petitsiooni. Ta ütles oma ohtliku ja peaaegu naeruväärse tähtsusega:

«Göttingeni palve rahuldatakse.» Ja pöördus siis oma venna poole: «Majesteet — minge vestelge professor Martensiga. Teie kuningriigil on sellest kasu.»

Keiserlik audients oli läbi. Aga kabinetist väljajätmise asemel kõndisin, pilk Jérôme'i musta kräsupea kuklas, peeglite vahel asetsevast tagauksest sisse ja mingi galerii kaudu väiksesse kõrvalsaali — ja mõtlesin teel —, ma kujutlen, et mõtlesin teel: nüüd ütlevad nad kõik üksteisele *Votre Majesté*. Kogu klann Josephist Jérôme'ini välja. Ja kõik teised sellele ühele *Mon Empereur*. Huvitav, kas ka siis, kui nad on omavahel? Igatahes sel mitte kuigi ammu sel ajal, kui nad veel kilades mööda Ajaccio tanumaid jooksid ja üksteist kitsesitaga loopisid — Ei-ei-ei! Hoovinõunik Martens midagi seesugust ei mõelnud! Kui ma teda vähegi tunnen. Sest olgu lugu Martensite sisendusjõuga kuidas tahes, Martensite iroonia on ometi *arenev* joon. Aga kui see veel praegugi üksnes mõtlemistasandil olemas on, ei saanud ju kaheksakümne üheksa aasta eest mulle mõttesegi vilksatada, et — Või jumal teab...

Igatahes, keiserliku soosingu needus oli juba mu peal. Ja seal kõrvalsaalis Vestfaali kuningaga vesteldes sai mu kaelamurdev tähelend möödapääsmatu tuule tiibadesse. Ma olen endalt korduvalt küsinud, kas ma olin siis kuninga pärimistele vastates tõesti ülemäära püüdlik? Aga mis ma oleksin pidanud tegema? Kui ma ju lihtsalt — kuidas ütelda —, lihtsalt suutsin anda talle selged ja ammendavad vastused? Jérôme'i meelest seda täiuslikumad, et tema ei teadnud oma kuningriigist õieti veel midagi, aga mina tundsin seda maad, tema seisusi, meeleolusid ja probleeme, noh, ma võin ütelda, nagu rätsep oma nõelapatja. Ja tulemused ei lasknud end oodata. Ja mina lasksin veereda neil enesest üle ja naeratasin mõistvat kannatavat andestavat mõnulevat püüdlevat naeratust... Ma olin vaevalt Göttingeni tagasi jõudnud, kui mind kutsuti Kasselisse kuninga troonileasumistseremooniale. Ja siis suurele audientsile. Ja siis truudusevande andmisele. Ja siis privaataudientsidele. Ja siis Vestfaali riiginõunikuameti vastuvõtmisele. Ja siis riiginõukogu finantsidevalitsuse etteotsa. Ja siis muidugi üldse pealinna elama, esinduskorterrisse otse Königsplatzi ääres, mis oli juba Napoleoni platsiks ümber ristitud... Issand, misugused aastad! Kes pole neid ise kogenud, ei oska neid ilal ette kujutada.

Lõnk-lõnkadi — lõnk-lõnkadi — lõnk-kõppadi, kõp-kõppadi — kõp-kõp-kõp — kõp-kõp-kõp — Las ma tuletan meelde. See on ju see riiginõukogu vapiga tõld, mis mind neil aastail vahel harva armsasse Göttingeni ja sealt ikka jälle tagasi vedas pealinna jumal-ise-teab mille nimel vastuvõetud kõrgametkondlikku sekeldamisse. Ümberringi Euroopas ja Euroopa servadel keisri jätkuvad uskumatud, ebainimlikud võidud, Pamplona ja Madrid, Wagram ja Viin *etc. etc., etc.* Võidud, mille puhul ma kuningas Jérôme'i ta Kasseli lossis ametlikult õnnitlemas käin, aga kodus söögilauas reserveeritult naeratan, sest mu teenijad võivad olla nii prantsuse kui saksa partei poolt mind nuhkima pandud. Apokalüptilised kõmisevad võidud, mille puhul ma püüan lihtsameelsele, ärritavalt heausklikule Magdalenale muljet jätta, et vähemalt meie Vestfaali asjade ohjad on mul täiesti pihus ja et Euroopa asjades oskan ma mängides reageerida nii nagu tarvis. Aga kui ma oma töötoas tõstan silmad pabereilt (mis kavandavad aina uusi ja uusi Prantsuse võitude heaks Vestfaali talupoegadele kaelapandavaid makse), tunnen ma end ju sandisti, pean ma ju olema end sandisti tundnud... Iseäranis, kui ma aknast välja platsile vaatan ja näen Prantsuse mundris sõdureid seis-

mas vahipostil vana purskkaevu juures, mille kohale on seatud keisri ausammas — sõdurid valvamas, et linnarahvas ei saaks loopida mädamune keisri marmorist näkku. Kaugel ümberringi need apokalüptilised võidud. Ja ligidal ümberringi see mädamunade-oht, rahutused ja vastuhakud linnades, mässamised maal. Ja siinsamas mu kõrval inimeste peades jumal ise teab missugused mõtted ja otsused. Kuningas Jérôme'i Vestfaali ihukaitseväge ülem ooberst Dörnberg, vaimukas mees, minu lauanaaber mitmetel kuninglikel bankettidel, äkitselt Kasselist kadunud ja mässavate talupoegade pealikuks karanud ja kuninglikus kohatus tagaselja surma mõistetud! Ja otsus minu poolt *tacite* heaks kiidetud, kuna ma selle vastu mitte kellegi ees ei protesteerin... Aga mis ma võin teha?! Sest ma olen kohutava ülemandrilise võidukõmina ja oma sakslaste poolavaliku vastaka urisemise vahel otsekui haamri ja alasi vahel. Ja ma saan seal ainult ühel tingimusel vastu pidada: siis, kui ma olen sisemiselt mõlemale poole *unbeteiligt*... Aga äkitselt hakkavad võidutrummide pöörinasse signema pausid ja segadused. Kõigepealt Hispaanias. Ja siis, just siis, kui Vestfaali kuningriigis juba nagu hakatakse, vähemalt teatud ringides, juba nagu hakatakse mõistma prantslaste valitsemisprintsipide tervet tuuma ja ka nende printsipide teostamise hoolimatus hakkab muutuma talutavaks (suurel määral tänu sellele, et mul on imekombel läinud korda tasakaalustada kuningriigi finantsid) — just siis käristatakse Tilsiti leping puruks. Ma olen eluaeg kõige muu kõrval, kõige muu hulgas kõige keskemalt tegelnud lepingutega. Jumaluke, minu siamaani üheteistkümnepäevane *Recueil des Traités et Conventions*, ei tähenda, minu siamaani üheteistkümnepäevane *Recueil des Traités d'Alliance et de Paix* on teinud minust omal alal oma aja kõige tunnustatuma mehe. Ma olen nii palju lepingutega tegelnud, et ühe järjekordse lepingu purukskäristamine peaks jätma minu täiesti külmaks, täiesti *unbeteiligt*. Aga ma juba aiman, mis tulemas on. Ja siis see tulebki: Suur Armeemarsib Venemaale. Paljud arvavad: nüüd laheneb kõik. Aga mina juba aiman... Kuningas Jérôme läheb kahekümne nelja tuhande Vestfaali poisi eesotsas keisriga kaasa ja käratatakse poolelt teelt Kassellisse tagasi. Sest «peale narri husaarivahvuse peab väejuhil olema ka mõistust!» Aga tema kakskümmend neli tuhat poissi jäävad sinna. Ja sinna nad jäävadki. Sest paljudest tuleb neid tagasi. Hea, kui poolteist tuhat külmunud liikmetega närudes invaliidi. Kolmeteistkümnend aastal on apokalüptilise hari. Keegi ei tea

enam midagi. Keisrit peetakse hukkunuks. Siis on ta Pariisis. Kindral Malet on kavatsenud seal vabariigi välja kuulutada ja ta lastakse maha. Aga kohusetundest. Ilma keisri-vaimustusest. Sest Napoleoni Euroopa rebeneb igast servast. Preislased mässavad. Venelased tungivad Saksamaale. Prantslased tõmbuvad siia poole Elbe jõge. Kassellis loobib ilmekamat prantsuse mees osutanud element oma keiserlik-kuninglikud kokardid ööpimes kevadetulvasse Fulda jõkke. Mina pistan oma Vestfaali krooniordu rüütliristi ülemisest alumisse laualaekasse. Siis on Napoleonil uuesti sada kakskümmend tuhat meest lippude all. Ta lööb liitlasi Grossgörscheni ja Bautzeni juures. Paljud küsivad ehmatuses ja vähesed (Saksamaal ülivähesed) rõõmukahtlusega: *kas tõesti juhtub ime?!*

Mina muidugi juba tean, et imet ei juhtu. Keisri vähejuhud saavad üksteise järel lüüa. Macdonald Katzbachi, Vandamme Kulmi ja Ney Lützeni all. Juba küsivad mult mõned Kasseli saksa partei sõbralikult iroonilised isandad:

«*Lieber Monsieur Conseiller d'Etat* — teie siirdute siit meie juurest küllap varsti, khm, oma armsale Prantsusmaale, mis? Teie olete ju dünastiaga nii ligidalt seotud. Ja riiklikult nii aktiivne olnud—» (Kõik need härrad on maksnud kuningas Jérôme'ile veerandi võrra madalamaid makse, kui Jérôme neilt kavatses võtta. Tänu sellele nii madalaid? Peamiselt tänu mulle. Nad teavad seda. Aga ikkagi tulevad nad minu üle mu riikliku aktiivsuse pärast ironiseerima, peaaegu et ähvardama.) «Ja-jaa. Sest teil pole ei venelastelt ega preislustelt, eriti mitte preislustelt iseäralikku lahkust loota. Sellevastu keiserlikul Prantsusmaal— Nojaa, see on muidugi vajuv laev. Aga teie osavuse juures — mis teile seal ikka võib juhtuda? Seda enam, et teie raamatud on ju enamjaolt prantsuskeelsed. Ja teie abikaasa ongi ju õieti prantslanna, eks ole...»

Ja siis on kindral Tšernõševi korpus Kasseli all. Mõni tund ägedat suurtükituld, mille vältel ma hoian Magdalena külma ja vabisevat kätt oma pihus ja joodan talle palderjani ja Moseli veini, sel ajal kui ta igast valjemast suurtükikõminast võpatades sosistab mulle, et me peaksime põgenema. Mõned majad linnas lastakse puruks ja meie raamatukogutoa aknad on katki. Mälestused või kujutlused, ma ei tea, mis need on. Ja tegelikult on see üks ja seesama... Siis on kuningas Jérôme põgenenud ja venelased linnas. Seesama venelaste poolelt sangarlik ja prantslaste jaoks odioosne kindral Tšernõšev, kes oli Vene saadikuks Pariisis ja oleval saanud üheteistkümnendal aastal altkäe-

maksu eest kätte prantslaste Venemaale tungimise plaani. Mina istun oma korteris ja trööstin Magdalenat. Me hoidume akendele lähenemast, aga ma näen: marmorist keiser on platsil pikali maas. Siis on venelased jälle lahkunud ja kuningas Jérôme oma Bellevue lossis tagasi ja keisri ausamas uuesti püsti. Mulle saadetakse järele, aga ma lasen teatada, et olen haige. Sest linna on ulatunud lossist kumu, et Leipzigi all on käimas Rahvaste lahing. Ja siis — see öö või öieti see varahommik, see hahtetund, mille mälestusest või kujutlusest ma ei vabane ega püüagi vabaneda, ma ei tea, miks.

Jérôme on uuesti põgenenud. Koos Kasseli losside kunstigaleriidega ja riigikassa jääkidega. Ma ei tea, kas juba enne või siiski pärast seda, kui ta kuulis, et Napoleon on Leipzigi all purustatud.

Kõle koivaluaegne oktoobrilõpu tuul puhub raamatukogu parandamata akendest sisse. Taevast on masendavalt terashall ja hakkab idaservast vasekarva kollakaks tõmbuma. Lõunas, Orangerie-palee pool, põlevad mõned majad. Naabertänavail karjutakse ja paugutatakse püsse. Taganev Prantsuse armee peab olema Eisenachi jõudnud. Nad võivad koidikul rüüstates siia jõuda, preislased ja venelased kannul. Ma istun öökuues oma laua taga pimedas ja püüan mõelda. Kui vana härra riiginõunik Martens sel ajal on — kui vana ma olen? Oigus: viiekümne seitsme aastane... Eluaeg, igas olukorras olen ma siinamaani teadnud, mis tuleb teha. Olen teadnud alati koguni seda, mis teistel tuleb teha, rääkimata mul endal teha tulevast. Sel hommikul ei tea ma korraga, mis ma pean tegema. Ma istun pimedas ja pelgan päeva tulekut. Asja on vihmahoog kahisenud üle maja. Katkise akna all parketil mustab tupp sadanud loik. Ma silmitsen seda mõttetult ja lõdisen külmast. Magdalena magab kõrvaltoas. Tänu unepillile, mis mul õnnestus talle anda. Tema toas on aknad terved. Tema juures oleks soe. Ja kuna ta magab, ei peaks ma teda lohutama. Aga ma ei suuda tõusta. Mu käe ulatuses on puudega kamin. Aga tule süütamiseks vajalikud liigutused tunduvad võimatud sooritada. Katkise akna tõttu oleksid nad nagunii enam-vähem mõttetud. Nagu ka kõik muu. Ja ma ei tea, millest mu halvatus tuleb. Mitte ju sellest, et Napoleon on nüüd lõplikult löödud. Kuigi mul on — *unbeteiligt betrachtet* — prantslaste valitsemisüsteemi purunemisest kahju. Sest see oli, nojaa, vastikult frankotsentriline süsteem, aga algselt paljus ikkagi eeskujuandvalt arukas, paljus õiglasem kui need, mis nüüd möödapääsmatult taastuvad. Napoleon tuli ju kui

vabastaja. Tunnistagem: mitte sellepärast ei läinud mina temaga kaasa, vaid noh, paratamatuste sunnil. Nagu kõik. Aga ma sain aru, et ta oli vabastaja. Kuni ta muutus türanniks. Nagu alati vabastajad, kui nad unustavad end vabastatud maale ja istuvad sellele tagumikuga näkku. Ükskõik kas ise või oma nooremate vendade kaudu. Ja nüüd tulevad vabastajad meid vabastajast vabastama: kes? Metternich, preislased ja Aleksander... Võiks ju — võiks ju — uutes olukordades — proovida... Aga — kas tasub?

Ma pööran pikkamööda pead paremale. See liigutus läheb mul imekombel korda. Nii et ma näen ennast kamina kohal asetsevas peeglis. Kõhnus halli varju kollakashalli taeva taustal. Ja äkitselt on see vari mulle vastik. See hallide pakenpardidega varapaljaspäine teravaninaline vilkus, mis mulle sealt vastu ähmatab, on mulle vastik. See armetult kokkuvarisenud maailm — vastik. Ja uus, ma kujutan juba ette, veel armetumalt varemeist kokku lappima hakatav maailm — vastik. Vana aristokraatia möödapääsmatu taasesiletõus — vastik. Kõik need ülbed ja piiratud näod, keda ma oma välises kodanlase-lojaalsuses ja sisemises kodanlase-üleolekus teenisin ja kes siis prantslaste poolt nii tasaseks rulliti — kõik need labased kõrgeistündinud näod homme uuesti võimul — väljakannatamatu. Möödapääsmatu alandus nende maailmas — vastik. Ma ei mõtle ju, et keegi hakkab mind seina äärde seadma või vanglasse heitma kui, ütleme Jérôme'i poolt Kassellisse jäetud spiooni. Lollus. Aga reserveeritud suhtumised, mõnitused, tagasitõrjutu-situatsioon on vältimatu. Vältimatu ja vastik. Ja uus, võib-olla siiski võimalik karjäär — oh kurat, veel vastikum!

Ootamatu külm sappselge vastikustunne annab mulle liikumisvõime tagasi. Ma tõusen püsti. Mitte raginal. Ikkagi üsna vaikselt. Aga ümber vaatamata. Ma lähen kõrvaltuppa. Ma leian läbi kardina kumavas hallis vargavalges flakooni. Ma võtan korgi pealt ja kummutan tillukesi safrankollaseid herneid endale pihupessa — üks, kaks, kolm, neli, viis, kuus. Needsamad pillid, millest ma tunni aja eest ühe Magdalenale sisse andsin. Veeklaas, millest ta veerandi sellele peale rüüpas, on siinsamas laual. Üks pill on segamatu uni kümneks tunniks. Kuus pilli — unenägudeta uni igaveseks. Issand jumal, minu rahvusvahelise õiguse kursust, minu *Recueil des Traités*'d ei saa ometi maailmast olematuks pühkida. Ja rohkem pole mul tarvis. Kõik muu on nagunii teisjärguline. Otsustatud. Üks käeliigutus, mõned sõõmud vett, paar neelatust. Kohe. Siis märkan ma puhtetinduses hallil padjal heledat laiku, mis peab olema Magdalena nägu.

Enne pean ma jätma Magdalenaga jumalaga. Ma puistan pillid ettevaatlikult, et nad põrandale ei veereks, flakooni ja klaasi juurde lauale ja astun voodi ette. Ma pean jätma Magdalenaga jumalaga. Ma seisan seal ja vististi tundub mulle, et viivu jooksul, südamelöök ja aasta, elan ma uuesti läbi oma abielu oma naisega, kelle kontuure ma kolmveerandpimedas vaevaliselt tajun. Ma tunnen, ta on mulle üht-aegu kummaliselt omane ja veidralt võõras, sest lähedus ja pimedus takistavad ühevõrra nägemist. Mu imeomane ja pentsik-võõras naine. Armas, ükskõikne, harjumuspärane viljatu naine. Kelle viljatus on olnud mulle vaheldumisi pettumus ja hõlp ja kokku võttes muidugi pettumus. Ma kummardun ja surun huuled vastu ta otsaesist. Mu huuled on külmad. Ta otsaesine on unejahe, aga elusoe. Ma hingatan juuste lõhna. (Issand jumal — kuidas saab see olla *Brise de Paris*?) Ma mõtlen kiiresti: kui olen enese sirgu ajanud, panen ma pillid suhu, rüüpan vee peale, kugistan kõik alla, lähen ümber voodi jalutsi ja heidan Magdalena kõrvale. Ning ootan uinumiseni. See peaks sündima kümne minuti jooksul. Loodetavasti ilma valudeta või ängita. Võib-olla on need kümme minutit tagasipöördumatuse teadmise ränkad. Aga siis olen ma kõigest vaba. Magdalena — saad aru: kui sina üles ärkad, olen mina kõigest vaba! Aga sina — Issand jumal, ma tunnen, kuidas mu sisikond tõmbub ehmatusest kokku: Magdalena — kuidas saad sa ilma minuta hakkama?! Ei-ei, ma ei mõtle sugugi ainult oma matuseid keset seda prantslaste ja preislaste ja venelaste kaost, mis siit nagunii üle tulvab. Ma mõtlen seda, mis nii või teisiti järgneb: sinu koguni kaitseta olek enesetapja lesena... Magdalena, kas sa annad mulle andeks? Su kodutu olek... Göttingenis on majad, mis sa minu järele pärid, aga kodu sul seal enam ei ole. Ja majade pärast tuleb pikaline kohtuprotsess minu vendadega. Selles olen ma kindel. Kes on protsessil sinu advokaat? Göttingen läheb jälle Hannoveri ja Inglise kuninga alla. Aga siis, kui mind pole, on mind nii hõlpus prantslaste spiooniks tembeldada — kes sissekukkumise hirmust mürki võttis... Kas sa saad oma majad üldse kätte? Ja homme hommikul, täna hommikul — isegi, kui ma su ahastuse mu surma pärast ja mu matuste nõutu segaduse kõrvale jätan —, Magdalena, sa ei tea ju, kus elab klaasissepp, kelle ma ruutude ja kitiga meile tellisin ja kes nädal otsa tulnud pole. Võib-olla on ta linnamiilitsasse käsutatud. Ja sa ei tea, kust teist klaasisseppa otsida. Ja kui purustatud prantslased siit üle trambivad, ja võitjad nende kannul, preislased, austerlased, venelased — kuidas

sa ennast nende vastu kaitseks? Sissemurdmiste, riisumiste, majutamiste, kogu sõjaaja vägivalla vastu? Tüli ja hirmu vastu, ka rahapuuduse vastu? Sa jääd ju lootusetult hätta. Ja edaspidi ka — kui sa pead edasi-tagasi Göttingeni vahet sõitma, pakkima, kolima, võitlema, õiendama? Kogu meie abielu aja olen mina need asjad ära toimetanud. Hõlpsusega, mida sa oled imeks pannud ja natuke põlanud. Minule tegid need korraldamised isegi nalja. Kaubahärrade ja ettevõtjate kaudu, kelle pojad minu juures ülikoolis õppisid. Advokaatide kaudu, kellega koos ma ise olin õppinud. Ülikooli eksekuutori kaudu kui professor ja dekaan ja prorektor. Siin Kasselis — õukonna ja valitsuse ametkondade kaudu. Aga sina, Magdalena, ei tule ju selle kõigega toime. Isäranis mitte keset laost, mis meil ees seisab, ihuüksi, kui kahtlase enesetapja lesk... Oh jumal, Magdalena, anna mulle andeks — ma ei saa — ma ei saa ei üht ega teist — Ei, anna mulle andeks, et ma valmis olin sind niimoodi maha jätma. Ma ei mõista isegi, mis kohutav nõrkus see oli. Ja ma tunnen, kuidas see tahab uuesti mu peale tulla — Aga nüüd tean ma, mis ma teen —

Ma olen enese Magdalena voodi ees juba sirgu ajanud. Ma panen ta unest lõnkjad käed ta rinnale. Ma lähen laua juurde ja poetan pillid flakooni tagasi — üks, kaks, kolm, neli, viis, ja pistan kuuenda pilli suhu ning rüüpan vee kiiresti peale. Ma lähen ümber voodi jalutsi ja heidan Magdalena kõrvale ning ootan sügava kümnetunnise une tulekut... Mälestus või kujutus, ükskõik. Mulle näib, et sel ajal, kui ma hakkan une päästmatusse musta villavakka vajuma, tean ma juba, mis minuga ja maailmaga sünnib. Keskpäeval, kui ma virgun, on juba selge, et prantslased on pöördunud Eisenachist edelasse, Hünfeldi ja Fulda poole ning nende jälitamist vist ei toimugi. Nii et seks ajaks, kui preislased ja venelased viimaks Kassellisse jõuavad, mitme nädala pärast, on meie aknad ammu klaasitud ja Magdalena usinalt jalul ja kaart, mille peale ma mängin, eksimatult valitud: *krahv Münster*.

See õnneseen, natuke mu õpilane, natuke mu kolleeg Göttingeni päevilt, pääses Saksamaa segadustest õigel ajal: Hannoveri saadikuks Peterburi ja sealt Londonisse. Nüüd on ta Saksamaal tagasi kui Inglise ja Hannoveri kuninga täievoliline saadik. Aga negotsieerimise, diplomaatilise läbirääkimise, oma tahte läbiviimise, oma eesmärgi saavutamise sitke ja elegantne ja häbematu kunst on aastakümneid olnud mu loengute lemmikaine. Krahv Münster saab mult sedamaid kirja... Kujutus või mälestus — ükskõik.

Igatahes pole mul meeles, et selle kirjutamine oleks tekitanud mulle mänguelevuse kõrval mingit moraalselt raskust (nähtavasti, loodetavasti on ka Martensite moraal a r e n e v asi—): «... nõnda siis, kallis krahv, tahaksin ma, et Teil oleks teada mu palav soov pühendada end taas meie seadusliku ja sügavasti austatud Suverääni teenimisele» (kusuures jääb täpsustamata, kas ma mõtlen meie seadusliku suverääni all George Kolmandat, kes on vahepeal hulluks läinud ja keda peetakse Windsori lossis luku taga, või tema poega ja regenti, kelle skandaalsete võlgade ja raiskamiste ümber käivad Inglise parlamendis aastast aastasse piinlikumad vaidlused). Aga krahv Münster ei lähe mu kirjast tähelepanuta mööda. Vastupidi. Ta kutsub mu silmapilk enese juurde. Ta langeb mulle peaaegu et kaela: «Kallis professor Martens! Suurepärane! Teie olete meile praegu absoluutselt tarvilik—»

Nagu teada, saadab ta mu kõigepealt liitlaste ülesandega Taani kroonprints juurde. Mõni kuu hiljem olen ma Viini kongressil. Ma negotsieerin kõige kõrgemal tasemel. Ma tantsin Magdalenaga lossi Apollo-saalis valssi. Teadagi, missuguste tantsijate seas: kural käel jälle uue õuepreiliga pöörlemas tüütu higise punaseplekilise inglinaeratusega Vene keiser, paremal käel Mefisto-muigega Metternich *etc. etc. etc.* Ja meist mööda ja meie vahelt läbi loivamas (sest tema lonkab, tema ei tantsi) Benevento vürst Napoleoni armust (ho-ho-ho-hoo!) ja vastrestaureeritud Prantsusmaa välisminister Talleyrand, kahvatu sarnaka näoga ja kurvameelse kõikteadjapilguga kuivik. Ma vaatan teda hoolega üle Magdalena helkiva rullilise balliparuka (niisugused peaaegu Marie Antoinette'i aegsed on nüüd jälle seadsasti moes) ja panen imeks: Benevento vürsti säravvalged sukad ja püksid on jumala kuivad! Nii osavasti on ta karanud Napoleoni vajuvast laevast Bourbonide kipakasse paati.

Homme istun ma nende kõigiga koos, krahv Münsteri kõrval, taas nõupidamislauas ja aitan neil jagada Euroopat, mida nad püüavad tirida ajas veerand sajandit tagasi. Ükskõik, lõppude lõpuks. Sest mida saan ma teha? Ei midagi muud kui olla *im Innersten unbeteiligt*—

—Magdalena — see roosa näoovaal vastu polstri lillat sametit, kas see pole siis sina? Ei! See on siis Kati? Aga ei, see on keegi koguni võõras— Kes see on?

«Andke andeks, härra professor. Nüüd ma segasin teie tukastust. Aga varsti on Valga. Varsti on ümberistumine.»

Ma virgun. Ma tunnen noorproua vastasistmel ära. Ma olen ajas ja ruumis tagasi ja mul on narristi ebamugav. Oma raugaliku suigatuse pärast daami seltskonnas. Nii ebamugav, et tema ees vabandamise asemel annan ma talle tema segava minu-poole-pöördumise andeks.

«Pole viga, kallis proua. Vastupidi. Sest varsti me oleme lõepoolest päral.»

Ma vaatan aknast välja. Me oleme mulle märkamatu peatunud Härgmäe jaamas ja sõitnud sealt Valga poole edasi. Aga me oleme sealt siiski alles natukese aja eest väljunud. Ma tunnen paigad Pedeli jõe kaugete heinamaade taguste loogete järgi ära. Meil on Valgani veel üle poole tunni aega. Ja Valgas veel tund, enne kui Riia rong päralt jõuab. Ja siis veel seitse või kaheksa minutit, enne kui ta väljub. Ja siis kogu Peterburi-sõit.

«Kallis proua, andke vanale teadusemehele tema narrus andeks: tema tahab ju kõik süsteemi sättida. Lilledele ladinakeelsed nimed, rahvusvahelistele daamidele seltskondlikud koordinaadid. Jutustage mulle, kes on teie mees.»

Ja tema vaatab aknast välja pilvevarjudele Pedeli luhtadel ja jutustab. Vabalt. Aga mulle tundub, et vähema õhinaga, kui nii vastset abielunaiselt oodata võiks. See teeb mulle natuke heameelt. Ja ma põlastan oma heameelt natuke.

Tema mees on soomlane. Ja ma mõtlen: seal see on, oma eesti rahvaluulest ja kogu eesti asjast rääkis ta hoopis suurema õhaga kui oma perekonnast, aga ka tema läheb ju eesti asjale kaotsi. Või siiski mitte kaotsi? Aga mulle on see ju tegelikult ükskõik. Või siiski mitte ükskõik? Tema mees on rikka, konservatiivse, isepäise suurpõllumehe poeg. Ma kujutan üsna täpselt ette, missugused säherdused taadid, säherdused mõisnikud *de facto* seal Lõuna-Soome parematel maalidel on. Ja missugused võivad olla nooriku kohanemisprobleemid, kuigi ta neid ei mainigi. Ja kuigi see kõik on mulle tegelikult ükskõik— Aga tema mees on sotsialist. Ja-jaa. Koguni sotsialistlik Eduskunna saadik. Ja see ärritab mind kuidagi, ärritab ja võõrastab. Aga ka see on mulle tegelikult ükskõik... Igatahes ettekujutatavad sügavad konfliktid perekonnas... Äi peab olema ütelnud pojale: «Minul on midagi ja mina pooldan neid, kel on. Sinul pole midagi, nii et poolda siis aga neid, kel midagi ei ole.» Ja noorik jutustab seda aknast välja vaadates, püüdmatul kergel libinal, andetava ja üleoleva muigega ja paneb samal ajal hõbedase pliatsi hõbedasse ridiküli, mille ta võtab kallist krokodilli-

nahksest kotist niivõrd muuseasilmel, niivõrd möödaminnes, nagu asuksid omamise ja mitteomamise kategooriad kaugel allpool tema hõljumistasandit. Aga ka see on mulle tegelikult ükskõik. Täiesti ükskõik — Kati — sa usud ju mind, kui ma seda kinnitan?

—Kati — nüüd oled see siis jälle sina? See helendav näoaimdus seal mu vastas, mille üksikasju ma koguni ei näe. Aga ometigi tean. Need kaarjad, natuke vöörapärased, natuke bütsantslikud kulmud ainitiste, pisut ikoonlike silmadega. Väike tähelepanelik, areda huultekontuuriga suu: mu tosin korda petetud, tosin korda mahajäetud ja ikka jälle ülesleitud naine... Tule siia. Istu mu kõrvale. Lükka see vastik portfelli eemale. Nihuta see ilus Mõisaküla korv kaugemale. Ma tunnistan, ma ei ostnud seda sinu peale mõeldes — aga kes muu kui sina peab selle saama? Ainult sina. Või oleks see äraandmine, mis võtaks mult sinu kaitse? Sa tead, mille vastu. Nii et see korv on sulle. Lõngavihtisid sees hoida. Meie Pärnu verandal, lilleliseks maalitud pörandal, sinipunaruuduliste akendega nurgas. Kui sa istud seal kiiktoolis, mille me Tõstamaalt tõime, mäletad, ja kood Editi poisiväntsule kapukat. Ja kui mina loen tüütuid, valelikke, manööverdavaid, petislikke vene ja saksa ja inglise ja prantsuse lehti ja lükkan nad kõrvale ja me vaatame teineteisele silma ja tunneme, et meie vahel on täieliku avameelsuse sild...

Kati, näed, ma ei saa ennast sinu poole pöörata. See on jälle see unenäokangestus. Aga ma tean: sa oled seal. Ja meil on pool tundi aega. Kuula — Tšuhh-tšuhh — tšuhh-tšuhh — tšuhh-tšuhh — tšuhh-tšuhh — Meil on pool tundi aega. Ja me sõidame hoopis teisele poole. Aga ma tahan sulle tunnistada: mul on hirm. Mitte see hirm, millest ma rääkisin. See küll ka. Aga praegu mõtlen ma teist hirmu. Seda, et... ma kardan, Kati, ma olen selle peale mõelnud, ma olen seda ette kujutada püüdnud ja kardan: kui ma peaksin oma elu uuesti otsast peale hakkama — Kati, sa saad aru, minu puhul on niisugune mõttekäik, niisugune reinkarnatsioonimõttevari ju möödapääsmatu. Aga kui ma peaksin uuesti otsast peale hakkama, siis ei oskaks ma ikkagi teistsugune olla, kui ma olen olnud. Ma teeksin kõik niisamuti, nagu ma seekord olen teinud, ja peaksin seda õigeks. Või vähemalt — ühtesid asju õigeks ja teisi vältimatuks. Ja alles õige hilja, jälle alles õige hilja sigineks mus kahtlus, et nii mõnedki asjad, mis ma tegin, on võib-olla valesti tehtud, et võib-olla on peaaegu kõik valesti tehtud... Ja mitte ainult objektiivselt, mingi ideaali seisukohalt, vaid ka subjektiivselt valesti.

Sest nii palju oleks ju olnud praktiliselt välditav, eks ole. Aga kui ma peaksin uuesti alustama — sealt või umbes sealt, kust ma alustasin, mida saaksin ma teisiti teha? Kui mu mälu on pisut parem kui teistel minusugustel. Ja ma olen raasuke tähelepanelikum kui teised. Ja mu kujutus- ja üldistusvõime on kübeke nõtkem kui teistel. Ja mu alt-tulija-teadvus kihutab mind tagant. Kas ma peaksin oma võimalused ette ohverdama? Loobuma neid proovimast? Lihtsalt selle nimel, et võidujooks on põhimõtteliselt alatu? Kuna jooksjail pole ju issandast ühepikkused jalad? Ma usuksin ikka jälle uuesti, et ülekohus on täiesti mu kaasjooksjate poolel. Sest neil kõigil või enam-vähem kõigil on minuga võrreldes mitu versta seltskondlikku edumaad... Jä ma pingutaksin ikkagi. Võidulootuse pärast. Võistlusmõnu pärast. Ja lihtsalt sellepärast, et midagi muud ei oskakski ma teha. Kas ma peaksin tõesti otsustama, et, noh, et halval maal on headki teod lubamatud?! Sest mitte halva maa headus, vaid halva maa halbus on nende võrra tugevam? Kuna maailm usub ju näiteks meie mustsaja määramise seda vähem, mida laiem ja veenvam on minusuguste tegevus... Kas ma peaksin hoiduma kõigest, tõmbuma kõigest tagasi? Kas ma peaksin loobuma — olema loobunud — senaatori tütre, keda ma ju armastan? Lugupidamisest, mida ma pälvin — nii õigesti või valesti, kui seda maailmas pälvitakse? Hoolsa rahuehitaja kuulsusest, mille ma oma tööga olen saavutanud? Sest see kõik on sügavamalt vaadates vale?! Issand jumal, luteriusulistel ei ole ju kloostreid! Kas ma peaksin õigeusku astuma — mida ma olen eluaeg, ma ei tea isegi miks, mitte ju usklikkuse tõttu, kõige surve kiuste vältinud — Kati, kui ma peaksin hakkama uuesti otsast peale — kas ma peaksin õigeusku astuma ja kloostri minema — lilli kasvatama ja mediteerima jumala üle, kelle olemasolus ma pole sugugi kindel? Ma hakkaksin seal ju möödapääsmatult, noh, midagi lugema ja loetu kohta arvamus avaldama, kui mitte muu, siis selle kohta, kui hästi või halvasti mu lektüür kirjutatud on... Ja varem või hiljem kutsuksid kloostriülemad mu välja ja ajaksid minuga juttu ning paluksid mul kloostri raamatukogu korraldada. Ja ma tean, nad jätkaksid minuga selle töö juures vestlusi. Kas ma peaksin oma kahtlused jumala olemasolus neile lauale laduma? Ja võtma nende isiklikul soovil enese peale range paastu ja absoluutse üksilduse ja hakkama võib-olla lohistama puudaseid ahelaid ümber ihu nagu kõige innukamad kuradiga maadlejad? Issand jumal — kuivõrd see oleksin mina, teeksin ma ju ikka sedasama, mis ma oleksin teinud: ma salgaksin oma kahtlused maha,

kahtlused, nagu ma ütlen, jumala olemasolus, kloostrite kasulikkuses ja pühade isade vagaduses. Või pigemini: ma ütlesin need ikkagi välja, aga nõnda retušeeritud kujul, et kõik oleks ainult kõige targemate, mis tähendab liberaalsemate iguumenite ja muidugi minu enese jaoks välja öeldud. Ja see ei takistaks neid sugugi tellimast mult, ütleme, ülevaadet Konstantinos-Filosoofi eluloo allikaist... Ja siis järgneks ju ikka ja jälle seesama, mis ennegi on järgnenud!

Kati — ütle, mis ma peaksin tegema, kui mul tuleks alustada kõike algusest peale? Aga sul on õigus: nüüd ei ole küsimus alustamises—

25

Ja siiski tahan ma nimelt alguse juurde tagasi jõuda.

Ma lasksin möödunud esmaspäeval Kaarli postijaama minna ja hobuse ning kaariku üürida. Ilma postipoisita. Sekssamaks esmaspäevaseks päevaks. Ja sõitsin algusse tagasi. Ettepoole algust. Audrusse. Et vaadata veel kord kirikut, kus isa oli kella löönud ja orelit tallanud. Ja kirikumõisa ja köstrimaja, kus ma oleksin sündinud. Kui isa poleks lastud äkitselt Audru köstri ja koolmeistri ametist lahti. Asjaoludel, millest ma midagi ei tea. Millega seoses ma aastaid hiljem kuulsin tädi Krõõta põlgusega üht nime nimetamas. Kusjuures tema põlguste põhjendatuses ei võinud sugugi kindel olla, nagu ma hiljem aru sain. Aga nimi, mida ta oma kitsa ja terava suu iseäraliku kirtsutamisega oli nimetanud, on mul meeles: vana Saebelmann. Seesinane oli saanud isa järel Audru köstriks. Kui isa oli lahti lastud ja Pärnu linna kolinud. Arvata aastapäevad enne minu sündimist.

Ja ma mõtlesin sel Audrusse sõidul, kaarikus, Pappsaare männikute ja liivikute vahel uuesti: mis oleks minust saanud, kui isa oleks jäetud oma kohale edasi? Ja kui ta poleks enne minu viieaastaseks saamist surnud? Ja ema enne minu kümnesekssaamist niisamuti? Mis oleks minust saanud, kui ma poleks olnud üheksa-aastaselt kõigist äratõugatud orb, koolerasse surnud lõmperrätsepa tuhakotike, vaid köstri ja kihelkonnakoolmeistri poeg oma isa ja ema katuse ja hoole all?

Isa oleks muidugi surunud minu oreli taha. Nagu ta mind — seda ma ju lausa mäletan — Pärnus, meie heledas aia-poolt kambris harmooniumi taha surus ja õmblustöö juurest

sundimas käis ja kannatamatult, nõelu põrandale sülitades, õpetas, kuidas näppusid klahvidele pannakse. Ja hiljem oleks köstripoeg muidugi Valka Zimse seminari õppima saadetud. Nagu vana Saebelmann oma poisi saatiski. Nii et arvata-vasti oleks minust tulnud kihelkonnakoolmeister. Või mida veel? Võib-olla teine Carl Robert Jakobson? Ei-ei. Selleks oleksin ma pidanud olema teistsugune natuur. Dünaamilisem, isekam, kitsam. Teistsugune igatahes. Arvatavasti oleksin ma Zimse juures saanud tõuke proovida ennast nimelt muusikas. Nagu Saebelmanni poiss selle sealt sai. Sest muusikailm on mind ju nüüdki kehtvalt kütkestanud. Kuigi mõned Vodovzovi mõttevennad on mu alalisi kontsertidel-käimisi snobismiks muianud. Ja mu isiklikku looži Maria teatris seda enam. Aga Platon Lvovitš, vana aus sõber, on korduvalt ütelnud, et minust oleks võinud ka muusikas midagi tulla. Tema on olnud mitmes asjas nelikümmend aastat mu õhutus ja tugi. Ja hoiatus ka. Sest tema ise on muidugi tõsine muusikateadlane, tõsine muusikategelane. Aga sügavamalt võttes ikkagi diletant. Ja rahvusvahelise õiguse doktor on tema ka. Aga ka selles asjas — kolmanda järgu suurus. Välisministeeriumi kantselejülem. Ametkondlikult keskne koht. Aga mitte rohkem. Osalt on see muidugi tema kõigest-huvituva killustatuse süü. Mis omakorda tuleb võib-olla ta kirjast päritolust. Venelane-sakslane-prantslane-rootslane või kes ta õieti on: Vaxel. Aga peamiselt ta mõnusalt auahnuseta olekust. Nojaa, vanade ohvitseride, diplomaatide ja literaatide võsu võib seda endale lubada. Niisama nagu kõiki neid koduseid muusikaõhtuid Rubinsteinide ja Nalbandjanidega ja prantsuse veiniga. Mina jõudsin alles siis haruharva niisuguste asjadeni, kui ma juba oma nelikümmend viis täis olin. Aga tema — üliõpilasajast peale. Ja siis need pikad-pikad puhkused ja suvitamised Madera saarel. Perekonnal oli seal villa. Ja õieti — jaa, nägupidi tundsime meie teineteist ju loengutelt, aga ligem tutvus algaski meil nii-öelda Madera kaudu. Mitte veini, vaid saare kaudu, tähendab. Sest ootamatul moel oli ka minul selle saarega tegemist. Vend August oli ju pärast ülikooli lõpetamist sinna asunud. Maderalaste hädasid tohterdama ja omaenese tiisikusega võitlust pidama. Madera õhk pidi olema kõige parem õhk rinnahai-guste vastu. Me vahetasime temaga reegli järgi neli kirja aastas. Aga näinud polnud ma teda isa matustest saadik. Ja siis olin mina neli ja tema kaheksateist. Tema oli Riia gümnaasiumist Königsbergi ülikooli jõudnud, vana Baeri abiga, niipalju kui ma tean. Ja tiisikuse oli ta saanud nii-ütelda diplomiga koos. Noh, kõik need külmad põõningu-

toad ja hõre palitu ja pooltühi kõht ja üks hirmus enese taga-
ajamine päevast päeva ja aastast teise, teadagi. Ja nähta-
vasti ei andnud ta endale ka seal saarel armu. Mina ei olnud
teda igatahes kakskümmend aastat ihusilmaga näinud, kui
äkki — ma usun, see oli meie viimase ülikooliaasta esimesel
sügisel loengul — Platon Lvovitš istus mu kõrvale, pruun
kui mulatt (siis ma veel ei teadnud, kust ta selle päevituse
oli korjanud), ja ütles:

«Martens, ma sain suvel teie vennaga tuttavaks. Väga hea
arst. Ja suurepärase inimene.»

Ma sain ühekorraga venna elust ettekujutuse, hoopis
täiema, kui neli kirja aastast seda võisid anda. Sest Platon
Lvovitš on haruldane jutustaja. Ja ma nägin ära, et ta
suhtus Augustisse imehästi. Nii hästi, et tema see õieti oligi,
kelle õhutusel Funchali ümbruse viinamägede ja suhkruroo-
istanduste sulaserahvas, keda August tasuta ravinud oli, ja
villaderajooni rikkad inglased tiisikerid, keda ta ka üle-
määra ei koorinud, leidsid ühise keele. Ja panid Augustile
järgmisel aastal Funchali linnas tõesti ausambakese püsti.
Paar kuud enne seda, kui tiisikus tema enese ometigi ära
viis. Just selsamal ajal, kui mina olin verivärske magister
oma esimesel välismaakomandeeringul. Nii et Augustile
külla sõitmise mõte vilksatas mul isegi läbi pea: karata
Pariisist Bordeaux'sse, leida laev ja olla nelja-viie päevaga
päril. Aga muidugimõista ei teinud ma seda. Sest mitte
perekondlike lustisõitude jaoks ei maksnud ministeerium
mulle tuhat viissada rubla aastas. Ja mitte Maderale tossu-
tamisteks ei jätanud teaduskond minu stuudiumipaikade vali-
kut üleni mu enese asjaks. Nii et vend August jäigi mul
nägemata. Aga oma sõpruse Augusti vastu kandis Platon
Lvovitš nüüd minule üle. Nii et ma võin ütelda: August ei
pärandanud mulle mitte ühtegi milreisi, mitte ainumat reaali,
sest raha tal lihtsalt ei olnud, aga ta pärandas mulle Platon
Vaxeli sõpruse, ja see on olnud varandust väärt.

*Tšuhh-tšuhh — tšuhh-tšuhh — tšuhh-tšuhh — tšuhh-
tšuhh — tšõhh-tšõhh — tšõhh-tšõhh — kõhh-kõhh — kõhh-
kõhh — kõmp-kõmp — kõmp-kõmp — kõmp-kõmp—*

Jaa, ma sõitsin möödunud esmaspäeval üürikaarikuga
Audrusse. Ilma postipoisita ja Kaarlita. Vana tuhkur mära
aiste vahel ja ohjad mu enese pihus. Ma polnud seal jumal
teab kui kaua, viiskümmend aastat käinud. Ma sõitsin kiri-
kust ja köstrimajast mööda, Tõstamaa maanteele, aga pasto-
raadi puiestee nurgal hakkas mul korraga piinlik. Harju-
matul kombel piinlik kujutluse ees, et ma astun õpetaja
Oebiuse juurde sisse ja lasen tal, minust nooremal mehel,

ma tean teda küll, aupaklikult püsti karata ja endale tere
õelda ja ajan temaga sõnakese juttu ja siis sõidan tagasi
köstrimaja ette ja lasen vanal seitsmekümneaastasel köster
Tarkpeal herra salanõunikule muidugi veel krapsakamalt
kummarduse teha ja võtan tema kulunud plüüssohval istet
ja viipan tema pragulise krohviga madala lae ja tillukeste
aitskardinaliste akende poole ja ütlen: näete, siin selles kamb-
ris oleksin mina õiguse järgi pidanud ilmale tulema— Või
midagi sellesarnast. Korraga hakkas mul piinlik. Korraga
tundus mulle, et see kõik oleks palju hõlpsam pärast seda,
kui olen enne käinud kirikus ära. Kui olen heitnud üle mitme-
kümne aasta pilgu Bierbaumi «Ristilöödud Kristusele» altari
kohal ja hinganud natuke aega sisse pörandalaudade ja pin-
gipuu etteheitlikku hapukat mahajäetuselõhna. Ja kui olen
astunud mööda kägisevat treppi koori peale ja istunud sil-
mapilguks oreli taha ja otsinud seal üleval kõrge valgeks
lubjatud lae all vana Thali pilli kollakailt klahvidelt isa
näpujälgede aimdust. Nii et ma sõitsin pastoraadist lihtsalt
mööda, pöörasin kaariku natukese maa taga ümber ja sõit-
sin kiriku juurde tagasi. Sidusin hobuse kirikuaia värava-
postide ees lasipuusse ja kõndisin mööda kruusatatud teed
kiriku ukseni.

Uks oli lukus. Jaa. Saja-aastane haraliste sepahingedega,
kunagi kollaseks võõbatud, nüüd tükati halliks paakunud
uks oli lukus. Sealsamas kiriku müüri ääres keerutas tuulis-
pask kruusa seest tolmu üles. Ja ukse küljes, vaks maad mu
näost, vudistas iil luitunud kollaka värvi lahtikoorunud lib-
lesid, mulle torgatas pähe — justkui püüaks surnuks arvatud
puu tuule abiga oma elusolekust märku anda—

Muidugi, ma oleksin võinud köstrimajja minna ja Tark-
pealt kiriku avamist paluda. Ta oleks sedamaid minuga
kaasa tõtanud ja ukse lahti teinud. Aga ma loobusin. Ma
sain aru: oli määratud, et ma ei pidanud kirikusse pääsma.
Ja kui ma olin seal ärakäimise ise köstrimajja mineku tin-
gimuseks seadnud, loobusin ka Tarkpea poole minekust. Aga
täiesti järele anda ma ei mõtelnud. Ma istusin kaarikusse,
sõitsin Lihula maanteele välja ja pöörasin pahemale. Et
sõita veel viisteist või kuusteist versta ettepoole algust tagasi.

Ma sõitsin ühe voomaga Völlale välja. Mööda kõrgele kün-
kale viivat teed üles ja kaarega põhja poolt ümber pargi.
Vana valgeks krohvitud ja tükati varisenud varbast krii-
muks muutunud härrastemaja vilksatas pahemal läbi suurte
pärnade alla signinud sarapiku. Maja välimuse järgi võis
arvata, et mõisarentnik Fischerit ega ta perekonda polnud
kohal. Aga mulle oli see ükskõik. Mina teda ei tundnud, pol-

nud teda iial kohanud. Ja praegu polnud mul ülepea soovi kedagi kohata. Ma pöörasin mööda rõõpmelist teed ümber pargi kirdenuka, ja seal see seisis, täpipealt nagu viiekümne aasta eest: hall kivikärk künkaharjal, halja orasepõllu servas, mis nüüd siia üles välja ulatus — vana hollandi tuuleveski alus. Sidusin hobuse viimase pargipuu külge ja ronisin üles veskialusele. See oli ümbruse kõige kõrgem punkt ja siit oli tuulisel selgel kevadepäeval hästi kaugele näha: mõisapõllu taga küla põllulapid, nende taga heinamaariba ja selle taga, peaaegu silmapiirini, päratu Võlla raba. Verstadelaiune, laukasilmadega ja valendavate sooheinalaikudega pruunikashall täiesti tasane pind, just nagu püdelaks ja mättaseks muutunud järv, keskel puudetukkadega ja kahe talu hoonetega saar. Ja siinpool kaldal hajali põllulappide vahel madalad õlgkatuselised majad. Seal, ühes neist maadligi majadest, ma ei tea, missuguses nimelt, ja arvata hoopis mõnes niisuguses, mida enam ei olnudki, mis oli lagunenud või maha lõhutud ja muutunud märkamatuks muruseks künkaks, pidi vaarisa sündinud olema. Ja vististi sealsamas ka isa. Vanaisa Otto Reinhold, alguses kingsepp Võllal, siis randrüütel Pärnus. Mereranda mööda Pärnu ja Tõstamaa vahet tampimas. Et soola ja muud konterbandi Pärnu tollist mööda maale ei sokutataks. Ja hiljem, kui ta oli oma jalad jooksvaseks vantsinud, randrüütlite saapaparrandaja Pärnu agulis.

Ma seisin natuke aega üleval veskialusel tuule käes ja ootas, et miski — ma kujutasin ette: mõni iseäraliku õõtsuga koerputk, mõni ootamatu loom või korruga õhku paiskuv lõoke — osutaks mulle, missuguses majas vanaisa oli ilmavalgust näinud või missuguse põõsastesse kasvanud murukühma kohal see maja oli seisnud. Aga nähtavasti olid loomad, linnud ja putked minust liiasti võõrdunud. Mitte miski ei andnud mulle märku. Nii et isa ja vanaisa täpsem sünnikoht jäi mulle seegi kord teadmatuks. Niisamuti nagu ta viiekümne aasta eest oli jäänud, kui ma tädi Kröödaga siin ülal tookord hoopis kõrgemal kivikuhilal olin seistanud. Sest arvatavasti poleks tädi Krööd teadnud mulle vastata. Ja mina polnud talt küsinud. Viieteistkümneaastaselt ei tunta selliste asjade vastu huvi.

Ma ronisin veskialuselt alla, istusin kaarikusse, sõitsin Lihula teele välja ja seda mööda Ellamaa kõrtsini (kus vist keegi mu vanaisa nõbu ja nimekaim oli aegade eest kõrtsmikuks olnud) ja kõrtsist veel tüki teed mööda. Pidasin hobuse kinni ja vaatasin loodesse põdrapadrikuisse looklevale Lihula tee. Seda teed mööda oli vanaisa Otto mu vana-

ema Võllale toonud. Tuudi mõisa alt pärit antvärgi ja vabamehe tütre Anne. Vanaema isa Priit oli olnud — seda oli tädi Krööd teadnud rääkida — sel ajal Lihula alevi kangruks. Ta oli elanud seal oma naise Mari ja tütardega, kelle nimed olid järjekorras Liso, Leno, Ann, Mari ja Viio. Tema sauna oli kutsutud Katko saunaks. Ja kuigi pereisa vabakiri oli Lihula tulekahjus ära põlenud, polnud tema vabameheseksust kahtluse alla seatud. Aga kui Lihula saksa ametimehed, ma ei tea kes, olid hakanud talle tema sauna nimest perekonnanime tegema, oli pandud talle nimeks Pest. Kuigi see oleks pidanud olema hoopis Pfütze või Sümpechen või midagi säherdust. Vahepeal oli Ann olnud mõnda aega Karuse kirikumõisas teenijaks ja pastor Middendorff oli leidnud, et Pest pole ilus nimi, ning teinud sellest oma sugulaste Steinide nime lisamisega uue nime Steinpest. Ja pastori proua oli leidnud, et kirikumõisa teenijal ei sünni olla lihtsalt Ann, vaid ikkagi Anna. Ja mitte ainult Anna, vaid Anna Sophia. Niimoodi oli Kangro-Priidu Annest saanud Anna Sophia Steinpest. Ja sellestsinasest kingsepanoorik ja randrüütlimamma Martens. Kes ajapikku sünnitas oma mehele kolm poega ja kolm tütar, kõige vanem nende seas Friedrich Willem, sündinud Võllal 18. oktoobril 1795. Minu isa. Aga kuna mina olin oma isa-ema üheksa lapse seas kõige viimane tuhakotike, pole ma oma vanavanemaid näinud. Ma tean: vanaisa Otto suri 1822 ja vanaema Anna 1840. Ja ka mu ema poolt vanavanemad olid minu sündimise ajaks ammu surnud. Nii et ma olen neist vaevalt midagi kuulnud. Vanaisast, kelle Pärnu-nimi Friedrich Knast oli ühtede järgi Koorukese Priidu ja teiste järgi Viri-Vidriku saksakeelseks tõlkeks. Aga igatahes Friedrich Knast, kes oli olnud kolmkümmend aastat Pärnu sillakohtu käskjalg. Ja kelle kohta oli räägitud, et ta pidi olema kõik talle altkäemaksuks pihku topitud kopikad (aga neid topiti sinna tihtipeale, et ta mõned paberid ära kaotaks, mõned aadressid segi ajaks, mõnda kohtusse kutsutavat üles ei leiaks), tema oli kõik need kopikad ikka ja alati kohtulaua nurgale ladunud, ja kui sillakohtunikuhärra oli küsinud, mis raha see on, oli ta alati vastanud: «Auhv tär Straasse jehvunden.» Aga oma kõhnusest ja üpris harva naeratavat naist, keda Olliks oli kutsutud, oli vanaisa Friedrich teeninud tões ja vaimus. Ja muuseas: kui ülepea keegi mu esivanemaist oli saksa verd, mida aeg-ajalt nende kõigi kohta on kinnitatud, siis ehk ainult seesinane mu ema poolt vanaema Olli, paberite järgi sündinud Olympia Frisch. Aga ka tema igatahes

kõige armetumaist oludest, kingsepa tütar, kelle isa oli vaestemajas surnud.

Oma ema mäletan ma paremini kui isa. Mis on ka loomulik. Sest kui isa suri, polnud ma veel viiene, aga ema surma ajal olin ma ikkagi üheksa täis. Aga mis ma temastki õieti mäletan? Siis paistis mulle nähtavasti, et ta oli täiesti niisugune, nagu ema peab olema. Peene pihaga ja püstipäine, heledad patsid pisikese musta leinatanu all krunnis, liikuv, pikasammuline, ikka tõtul midagi tegemas, lapsi kasimas, poiste pükse või plikade seelikuid paikamas, jahulurri keemas, kartulivagu muldamas, sakste juurde pesu pesema jooksmas. Ja ikka — lauluümin suul. Hiljem on mulle tunduma hakanud, et ema oli tegelikult kurb. Et ta just nagu rõõmus olek oli laste pärast teeseldud teesklus või pigemini — sest teesklus on vististi vale sõna — laste pärast püüeldud püüd. Ma mäletan, ema käed olid sakste pesu pesemisest punased ja ta pihupesa puudutus — see on mul selgesti meeles —, kui ta mind kaelale ja põsele patsutas, oli peaaegu et kare. Sest tal oli neli poega ja kaks tütar, korraga toita ja katta. Poistest olid ju ainult Julius ja August juba kodust ära, üks Peterburis ja teine Riias, ja ka tüdrukud olid alles kodus: Alide läks mehele paar kuud enne ema surma ja Emilie aastapäevad pärast seda, kui mina olin tädi Krõõda poolt juba Peterburi lükatud. Nii et hiljem olen ma aru saanud: ema lauluümin oli olnud vististi seda tasasem, mida hõlpsamalt ta sai sel päeval või sel nädalal otsad otstega kokku, ja seda valjem ning heledam, mida suurem meie kitsikus oli. Ja veel olen ma hiljem aru saanud, et kui ema, vaevalt nelikümmend neli täis, oma napist ja õieti halastamatust elust koolera läbi ära kutsuti, oli ta ju olnud veel peaaegu et noorevõitu naine.

Tšuh-tšuh — tšuh-tšuh — tšuh-tšuh — tšuh-tšuh — tšuh — tšuh —

Nii et, Kati, eks ole, see oled ju ikkagi sina seal vastasistmel, sina, kelle kumemat näolappi ma näen läbi kummaliselt raskeks muutunud laugude? Ja nüüd sa juba tead, mis sa homme õhtul loojangu ajal Sestoretskis valgelt rannapingil minu käest teada saad: täie tõe minu päritolu kohta, niipalju kui ma ise seda tean. Ebamäärase edevusvale asemel, nagu oleksin ma õigupoolest ikkagi sakslane, Liivimaa sakslane, noh, mõnede eesti vere sugemetega. Sa tead, see versioon on sinu ringkondades levinud ilma minu aktiivse kaasabit, aga ikkagi teatud määral minu passiivsel sallimisel. Sest ma pole sugugi alati tõtanud tõe jalule seadma, kui mitmesugustes kõrgemates seltskondades —

ainu perekond kaasa arvatud — on mind heatahtlikult sakslaseks või enam-vähem-sakslaseks tembeldatud. Aeg-ajalt ja mõnel pool olen ma vaielnud sellele vastu. Seda küll. Aga kui ma sulle karmi tõtt tunnistan: situatsioone, kus ma selle peale vait olin või vastasin, et küllap see on jah enam-vähem nii, ja situatsioone, kus ma enda sakslaseks olemisele vastu vaidlesin ja enese eestlaseks kuulutasin või vähemalt mõista andsin, et ma hoopis eestlane olen — neid situatsioone olen ma eluaeg hoolega valinud. Silmas pidades kord sakslaseks, kord eestlaseks osutumise blameerivust või kasulikkust. Paraku.

Teatud õueringides võisin ma olla ainuüksi sakslaseks arvatuna enam-vähem aktseptabel. Tähendab, ma jätsin niisuguse *bona fide* õhku asetatud eelduse enam-vähem alati puutumatuks kehtele. Ma ei vaielnud sellele põhimõtteliselt vastu. Välja arvatud mõnel erandlikul korral. Ütleme vürst Jussupovi, Jevgeni Andrejevitši ees. Teatud, kuidas öelda, sportlikust edevusest. Sest tema kohta oli ju teada, et ta oli tatarlane. Aga peale selle olin ma kuulnud sosistatavat, et tema sugupuus oli mänginud olulist osa üks eestlasest habemeajaja, kes pidi olema olnud koguni Pärnust pärit... See vürst on muidugi täiesti tähtsusetu poiss, aga ikkagi võin ma ütelda: õigesti tehtud. Sest ta suhtub minusse nüüd juba aastaid semuliku sümpaatiaga. Kuid üldiselt ei toppinud ma kõrgetes ringkondades oma eestlust iial esile. See algas juba sellest, et ma vürst Gortšakovil lasksin mind endastmõistetavusega baltisakslaseks arvata, vaeste linna-pürjelite lapseks, aga *a priori* sakslaseks. Ma ei hakanud teda korrigeerima. Ma lasksin tal ses arvamises hauda minna. Sest eestlasena oleksin ma olnudki tema mõtlemis-harjumuste jaoks liiga arusaamatu, liiga enneolematu number.

Aga oma rahututele studentidele, revolutsioonilistele vene poistele, sõjakatele narodnikuhingedele, säherdustele, kellest oli läbi nende kulunud sinelite tubaka- ja kasarmuleha tunda, et nad tajusid oma maad (nagu see lõpuks mingeis vist enamlaste lendlehtedes välja üteldi), oma maad kui rahvaste vangimaja — niisugustele vene poistele ja poolakatele, juutidele, lätlastele, kaukaaslastele ladusin ma oma eestluse mitmel puhul kaudselt või koguni lausa lauale. Mitte labaseks, professorile sobimatuks solidariseerumiseks. Mitte ka odavaks sümpaatiataotlemiseks. Nagu ma igatahes loodan. Aga lihtsalt vastastikuste mõistmisvõimaluste laiendamiseks. Kati — ütle, kas sa saad minust aru? Ja usud mind?

Või arvad sa ikkagi, et mu avameelitsemistel üliõpilaste ees (mu viidetel vend Heinrichi kingsepaametile, ja möldritele ja kõrtsmikele ja seppadele kui mu suguvõsa keskmisele nivoole ja nende päristalupoeglikele juurtele) — Kati, meie täieliku avameelsuse nimel: kas sa arvad ikkagi, et selle kõige taga oli minu poolt tegelikult — üheksakümnendate aastate üliõpilasrahutuste ja viienda aasta meeltetulekahju foonil — paljas odava populaarsuse taotlemise motiiv?

Ma ei tea, ma ei tea. Mõista sina minu üle kohut. Sest ühte ma tean: ka sinu hukkamõist on mulle kaitseks.

26

Puh-puh-puh — puh-puh-puh — puh-puh-puhhh—

Kati, kuula — see ei ole üldsegi meie kitsarööpeline rong, mis sõidab viimasest Valga-eelsest jaamast praegu Valga poole minema. Ei. See on aurik.

See on Ameerika sõjalaev, mille pardal me oleme New Yorgist Portsmouthi päralt jõudnud ja mis praegu sadamassillale lähenedes tagurpidikäiguga silduma hakkab. Ja ma tean, miks see mulle korraka meelde tuleb: sest ma tahan sulle veel ühe tõe üles tunnistada.

Minu osavõtt Portsmouthi läbirääkimistest on ju pärast mu fiaskosid Nobeliga minu suurim triumf. Mitte küll maailma internatsionalistlikul näitelaval ülepea. Seal loetakse selleks ikkagi minu osa Haagi rahukonverentsidel. Aga Venemaa teadvuses on Jaapaniga sõlmitud rahuleping praegu aina veel tähtsam. Ja minu töö sellega toimetulekul paljude meelest kõige olulisem asi, mis ma üldse olen teinud. Kõik veidigi asjasse pühendatud inimesed usuvad seda. Muidugimõista. Kas või meie endi poiss. Meie pumativõrruline Nicol. Ja-jaa. Tema maksab mulle oma põiklevaks üleolekuks komprimeeritud alaväärsustundega päevast päeva kätte. Hea küll, ütleme, et ma aiman, mille eest. Sealjuures peab ta mind võib-olla esmaklassiliseks spetsialistiks, aga igatahes tüütaks pedandiks ja targutajaks, kellel on Venemaa viimaste aastate saatuses ainult üks oluline teene: Portsmouthi leping. Ja ma tunnistan: minu, noh, ütleme, kannatamatus (et mitte ütelda sallimatus) tema suhtes on selle tema ignorantse usu tõttu ainult sügavam.

Kati, sa ju mäletad, et algul määrati meie rahudelegatsiooni etteotsa Muravjov. Tema kutsus mu Lamsdorfi kaudu oma meeskonda. Sa tead, et ma tahtsin keelduda. Esiteks,

ma ei tahtnud sind sel plahvatustiinel ajal kaheks kuuks üks jätta. Teiseks, läbirääkimised paistsid olevat lootusetud: miks pidi võidukas Jaapan meie kaotajajäikuse aktsepteerima? Kolmandaks, Muravjov oli võtnud oma meeskonda Roseni. Balti paruni, kelle patoloogiline sallimatus minu vastu oli mul teada. Aga kelle asend — meie saadik Roosevelt juures, eks ole — ei võimaldanud teda eemaldada. Nii et ma tahtsin keelduda. Ma isegi keeldusin. Sa tead seda. Ainult selle tõttu, et Lamsdorf minu ekstra välja kutsus ja mu isamaalisele kohusetundele koputas, otsustasin ma järele anda ja minna. Aga ma seadsin Lamsdorfile tingimuse: ma lähen ainult siis, kui olen läbirääkimistel täievoliliselt kaasas. Ma ei nõustu minema kui tühipaljas ekspert, kes peab istuma kohtusaali ukse taga, tumm figuur, kes kutsutakse tunnistuste andmiseks sisse ja saadetakse siis ukse taha tagasi. Miks ma selle tingimuse seadsin? Kati — ma tunnistatan —, mitte ainult murest, et ilma minu kogemusteta võivad nad fikseerida midagi Venemaale ebasoodsamat kui minu juuresoleku korral. Mitte ainult sellest murest. Vaid ka — ja võib-olla peamiselt — pretensioonist olla Roseniga võrdne. Saad aru — olla selles suures riiklikus aktsioonis selle sakslasega ja paruniga, ülbe härraga, kindralite ja admiralide soost pärusdiplomaadiga formaalselt võrdne. Sest sisuliselt, teadmiste ja kogemuste poolest, olen ma temast peajagu üle. Formaalne võrdsus — tema ja mina delegatsiooni täievolilised liikmed — oleks andnud mulle tema suhtes täieliku ülekaalu. Kati, nähtavasti pole mina — aeg-ajalt, teatavates situatsioonides —, pole mina vististi, noh, kuigi suur inimene. Sest kummalisel kombel oli minu võrdseks-tunnistatus Roseniga mulle otsustavalt tähtis. Ma tean, ma näen: sa naerata irooniliselt ja andestavalt. Ma kuulen, kuidas sa sosistad: «Fred — tegelikult oli see erinevus ju bagatell...» Aga Lamsdorf nõustus silmapilk minu nõudmisega:

«Fjodor Fjodorovitš — muidugimõista. Kõik on Muravjovile antavas instruksioonis sees.»

Väiklane või mitte, selle peale ütlesin ma Lamsdorfile: «Härra krahv, sel juhul — ma sõidan ja teen, mis ma võin.»

Aga siis kuulutas Muravjov enese haigeks. Ta läks Niki juurde ja töinas enese priiks. Sa tead. Närvid, magu, süda, podagra. Ükshaaval ja kõik korraka. Tegelikult hakkas tal vastutuse ees lihtsalt hirm. Ja hirmunud mees polnud muidugi õige mees jaapanlastega, vägikaigast vedama. Ja siis kauples Lamsdorf Niki käest loa määrata tema asemele ikkagi Witte. Kõige minu kriitilisuse kiuste Witte suhtes oli

see antud juhul parim võimalik valik. Venemaa huvide seisukohalt olid Muravjovi kõhu- või muud valud äärmiselt õigeaegsed. Ja Witte võttis selle ränga asja oma õlgadele seltsamal ajendil mis minagi: isamaalisest kohusetundest. Tui-malt, jäigalt, enam-vähem lootusetult, mingil määral mui-dugi ka edevusest, aga peamiselt isamaalisest kohusetun-dest. Mis meie iseloomude erinevusele vastavalt oli meil minu meelest mõnevõrra erinev: minul sportlikum, hasartsem, män-gulisem, temal raskem, tõsisem — ilma halvustamismõtteta, aga ma ütleksin — templihärjalikum.

Witte võttis Muravjovi meeskonna muutusi tegemata üle. Ja siis me sõitsime. Peterburist Pariisi, Pariisist Cherbourg'i ja sealt New Yorki. Ma olen ju sellest sulle jutustanud. Isegi üksikasjaliselt. Ainult tollest, kõige alandavamast olen ma vait olnud. Nojaa. Meid viidi sõjalaevaga Oysterbaysse ja president võttis meid oma jahtlaeval vastu. Seal, tema juu-resolekul ja tema lõunalauas saime Komura ja teiste jaapan-lastega esimest korda kokku. Ma olen sulle rääkinud: ma sil-mitsesin laua ääres Roosevelti kõne ajal jaapanlaste kiviseid nägusid ja kujutasin ette, kui päratud raskused meil nen-dega ees on. Aga Witte (kes on mind tagaselja piiratud ini-meseks nimetanud!) sosistas mulle: «Kõige rohkem kardan ma seda, et Roosevelt tõstab klaasi enne mikaado ja siis tsaari terviseks...» Naeruväärt... Roosevelt tervitas liht-salt *mõlemat keisrit, kelle rahusaadikud nüüd inimkonna suureks kergenduseks et cetera*. Ja siis viidi meid sealt sõja-laevadel, meie ühel, jaapanlased teisel, Portsmouthi edasi. Ainult Witte läks maale ja sõitis rongiga. Sest tema ei kan-nata meresõitu. Mis oli mu meelest natuke piinlik. Aga mui-dugi tähtsusetu. Ja siis me olime seal selle tüütu pisikese Portsmouthi kai ääres ja läksime maale ning tungisime läbi ajakirjanike harakaparve ja uudishimulike karja meid oota-vate autode poole. Koos sekretäridega ja välisministeeriumi abijõududega oli meid tosinkond inimest. Planson, Šipov, Jermolov ja teised. Rosen oli Washingtonist tulles meiega New Yorgis ühinenud. Ja ma pean möönma, ta käitus minuga laitmatult. Ta oli oma paari Washingtoni-aastaga oma parun-likule jäikusele ameerika joviaalsuse võõpa tublisti peale tõmmanud ja niimoodi vaheldumisi andis see tema hobuse-näo ja hõbetavate pakenpardidega päris ootamatu vöödilise segu: üks targeldatud vööt krõpsuvat *bäi-uns-in-dem-Zim-nõi'd* ja teine peaaegu onusamilikku *how-do-you-do'd*. Mui-dugi võtsin ma teda tema lahkusest hoolimata reservatsioo-niga. Sest ma teadsin, kuidas ta minusse seni oli suhtunud ja mis ta oli suvatsenud minu kohta omas ringkonnas öelda:

«Martens? See nõndanimetatud elav entsüklopeedia? Tema on ju paljas faktoloogiline putukatekoguja! Kelle argumen-tide siidiniit ei saa iial otsa. Kingsepa- või rätsepapoeg. Rahvusvaheline rändrätsep. Der weltberühmte Konflikthosen-flicker. Ha-ha-ha-haa. Ta on enesele kõigi Euroopa maade kõigi ordenite kolmandad järgud rinda kaubelnud ja kujutab nüüd ette, et ta ongi autoriteet...»

Nii et me sammusime härra Roseniga vastastikku naera-tades läbi rahvasumma ja vahetasime üksmeeles vaimukusi ajakirjanike karja üle, mis meid silmapilk sisse piiras. Need tegelased pole ühelgi maal nii pealetikkuvad kui seal. Ma olin seda juba varem kogenud. Mul oli nendega juba mu eelmisel Ameerika-reisil tegemist olnud, siis, kui ma mõni aasta varem olin käinud esindamas Peterburi ülikooli Yale'i ülikooli saja viiekümnendal juubelil. Aga nüüd olid nad muidugi veel palju tüütumad. Pliiatsid ja bloknoodid pihus, põlvel ja hambus, fotokaamerad rihmaga õlal, statiivid harali kõigil jalus, ründasid nad meid veel siis, kui me olime juba autodes istet võtnud. Ma ütlesin Rosenile:

«Kas pole, Robert Robertovitš, terve kolonel Diverite tsunft on meil korraka kallal?!»

Aga paruni huupi-noogutusest ja kohtlasest muigest oli selgesti näha, et Dickens *«Chuzzlewiti»* polnud ta teps lugenud.

Me sõitsime «Wentworthi» hotelli ja seadsime end sisse. Keskmiselt lame uusinglismaine luksus. Hall marmor, punane plüüs, tammepalgid ja lihvitud klaas. Ja mere lähedusest hoolimata hirmus südasuvine lõõsk.

Ohtul toimus kasiinos eine. Vene delegatsiooni auks. See-sama, mida ma siin rongis juba meenutasin. Veidrate viide-tega minu Nobelile. Kõik kokku kõditav ning alandav üht-aegu. Samal päeval olid ka jaapanlased kohal. Muidugi kor-raldasid ameeriklased ka nende auks dinee. Ja järgmisel hommikul pidid mingis sõjalaevastiku majandushoones algama delegatsioonide kohtumised. Meid sõidutati suurtes lahtistes autodes kohale. Me sõitsime Roseniga ühes autos: «Tere hommikust, Robert Robertovitš. Hästi puhanud, ma loodan?» — «Aa, Fjodor Fjodorovitš, tere hommikust. Enam-vähem. Ja teie? Püssirohi kuiv?» — «Ma loodan, ma loodan. Higis-tamise kiuste.» Me astusime autodest välja. Läbirääkimiste-maja sissekäigul koolilapsed lippudega. Ameerika lipud, Vene lipud. Nojah, ka Jaapani lipud. Me kõndisime hoonesse sisse, Witte, Rosen, mina ja teised. Me sammusime nõupida-missaali usteni. Ameeriklased võtsid meid seal vastu. Me seisatasime, tervitasime, lobisesime. Avatud udest paistsid

läbi väikese saali vastasseina avatud ukse ja Komura oma kaaslastega nende uste juures. Siis tekkis meepoolsetel ustel mingi sagin, mingi takistus. Mõned ameeriklased tõttasid läbi saali jaapanlaste poolt Wittele vastu. Midagi näis olevat korrast ära.

Raske öelda, kui palju sellest aimdusest, ma ei teagi, kas kaua minus haudunust või samal silmapilgul mu teadvusse tõusnust, tegelikult sinna tõusis. Takkajärele on mulle paistnud, et silmapilk seal Portsmouthi läbirääkimissaali lävel oli üks neid mu elus esinenud silmapilkusid *par excellence* — üks neid, kus keegi ega miski pole mulle veel olukorra fataaliteeti avaldanud või mõista andnud, aga mina juba tajun, mõnikord päevade viisi, mõnikord hetk enne asjade selgumist, et midagi ränka ja otseselt minusse puutuvat on õhus.

Ja see puutuski kõige narrimal ja otsesemal viisil nimelt mind. Kõigi nende kaalukate, sekeldavate, portfelliiliste, kuuma ilma kiuste kõvakraeliste ja seda enam higiste hārade seas nimelt mind.

Witte, kes oli endastmõistetavusega ees läinud, pöördus saali uksele tagasi ja astus mu juurde. Ta vaatas mulle silma ja siis kõrvale. Ta laial kahvatul näol olid punased laigud. Niipalju oli ta igatahes erutunud:

«Fjodor Fjodorovitš, *prostitute*, on juhtunud arusaamatus. Jaapanlased ütlevad, et meie poolt neile esitatud Vene delegatsiooni nimekirjas pole teie nime sees. Mulle näidati praegu seda nimekirja. See paistab olevat autentne. Aga teie nime seal tõesti ei ole. Ma tunnistatan, ma ei saa aru, kuidas niisugune asi võis juhtuda. Nüüd keelduvad nad lubamast teil läbirääkimistest osa võtta. Ma ei tea, mis ma pean tegema—»

Ma kuulsin ise, et mu hääli oli üllatusest tuhm, kui ma talle vastasin. Mind oli täiesti ootamatult, täiesti ootamatult maha paisatud, aga tema seletuse jooksul olin ma igatahes saanud mahti kukkuda enam-vähem jalgadele. Ma ütlesin:

«Sergei Julijevitš — teie olete delegatsiooni juht. Teie peate otsustama, mida Venemaa väarikus antud olukorras nõuab. Ma arvan, et sellest peab teie otsus lähtuma.»

Ma tunnistatan üles: ma ei teadnud sel silmapilgul — ega tea ikka veel —, mil määral ma oma vastusega Venemaa väarikuse sees iseenese väarikust silmas pidasin. Aga mitte ju ainult seda, igatahes!

Ma ei saanud öelda: Sergei Julijevitš, kuidas te siis ei tea, mis te peate tegema?! Te peate deklareerima, et Venemaa määrab ise oma delegaadid. Te peate ütlema, et kui jaapanlased nõuavad, esitame neile uue nimekirja, kus minu nimi on sees, nagu see seal algusest peale on pidanud olema.

Te peate ütlema, et delegaatide koosseisu ei määra nimekirja juhuslik ümberkirjutaja — või võltsija! —, vaid Vene keiser, kes on määranud antud isiku oma delegaadiks.

Ma ei saanud ju seda öelda, kui vaidlus käis minu enese isiku ümber! Oleks jutt olnud kellest tahes teisest, oleksin ma silmapilk niimoodi ütelnud. Ka juhul — ja-ja-jaa! —, ka juhul, kui vaidluse alla oleks seatud Rosen. Muidugimõista. (Kati! Kati, tule siia! Tule mu juurde. Ütle mulle: sa usud ju, et ma oleksin iga teise puhul niimoodi ütelnud?! Ka Roseni puhul, eks ole? Kati?)

Aga Rosen, havanna sigari järele lõhnav, hobusehammas-tega naeratav Rosen, astus sealsamas meie juurde ja ütles:

«Sergei Julijevitš — Fjodor Fjodorovitš — *gospoda*, kui me nõuame Fjodor Fjodorovitši õiguste taastamiseks läbirääkimiste edasilükkamist, seame kõik hädaohtu. Me teame, kui võrd üle noatera jaapanlased siia tulid, kui õrn on kogu situatsioon. Fjodor Fjodorovitš ise saab sellest kõige paremini aru» — ta vaatas mulle naeratades silma — «Fjodor Fjodorovitš, teie sügavapilgulisuse ja teie patriotismi juures—»

Kati, kas sa kujutad ette — see sinivereline siga sisendas Wittele vajaduse tuua mind lihtsalt totrale olukorrale ohvriks! Ja mulle enesele — olla isamaa nimel selle ohvriga nõus... Kusjuures ma kahtlustasin esimesest sekundist peale, et kuidagi (ma ei tea siamaani, kuidas!) oli nimelt tema, nimelt Rosen selle armetu intriigi taga. Ja mis sain ma selle peale teha?! Ma nägin nende nägudest: kõik, Šišov, Jermolov, Planson, kõik said aru, et Roseni poolt nimetatud hädaoht oli olemas. Ma sain ise aru — ma sain ise tõepoolest neist kõigist paremini aru, kui väga see olemas oli. Aga ikkagi oleksid nad ju pidanud oma kaasdelegaati kaitsma — Ma vaatasin kõigile ja Wittele otsa. Ma ütlesin:

«Sergei Julijevitš on delegatsiooni juht ja tema otsustab, mida Venemaa kasu antud juhul dikteerib» — ma lisasin — «kas teatud riski ja meie väarikuse kõrgelhoidmist või...»

«Fjodor Fjodorovitš» — Witte vaatas uuesti mulle silma ja siis põrandale — «*ma tänan teid...*»

Mina ei saanud silmapilgu jooksul aru, mille eest ta mind tänas, aga ta jätkas sealsamas: «...teie valmisoleku eest asetada Venemaa huvi isiklikust solvangust kõrgemale.»

Tähendab, ta oli mu loovutanud.

«Nii et ma pean paluma teid tänasest avaistungist eemale jääda. Nii piinlik, kui mul ka pole. Ma selgitan — pärast istungit, täna, homme, kuidas see võis juhtuda. Ärge muret-

sege. Me seame teie õigused jõusse. Ja kui meie kõige pädevam konsultant osutate te meie igal juhul teeneid. Ma tänan teid veel kord. Ja nüüd peame meie minema. Vassiltšenko,» (see oli tema sekretäri abi) «korraldage, et auto viiks Fjodor Fjodorovitši tagasi hotelli.»

Kati, ma olen alati rääkinud, sulle ja kõigile, et Witte suhtus ja suhtub minusse hästi. Ma tunnistan: see on vale. Ta on olnud minuga alati laitmatult viisakas, seda küll. Aga tema suhtumise tegelik põhitoon on kahtlustav sallimatus. Kirvetõise poliitiku, keskmiselt harimatu praktiku sallimatus spetsialisti suhtes, kelle teadmisi ta pelgab ja kelle lojaalsuses on tema jaoks tabamatu üleolek. Minu kinnitused tema heatahtlikust suhtumisest pole midagi muud — Kati, meievahelise, täieliku avameelsuse nimel —, need pole olnud midagi muud kui minu armetud katsed, võimu poolt solvatud inimese armetud jaanalinnulikud pugejalikud katsed vee-retada, solvajasüüd kõrgemate võimuesindajate õlult mujale, saad aru. Me teeme seda ju ikka ja jälle. Lihtsalt selleks, et meil oleks võimalik põlata nende ülekohtu pärast madalamaid võimumehi ja säilitada usk kõrgemate õiglusse ja õilsusse. Või vähemalt võimalus teha nägu, et me seda usume.

Ma sõitsin hotelli tagasi. Läksin oma numbrisse, pistsin kukla marmorvalamu kraani alla ja peaaegu et unustasin pea sinna külma vulinasse. Aga see ei uhtunud vastikut probleemi mu ajast. Ma äigasin käterätiga üle märgade juuste, jäin keset tuba seisma ja tundsin, et küsimuste halastamatu auruhaamer taob mind aina südamelöökide kiirusega: mis on juhtunud?! Kuidas see juhtus? Mis ma pean tegema?

See oli tõsi: oli toimunud minu skandaalne eemaldamine läbirääkimistelt. Täpse sõnaga öelda: mind oli visatud sealt välja. Kati — see ongi too osa minu Portsmouthi-reisist, millest ma pole siia maani mitte ühelegi hingelegi rääkinud. Mitmesugustel asjaoludel (ka neist asjaoludest pead sa kuulda saama) oli selle mahavaikimine küllalt hõlpus. Minu väljaviskamine sündis ilma Witte teadmata. Seda usun ma siia maani. Aga see sündis Witte passiivsust ära kasutades. Mil viisil, kelle algatusel, pole mulle seni selge. Ja selgumata see arvatavasti jääbki. Võib-olla algas kõik juba sellest, et Lamsdorf oli mind lihtsalt petnud. Võib-olla valetas härra krahv ja välisminister mulle suu sisse, et ma sõidan kui täievoliline delegaat, ja kirjutas mu tegelikult ikkagi kui palja konsultandi delegatsiooni sappa. Niisugune ülimuslik petturlus on ju meie isamaal otse asjade üdis. Võib-olla oli asja lähteks lihtsalt masinakirjutaja viga. Ja Witte tähe-

lepanematus, kes kirjutas vigasele nimekirjale alla. Sest millal ollakse meie maal tähelepanelikud ja täpsed! Ja jaapanlased kasutasid meie hooletuse muidugi minu väljalülitamiseks ära. Sest mõistagi oli neil põhjust arvata, et kui nad tõrjuvad minu läbirääkimiste laua tagant eemale, on neil hõlpsam oma nõudmisi kaitsta. Oli ju mu nimi Jaapanis tuttavam kui mitmel pool mujal. Sest nad olid minu «Meždu-narodnoje pravo tsivilizovannõh narodov» juba 89-ndal aastal jaapani keelde tõlkinud. Nende keskmise põlve juristid olid saanud sealt oma teadmiste alused. Ja muidugi kasutas Rosen jaapanlaste protesti omakorda minu vastu intrigeerimiseks ära — Venemaa huvidele ja mu isamaalisele meelsusele apelleerides. Ja Witte laskis seda sündida.

Kati, ma pole sulle sellest iial rääkinud: ma olin meeletu. Mul on häbi meenutada, kuivõrd meeletu ma olin. Sest ma kujutan ette — ma näen, kuidas sa mind naeratades ja sisemiselt pead vangutades trööstid: «Aga Fred, kas siis niisugune asi oli tõesti sinu meeletuid väärt?! Sinu kogemuste juures keset maailma intriigisid?!» Ja muidugi mõista on sul õigus. Nüüd saan ma sellest aru. Ja ma ütlen, mul on oma meeletu pärast häbi. Aga siis olin ma tõesti meeletu. Ma tundsin jaapanlaste sitkust ja meie ebajärjekindlust oma inimeste kaitsmisel. Ja mingi lootusetusse kargamise naudinguga veensin ennast, et Witte selgitamistöötus ja mu õiguste jaluleseadmise lubadus on tühjad või igatahes tulemusteta sõnad. Nii et tegelikult tuleb mul istuda kogu konverentsi aeg hotellis. Ja ülim, mis mulle võib-olla osaks saab, on paar konsultatsiooni Wittega, kui talle päevaste läbirääkimiste tekitatud väsimuses ja nõutuses minu olemasolu õhtul meelde tuleb ja ta vaevaks võtab mind nõu küsimiseks oma apartementi kutsuda...

Ja nimelt niisugune idiootne olukord kujunes esimestest päevadest välja ja kestis kõige masendavamal moel kaks nädalat. Pluss veel üks asjaolu, mille täit vastikust ma esialgu ei taibanudki kujutleda: minu fataalne üldtuntus selles pisikeses linnas, mis oli konverentsi puhul ajakirjanikke pidevalt täis.

Ma tulin hotelli. Ma toibusin paari tunni jooksul esimest ängist, mille hoop oli tekitanud. Ma hakkasin heietama lootust — küll sügava kahtlusega pooleks —, et Witte võib-olla lahendab minu naeruväärt olukorra ära. Ma läksin puhvetisse ja tellisin tassi kohvi ning jäävett. Ja silmapilk oli mul neli või viis kolonel Diverit kaelas. Ma ei tea, kas New Yorgi või Washingtoni või Portsmouthi «Scandalisti» juurest:

«Mr. Martens, tilluke intervjuu! Kas läbirääkimised polegi veel alanud? On? Aga miks siis teie neist osa ei võta? Me kuulsime, et jaapanlased tõrjusid teid välja? (Tähendab, see kuuldus oli juba laiali läinud!) Aga niisugune asi on ju ennekuulmatu! Seletage, mispärast teie mr. Witte seda lubas?! Ja mis te ise selle kohta ütlete? Mitte midagi? Ja mis teid Uhendriikides kõige enam üllatab? Mitte miski?! *Very good!* Kuidas? Ah on asi, mis võiks teid üllatada, kui te seda siin kogeksite? Mis asi see oleks? Ajakirjanike diskreetsus?! Ho-ho-ho-ho! *A really marvellous answer!* Aga teie kui rahvuselt venelane— Ah te ei olegi venelane? Tähendab, teie kui sakslane, eks ole— Ah te ei ole sakslane? Kes te siis olete? Kuidas? Eskimo? Ei? Eestlane? Kes need niisugused on?»

Ma pagesin kohvilauast ja põikasin linna kõndima. Jalutasin kohutavas leitsakus ja päikeselõõsas mööda rannapuiesteid. Neli või viis korda astusid järjekordsed ajakirjanikud mulle juurde. Ma ütlesin, et ma ei anna mingeid vastuseid, ja põgenesin hotelli tagasi, särk seljas liimerdamas, pintsakuturi läbimärg, silmad valusad, pea uimane, päikesepistest arvatavasti mitte kuigi kaugel. Vestibüülis olid viis või kuus ajakirjanikku fotoaparaatidega ootel. Käskisin portjeel ütelda, et ma ei võta mitte kedagi vastu, ja lukustasin enese oma tuppa.

Ja niisugune olukord kestis üle nädala. Nagu ma olin aimanud, unustas Witte minu asja läbirääkimiste pinevuses täiesti. Ma ei teadnud läbirääkimiste käigu kohta muud kui seda, mis ma lehtedest lugesin. Uskumatu, aga tõsi. Ja lehtedest võis lugeda kõige vasturääkivamaid asju. Sest läbirääkimised toimusid mõistagi suletud uste taga ning ajakirjandus kuulis «hästiinformeeritud allikaist» seda, mida ta kuulda tahtis. Nagu alati. Vabariiklikud lehed, tähendab, presidendi partei lehed, kirjutavad, et läbirääkimistel on tänu presidendi isiklikele moraalsele toetusele saavutatud suurt edu. Demokraatide lehed kinnitasid, et presidendi poolt forsseeritud läbirääkimised olid ette nurjuma määratud ja nurjuvad päevast päeva aina enam. Ja praktiliselt ei teadnud ma tõepoolest palju rohkem, kuigi ma olin või pidin olema ühe delegatsiooni liige... Sest usu, Kati: minu enese delegatsioon ei rääkinud mulle äkki enam peaaegu mitte midagi. Kati — see nende ühine reeturlus oli mu olukorra kõige masendavam külg.

Muidugi, iga kord polnud neil minuga vestlemiseks ka kuigi palju võimalust. Hommikusoök serveeriti meile meie numbriisse. Kell üheksa koguneti hotelli ees, kus autod

juba ootasid. Minu väarikus ei lubanud mul ju trepile joosta neilt viimaseid uudiseid pärima. Eriti mitte pärast seda, kui ma olin sealsamas hommikusel trepil põrganud Plansoni ja isegi väikese Vassiltšenko täiesti reserveeritud hoiakule:

«*Gospoda*, mis küsimused teil täna arutusele tulevad?»

«Oi, Fjodor Fjodorovitš — mitmesugused arvatavasti... Aga paraku pole meil praegu aega — te saate aru—»

Neil oli ju tõepoolest kiire. Nad sõitsid oma autodes sedamaid minema. Aga oli ikkagi ilmne, et nad hoidusid asjassepühendatute mõnuleva hoolsusega pühendamast kõrvaletõrjutut asjadesse. Nii et ma hoidsin end neist hommikuti eemal. Öhtulaud oli delegatsioonil väikeses hotellisaalis ühine. Ainult Witte ei võtnud sellest osa. Tal pidi olema krooniline migreen ja ta laskis tuua endale öhtusöögi oma apartementi. Mõnikord sõi ta seal Roseniga koos. Ilmestis mingite küsimuste ühiseks arutamiseks. Ka mina kaalusin, kas lasta öhtusöök endale numbrisse tuua. Ühises öhtulauas viibimise koormast vabanemiseks. Sest need koosinetamised olid tooni leidmise mõttes rasked. Aga siiski otsustasin ma võtta neist osa. Nagu poleks mitte midagi juhtunud. Kõnelda vabalt, möödaminnes oma eemaldamisest kui jaapanlaste osavast ja odavast pisiintriigist, mis võiks teha jaapanlaste salasõpradele meie seas rõõmu — kui säherdusi meie seas leiduks. Ja naeratada sealjuures härra Rosenile. Ikka täiesti vabalt, täiesti möödaminnes. Hoiduda küsimustest. Aga mitte absoluutselt, vaid parajasti nii palju, et oleks võimatu otsustada, kas ma neist hoidun või ehk ei hoidugi... Kati, ma tunnistan: õige tooni leidmine oli raske ja selle säilitamine veel raskem. Ja ma ei tea siamaani, missuguses proportsioonis olid mu ühisöhtulauas käimise motiivide seas kaks asja: kaalutlus, et kõike-eirav rahulik kohalolek on häirimatu demokraatse üleoleku märk — ja lapsiku, kiiva, palavikulise uudishimu takkakihtutus, et ehk saan neil delegatsiooni omavahelistel vestlustel ka alandavate pärimisteta midagi läbirääkimiste käigust kuulda.

Nimelt alandavate pärimisteta. Sest märkasin sedamaid, et minu vastu oli sündinud, noh, mitte ju absoluutse, aga teadliku ja valiva vaikimise ilmne vandenõu. Minu kallid kolleegid vältisid minu kuuldes kõnelemist läbirääkimiste *essentialia*'st. See oli skandaalne. Aga see oli tõsi. Ja nädala pärast rääkisid mulle mõned ameeriklased viskiklaasi juures: minu kolleegide seas pidi kõneldama, Peterburist olevat tulnud telegramm korraldusega hoida mind läbirääkimiste üksikasjust eemal... Ma ei tea, kes selle häbematuse välja mõtles. Võib-olla oli see mõnede jaapanimeelsete ameerik-

laste lansseering. Igatahes käitusid mitmed mu kolleegid, isegi paljud mu kolleegid objektiivselt nii, nagu oleks selline korraldus olemas olnud ja nagu täidaksid nad seda vaikides ja naeratades püüdlike ametnike lojaalsusega, mida ma pean arusaadavalt mõistma ja tunnustama.

Kati — midagi hullemat pole ma iial kogenud!

Kaks korda kutsus Witte minu õhtul enese poole. Ta pakus mulle sigarit. Ma mäletan, ma kaalusin, kas võtta see oma avatuse ja koostöövalmiduse märgiks vastu või lükata tagasi (kuna ma ju olin ammu suitsetamisest loobunud), ja lükkasin sigari tagasi. Ta pani sigarikarbi kinni ja hakkas väsimusest apaatsel häälel kurtma jaapanlaste äärmise jäikuse üle. Ja siis nõudis ta mult argumente, poliitilisi, juriidilisi, ajaloolisi argumente, millega me võiksime motiveerida oma tõrkumist Jaapani nõude vastu anda talle eventuaalse rahulepinguga välja Vene sõjalaevad, mis onpagenud neutraalseisse sadamaisse.

Ma olin Witte sigarist keeldunud, aga mitte koostööst keeldumise märgiks. Muidugimõista vastasin ma talle täiesti lojaalselt ja ülikeskendunult. Ma rääkisin kümme minutit oma seisukohast Jaapani kohtlemise üldise taktika asjus. Ta kuulas mind nohisedes ja mõnede nõustuvate silmanurgavälgatustega. Siis lugesin talle kõikvõimalikud argumendid üles: meresõjaõiguse normid, mida saaks tõlgendada meie keeldumist põhjendavalt, vastupidiste tõlgendusvõimaluste nõrkused, teoreetikute seisukohad, sobivad kaasused lepinguis ja Haagi rahvusvahelise kohtu praktikas. Ma ammen-dasin kõik, mis ses küsimuses kasutamiskõlblikku võtta oli, ja ladusin selle talle lihtsas ja ülevaatlikus süsteemis ette. Ta oli minu seletuse ajal endale märkmeid plokki teinud. Kui ma lõpetasin, ajas ta alumise huule torusse, mõtles — ja ütles (sellal kui ma ootasin, et nüüd teeb ta ometi minu narrist olukorrast juttu):

«Fjodor Fjodorovitš, teie seletus annab mulle teatud määralt lootust. Rohkemaga ma teid praegu ei koorma.»

Kati, sa saad ju aru — minu uhkus ei lubanud mul omaenese küsimust puudutada. Ja kuidagi tundus see mulle tema probleemi kõrval ka, noh, ebaproportsionaalne olevat. Vähemalt sel silmapilgul, kui ma soovisin talle head ööd, selle asemel et teha oma küsimusest ise juttu.

Kohutavpika, tappevkuuma häbi ja alandusnädala järel kutsus Witte minu uuesti enese juurde. Seekord argumentide pärast Jaapani kontributsiooninõudmiste vastu. Ta sai mult ka need. Kui ta oli oma märkused lõpuni kirjutanud, tähendas ta, et laevade looyutamise küsimuses olevat tõesti tek-

kinud jaapanlaste järeleandmise märke, tänas mind minu seletuse eest kontributsiooni asjus ja soovis mulle покойной ночи. Jälle ei saanud ma oma staatuse puudutamiseks enesest üle. Jälle põhjendasin ma endale ta seletamatut, ta ebainimlikku vaikimist ses asjas väsimusega, ülepingega, keskendatusega liiga tähtsatele küsimustele. Aga järgmisel päeval lõi minu anum ikkagi kaane pealt.

Ma olin hommikul jälle läbi numbritoa akna delegatsiooni lahkuvate autode suitsupilvi vahtinud ja vaevelnud päeva vastikust kuumusest higistades ning ajakirjanikke vältides maha. Sest leheneegrite huvi mu vastu polnud nädalaga sugugi raugenud. Nad teadsin kõik, et ma olin *the outcast one* ja püüdsid mult juba selle tõttu sensatsioonilisi avaldusi välja pressida. Ning äkitselt liitus pettumuse, väsimuse, äraaerduse ja absurdse tarbetuse äng mu sees niisuguseks liiveldama ajavaks känkkraks, et ma ei saanud sellest enam jagu. Kati, võib-olla lootsin ma tegelikult — jaa, endale salaja lootsingi ma nähtavasti, et sunnin Wittet sel moel mu naeruväärset situatsiooni meelde tuletama, ma ei tea... Kui delegatsioon kella viie ajal hotelli tagasi sõitis, läksin ma delegatsioonijuhhi apartementi:

«Sergei Julijevitš, paistab, et ma ei saa osutada siin Vene-maale enam mingeid teeneid. Ma palun teie luba ära sõita. Koju tagasi sõita.»

Ta vaatas mulle äraoleval pilgul otsa.

«Mmmm. Arvatavasti on teil õigus. Sõitke.»

Kati, ma ei salga, et ma olin lõplikult löödud. Ma loopisin asjad kohvrissi, esimest korda elus loopisin ma nad kohvrissi ja tellisin rongipileti New Yorki ning laevapileti Cherbourg'i hotelli kaudu ära. Siis istusin laua taha ja kirjutasin Platon Lvovitšile kirja. Kati — mitte sinule, vaid talle. Sinule olin ma Portsmouthist kirjutanud, sul on ju meeles, et meil on palju tööd, et me loodame oma ülesandega toime tulla ning et ma tunnen end kange kuumuse peale vaatamata suurepäraselt. Kati, ma salgasin oma alandatuses sinu ees maha. Algusest peale. Selleks, et sind muretsemisest säästa. Seda ka, seda ka. Aga peamiselt lihtsalt sellepärast, et mul oli häbi oma alandatust tunnistada. Platon Lvovitšile kirjutasin ma südame puhtaks. Puistasin talle kogu oma kibeduse välja. Kati, praegu häbenen ma ka seda kibedust. Jaa, ma viskasin kingad nurka, kiskusin raevuga särki seljast, heitsin märja käteräti paljastele õlgadele ja kirjutasin seal «Wentworthi» numbritoas Platon Lvovitšile kõik ära; et minu olukord on naeruväärne ja hirmus, et minu olukord on olnud tegelikult ammu, tegelikult kogu

aeg naeruväärne ja hirmus, et igavene kahtlustatus, tänamatus ja hoolimatus lämmatavad mu ära. Noh, ma ei kirjutanud seda ju dostojevskiliku omaenese hingehädas aelemise mõnuga, kuid ikkagi säästmatusega, milleni ma iial enne polnud laskunud. Ning et nüüd oli mul sellest küllalt. Ma kirjutasin: «Nüüd sõidan ma siit Peterburgi tagasi, tõmban kõigele risti peale ja lahkun enne esimest jaanuari Venemaalt. Kus tahes Euroopas leian endale väärikama rakenduse kui meil.»

Aga, Kati —, ka minu alandatus ei antud mulle põhjani kätte. Järgmisel öhtul läksin jätma Wittega jumalaga:

«Kuidas?! Fjodor Fjodorovitš?! Ei-ei-ei! Teie ärasõit ei tule kõne alla. Homme algab maadlus kontributsiooni pärast. Te peate kindlasti kohal olema. Ja-jaa. Ma surusin teie kohaloleku jaapanlaste juures läbi.»

Mis ma pidin tegema? Võib-olla pidanuksin ma keelduma. Oma inimliku suveräänsuse nimel. Aga ma ei keeldunud. Ma andsin järele. Ma ei tea, kas ma rõõmustasin, et mind riiklikku vajadust mööda rentslist üles korjati või ei. Oh jumal, jaa: ma ei salga, ikkagi tegi mulle ju headmeelt, et mulle kõige riskantsemal hetkel võimalus anti Venemaa huvides tulle minna. Nii et ma võtsin kahest Jaapani kontributsiooninõuet arutanud istungist osa. Ja vastu kõiki meie ootusi andsid jaapanlased äkitselt järele. Oh, ma ei arva, et nende taandumine oli üksnes minu kaasasoleku tulemus. Kati, võib-olla oli see samal määral (või ehk suuremalgi määral) Roseni teene — Kati, mul on hea meel, mul on suure vabanemise tunne, et ma olen suutnud seda möönda, praegu iseenesele ja homme Sestroretskis valgel pulkadest pingil sulle — Roseni teene, sel moel, et meie saadikuna informeeris ta jaapanlaste järeleandmatusest Roosevelti ja Roosevelt surus oma tahtmise Komurale peale. Võib-olla nii. Muuseas, Witte kahtlustas Roosevelti üha Jaapani sümpatiseerimises, aga minu arvates oli see lühinägelik kahtlustus. Enda meelest kehastas Witte ise sel määral Venemaa imperialset suurust, et teda häiris ka see, kui ofitsiaalne ja neutraalne Ameerika kohtles meid jaapanlastega võrdselt. Võib-olla mitte tema mõistuse, aga igatahes tema tunnete jaoks pidanuks Ameerika meid igal sammul tseremoniaalselt Jaapanile eelistama. See häiris ka tema pilku Roosevelti suhtes. Tegelikult pelgas Roosevelt Jaapani mõjutõusu Vaiksel ookeanil liiga tõsiselt, et Jaapanit meid häirival määral sümpatiseerida.

Muuseas, niipea kui Witte oli mind koosolekutele kaasa võtnud, sulas kogu delegatsioon minu suhtes uuesti üles.

Kuidas ütelda: kõige tänuväärsemal, kõige naeruväärsemal moel. Ja Rosen kütsus mu sedamaid endaga koos varasemate istungite protokolle läbi töötama. Kas ma pidin vastama, et ma ei tule?

Paari päeva pärast ütles Witte, et nüüd tuleb rahulepingu lõppredaktsioon välja töötada ning et Jaapani poolt võtab selle ülesande endale Komura ise, aga meie poolt pean seda tegema mina. Kas ma pidin ütlema, et ma ei ole nõus?

Ma sain muidugi aru, mis see oli, sest see oli seesama mis enam-vähem alati: nemad otsustavad, mis nad tahavad. Ja mina pean panema neile selle väljaütlemiseks selged ja vääriti-tõlgendamatud sõnad suhu. Suhu ja sulge ja trükipressidesse. Ja mina ei keeldunud. Kati — ma poleks sellest ju ka oma tänase, noh, teatud süvenemuse juures keeldunud. Aga ma tunnistan: mu keeldumatuse põhjused olid nelja aasta eest olulisel määral teised, kui nad oleksid praegu. Siis nõustusin ma Witte sooviga peamiselt viimaks-ometi-hüvitatu võidurõõmust. Nüüd, pärast meie avameelsuslepingut, Kati — pärast selle, noh, imeliku, ma ütlesin, hirmu, kuidas ütelda, aknast-sisse-kiikamist — nüüd teeksin ma selle töö ära teadmises, et just keeldumine oleks puudulikult-hüvitatu edevus. Arusaamises, et keegi peab selle töö ära tegema. Et see on äärmiselt vastutusrikas töö. Ja et olgu see siis Venemaa huvides (nagu mina neist aru saan) nii hästi tehtud, kui võimalik. Tookord Portsmouthis oli see minu jaoks suurel määral ka võidutsemine meie delegatsiooni üle, esmajoonel Roseni üle. Kes iseäranis pärast seda, kui Witte lepingu lõppredaktsiooni minu õlgadele pani, oli rahvusvahelise rändrätsepa ees äkki otse ebaparunlikult püüdlik. Või just parunlikult, võib-olla. Sest, Kati — meie aristokraatses või ka ainult aristokraatiat matkivas suurkoodanlikus seltskonnas on ju oletatav soosing või ebasoosing — tuulehõng siit või sealt — ainus, mis määrab inimesse suhtumise. Nii et minust eemaletõmbumiseks, nagu see Portsmouthis sündis (otsekui oleksid nad näinud mu näol pidalitõve laike!), ei tarvitsenudki olla muud põhjust kui see, et mu nimi oli eksikombel ununud nimekirjast välja. Edasi toimisid juba seltskondlikud — noh, refleksid.

Nagu Pavlovi koertel.

Kuni—

Kuni— kuni— kuni— kuni—

Mis sklerootiline kramp see on, mis minuga viimasel ajal teinekord sünnib: mõni tähenduseta silp või vaevalt midagi tähendav sõna, mis vilksatab läbi mu teadvuse, jääb sinna korraga kinni. Ja hakkab totral mehaaniliselt viisil korduma. Justkui oleks grammofoniplaadis pragu. Ja koguni nii, et see ei kordu üksnes tummalt, vaid et ma hakkan seda ise kuuldavalt kordama — kuni— kuni— kuni— kuni— Mõnikord olen ma ära tabanud, mis see on olnud, mida ma või pigemini *mis mind* taga ajab. Aga harva. Sest mõnikord on see olnud paljas kõlaassotsiatsioon millegagi, mis mind kuidagi vaevab. Mis hakkan ma selle kuni-kuni-kuni'ga peale? Mis see tähendab? Mis võimalused selles on? *Kuningad? Lollus. Kuningund? Fräulein Kuningund? Den Dank, Dame, begehrt ich nicht...?* Minu suhtumine Portsmouthi? Ja üldse? Võib-olla. *Kuningasaare?* Mis see on? Vististi üks küla seal kuskil Audru pool.

Kunileid.

Kes see on? Kes see oli? Õigus!

Ma tahtsin ennist algusse tagasi minna, et sealtkaudu edasi pääseda... Me oleme või olime ju mõlemad Audru köstrite pojad. Noor Saebelman ja mina. Aga et ta endale Kunileid nimeks võttis, pole tõesti kõige parema maitse märk. Et Jakobson teda niimoodi kutsuma hakkas, polnud tema süü, muidugimõista. Aga et ta selle omaks võttis ja selle all oma kompositsioone trükkida laskis, see oli ikkagi pentsik. Olgu nende kompositsioonide tase ja tähendus mis-sugune tahes... Aga mis pärast pean ma tema nime vastu polemiseerima? *Kunileid-Lunileid-Unileid* — mis on minul sellega asja?

Jah, me olime mõlemad Audru köstrite pojad. Ja me oleme ühevanused, tema aasta minust noorem. Aga me pole lapsepõlves iial kohanud. Mina olin ju siis küll veel mähkmetes, aga juba Pärnu linnas, kui tema Audru köstrimajas ilma tuli. Seal, selles pisikeses mõisa moodi, nikerdatud rõdupostidega majas, kösteraadis, nagu vanasti öeldi. Kust tema isa oli — jumal ise teab, võib olla, et tõesti oli minu isa mingil moel välja tõrjunud. Aga ka tema isal polnud seal pikka pidamist. Ma ei tea, miks. Varsti olid Saebelmanid kolinud Audrust ära, Suure-Jaani Viljandimaal. Ja mina olin Aleksandri olemasolust kahekümne viie aasta jooksul vaevalt midagi kuulnud. Võib-olla juhusliku sõna või teise. Kui ma

mõnel gümnaasiumi- või ülikoolisudel olin Pärnus käinud vendi ja õdesid vaatamas.

1869 lõpetasin mina ülikooli ja Tartus peeti esimest suurt laulupidu. Siis ulatus ta nimi uuesti mulle kõrva. Peterburi leht kirjutas, et ta oli olnud Jannseni kõrval suure peo peakooriguht. Ja et koorid olid laulnud suure vaimustusega tema laule. Nähtavasti oli ta muutunud seal nii-öelda kohapealseks ülemaaliseks nimeks. Juba selle oma uue ja pentsiku nime all. Nojaa, mis tõelist kaalu võis sel provintsiaalsel kuulsusel olla? Sel ajal igatahes tundus see mulle, noh, natuke kahetsusväärne. Muidugi, mulle oli ulatunud kõrva, et tema kohta oli kõlksatanud sõna *geniaalne*. Vististi oli doktor Bertram seda ütelnud või kirjutanud. Ma mäletan toda väikest öökullinäoga vanameest küll. Jumal teab, kust. Peterburist muidugi. Tema võis omal emfaatilisel moel nüüsgust asja Saebelmani kohta väita muidugi. Sest tema meelest olid ju kõik tema aja noored eestlased geeniused. Weizenberg geenius, Köler geenius, proua Michelson muidugi geenius. See, kelle toosama Jakobson oli kübe õnnelikumalt Koidulaks ristinud. Miks siis mitte ka seesinane Imeleid-Kunileid?!

Aga ma unustasin tema ja tema küsitava geniaalsuse varsti ära. Sest eestlaste laulupidu oli möödas ja mina olin oma magistritöösse süvenenud. Ja panin selle kõrval juba ka oma doktoritöö kontuure maha. Samal sügisel kutsuti mind ühtlasi välisministereiumi teenistusse. Ja siis, aasta või paari pärast, ma ei oskagi öelda, kas enne või pärast mu esimest välismaareisi, igatahes elasin ma juba Ofitserskajal, otsis ta mu äkitselt üles.

Helistas ja astus sisse. Natuke rangjalgne, tõmmu, veidike kühmus, hiiglasuure kandilise rinnakorviga ja vaikse bassihäälega poiss:

«Minu nimi on Aleksander Saebelman. Passi järgi. Aga nootide järgi, mis ma olen kirjutanud, Kunileid. Teile on vaevalt kumbki nimi tuttav.»

Ta rääkis ilusat rikkumata puhast eesti keelt ja oli rikkumatu provintslikul viisil kohmakas. Aga asjaga, mis ta minu juurde oli toonud, tuli ta sedamaid välja. Ta oli teistkolmat aastat Peterburis kooliõpetajaks. Ma ei mäleta kahjuks, missuguses koolis. Aga nüüd oli ta oma kohta maha jätmas ja Peterburist Poltaavasse asumis. Ma küsisin, mis pärast siis pealinnast ära. Kui tema silmapaistva talendi arendamiseks *et cetera*. Millegipärast tahtsin ma olla temaga lahke. Võib-olla kahtlusest, et ehk on minu tädi Krööt ja tema kannul Martensid ülepea teinud vanale Sae-

belmannile ülekohtu. Aga võib-olla vastupidi — meile tehtud ülekohtu olematuks mängimise rõõmust, ma ei tea. Tema igatahes vastas rutakalt:

«Poltaavasse? Muidugi kõrvaline koht. Muusika mõttes. Aga soe ja kuiv maa. Minule kipub tiisikus kallale.»

Ja siis vaatas ta mulle oma kurva luuletajapilguga ainiti silma ning seletas:

«Vaadake, ma ei või ju teada, millal ma sealt ükskord kodumaale tagasi saan. Nii et ma olen püüdnud ära maksta, mis mul kojujääjatele võlgu on—»

Mina mõtlesin: ahaa, tähendab, ta tahab raha. Ja ma laenan talle. Palju ei või see ju olla. Kui ta on vähegi realist. Aga mina saan kolmat aastat õige viisakat palka. Miks ei peaks ma talle laenama? Ja-jaa. Ma tahtsin olla temaga hea. Ta natuke kulunud kuue pärast. Ta lapsemeelse kitsast sametpaelast moosekandilipsu pärast. Pingutuse pärast, mida minu poole pöördumine talt ilmsesti nõudis. Nii et ta kandiline otsaesine salkus juuste raamis oli higiseks läinud. Võib-olla oli tal ülepea palavik. Ta ütles:

«Ja teie vastu on mul ka üks võlg. Või õigupoolest minu kadunud isa vastu. Vaadake, ma tean: teie perekond on kogu aeg arvanud, et teie isa lasti omal ajal Audrust minu isa pealekaebamisel lahti. Et minu isa tema kohale saaks. Aga ma tean, et mu isa oli üdini aus mees. Selles asjas ja ülepea. Ja ma tahan teile kinnitada—»

Muidugi olin ma üllatatud. Aga ma katkestasin teda: «Kallis härra Saebelmann, te ütlete, meie perekond. Mina ei tea sellest süüdistusest mitte midagi—» (Kati — ma ei oska öelda, kas see oli hea või halb, et mul polnud selle noore mehega, selle Kunileidi või Kunileiuga täieliku avameelsuse lepet. Ja mul polnud seda ka iseenesega, sel ajal.) Ma ütlesin: «Mina ei tea sellest midagi. Minu vanemad on mitukümmend aastat surnud. Mul ei ole kõige pisemat põhjust kahelda teie isa täielikus aususes.»

Kunileid pühkis siniseruudulise taskurätikuga näolt higi ja vaatas mulle palavikuliste silmadega otsa:

«Aga mina olen selle jutu pärast sest ajast saadik kannatanud, kui see minu kõrva ulatus. Ja see on ülekohtune jutt. Selle põhjuseks — ma palun andeks, aga te peate teadma — olid teie tädi noorepõlised südameasjad. Tema oli armastanud minu isa. Aga minu isa teda mitte. Ja sellest oli jäänud selle naisterahva sisse eluaegne kibedus—»

Mina surusin oma uudishimu maha (ma pole sellega sugugi alati toime tulnud) ja ütlesin:

«Härra Saebelmann — jätame selle. Kui te soovite, et ma

tele visiidist ja teie kindlast usust oma isa aususse oma tädile pean jutustama — tema on vististi ainus elav hing, kel sellega midagi võib tegemist olla —, ma räägin temaga, kui mul juhust on.»

Ta ütles kohmetult: «Kuidas arvate. Peaasi, et teie ise — Sest mis puutub vanapreilide vimma...»

Mina ütlesin kergelt: «Oojaa. See võib olla parandamatu. Aga teie ärge tehke endale sellest muret. Ja nüüd — räägime parem hoopis muusikast. Teie olete küll päriselt selle ameti mees ja tuntud helilooja ja mina olen paljas muusikarmastaja, aga ikkagi—»

Ta ühmas peaaegu häbelikult: «Oh, need mõned laulud, mis ma siamaani...»

Mina ütlesin: «Ei-ei. Ärge olge liiga tagasihoidlik. Mina pole teie laule küll ise kuulnud ega ka nootiseid näha saanud, aga ma tean—»

Ma teadsin vaevalt midagi. Aga ma tahtsin olla temaga lahke. Ma kardan, et see polnud läbini hea lahkus. Kui ma selle ammuse kõneluse oma tänase komparativismi-improviseatsiooni liistule tõmban, paistab mulle, et mu sõnad olid piinlikul moel ülalt-alla-heatahtlikkust täis.

«Jaa. Ma olen kuulnud väga asjatundlikkude inimeste arvamisi. Jutustage, mis te olete viimastel aastatel kirjutanud. Kas te olete teinud peale koorilaulude ka suuremaid asju? Võib-olla sümfoonilisi asju?»

«Jah... ma olen natuke proovinud. Aga ma jäin kevadel õnnetul moel kõigist oma noodikäsikirjadest ilma. Kõigest, mis polnud veel trükitud. Tulekahju läbi. Tuba läks katki — ahjutruubist põlema. Maja kustutati õnneks ära, aga kui ma koolist koju tulín, olid toaseinad söel ja paberitest tuhk järel. Ma olen suurema jao uuesti üles kirjutanud, aga nüüd on mul see lõunasse kolimine ees—»

«Noh, kui te seal jalad maha saate — Te ütlesite: organistiks Poltaava luteriusu kirikusse?»

«Sinna, jah. Kui ma seal jalad maha saan, tahan ma tõsiselt tööle hakata.»

«Ja kui ma küsida tohin: kas teie komponeerimisel on ka mingisugune kaugem ja põhjusemõttelisem siht?»

Tõtt tunnistada ei puudunud minu küsimuses vististi teatud kiusav varjund. Minul oli minu töös niisugune siht — vähemalt sel ajal — igatahes olemas. Mina tahtsin tõestada nõndanimetatud tsiviliseeritud riikide eriasendit rahvusvahelises õiguses, pooltsiviliseeritud riikidega võrreldes. Ja see oli ju iseendast universaalse eesmärgiga töö. Aga

missugune kaugem siht võis olla sel Zimse seminari poisil oma kompositsioonidega?

«Noh, kui te seda nii otsejoones küsite — mul on jah niisugune siht.»

«Ja nimelt?»

«Praeguseni valitseva saksa maitse väljatõrjumine eesti muusikast.»

«Oi-oi-oi-oi. See on ju midagi üsna — Hm.»

Mida kapitaalsem säherdune eesmärk oli, mida endastmõistetavamalt see oli välja öeldud, seda kergemalt ja kergelasemalt ma sellele vastasin:

«See on jah koguni kahmakas mõte. Aga kas teil on midagi välja pakkuda — tühja koha peale, mis siis tekib?»

«Kui ei ole, siis ei maksa eesti muusikat teha. Minu meelest. Seda pole siis nagunii olemas.»

«Ja kustkohast teie mõtlete selle eesti muusika jaoks ainet leida?»

«Eesti rahvaviisidest, esmajoones. Ja soome viisidest ka.»

«Soo? Ja mispärast soome omad siis saksa omadest paremad on? Minu meelest ei saa ju soome muusikat saksa omaga ülepea kõrvutada.»

«Teate, sellega on niisamuti kui keeltega. Saksa ja soome keelega, tähendab. Kui sa neid omavahel võrdled — kaks koguni isesugust maailma. Aga eesti keelega võrreldes on üks täiesti võõras ja teine justkui äraunustatud oma. Mis tuleb siis äkitselt meelde.»

«Ja mis moel mõtlete teie seda eesti muusikat arendada? Teil peavad olema suurejoonelised plaanid?»

See oli minu poolt peaaegu et irooniline küsimus. Aga tema vaatas mulle äkitselt sõjakalt silma ja ütles:

«Plaanid peavad inimesel ikka olema! Ma tahan eesti ooperi kirjutada.»

«Oi-oi-oi!» hüüatasin mina, taas mitte ilma imestava irooniata. «Ja missuguse aine peale te võiksite säherduse kirjutada?»

Ma mõtlesin: see noor mees ei kujuta ette, mis ta räägib. Ta tahab ehitada peaaegu mitte millestki peaaegu tühja koha peale niisuguse päratu hoone. Kust võtab ta materjali? Kust võtab ta stiili? Kui ei ühte ega teist ole olemas? Nojaa — eesti eepose on Kreutzwald enam-vähem niisamuti kirjutanud, seda küll. Ma ütlesin:

«Minule ei torka sobivat ainet igatahes meelde. Kui mitte «Kalevipoeg».»

See Kunileid vaatas iseäraliku vihase näoga aknast välja ja siis uuesti mulle otsa:

«Härra magister, sellest ei taha ma veel rääkida. Mul on tunne, et see sõnuks minu asja ära. Te olete mu nagu nii tarbetult lobisema vedanud.»

«Hea küll, hea küll,» ütlesin mina, «ma saan aru, kunstnikud on ebausklik rahvas. Aga teie kompositsioonidega tahaksin ma tutvuda», ja siis õhinaga, mis mind ennast võõrastas: «Minul on Peterburi muusikainimeste seas sõpru. Kas või härra Vaxel, Platon Lvovitš, kui olete kuulnud. Ja temale on nad kõik tuttavad — Stassov, Jürgenson, Kross, Nalbandjan. Kuni Rubinsteinini välja. Nende seas on mehi, kes võiksid teile kasulikud olla. Nii et—»

Ta raputas pead: «Midagi niisugust, mis Peterburis võiks tähelepanu äratada, pole ma kirjutanud. Võib-olla sellepärast, et ma seda ehk ei suudagi. Või ehk ka, et ma pole seda püüdnud. Aga seda natukest, mis Jakobson on Eestimaal ära trükkida lasknud, võite teie ju ka siinlinnas leida. Kui mitte mujal, siis Nevski peal, suguvend Jürgensoni noodis äris ometi.»

Ma lubasin tema lauludega tutvuda, ja ta läks ära. Ees- toas, kui ta kalosse jalga pani, palusin teda mulle kirjutada, kui tal midagi vaja on või kui tal midagi on valminud. Ma ei mäleta, kas ta lubas seda või pomistas ta enese lubamisest mööda. Ma pole teda enam iialgi näinud. Laulduna on mul tema lauludki kuulmata. Nende noodid jäid mulle hiljemini siiski silma. Ma pole nii suur asjatundja, et nende üle selle järgi täielikult otsustada. Need mõned, mis ta Koidula, see on proua Michelsoni sõnadele teinud on, paistsid olevat kaunikesti värsked. Paari aasta pärast (ja igatahes enne, kui ma tema laulude asjas midagi ette võtsin — sest ta ju ei kirjutanud mulle ühtegi rida) kuulsin ma, et ta oli Poltaavas tiisikusse surnud. Ja siis sain ma korraga aru, mis isevärki tunne see oli olnud, mis mind mitu nädalat pärast tema külaskäiku ja meie jutuaajamist oli jälginud ja tema surmateate järel uuesti esile kohus: kahetsustunne, muidugimõista, aga ka mingi iseäralik nostalgia ja armukadeduse segu.

Ja siis, alles hiljaaegu, alles kahe nädala eest, neliküm- mend aastat pärast meie ainukest kohtumist, puutusin temaga veel kord kokku.

Kati, sina olid olnud nädalapäevad Peterhofis Editi pool ja mina olin üksi kodus. Ma olin terve nädala hommiku kella seitsmest õhtu kella kümneni kahe napi eineajaga oma lepinguteteooria teise peatüki kallal istunud — ja siis oli see mul ühel öhtul äkitselt valmis.

Mind valdas niisugune rõõmsa vabanemise ja samal ajal

energiakülluse tunne, nagu ma enam ammu polnud kogenu. Esiteks, minu peatükk sisaldas midagi teooria jaoks siinamaani uut. Ma liigitasin seal kõik juriidilised aktid nende autorite järgi: individuaalsed aktid, kollektiivsed aktid, ühe-autori-aktid, mitme, s.o. kahe või enama autori aktid. Leping kui aktitüüp, *nota bene* leping nii tsiviilses kui rahvusvahelises mõttes, kuulub viimaste hulka ja tuleb nimelt sellisena käsitlemisele. Jaa. Esiteks see. Teiseks, ma tajusin juba, kuidas tsiviililepingu kahe tuhande aasta pikkuse ajaloo vaatlus, roomlastest saadik kõigis finessides väljalihvitud süsteemi analüüs aitab modelleerida ja eritleda rahvusvahelise lepingu teoreetilist mõistet. Ning tajusin, et tulen selle eritlusega lähemate kuude jooksul sujuvalt toime. See teadmine soojendas mind sisemiselt. Kolmandaks, oli ilus, alles jahe, aga selge ja kõiki aknavaheteid eriti aredalt esilejoonistav maikuuõhtu.

Ma ladusin oma käsikirja viimased leheküljed akuraat-sesse virna. Lennukad, peened, hoogsad, pikkade tugevate tüvedega ja filigraanse kiire väiketähejooksuga read, võib-olla pisut-pisut liiga hõlpsailmelised, rutiinse sujuvusega pisut-pisut närvidel käivad read. Mis ometi kinnitasid mu kehtvat tööhoogu ja keskendatust ja seda, et kuigi ma olin nüüd professor *emeritus*, nagu öeldakse Läänes, ehk pajukipäss, nagu öeldakse meil, olin ma ikka veel suurepärasel vormis. Ma tajusin: mu lepinguteoreetiline töö — veel kaks peatükki lisada — osutub uurimuseks, mis on teatud mõttes mu teoreetilise loomingu kroon. Vähemalt enne suurt arbitraaži-monograafiat, mille kallale ma asun arvatavasti oktoobris. Minu lepinguteooria on töö, millega paari aasta pärast tegeldakse kõigis maailma juhtivais ülikoolides... Ma otsustasin: lähemal ajal palun ma Taubert planeerida tema eeloleva aasta tööd nii, et ta saaks võtta ette mu lepinguteooria prantsuse keelde tõlkimise. Müüdugi, ma võiksin tõlkida selle ju ise. Aga puhtalt välja ütelda: tõlkimine on teisejärguline töö ja Taubert on tema nooruse tõttu selleks lihtsalt rohkem aega kui mul. Nojaa, ma oleksin võinud kirjutada selle algusest peale prantsuse keeles, miks mitte. Aga nüüd oli see mul igatahes venekeelsena sündinud. Teatud määral vist kujutluse tõttu, mis mu kirjutamist üha saatis: justkui esitaksin ma oma teksti jooksvalt oma üliõpilastele. Kuigi ma ju loenguid enam ei loe. Olgu peale. Mõne aasta jooksul tõlgitakse see nagunii vähemalt Euroopa suurtesse keeltesse. Sest minu looming pole juba loomu poolest mingi ühe rahva oma. Ma olen oma loominguga üleni internatsionaalne nähtus.

Ma tõusin laua tagant, ringutasin, mõtlemispinge inert-sist alles elevil, astusin akna alla ja silmitsesin Panteleimonovskaja roosasid, hallikaid ja beeže ning õhtuvalguses eriti aredaid fassaade. Siis kõndisin läbi esiku ja saali söögituppa, vaatasin muareekardinate vahelt Mohhovaja sinakas õhtuvalguses maju ja siis tuba ennast, massiivset vaskplekksaabastes jalgadega söögilauda, kõrgekorjulisi toole ümber laua ja lihvitud klaasidega hiiglasuurt puhvetit, kõik tume tamm ja keiserliku puunikerdaja Wiltmanni, Tallinna mehe, tunamullune töö, suurvürstide uhkusemööbli vahel kõige lihtsamate inglise jooniste järgi minule tehtud.

Ma läksin kabinetti tagasi, võtsin telefonitoru hargilt (ikkagi mõnus riistapuu), vääntasin ja nõudsin Vaxeli numbri:

«Platon Lvovitš — tore, et te kodus olete. Teate, ma lõpetasin äsja peatüki. Oma lepingute-käsitluses. Ma olen teile rääkinud. Ja nüüd on mul niisugune, noh, eksamijärgse üliõpilase tunne. Jekaterina Nikolajevna on Peterhofis. Ja mul on siin mõned pudelid Mignali portveini. Jaa, sedasama, mis te ise mulle ministeeriumi kaudu hankisite. Ja ma mõtlesin: kui teil pole midagi paremat teha, kõndige minu poole. Istume, lobiseme. Kui lepingud teid piisavalt ei huvita, siis muusikast.»

Platon Lvovitš vastas — ja mitte üksnes nõustuvalt, mida ma ju ootasingi, vaid lausa üllataval ohinal:

«Fjodor Fjodorovitš! Teil on suurepärasead need, noh, antennid! Me ju parajasti just arutame siin, et kas me ei istuks voorimeestele ja sõidaks teile. Ja-jaa. Sellesama Mignali pudeli juures. Minu kaks külalist ja mina. Ah kes need külalised on? Täiesti sobivad, ülisobivad kaasa võtta. Üks on Iokim Viktorovitš. Jaa, Tartakov. Nimelt. Me pühitsemegi õieti tema edutamist. Teie ei tea? Talle tehti teatavaks, et ta saab sügisest Maria teatri pearežissuuri. No näete. Ja me oleme sel puhul siin juba raasukese rüübanud, aga laulnud ta meile veel ei ole. Nüüd ta laulab teie pool—» Platon Lvovitš küsis telefonitorust mööda: «Eks ole, te ju laulate? Noh, esmalt Tšaikovski romansse. Ja siis, mida te soovite. Ja lõpuks Deemoni aariat...»

Ma ei kuulnud, mida Iokim Viktorovitš vastas. Ma ütlesin:

«Suurepärase. Aga kes on teine külaline, kelle te kaasa toote?»

«Teate, Fjodor Fjodorovitš — las see jääb meiepoolseks üllatuseks. Eks ole? Kuidas? Ah vähemalt mõni vihje? Ma tean, te olete uudishimulik inimene. Olgu: me toome kaasa

ühe teie sugulase. Ei-ei, mitte mingeid täpsustusi. Üllatus on üllatus. Me täname lahke kutse eest ja oleme tunni aja pärast teil.»

Ma lasksin Ellil veiniklaasid lauale panna, võtsin ise Wiltmanni peegelklaaside tagant paar Mignali-pudelit ja korkisin lahti ning seadsin kristall-liua soolamandlitega ja sigarikarbi nende kõrvale. Ning juurdlesin talitades: *mis sugulane see niisugune on, kelle nad kaasa toovad?* Kui ta viibis seal härrade veiniseltskonnas, pidi see, tähendab, olema keegi mees... Võib-olla keegi vend Juliuse poegadest? Aga ka need pidid ju olema enamjaolt maailma mööda laiali. Niipalju kui ma neist teadsin. Ja mis üllatus pidi see mulle olema? Mul pole oma sugulastega mingit, peaaegu mitte mingit läbikäimist. Ma ei tea isegi, miks... Ma mõtlesin: noh, lootkem, et üllatusest ei kooru midagi ebameeldivat. Ja lootkem, et me lahendame kõik ilusti sujuvalt, kui nende sūrpriisis ongi ehk minu jaoks mingi ebameeldivuse alge, mida Platon Lvovitš ei aima— Ja seda-maid olidki kolm juba pisut veiniröömsat härrat kohal.

Platon Lvovitšit polnud ma lihavõttest saadik näinud ja ma ei saanud jätta talle nõökamisi tähendamata, et tema *embonpoint* oli kahe kuuga jällegi õitsvalt edenenud. Aga tema ainult naeris selle peale nagu alati ja näitas oma üha üllatavalt helkivaid hambaid. Ja seal oli siis ka minu tundmatu sugulane. Sest seda kolmekümneaastast tüüakat heleda harjasjuukse ja prillidega härrat polnud ma varem küll näinud. Aga enne kui ma temaga rääkima hakkasin (tema nimi oli Artur Jossifovitš Kapp ja ta pidi olema helilooja) — enne seda ja veel enne, kui me istet võtsime, pidasin ma Tartakovile pisikese õnnitluskõne. Ma rääkisin meie röömust sel puhul, et nii avara maitsega ja nii suure lavakogemusega vaim nüüd Maria teatris valitsema pääseb. Ja meie lootusest, et Iokim Viktorovitš oma pealavastaja tähtsa töö kõrval ometi piisavalt aega saab kuulajaid ka edaspidi oma hiilgavate suurrollidega kütkestada. *Et cetera*. Tema suurrolle ma üles lugema ei tõtanud, sest ma ei teadnud, milliseid ta praegu oma tippudeks arvab. Ja mulle mitte just esmatähtsais asjus pole mul kombeks tikkuda oma isikliku maitsega esile. Ja muidugimõista ei andnud ma ka mitte eitamisi kõige pisemalgi määral mõista, et mitmete asjatundjate arvates polnud ta kunagi tõepoolest ekstrasetine bariton enam parimas vormis. Mina olin küllalt muusikakauge inimene, et seda mitte olla tähele pannud ja mõjuda oma suurrollidejutuga täiesti siiralt. Me tahtsime

oma röömerid Iokim Viktorovitši terviseks püstijalu tühjaks juua. Me tõstisime nad juba suule, kui härra Kapp kuulutas:

«Minul on Iokim Viktorovitši puhul ka üks lootus. Mina olen viimastel aastatel oma Astrahanist harva Maria teatrisse pääsenud. Aga ma loodan, et see põrguigavus, mida ma seal tihtipeale olen tundnud, — see Tartarose-igavus — Tartakovi-teatrist nüüd kaob. Härra Tartakovi terviseks!»

Me jõime oma röömerid tühjaks, surusime Tartakovil kätt ja võtsime istet. Mina silmitsesin oma problemaatilist sugulast ja mõtlesin: ohoo... Ma ütlesin:

«Härra Kapp, mu sõbrad ütlesid, et te olete helilooja, aga mulle on teie nimi, andke andeks, uus. Ja nad kinnitasid, et te olete koguni mu sugulane. Nii et kas te ei tahaks rääkida mulle — orienteerumiseks — paar sõna iseenese kohta—»

Ta lükkas pakutud sigari tagasi ja pani oma sirge piibu tossama. Ning rääkis. Natuke järsul ja isepäisel toonil, mis ilmselt oli tema tavaline toon. Et ta pidi olema eestlane, Viljandimaalt pärit. Peterburi konservatooriumist. Rimski-Korsakovi ja kadunud Homiliuse õpilane. Nüüd kuuendat aastat Astrahani keiserliku muusikakooli direktor. Ja praegu Peterburis puhkusel ja sõitmas siit varsti Tartusse, kuhu ta läheb härra Tõnissoni kutsel dirigeerima muusikapäevade sümfooniaprogrammi. Aga minu sugulane? Jah, jumal teab: tema ema pidi tõesti olema sündinud Martens. Viljandi kaupmehe tütar.

Meie suguluse võimalus ei paistnud teda kuigivõrd huvitavat. See huvipuudus tundus mulle isegi natuke, noh, mitte ju solvav, aga ikkagi ootamatu. Kuid ma andsin selle talle enesekriitiliselt andeks. Paljudest oli mul enesel kombeks oma sugulustest huvituda. Me rüüpasime järgmised röömerid tühjaks. Ma ütlesin:

«Tõepoolest, jumal teab. Martens on väga levinud nimi. Mina olen pärnakas ja Viljandi Martensite kohta ei tea ma ütelda, kas nad mu sugulased on—»

«Oleks mulle muidugi suureks auks,» ütles seesinane härra Kapp peaaegu et irooniliselt, nagu mulle näis, ja seksus sealsamas raginal Platoni ja Tartakovi vestluse Maria teatri tulevase repertuaari üle.

Ei, vähemalt ligidalt sugulane ei saanud see härra mulle olla. Aga mis puutus temasse ülepea, siis klassifitseerisin ma ta muidugi ära: provintsisuurus, enesestmõista. Aga kui ta oli oma ilmse isepäisuse ja kehva vene keele kiuste keiserliku muusikakooli direktor, siis arvatavasti üsna silmapaistev muusik. Varsti oli ta piisavalt kaitsnud Wagne-

rit *contra* Meyerbeer ja me olime rüübanud järjekordse sõõmu. Ma küsisin:

«Aga härra Kapp — seal Astrahanis teie asute ju tõelisest muusikailmast õige kaugel. Kas suurus siin aeg-ajalt juhtub?»

«Issand jumal, ei!» hüüdis härra Kapp pahaselt. «Ainult Saljapin, kui ta mõnikord seal käib, käib tingimata ka minu pool.»

Ja siis oli ta äkitselt püsti. Ta kõndis kiirel ja jäigal sammul teispool söögilauda edasi-tagasi, jõumeheturi sirge, piip ühes ja poolik veinipokaal teises käes — ning pani oma sügaval käsutaval häälel ja kangevõitu vene keeles, aga täiesti suveräänselt ning apelleerimatult kogu Euroopa muusika Bachist Brucknerini paika. Loojad ja epigoonid, tõe ja moe, klassika ja igavuse, modernismi ja tilulilu... Platon kuulas teda ilmselt võlutuna ja Tartakov vaikselt naeratades. Me jõime järjekordse pokaali. Ma avasin uued pudelid. Siis seisis Tartakov minu «Schröderi» juures. Ma ise ei musitseeri ju sel määral, et koduseski seltskonnas midagi mängida. Ainult täiesti iseendale teinekord mõni Chopini prelüüd. Mul pole olnud piisavaks õppimiseks aega. Aga esmaklassiline klaver on mul muidugi kodus. Tartakov seisis klaveri juures, härra Kapp oli teda saatma istunud, ja ta laulis «Благословляю вас, леса». Ja siis laulis ta Rubinsteini Deemoni aariat, millega ta kahekümne viie aasta eest oli kuulsaks saanud. Mina kuulasin ja vaatasin. See kahmakas viiekümneaastane Tartakov oli kõige oma hellituse juures vist ikka veel tõsine mees. Ja teatud kulumuse kiuste ikka veel esmaklassiline laulja. Tema daamidelood olid kuulsad, nagu tema formaati artisti puhul enam-vähem paratamatu. Ma olin hiljuti kuulnud mingeid prouasid sosistavat: «Die dicke Selig sei jetzt seine letzten Seligkeiten—» See pidi olema kellegi Moskva tekstiilivabrikandi proua. Ja ma mõtlesin: jumal nendega. Aga selge ülekohus, inimlik pisisus *ad absurdum* on see, mis tema kohta samuti on sosistatud: et ta polevat üldsegi kellegi silmapaistev laulja, vaid olevat teinud kogu oma karjääri üksnes tänu sellele, et on Rubinsteini sohipoeg... Tõsi jutt, Rubinsteini peeti kunagi Beethoveniga rabavalt sarnaseks, ja välimuse järgi võib see mees niisuguse isa poeg olla küll—

Siis oli kurb Deemon oma meeleheite meie ees välja püüanud — aga mitte nii, et minu puhveti vitriinid pragunemisohtu oleksid seatud, vaid meie kammerliku etteaste jaoks maitsekalt tempereeritult, kuid mitte põrmugi vähem veenvalt. Me plaksutasime Platoniga siiras tunnustuses. Musit-

seerijad võtsid uuesti laua taga istet. Ma kallasin meie klaasid täis ja küsisin:

«Aga, härra Kapp, kust teie siis isa poolt pärit olete?»

Ta pani piibu taas põlema:

«Suure-Jaani kõstri poeg.»

«Kuidas?» hüüdsin ma imestuses. «Kuulge, Suure-Jaani kõstri poeg oli ju Kunileid?»

«Näed sa, kui hästi professorihärra meie muusikameeste asjaga kursis on. Kunileid — jaa, oli küll. Aga mina olen ka. Aja jooksul oli Suure-Jaanis ju mitmeid kõstreid. Enne vana Saebelmann, pärast minu isa.»

Platon oli söögitoas kamina küdena pannud. Ma vaatasin leekide veiklevat peegeldust puhveti ukseklaasidel ja lauale kogunenud pudeleid ning mõtlesin, ma tunnistan, mitte enam täiesti klaarilt: mis veidraid punktiire joonistab juhus või ma ei tea kes inimeste vahele, olgu nad sugulased või mitte... Siis kuulutas Platon tema kohta ootamatu ohaga:

«Aga nüüd peab härra Kapp meile klaveril improviseerima! Tegelikult peaks tal olema orel! Fjodor Fjodorovitš — te ei kujuta ette, mis ta oreil teha võib! Aga ma tean konservatooriumist saadik — kui tal mõned head pokaalid hinge all on, teeb ta ka klaveril imet! Me palume!»

Kapp istus klaveri taha. Ta alustas lüüriliselt, isegi sentimentaalselt. Ma arvasin Tšaikovski *Souvenir de Hapsal'i* motiivi ära aimavat. Aga varsti teisesenes kõik äratundmatult ja sööstis sedamaid päratu temperamentseisse rütmidesse, varieerus, lainetas, paisus, murdus, alustas uut ja sootu teistsugust voolamist, kohumist, voogamist, hakkas uuesti vaibuma, rōkatas kandilisteks umbseteks malmikamakateks, mis hakkasid kõmisema, kumisema, helisema, sulama, hajuma ja nirisesid viimaks vaiksesse päikesepaistesse ära... Aga vaikne päikesepaiste ei rahuldanud improviseerijat. Ta uputas selle sedamaid kohisevasse musta pöörisesse, töötas enese mööda mühavat spiraali üles, laskus uuesti sügavusse, tõusis ja laskus, tõusis ja laskus, kuni kõrge dissonantne kliratus — nagu noaheit tuulispaska — purustas pöörise ja selgetest helendavatest valgusetahkudest hakkas ehituma aimatav finaali—

Äkitselt hüppas ta püsti, lõi klaviatuurikaane kinni ja istus raksatades meie juurde lauda. Me aplodeerisime. Tartakov hüüdis: «Braavo!» Platon hüüdis: «Bravissimo! Noh, Fjodor Fjodorovitš — mis te ütlete? See on ju imeväär!»

«Suurepärase!» tunnistasin ma siiralt. Mulle tundus lame ja pealiskaudne ütelda geniaalne. Aga võib olla, et see väl-

jaütlemata sõna mu mõttekäiku suunaski. Me lõime pokaalid neljakesi kokku. Härra Kapp oli hiline ja rõõmus. Mina ütlesin:

«Härra Kapp — me rääkisime äsja Kunileidist. Ma mäletan, kunagi vist juba tema eluajal kirjutati, et ta olevat olnud geniaalne. Kas see on tõsi?»

Ja mul on meeles: ma soovisin tungivalt, et Kapp vastaks mulle: jaa! Nii ootuspäratu, kui selline vastus ka poleks. Ja ma tean, mispärast ma seda soovisin. Sellepärast, et mul oli tolle mingeid tabamatuid punktiire pidi minuga seotud ja minu poolt unustatud poisi ees kuidagi sant tunne, kuidagi äraandja tunne. Kui seesinane härra Kapp, asjatundja, nagu ta kindlasti oli, oleks tunnistanud selle poisi geniaalseks, oleksin ma saanud oma sandist enesetundest priiks, vististi peaaegu et priiks. Sest geniaalsus ei vaja, tühist juhuslikku toetust, pisikest sentimentaalset abi. Geniaalsus paneb ise enese maksma! Jaa, ma soovisin, et Kapp oleks tunnistanud Kunileidi geniaalseks. Ja samal ajal tahtsin ma tungivalt, et ta oleks hakanud naerma professionaali kõmisevat üleolevat naeru ja hüüdnud: «Kunileid?! Geniaalne?! Jumalukene — eil!» Sest muidu oleksin ma pidanud tundma selle unustuskahvatu poisi vastu möödapääsamatut naeruväärset kadedust —

Aga härra Kapp ei öelnud ei jaa ega ei. Härra Kapp äigas põleva piibuga läbi õhu, nii et tubakakübemeist säde-med lendasid, ja hüüdis:

«Mis tähendab geniaalne?! Jumal on geniaalne! Inimese puhul on see eufooriline pläma! Inimene on kas andekas või ei, töökas või ei, aus või ei. Ja tal kas on õnne või ei ole. Kunileid oli muidugi andekas, muidugi aus. Aga tööd teha polnud talle antud. Ta oli ju vaevalt alustanud, kui ta suri. Nii et õnne oli tal vähe. Paljalt üksainuke õnn. Aga see küll koguni haruldane—»

«Ja nimelt?» küsisin mina. Nüüd tundub mulle, et ma küsisin seda mind ennast võõrastavas ärevuses.

«See haruldane õnn,» ütles Kapp ja võttis piibu suust, «et ta on oma rahva esimene rahvuslik helilooja.»

Ma ei mäleta selle õhtu hilisemaid üksikasju. Aga mul on meeles: kui külalised olid ammu pärast keskööd lahkunud, istusin ma üksinda söögitoas laua ääres ja silmitsesin sellest härra Kapist tühjaks jäänud tooli ja ootas, et silmapilk, silmapilk istub sinna see Kunileid, see salkuspäine kahvatu hõigise otsaesisega poiss ja küsib mult, mis ma temast õieti tahan. Ja ma ei tea, mis talle kosta. Aga teda ei tulnud. Ja natukese aja pärast, kui ma olin endale rõõ-

meritäre veini kallanud ja pikkamööda ära joonud, ajas mu äsjane ootus mind muigama. Ja ootamise asemel hakkasin ma meelde tuletama, kas ja kes oli aastate jooksul mind geniaalseks nimetada suvatsenud. Kõikvõimalikke tunnustussõnu tuli mulle ridamisi meelde — *päratute teadmistega, lõpmata haritud, erakordselt taktitundlik, väsimatult töökas, tõeline humanist, kultuurinimene kõige paremas mõttes* — Võib-olla olen ma tõesti naeruväärsest edev, et ma neid mäletan. Aga minu *geniaalseks*-nimetajaist meenus mulle ainult üks. Ainult Vodovozov. Ja ka tema oli nimetanud kahekümne aasta eest geniaalseks paljalt ühte mu mõttekäiku — minu salavõrdlust Venemaa ja barbaarsete türanniate vahel, mis polnud üldsegi määratud temasukustele mõistmiseks ega vehkimiseks, nii et selle ülistamine oli tema suus pigem mõnitus. Ainult Vodovozov tuli mulle meelde. Ainult tema, kellest ma sel õhtul veel ei aimanud, missuguse juudateo ta minu suhtes juba oli teinud—

Kati — kus sa oled? Miks ma ei tunne sind enam oma läheduses? Miks ei ole sind üldse enam aimata? Ei sind, ei ka seda daami, kes vist polnud sina, aga kes siin vahepeal ometi oli — siin vabiseva unerongi kupees? Ka kupeed ei ole enam. See on üks hoopis teine ruum. Mitte enam lilla samet ja pruun lakeeritud puu. Tumelilla ja helepruun. Iseenesest vastik kombinatsioon. Vaid täiesti hall. Üleni hall. Tumehall. Ja veel vastikum. See on üleni hall vankuv ja vabisev vangikong, milles ma liikumatuks paigale nõjutult sõidan. Vangikongid rongides on ju praegu igapäevane asi. Võib-olla on kongiuks koguni lukust lahti. Nagunii ei saa ma seda kontrollida. Ja kui ma saaksingi liigutada kätt ja selguks, et uks pole tõesti lukus, ei saaks ma ometi püsti tõusta. Ja kui mu liikmete hangumus seda lubaks, ei võiks ma ju ikkagi rongist välja hüpata, murdmata sealjuures kaela. Sest väljahüppeks on mu vabisev sõit liiga kiire.

Ma olen ihuüksi oma rappuvas vangikongis. Ja pean ihuüksi härra Vodovozoviga võitlema. Sest olgu vangikongid kui lukus tahes, sissetungijaile on nad alati lahti. Aga härra Vodovozov ei tulegi ju uksest. Näe — tema tuleb otse läbi seina, sealtsamast kohast, kust Kati sisse tuli. Kui siin oli veel kupee. Vodovozov tuleb esmalt õlaga ja siis habemega ja siis prillide ja musta kahupeaga ja sealsamas

kogu oma kiitsaka kehaga läbi seina ning ma näen ja tean juba: ta ei tule üksi. Muidugi, tema on ju protsesside-inimene ja tal on tunnistaja kaasas: üks imelik ilma näota kogu seisab ta kõrval, pooliti ta selja taga, just nagu üleni hallikasse marlisse mässitud kuju, tuklase ja pidulikus mustas pikk-kuues Vodovozovi taga nagu tema negatiiv, nagu ta hele vari—

Vodovozov seisab mu ees, mu kohal, iseendast ju paljalt keskmist mõõtu isik, aga korraga ängistavalt suur. Muidugi sellepärast, et tema on püsti, aga mina istun madalal pingil, ja mul on tunne, et päratu mustav tuulepesadega puu hakkab langema mulle peale. Ta pole veel sõnagi öelnud. Aga möödapääsmatu eest pole mõtet kõrvalepõikamist proovida ja ma alustan ise:

«Vassili Vassiljevitš! Kas te mõtlesite oma isa ja ema peale, kui te kirjutasite minu kohta entsüklopeediasse oma paskvilli?! Ei mõelnud, muidugi ei mõelnud! Te olete nii isa kui ema poolt uueaegse vene kasvatusõpetuse rajajate laps! Mõtelge, mis see tähendab! Teie isa «Esimese lugemise raamat» on kuldaväärt. Teie ema tööd Fröbeli aedade üle ja tema «Raamat kasvatajatele» võib-olla veel enam—» (Oh jumal, ma räägin ju nii, nagu püüaksin ma seda alatut laimajat meelitada. Ma tunnen, kuidas mu keel ehmatusest raskeks ja tõmbiks muutub, kui ma oma meelitamis-püüust aru saan. Ma teen maksimaalse ponnistuse ja saan enesest üle.) Ma ütlen (nüüd juba oma avameelsusest hanguma kippuvate lõualuudega): «Aga teie, Vassili Vassiljevitš, olete kõige kasvatamatum jõhkard, keda ma oma pika elu jooksul olen kohanud. Ütelge, keda teie mõnituskirjatükk informeerib, orienteerib, suunab? Millele on see toeks? Mis saab maailm selle läbi konstruktiivset juurde? Misasja te vahite mind oma siniste prillidega, nii et ma teie silmi ülepea ei näe?! Mis teie muigate? Te tahate öelda, et mitte ainult konstruktiivne, vaid ka destruktivne sõna võib olla midagi väärt? Muidugi. Kes seda ei teaks. Aga ainult ühel tingimusel: kui see sõna öeldakse või kirjutatakse *mingi väärtuse nimel*. Millegi nimel, mis on üldisem ja kõrgem kui tühipaljas isiklik edevus! Te näitate püüdu teha üks vana mees paari lausega narriks. Paari armetult stiilitu ja lohiseva lausega, muuseas. Mis te ise selle läbi võidate? Arusaajate inimeste olakehituse. Mõnede teiesuguste võidukisa. Ja paar häält oma trudovikkude partei valimistel. Kõik. Aga see vana mees jääb paljude teadvuses hulgaks ajaks ikkagi kahtluse alla. Eeh, mis tähendab vana mees?! Ei! Härra Vodovozov—» (Ma tunnen, hangumus on tõus-

nud mulle lõuapäradeni. Ma võitlen kõigest jõust lõualuu jäätumuse ja keele raskuse vastu ja püüan hääldada oma sõnu võimalikult selgesti, aga ikkagi tundub mulle, et mu sõnad on lõpuks pigem lalin ja ümin.) «Härra Vodovozov, ma ei mõtlegi taotleda teilt haletsust. Vastupidi, ma kinnitan teile täie selguse ja ranguse ja — jõuga: te olete moraalselt armetu isik. Sest te saate ju suurepäraselt aru, miks ma kirjutasin artikli, mille pärast te mind maailma naeruks teete. Te saate suurepäraselt aru, mida... lojaalsus tähendab. Ja mida see... inimeselt... nõuab. Te teate, et lojaalsus... tuleb... asetada teinekord... loogikast... kõrgemale. Ärge muiake. Te teate küll: teie sündmatu kalalaitungi põhjuseks polegi ju tegelikult see minu artikkel. Artikkel on ainult tänuväärne võimalus. Põhjus on minu positsioon. Minu kannatlikkus asjade suhtes, mida teie ei salli. Minu pealtnähasallivus. Sest sügavamale te ei näe. Ei peagi nägema. Tähendab, minu sallivus... institutsioonide suhtes, mida teie lõhkuda tahate. Hea küll, te olete olnud vangis ja asumisel. Ja uuesti vangis ja välja saadetud. Ütleme, et teie lõhkumiseõhinas on ka ehtsust. Kas te kuulete? Ma möönan ka seda. Aga teie peamine ajend on vilets sensatsioonihimu! Labane edevus! Ja teie meetod — ümbernurga-hoobid! Ja kumb lõpptulemuse seisukohalt õigem on, kas minu püsivus või teie kellalöömine ja vehkimine, ma soovitan — laskem ajalool otsustada—»

Ta muigab ja vahib mind tühjade siniste prillidega. Ta ütleb — õigupoolest ei kuule ma midagi, aga ma tean, et ta ütleb oma põlgliku sügava kooripoisihäälega:

«Mis te rabelete. Eks laske siis... ajalool otsustada.»

Ja siis tuleb Tunnistaja mulle appi. Ma arvan vähemalt, et ta tuleb mulle appi.

Tunnistaja astub Vodovozovi varjust esile. Tegelikult ajab see kuju mulle hirmuängi peale. Ma ei taba ta halle kontuure õieti ära. Ta on mingi pügala võrra fantastilisem kui kogu situatsioon. Aga ta lükkab Vodovozovi kõrvale, pigistab ta vastu seina ja surub ta ruumist välja, tõukab ta lihtsalt läbi seina. Nii et ma mõtlen: huvitav, kas see lontrus härra Vodovozov murrab nüüd kukkudes kaela, nagu minuga tõenäoliselt juhtuks, või ei murra? Ja otsustan: temasugused ei murra, muidugiteada.

Ja siis seisan ma Tunnistajaga vastamisi. Tähendab, istun madalal pingil, arvatavasti on see vangikongi taburet, ja mul on tunne, et ma olen puitunud sellega üheks puuks. Või kui see peaks olema paljas hunnik saue, siis muutunud sellega üheks saueks. Tunnistaja seisab mu ees, aga

ta nägu ei taba ma ära. Kord on ta mu meelest kui suur, hiiglasuur külakombel korikaisse mähitud titt, siis kui päratu tõuk, siis kui inimesekujuline pilv. Sealsamas hakkab ta korikaist kooruma või pilvest välja astuma. See sünnib ühekorraga aeglaselt ja ruttu-ruttu-ruttu. Ta sirutab käe ette. Tal on midagi käes, midagi naeruväärset käes. See on viil. Ta torkab mind viiliga roietesse. Südame kohta. Nii et mul jääb hing valu pärast kinni. Nii et ma kaotan ühes maailmas teadvuse. Ja tulen teises maailmas teadvusele. Ma kuulen, kuidas ma ärgates karjun:

«Johannes—»

29

Ma olen ajas ja ruumis tagasi. Kupee tumelilla samet ja helepruun lakeeritud puu. Akna taga tuulistes pilvekahledes sinine taevaskõõr ja raudteeäärne kuusehekk, mis näitab tükati põllulappe ja halle maju. Mu kõrval istmel kollane portfelli. Jaa, ma tean. Ja see ootamatu naljakas männijuuretest korv. Õigus. Tuleb meelde. Katit muidugi ei ole. Arusaadav. Aga ei ole ka seda noort daami, kes Pikksaare jaamas peale tuli. Seegi endastmõista asi. Minu äärmiselt eba viisaka, äärmiselt naeruväärse unesuigu ajal on ta kupeest lahkunud. Mitte küll rongilt, sest ta kohver on alles siin. Muidugi, ta vaatas, kuidas vanamees tukkuma jäi, tõmbas suu pilklikult nupsu ja läks minema— («Misjaoks pean ma vahtima, kuidas professori magada röögab!») Lihtsalt hirmus piinlik. Ja üksnes selle tõttu võimalik, et ma eile paljalt unepilliga ja ka sellega ainult mõneks tunniks sõba silmale sain. Jumal tänatud, et ta on veel rongis—

Kortsus õunavissi näoline konduktor liipab kupeede klaasustest mööda:

«Kospodaa passasiirō— Väreerte passasiire— Austatud reisijad — Walk — Valk — Valga — Valka! Ümberistumine Tartusse, Tallinna, Narva, Peterburgil!»

Kolmes vigases ja ühes terve jalaga keeles ühest vaguni otsast teise.

Valga linna esimesed läänepoolt majad oma peenramadega libisevad pahemal rongiakende taga meile vastu. Ma tõmban kammiga läbi juuste, kontrollin, kas mu kaelasideme sõlm on paigal, lükkan ta kohale ja väljun vaguni koridori. Ja seal minu reisikaaslanna seisab.

Ta seisab seal natuke lõngakil, küünarnukk akna kaitse-

rauale toetatud. Ta seisab õieti vasakul jalal, parem kinga nina vaevalt põrandariiet puudutamas, ja vaatab aknast välja, nina hoopis ebadaamilikult vastu klaasi surutud.

Ebausklik aimdus sosistab mulle, et oleks parem, kui teda seal poleks. Ja samal ajal on mul ta kohalolekust kummalliselt hea meel. Aiman, et peaksin laskma tal minna. Et mul pole temaga midagi ühist. Et peaksin otsima Peterburi rongis omaette kupee ja püüdma — püüdma ükskõik, kas magada või mõelda. Mõelda nimelt selle peale, kuidas ma võtan homme kella üheteistkümnelt ajal Balti vaksalis Kati käe ja ütlen talle, kui me oleme autosse istunud, ta käsi mu käes:

«Armas, eile, rongi peal, kui ma ühest külast mööda sõitsin, Punapargi külast, aga sellel pole üldsegi tähtsust, tegin ma otsuse. Meie elu, vähemalt meie omavaheline elu — aga just see ongi meie jaoks tähtis — muutub selle otsuse läbi hõlpsaks, kergeks, läbipaistvaks. Kui me sellest aga kinni hoida jaksame—»

Selle asemel, et mõelda, kuidas ma seda homme hommikul Katile räägin, või et mõelda, kas ma tõesti midagi nii suurt ja lapsikut olen otsustanud või on ehk kõik paljas unehämu, kaasa arvatud hirm, mille vastu see pidi mind kaitsma — selle asemel astun ma naeratades noorprova poole ja ta märkab mind ja ütleb, enne kui ma midagi olen lausunud:

«Näe, olemegi päral, härra professor.»

Sujuvalt, endastmõistetavalt, nagu poleks midagi juhtunud, mu rumalale tukastusele koguni viitamata. «Kaastundest?» mõtlen ma silmapilguks, aga ikkagi on mul kummalliselt hea meel.

«Ja olemegi päral,» kordan ma, «ja meil on Valgas Peterburi rongini terve tund aega,» räägin ma mind ennast muidugi paneval õhinal (ja selle õhina peale ise ühes alumises mõtlemiskihis õlgu kehitades) — «terve tund aega. Ma panen ette, armuline proua — me istume selle tunni jaama restoranis! Siin on täiesti viisakas restoran. Vaikne, puhas, korralik teenimine.» Ma vaatan nii sisendavalt kui oskan ta ümmargustesse sinistesse silmadesse ja ebalevtõrjuvasse naeratusse. Me sõidame mööda kõrget raudteetammi. Paremal ja vasakul plangud, aiad, majad, Johannese kiriku torn, Isidori kiriku kuplid, seal ees katoliku kiriku lame katus (usuvabadus olevat meil 1905-nda aasta 17-nda aprilli ukaasiga peaaegu et käes, aga tornihitamisvabadust katoliiklastel tunamullu ei olnud). Ma vaatan ta sinistesse silmadesse — «Armuline proua, me istume selle tunni teiega res-

toranis ja ajame juttu. Sest eesti soost naismagistrit, kes on pealegi tuline sotsialist, pole ma varem kohanud — akadeemilist sotsialistlikku eesti daami. See on otse võluvalt huvitav. Ja kui Peterburi rong on ette sõitnud — see seisab siin kümme minutit, nii et meil on aega küll ja küll —, siis me otsime esimese klassi vagunis mõnusa kupee — ma kuulasin teid ennist, te olete ainulaadne jutustaja. Meil saab olema sada huvitavat teemat—»

Ma muigan oma õhina üle. Ma panen seda imeks. Isegi põlgan seda natuke ja naudin seda samal ajal ka—

«Aga, härra professor — mina ei sõida ju ülepea Peterburi—»

«Kuidas?! Te ju ütlesite?»

«Nojaa, sõidan küll. Aga alles homme või tunahomme. Ma pean enne siin Valgas, meie linnakodus, natuke õien-dama.»

Noh, ma ei kinnita, et praegu, kui meie kitsarööpaline rong peatuma hakkab ja valgus vagunikoridoris punaseks muutub, sest akendest voolab juba mööda päratu pika jaamahoone punane telliskivisein, ma ei ütle, et ma kogen praegu oma elu kõige sügavamast pettumusest. Issand jumal, ei! Aga pettumus on see ikkagi, pettumus ja otse eba-proportsionaalselt suur.

Ma toetan teda küünarnukist kerge nõksatuse ajal, millega rong jaama ees peatub.

«Üks silmapilk, armuline proua.» Ma lähen kupeesse tagasi ja tõstan tema kohvri teisele istmele. Panen ajalehed portfelli, entsüklopeediaköite juurde. Võtan kohvri ja portfelli kätte, ja siis on seal veel see Mõisakülas ostetud korv. Niisama narr oleks seda vagunisse jätta, kui on seda kaasa võtta. Nii et ma haaran ta sangapidi portfelli hoidvasse kätte ja lähen koridori tagasi. Me astume ainsatena oma vagunist perroonile.

«Armuline proua, kas teil ollakse siin vastas?»

«Ei, see pole kaugel. Ma võtan voorimehe.»

Ta kõnnib mu ees jaamahoonesse sisse, et platsipoolsest peaksest väljuda.

«Üks silmapilk, armuline proua.»

Ta seisatab keset ootesaali, nelja meetri kõrguse palmi all, mille väike linn on oma sõlmjaamauhkuses istutanud saali kivipõranda keskel avatud mulda. Ta pöördub küsivalt minu poole. Ilus, värske, elav, uudishimulik naine. Uudishimu äratav naine. Ta laia pitsservaga pruun daamikübar sinihallide ümmarguste silmade kohal kergitab minu poole äärt

ja puudutab palmi rohelist lehvikut. Nii naine kui puu keset seda kainet jaamasaali õieti täiesti ootamatud—

«Professori-härra ütles midagi?»

«Ja-jaa. Olgu nõnda. Mis parata. Võtke voorimees. Ma aitan teie kohvri peale. Aga mitte kohe. Mitte silmapilk. Tunni aja pärast.»

Ma kõnelen temaga kui vana *charmeur*. Toonil, mis mulle aeg-ajalt proua Christianseni juures on meelde tulnud, aga mille ma õigupoolest olen unustanud. Mida ma omal ajal olen mitmete naistega pruukinud. Ka Katiga, enne meie abiellumist ja meie abielu esimestel aastatel. Kuni see vähehaaval asendus igapäevase kõnemoega. Mille tarvitaja enam kuigi tähelepanelikult ei jälgi muljet, mille ta tekitab. Ma jätkan võõrastava õhinaga, naeruväärselt kumedal häälel, ma ei tea, miks:

«Armuline proua — istume seal. Restoranis. Joome tassi kohvi pitsi likööri. Tutvume. Natukenegi—» Nagu poleks selleks vagunis küllalt mahti olnud. Nende tundide jooksul, mis ma daami juuresolekul häbiväärselt maha tukastasin. Aga ma olen ju toonivaliku meister inimeste veenmisel ka mulle kõige täbaramais olukordades. Mul on selle kohta terve isiklikest kogemustest võrsunud teooria. Rääkida kõigepealt iga rahva esindajaga rahvuslikult. Sakslastega — kee-ruliselt, teaduslikult, sealjuures järskude naksakate lause-lõppudega nagu vööpandla sulgumisklopsatused ümber aka-deemilise preisi õllekõhu. Prantslastega — libinal, amüsant-selt, mõne kergelt siivutu kalambuuri ja partnerile vasta-valt kas Voltaire'i või Larochefoucauld' tsitaadiga. Ingla-stega — tahedalt, kuivalt, sportlikult, ajalooliste anekdootide pipraga. Kõigepealt rahvuslikult, aga samal ajal muidugi partneri individuaalsusele vastavalt. Ja naistega koguni esmajoones nõnda. Antud juhul seda individualiseerivamalt, et veenmiskõne kogemust eestlastega mul ju peaaegu ei olegi... See kõik vilksatab mul kuidagi naeruväärselt läbi pea ja ma tajun oma teooria ning praktika kasutust selle prouaga rääkides ja ühtlasi seda, et ma ju ei tea, kuidas rääkida temaga individuaalselt. Ning et mu jutt omandab tungivama ja tule-jumal-appi anuvama tooni, kui ma tahaksin:

«Kallis armuline proua, vaadake, ma ei ole teietaolist noort daami — eesti daami — varem ülepea kohanud—»

«Võib-olla küll» — ta naeratab, ma ei saa aru, kas ainult meelitatult või ka pisut tüüdatult, aga igatahes iseteadvu-sega, mis on ühtaegu naljakas, haletsusväärne ja tore — «aga, härra professor...»

Ma ei lase tal jätkata. Ma räägin:

«Ei-ei. Ärge jätke mind sellest võluvast tunnist ilma. Ma aiman: meie pisutki lähemal tutvumisel võiksid olla — jaa —, võiksid olla olulised tagajärjed. Vaadake, ma olen ammu tundnud vajadust...» Ma kuulan oma agarat ja sisendavat tooni imeks pannes ja võorastades kõrvalt ega tea, kus asub mu sõnades tõe ja luiskamise piir. Sest külge-
lõõvat hädaväljamõeldist on neis kahtlemata. Aga võib-olla ka mingi osa vahetevahel mu mõtlemise taga viirastanud tõtt, mis nüüd korraga tõe-vale läbisegi esile vuliseb ja teeb — kui ta läbinähtav peaks olema — vana mehe vaata et narriks. «Jaa, ma olen ammu tundnud vajadust,» räägin ma õhinal, «kontakti järele noorte eesti haritlastega. Ma olen aimanud, et on sündinud uued inimesed, uued silmapiirid, uued püüdmised. Ja nüüd äkitselt — teie. Vabandage — talutüdruk, nagu ma aru saan. Aga kütkestav akadeemiline daam! Magister. Ja Soome kultuuriruumis täiesti kodus, eks ole. Ja niisugune fantastiline eriala: rahvaluule. Vaadake, ma kujutasin ette, et meil on Peterburi rongis veel tundide viisi aega. Ma mõtlesin: ma tutvustan teile oma sidemeid Soomes. Teil oli küll endalgi senaatorite seas tutvusi — te nimetasite senaator Genetzi, aga ikkagi: ka mõnest teisest härrast ja prouast võiks teil kasu olla. Ja ma kujutasin ette, et teie jutustate mulle noorte eesti ja soome haritlaste mõtteviisist. Ja räägite mulle veel, noh, ka oma teest sotsialismuse juurde. Mitte selleks» — ma naeratan odava koketsusega, andekspaluvalt ja andestavalt — «mitte selleks, et värvata üks vana kodanlik liberaal — nojaa, ikkagi liberaal, eks ole — verivärskeks sotsialistiks. Vaid et anda mulle ettekujutus põlvkonnast. Ja ma näen ette, et meie tutvuse lõng ei tarvitseks sugugi katkeda. Teie seisate ju praegu, nagu ma aru sain, ütleme, härra Tõnissonist terve maailma võrra pahemal, aga tunnete ikka veel paljudele tema seisukohtadele kaasa. Nii et ka teil ja minul võib leiduda ühine platvorm. Ma ei usu, et ma tunneksin eesti rahvaluulet väga palju halvemini kui härra Tõnisson—» Ma naeratan taas: «Võib olla muidugi, et ma eksin. Aga igatahes võiksite teie, armuline proua, anda mulle ideid — jaa — näiteks eesti seltskonna mitmesuguste, iseäranis hariduslike püüdmiste toetamiseks. Miks mitte? Võib-olla ka mõnede poliitiliste taotluste toetamiseks.» (Silmapilgu kaalun ma, kas mitte rääkida talle Johanne-
sest, aga loobun. Ma ütlen selle asemel): «Te ju teate, et aasta viiekümne eest olid olemas nõndanimetatud Peterburi patrioodid — ringkond eesti päritoluga tegelasi pealinnas.

Nende seas ka mõned õukonnalähedased mehed. Mingisuguse uue seda laadi ringi koondumine peaks teid vägagi huvitama. Ja mina ju võiksin— Aga nüüd — teie ei sõidagi Peterburi edasi. Ja sellepärast — tulge, istume, arutame!»

Mul on oma kõnetulva pärast piinlik. Ma olen enese narriks teinud ja ta ütleb mulle ei. Ma näen ta näost: ta kahetseb (või mängib kahetsust), aga ütleb ei. Ja ta kahetsus, mis võiks mind trööstida, ei lohuta mind. Ta ütleb naeratades:

«Armas härra professor—» (Ta ütleb «Armas härra professor», aga see ei tröösti mind. Vanamees on narride narr...) «Armas härra professor — ma kahetsen, aga ma ei saa. Ema ootab mind. Ja ta on mind viimastel aastatel nii palju oodata saanud. Nii et need paar päeva, mis ma veel kodus olen... Ma pean jõudma kiiresti koju ja siis emaga Antsla rongile. Aga kui te Soome tulete, härra professor — te ju käite seal —, siis viib teie sugulane doktor Martens meid kontakti. Ma otsin ta Helsingis varsti üles ja palun teda, et ta teataks mulle, kui te tulnud olete. Eks ole? Ja ma ütlen teile suur tänu kõige eest. Ja kui te mu kohvri nüüd voorimehe peale aitaksite—»

Ta peab mu pealetükkivust veel enam külgelöömiseks, kui see oli, ja minu «programmi» veel vähem tõsiselt mõelduks, kui see tegelikult ehk ongi... Ma tunnen: kui ma enese tema ees täiesti narriks teeksin, kui ma haaraksin ta käe ja teda paluksin, jääks ta arvatavasti nõusse ja tuleks minuga tunniks ajaks jaamarestorani istuma. Aga veel otse-
sema palumiseni, kui ma juba olen läinud, ei suuda ma minna. Selleks peaksin ma olema, ma ei tea — noorem, kerglasem, ennastunustavam, igatahes keegi teine. Ma ütlen:

«Olgu nii, armuline proua. Aga mul on väga kahju. Väga kahju.»

Ma kujutan meie võimalikku Helsingi-kohtumist täiesti reaalselt ette. Miks mitte. Ütleme seal nende Esplanaadil, Kappeli kohvikus, aurava kohvitassi juures, mis meil praegu joomata jääb. Või ülikoolis, sellesinase hiljuti surnud Hurda rahvaluulekogude juures, nende tolmust ja trükist magusa ja turvalise lõhnaga toas. Ma kujutan seda silmapilguks äärmiselt selgesti ette. Aga tean, et seda ei toimu.

Ta pöördub ja kõnnib minu ees palmist eemale ja üle jaamasaali ruudulise vermeerliku põranda platsipoolsest uksest välja. Paari sammu kaugusel seisab voorimees sõitjate ootel. Turske punaste vuntsidega mees pöördub pukist

õhinal nooriku poole. Proua astub jalalauale, pöördub, naeratab, istub juba troskas. Ma asetan ta peene kohvri ta juurde istme kulunud nahkpolstrile. Ma võtan ta käe. Üks ammune jumalagajätt kellegagi vilksatab mulle meelde. Üks, milles kõik oli alles järgnemas — selle praeguse taga, millest midagi ei järgne... Ma mõtlen uuesti (ja tänulikult selle eest, et mu mõte pole kuuldav): vanamees on narride narr... Ma hoian noorproua rahutut, põgusat ja mu trööstiks siiski meeeldi mu peos olevat kätt. Ma ütlen:

«Palun, ütelge mulle uuesti oma nimi.»

«Mina olen Hella Murrik... Tähendab, nüüd ma olen juba aastapäevad Hella Vuolijoki.»

«Ma tänan. Ja vabandan, et ma esimese korraga ei kuulnud. Nüüd ma jätan meelde.»

Vabastan ta käe. Ja märkan kõnniteel troska ees oma kollase portfelli kõrval männijuurtest punutud korvi. Ma haaran korvi ja asetan ta kohvrile:

«Proua Vuolijoki, võtke see korv! Vaevalt te küll kudumisege tegelete» — ta raputab naeratades pead — «nii et lõngakorvi pole teil tarvis. Ja teaduslike kartoteekide jaoks ta ei sobi. Ma ei tea, mis te võiksite temaga teha. Aga olgu ta teil toas. Meie tutvuse meenutuseks. Siin või seal—» Ma tunnen: mul pole talle enam midagi öelda. Ma ütlen: «Kuni ma olen käinud teie pool ära. Siin või seal—»

Ma tunnen: selle korvi ärakinkimine on äraandmine, tähtsusetu, kübemeline, aga ometi äraandmine Kati suhtes. Aga miks ei peaks ma võima seda ära kinkida (kas ma koguni ei peagi seda ära kinkima, kui ma olen ta proua Christianseni peale mõeldes ostnud)?

«Oh — suur tänu, härra professor!»

Voorimees sõidab minema. Proua vaatab naeratades tagasi. Ma lehvitän talle ja ta lehvitab mulle vastu läbi puistee õõtsuvate varjude. Sest tuul on valjuks muutunud ja haardub pärnapuude rabelevaiste okstesse ning mu reisistkortsunud toorsiidpükstesse ja -kuube.

Ehmatusega tuleb mulle meelde: seesama tuul, mis seal üleval saarte vahel kõigutab praegu keisrite paate—

Ma seisan sealsamas kõnniteel, mille servast voorimees minema sõitis. Ma pigistan silmad kinni ja mõtlen, mis ma pean tegema. Tunnen, kuidas tuul puhub mu õhukestest

pükstest ja kuuest läbi, nii et mul on külm. Kas jalutada? Ei. Ma olen kummaliselt väsinud. Tõstan ebameeldivalt raske portfelli maast ja lähen jaama tagasi.

See väike jaamarestoran pole muidugi mingi esimese klassi paik. Aga parema puudusel võib siin istuda küll. Selle asemel, et kõndida pimestavas kõledas päikesepaistes ja tol-muses tuules, mis paneb hambad krigisema, ning tunda külmajudinaid higisel nahal.

Kümmekond enam-vähem puhaste valgete linadega lauda. Laudade ümber odavad viini toolid. Laudadel valged sinepi- ja soolanapad, tuhatoosid, hambaorgitopsid. Odav sinise õie-ornamendiga fajanss. Ja igal laual väike vaas kullerkuppudega. Mingi pisike ovaalne sinipruun linnavaade igal vaasil. Arvatavasti saksa töö. Ühe laua ääres kolm Valga pürjelit õlleklaaside ja piipudega. Kõik ülejäänud lauad vabad.

Ma valin nurgalaua. Esiteks sellepärast, et see asetseb akendest ja õllejoojaist kõige kaugemal. Teiseks sellepärast, et laia lehvikuga potipalm selle laua kõrval mind õllejoojate eest pisut varjab. Ja kolmandaks vististi sellepärast, et seesinane pisike puu on sugulane sellele uhkemale, mille all ma proua Vuolijoke siia istuma kutsusin. Mille all ma olin talle silmapilgu peaaegu lähedal. Pool meetrit eemal.

Ma võtan istet ja tunnen, et mu põlved on miskipärast natuke nõrgad ja et tool istumise all on äkitselt suur hõlbustus. Panen portfelli kõrvaltoolile (kuigi siin naabritetõrjet pole arvatavasti vaja) ja vähem mõtlen kui tajun: nende kahe puu suguluse tõttu ja mu otsuse tõttu valida selle suguluse pärast seesinane laud on kõik, mis ma siin laua taga mõtlen või otsustan, avameelsusest Kati suhtes, mida ma tahan saavutada ja mis mind (ja-jaa, ütelgem välja) surma vastu kaitsma peab — nende kahe puu suguluse pärast on kogu mu avameelsusepüüd ikkagi salgamisega segi, kogu mu aususepüüd ikkagi valega pooleks... Narrus muidugi...

Siis tuleb, jumal tänatud, kelner ja ma palun tuua endale tassi topeltkanget kohvi ja topeltpitsi konjakit, «Napoleoni», kui neil seda on (ja neil ongi) ja sigari. Kõige parema, mis neil leidub.

Siis istun ma seal ja pigistan silmad kinni.

Tähendab, seesinane proua jättis mu sellest kohvitunnist ilma. Aga, issand jumal, mis tähtsust sellel tegelikult on?! Mitte mingit, objektiivselt vaadates. Peaaegu mitte mingit. Sest kui ma tõesti otsin informatsiooni, millest ma proua Vuolijoele ootetsaali palmi all kõnelesin, leiän ma selleks

hoopis tõsisemaid allikaid. Ja subjektiivselt on kõik veel naeruväärsem — vana mehe jaoks, kel on ilmajäämistest asjas nii päratu kogemus... Muidugi, minu elu peale võib vaadata ka teisipidi. Nõnda, et ta näib olevat algusest saadik üks ootamatute kättesaamiste rida. Aga see on paljalt mündi eestpoolt külg. Ei-ei, ma olen kaugel püüdest mõelda end omaenese elu suhtes halemeelseks. Aga kättesaamiste peenikeste sillapulkade vahel on ju olnud lõpmatu rida ilmajäämistest põhjata auke. Kuhu ma järjest olen langenud ja kust ma olen pidanud enese jõuga välja rebima. Halastamatu jõuga, olgu peale, et väljapoole naeratades... Tegelikult — üks ilmajäämine teise järel. Muidugi. Kehvakesest, aga seltskondlikult vähegi paremast päritolust, koolmeisteriperes ilmaletuleku aust jäin ma enne oma sündimist ilma. Siis isast. Siis lõmperrätsepa kadalast kodust. Siis emast. Siis lese pesunaise toanurgast. See on kodust ülepea. Nii kitsamas kui laiemas mõttes. Ja siis rahvusest. Ja-jaa, see on ju tõsi: Petrischules olin ma mittedakslane, ülikoolis ja ministeeriumis mittevenelane. Pärnus pikapeale peaaegu et mitte-eestlane... Ja kui ma eneselt küsin, mis keeles ma mõtlen — ega ma ei oskagi enesele vastata. Kord saksa, kord vene, kord prantsuse, kord eesti keeles. Aeg-ajalt inglise ja itaalia, mõnikord ladina keeles. Ja enamjaolt kõigis neis keeltes läbisegi. Vanasti ütlesin endale: teen seda harjutuseks. Nüüd sünnib see ammu harjumusest. Ja ikkagi ütlevad kõik, kelle emakeelt ma parajasti räägin, ma rääkivat seda suturepäraselt, esmaklassiliselt, briljantselt, aga olevat tunda, et mu emakeel see siiski ei ole. Kõik, eestlased, sakslased, venelased, prantslased. Nii et kes ma siis olen? Kas *ein unabhängiger Weltbürger von Format*? Nagu mõned on ütelnud. Või kaheksas keeles mõtlev tsaaritruu kosmopoliit? Nagu härra Vodovozov arvatavasti ütleb. Ja siis jäin ma ilma — aastast aastasse ja nüüd võib öelda, et lõpuni ilma, tõelisest karjäärist ministeeriumi liinis. Kolleegiumi liige. Ligi nelikümmend aastat kolleegiumi liige — ja kõik. Ma jäin ilma armastatud naisest. Iga kord, kui Yvette mulle meelde tuleb, tõmbub mu süda magusvalusalt kokku. Praegu ka. Ehmatava jõuga. Ja ehmatavalt valusasti. Ja ma jäin ilma pojast. Frédéricist. Kui ta seal kuskil, jumal-teab-kus, elus on, on ta arvatavasti särav, liikuv, mõtlev, tegutsev poiss. Aga minu jaoks on ta paljas võpatama panev mõte. Ma jäin veel tunamullu ilma Venemaa Hollandi saadiku kohast. Intriigi tõttu, muidugiteada. Mustasajalise intriigi tõttu. Sest üks kaheksakeelne kosmopoliit võib ülikoolis õpe-

tanud olla kui kaua tahes, aga Venemaa saadik on midagi muud! Saadik on nende jaoks Püha Venemaa lihalik personifikatsioon. Ja selleks ei tohi üks minusugune iial saada. Ja siis olen ma jäänud ilma Nobelist. Kaheksa aastat järjest olen ma jäänud sellest ilma. Kuigi minu kasuks on rääkinud kõige tõsisemad jõud. Ka norralaste eneste kõige tõsisemad jõud. Kuni Björnsonini välja. Ja nüüd olen ma siis lõpuks jäänud ilma ka aust. Elementaarsest inimlikust austseista oma kodumaa entsüklopeedias erapooletu rahuga paigale pandult, naeruväärseks moonutamata näoga... Ma taban enda tegemast vasaku jalaga liigutust kollase portfelli poole, mille ma oma kõrvale toolile panin. Nagu võiks mu jalg seda tõukama ulatuda—

Kati, ma palun, tule ikkagi siia laua äärde selle palmilehviku taha, mis sind õllejoojate eest varjab... Jumal tänatud, ma tunnen, et sa tuled, et sa oled siin. Vaata, ma tahan sulle tunnistada: see, mis Vodovozov «Jefronis» kirjutab, on tegelikult juba ammu enne teda kirja pandud. Ma tean seda juba mõnda aega. Ainult et seni oli see kirjas paljalt Norra Nobeli-komitee konfidentsiaalseis pabereis ja selletõttu maailma ees olematu. Olgugi et nad just sellesama pärast (noh, ja mõnede muude asjade pärast ka) on minu siamaani auhinnast ilma jätnud. Krahv Prozor, praegu meie konsul Genfis, muuseas, oli nende vastuargumente silmata saanud ja rääkis mulle paari aasta eest. Seni ma pole sellest sulle kõnelnud. Aga nüüd, täna, praegu, homme — nüüd pead sa teada saama... Keegi nende komitee referent, ma ei tea kes, Prozor ka ei teadnud, ta ütles, keegi, kelle initsiaalid on N. G., tundmatu ja formaadita isik, on pannud komitee jaoks kõik minu nõndanimetatud ebajärjekindlused kirja. Ja kõik minu nii-öelda ebaetiliselt valitsusmeelsused ka. Muidugi-mõista ka teened ja saavutused ja tunnustused. Näiteks et inglased ja ameeriklased pidid nimetama mind *The chief Justice of the world*. Ja nii edasi. Aga, pane tähele: sõda ei mõistvat mina oma teoreetilistes töodes ülepea mitte hukka! Ma pidavat seda inimlikult möödapääsmatuks nähtuseks ja tahtvat seda üksnes humaniseerida. Kati, no ütle, kuidas saab nii arukal tasemel nii lapsikult arutada?! See on ju täpipealt niisama tark nagu süüdistada ärsti selles, et ta ei mõista haigusi hukka, vaid tahab ainult ravitseda inimesi! Ja kokku võttes olevat mina ikkagi laiutamishimulise suurriigi hääl. Aga minu suveräänset irooniat isevalitsusliku Venemaa aadressil — seda, mida terasemad vaatlejad kodus ja võõrsil on mulle ohuks šageli tähele pannud — seda ei näe see väike moraali-punnist sõrasilma ülepea mitte. Sama!

ajal kui tema komitee konfidentsiaalsed paberid oleksid selle tähelepaneku jaoks ainus õige koht... Ja sõda?! Kui me ei mõõnaks selle mõõdapääsmatust, oleksime ju viimased nari-rid! Muidugimõista olen ma kirjutanud, et sõda on inimühiskondlik fakt, mille põhjused peituvad osalt ühiskonna ja osalt inimese enese loomuses. Aga see on ometi tõsi! Või ehk ei tohiks tõsine moralist — Jumala eest, esimest korda kohub see küsimus mu ihust koos külmavärinaga mulle pähe: võib-olla ei tohiks tõsine moralist sõja mõõdapääsmatust siiski nii formaalselt ja rahulolevalt, nii peaaegu et võidukalt mõõnda? Võib-olla on selles mõõnduses tõesti kübe mulle endale seni tabamatuks jäänud — ja nüüd äkitselt tabatud?! — künismi? Aga mina ei ole ju moralist! Mina olen teadlane, mina olen poliitik. Mina olen realiteetide-inimene —

Teist korda pean ma ütleva: jumal tänatud, seal tuleb kelner ja katkestab mu mõtte. See on valges suvepintsakus ja mustades pükstes kõhna rebasenäoga mees. Nähtavasti aimab ta oma ametikogemusega minus tähtsat isikut. Mu lihtne ülikond ja kulunud portfelli seda ju välja ei näita. Igatahes käitub ta üliaupaklikult ja naudib ise pisut oma liigutuste peaaegu karikatuurset naksakust.

Ta pühib valge salvrätiga sups-sups-sups olematud purud laudlinalt maha:

«Härra — konjak. Härra — kohvi. Härra — sigar.»

Ma olen arve ja jootraha juba ära maksnud. Ma ütlen:

«Üks moment, härra oober —»

Ta jääb silmapilk lootusrikkalt paigale. Ta ootab, et nüüd laseb asjatundlikult kallist kraami tellinud ja rubla jootrahaks pillanud härra tuua söögikaardi ja tellib lõuna. Ning et jootraha tuleb kahekordne. Ma küsin:

«Härra oober, ütelge mulle oma arvamine: kas inimesed võivad tulla maa peal ilma sõjata toime?»

Ta ei olegi üllatatud. Nähtavasti on ta oma ametis narride küsimustega harjunud. Ta lükkab kitsad kahvatud huuled väikeste mustade vurrude all pisut torru, pigistab parema silma kinni ja vastab mõtlemiseks vaat et aega võtmata:

«Härra, inimesed võivad toime tulla küll. Aga riigid mitte.»

Luider viiekümneaastane rebane on ju peaaegu filosoof. Ta ajab mulle naeru peale. Ma küsin:

«Aga kas inimesed ilma riigita võivad?»

Ta teeb parema silma lahti ja pigistab vasaku kinni:

«Härra — see on kelneri jaoks liiga keeruline küsimus. Iseäranis praegusel ajal. Aga kui ma tohin arvata: ega nad ei või.»

«Siis tähendab, et ka ilma sõjata ei või? Tuleb ju niimoodi välja?»

«Härral on õigus. Tuleb niimoodi välja.»

Mida oligi vaja tõestada. Ma naeran talle võidukalt näkku. Niipalju kui mu külmatunne lubab. Ta naeratab mulle vandeseltslaslikult. Ja ootab. Ja korraga — Kati, korraga hakkab mul häbi. Sest äkitselt hakkab ma aimama — ja äkitselt saan ma täiesti aru: loomuldasa taibukas kelner aias minu mõttesuuna ära. Kõikvõimalike härraste äraaimamise kogemusega, inimesetundmisega, instinktiga. Ja vastas mulle, nagu oma ootasin. Tähtsale härrale meeldimiseks. Ja jootraha pärast muidugi ka. *Ja mina olen teinud eluaeg täpselt sedasama!* Kati — eks ole?! Eluaeg täpselt sedasama!? Kati — või ütled sa siiski, et — Kati — kus sa oled?!

Kelner on mu kõrvalt taandunud. Kohvitass aurab laual. Ma rüüpan konjaki ära. Täiesti ebatseremoniaalselt. Ühe sõõmuga. Et lõppude lõpuks sooja saada ja ihu judisemisest vabaneda. Ja soojalaine voolabki mulle konjakist ihu ning tõrjub nõrkuse tagasi. Ja kohvi loputab kibeda tühjusemaigu suust... Aga kuidas juhtus, et ma sattusin kelneriga vestlema? Õigus: ma hakkasin oma elu ilmajäämisi ritta seadma... Aga milleks? Jaa, tuleb meelde: selleks, et kõigi nende taustal tajuda, kui tähtsusetu oli ilmajäämine noorproua Vuolijoe seltsist siin laua ääres. Muidugi tähtsusetu. Olgugi kahju. Nagu ma talle ka ütlesin — Aga nüüd, pärast seda, ikka siinsamas laua ääres — nüüd jäin ma just nagu veel millestki ilma? Millestki just nagu olulisest? Mis see oli? Ma ei taba seda korraga ära. Või seda ehk ei olnudki? Nagu teinekord võib-olla pole olnudki mõnd situatsiooni, mälestust, mõttekatket, mis *tundub* olevat olnud, tundub virvendavat mere põhjas, aga mida on võimatu pinnale hoovata. Hea küll.

Ma hakkasin sigarit süütama, tikk juba põleb mu näpu vahel, kui ma tunnen, et õieti ei tahagi ma suitsetada. Ikkagi panen pikale tumedale havannale tule külge ja tõmban sügava sõõmu tihedat lõhnavat suitsu. Ma püüan selgusele jõuda, kumb see õieti on, kas meeldiv, värskendav, rahustav või lammataav ja läila. Samal ajal püüan ikka veel meelde tuletada, mis asi see siiski oli, millest ma oma ilmajäämist tipuks ilma jäin. Ma lükkasin Katist ja meie uut-moodi vahekorra, paradiislikust lunastavast naermaajavast usaldusvahekorra mõtlemise rongileminekuni edasi ja püüan oma viimast ilmajäämist meelde tuletada. Ja näen korraga läbi sigarisuitsu hallika loori otse enda ees kulterkupukimbu all vaasikumerusel väikest ovaalset linna-

vaadet. Ja selle kohal gooti tähtedega kirja: Frankfurt am Main.

Tunnen, kuidas kaugel-kaugel mu sisemuses sünnib kauguse tõttu vaevumärgatav, aga tegelikult suur ja suurenev ebamugavustunne. Samal ajal tõstan ma vaasi silmade juurde ja lükkan kullerkupud vaasiservalt tagasi (mul on natuke kahju neid tagasi lükata) ja silmitsen pilti.

Jah. See on Frankfurt am Main. Mitte nüüdne. Mitte see, mida ma viimase paarikümne aasta sees korduvalt näinud ja arusaadava huviga vaadanud olen. Kochi ja teiste poolt toretsevalt ja igavalt kaasaegseks mukitud linn. See siin on ammune, aastasaja alguse aegne Frankfurt. Esiplaanil on kitsaste ja kõverate tänavate ääres Sachsenhauseni tumedad kõrgekelbalised majad. Nende taga on helesinine Maini jõgi. Väike kõrgekorstnaline tossutav rataslaev, õieti ootamatu imeloom sel ajal (kaheksakümmend üheksa aastat tagasi, eks ole), on vasakul pildilt välja sõitmas. Aga on sinna veidral moel igaveseks paigale pandud. Ja keskel läheb teravavarjuline ja päikesehele kivisild veskisaare kaudu päratu veskihoone ja vanade tornide vahelt otse üle jõe. Sild on kõrgeis kübarais pürjeleid ja lehvivais seelikuis pürjelinaisi ükshaaval, paariti ja salguti täis. Uskumatu, et see kõik on tillukesel uduse kontuuriga fajanssmaalil nii selgesti näha. Nii imeselgesti näha, et ma astun endastmõistetavalt nende hulka. Pilt otsekui imeb mu endasse ja ma kõnnin sillal kõndiva rahva seas üle jõe—

31

Kõnnin anonüümse sagiva ja natuke tüütu linnarahva seas üle jõe. Professor Martens kõnnib üle jõe... Tema või mina, mina või tema, ükskõik lõppude lõpuks. Isegi N. G. pidi olema kirjutanud Nobeli-komiteele, et professor Martens kuuluvat suguvõssa, mille liikmed on ammu rahvusvahelise õiguse valdkonnas silma paistnud! Suguvõssa või kehastumiste ahelasse — ükskõik, kas tema või mina—

Ma kõnnin üle päratu pika, neljateistkümnekaarelise kivi-silla. Mu nahk on sillale astudes konjakirüübist ja kuumast kohvist soe. Sillal puhub kõle põhjatuul mulle otse vastu. Saarel veski müüride kohal hakkavad iilid mu õhukesest kuuest jäiselt läbi lõikama. Ja ma panen tähele: see, mida ma eemalt tee päikesehelenduseks arvasin, on tegelikult lumepihu, mis katab laiguti sillutist ja teeb kõndimise libe-

daks ja ebakindlaks. Ka tuul on lumepihu täis. Seda len-dab mulle vastu silmi ja ma tunnen, kuidas mu põsesarnad sellest tarduvad. Ma küsin endalt imeks pannes, mispä-rast olen ma niisuguse ilmaga niimoodi kuuevael. Miks ei ole mul mu eale ja väarikusele vastavalt kasukat seljas? Ja ma tunnen, kuidas mu küsimus pörkab vastu kummalist teadmatust ja teadmatust ajab mulle hirmu peale: homme saan ma kuuskümmend viis aastat vanaks ja ma olen talve ajal õhukese kuue vael — mis see tähendab?!

Ma jõuan üle silla. Ma kõnnin hulga maad — ja mulle tundub, et aina kiiremal sammul vastutuult toomkirikust mööda ja kõrgete kaubahärramajadega Fahrgasset edasi. Pöördun mööda Schnurgasset paremale. Nüüd lõõskab tuul mulle majade vahelt ja kangialütest vastu vasakut külge ja aeg-ajalt on mul tunne, nagu tõmmataks mul vaheda noaga südamest läbi. Ma pöördun Neue Krämele, tõttan mööda Liebfrauengasset põiki üle linnavallile istutatud puistee ja olen viimaks Suurel Eschenheimeri tänaval. Ja siis olen ma juba ka sihil ja ruttan krahvide Thurni ja Taxiste paleesse sisse. Riigipostmeistrite lollrikka perekonna lossi, mis on nüüd kuuendat aastat Saksa Liidupäeva resi-dents.

Issand jumal, mulle on kõik üdini teada. See palee, kus ma olen neli aastat Hannoveri saadikuks olnud ja neljas komisjonis korraga sekeldanud. Nende kiiskavate põrandate ja treppide ja lühtrite saja-aastane luksus. Need suured ja väikesed nõupidamissaalid. Need lihtsaadikute kaarjalgsed biedermeiertoolid ja monarhide luigekaelaliste käsipuudega järid, tegelikult veel ebamugavamad istuda, sest ilma selja-tugedeta (ilma seljatagusteta, olen ma teinekord mõelnud). Ja need Õigluse, Üksmeele, Tarkuse ja ma ei tea veel kelle kujud, klassikaliselt poolpaljad marmornaised külmetamas lumepihuste saaliakende vahel. Ning need nelikümmend üks pisikest ja veel pisemat monarhi. Tähtsamatel puhkudel üliisiklikult platsis, muidu oma saadikutega esindatud.

Ja seesinane Liidupäev ise. Suuresõnaline algus, mis kuulutas vastastikust usaldust, avameelsust ja tõsist saksa vaimu. Nii et see pidi pälvima meie kõige kaugemate järg-laste sügava lugupidamise ja austuse. Ning alguses prakti-seeriti siin jumala eest kõigi otsuste avalikkust ja trükiti need isegi kõigile kättesaadavas väljaandes ära. Aga varsti-varsti vajuti ikkagi harrastama seda, mida Hessenis hakati kutsuma *seitsmemagajavalitsuseks*: vana režiimi kiiremat või aeglasemat, aga ilmset taastamist, selle viimsed totru-sed kaasa arvatud. Sealsamas Hessenis kuni sõdurite ette-

kirjutatud-pikkusega patsideni välja. Nii et too kerge-kerge parlamentarismi hõng, mis Inglismaalt minu Hannoveri kaudu siia ulatus — see kadus Austria õueparfüümi ja Preisi saapatökatihaisu sees täiesti olematuks. Kuni odioossed Karlsbadi otsused tegid tunamullu lõpliku töö. Aga ma pean ka küsima: mis jäi valitsustel üle? Pärast seda, kui noorhärja Sand oli maailmakuulsa (olgu peale, et tsaaripalgalise) Kotzebue Mannheimis päise päeva ajal ja tänava peal surnuks pussitanud? Ja kui tudengid karjusid, et õilis poiss oli tapnud uue Gessleri? Mis jäi valitsustel muud üle kui panna maksma (otsekui Goethe seitsmekümnenda sünnipäeva auks) üle-saksamaaline tsensuur... Ja mis jäi mul enesel üle muud kui kiita see heaks?

Ma kiitsin selle heaks ja sekeldasin edasi kõigis neljas Liidupäeva komisjonis. Ja sekeldan siiani. Finantsid, teed, piirid, välislepingud. Professor Martens siin, professor Martens seal. Kord Frankfurtis, kord Hannoveris, kord Londonis. Sest meie kõrge kindralkuberner Cambridge'i hertsog Adolf resideerib ju tihtipeale Londonis, aga soovib oma saadikute tegevusest Saksa Liidupäeval ikkagi teateid. Ja kuulab neid meelsasti (isegi vist meelsamini kui krahv Münsterilt endalt) oma kunagise diplomaatiaõpetaja suust...

Nii et kui ma Frankfurtis kohal olen, viibin ma kas kodus või siin. Kodus — vist kuskil Zeili pärnade äärses üürikor-teris (jumala eest, ma ei tea praegu täpselt, kuidas seal välja näeb) Magdalena juures. Ma aitan tal lilli kasta. Ma joon temaga õhtuti klaasi šampanjat. Ma silitan ta ära-õitsenud puuderdatud põske. Jumala eest, ma ei tea praegu täpselt, mis nägu ta on. Ja ma ei tea, millest mu teadma-tus tuleb, ja see teeb mulle hirmu, nii et ma ruttan seda enam liidupäevalossi treppidest üles. Sest enamjaolt tegut-sen ma ju nimelt siin. Kabinettides, mis on Hannoveri saa-dikutele eraldatud, Liidupäeva üldkantseleis ja kõigi komis-jonide kantseleides. Ma kirjutan musta tindiga seletusi, tõl-gendusi, projekte ja kontsepte. Ja punase tindiga täiendusi, parandusi ja reservatsioone. Nagu ma ütlesin — professor Martens siin, professor Martens seal, istungisaalides, kuluaarides, trepivestlustes, talveaias, restoranis, kus saa-dikud lõunastavad—

Ja praegu tõttan ma tuntud teed üle vestibüüli tuttava vermeerliku pörandale. Talveaia palm jääb vasakule, teis-poole suuri klaasuksi. Ma ei tea, kust ma tulen, ja ma püüan unustada, et ma ei tea. Aga seda ma tean, et rahan-duskomisjoni kantseleisse olen ma teel. Issand jumal, elu-

aeg on mind rahvusvahelise õiguse kõrval ka suureks rahan-duseasjade spetsialistiks arvatud — ja keegi ei tea, kui vähe ma neist taipan ja kui vastumeelt nad mulle on. Mitte raha, ei-ei, aga rahandus. Ja nüüd on Liidupäev kuuluta-nud: Saksamaa on vaeslapsi täis, sõdades langenute, kadu-maläinute ja koolerasse surnute lapsi — ja Liidupäev tahab panna Saksa riikidele ette alustada rahade määramist nende abistamiseks. Ma ei saa aru, mis ajast on Liidupäeval nii-sugune kompetents ja niisugused huvid. Ja minu Hanno-veri valitsus on selle vastu mõistagi protesteerinud. Mina pean oma valitsuse protesti Liidupäevale üle andma. Ja ma näen ette: kui ma Saksamaa vaeslaste nimel keelduk-sin seda tegemast, teeksin ma enese sentimentaalseks nar-riks. Sest protesti üleandmine on ametikohustus, käsutäit-mine ja paratamatus. Ja mina pean olema *im innersten unbeteiligt*. Sest muidu ei oleks ma enam mina— Aga rahanduskomisjoni kantseleisse ma õnnetuseks või õnneks ei jõuagi. Mingil vabastaval moel tean ma seda ette. Ma olen juba kantselei ukse taga. Ma näen imeselgesti kree-mika õlivärviga, valgete rokokooirländidega ja kiiskava vaskse käepidemega ust. Siis valdab mind äkitselt ülesaa-matu nõrkus. Mu jalad nõtkuvad. Mu põlved voolavad viim-sest jõust tühjaks. Ma vaarun. Ma olen kukkumas — kui üks tõmmatakse lahti ja kaks härrat (kaks võhivõõrast här-rat, kes õieti peaksid olema komisjoni sekretärid) söösta-vad mulle vastu. Ka nemad teavad juba kõike ette. Imeli-sel, purustaval ja lunastaval moel teab keegi alati kõi-ke ette. Võõrad härrad sööstavad mulle vastu ja haa-ravad mind kaenlast. Nii et ma jään nende vahel jalu-le. Nad lohistavad mu ühte kõrvaltuppa. Ka see on vist mingi kantselei, aga ma tean, et ma pole siin varem iialgi viibinud.

Siis lamen ma halli siidkattega kanapeel. Mu jalgotsis on külm valge kahhelahi. Üleval ahjuserval istub väike valge fajansspoiss ja puhub tumma valget fajansspasunat. Poiss, ingel, vaeslaps, ma ei tea. Ja ma olen *im innersten unbeteiligt*. Kanapee hallikas siid mu näo juures on see-sama, millest oli mu naise kleit sel päeval, kui ma temaga tutvusin. Ja need härrad, need sekretärid, need kõiktead-jad, kelle nimed mulle ei meenu, kummarduvad mu kohale. Nende ootamatult suured ja laialivalguvad näod naerata-vad mulle andestavalt ja mina püüan naeratada neile andes-tavalt vastu. Ja siis on mul äkitselt valus. Mitte küll nõnda valus, nagu õieti peaks olema. Selle järgi, mis on sündi-nud. Sest ma näen: üks andestavalt naeratavaist härra-

dest on naeratades torganud mulle midagi rinda. Ma ei saa lamades õieti aru, mis asi see on. Selle üks ots on pistetud mulle südamesse ja teeb seal valu, teine ots ulatub mu peenest valgest linasest särgist risti välja, ja mida enam ma seda vahin ja mõistatan, mis see on, seda udusemaks see muutub. Kuni ma taipan, et see on viil. Tahan nõrdimuses küsida naeratavalt näolt enese kohal, mispärast siis viil. Kuid ei suuda teha end kuuldavaks. Aga tema saab juba aru ja raputab naeratades pead. Ta viipab teise naerataja lähemale. Sellel on käärid käes. See lõikab orgi, mida ma viiliks arvasin, kääridega pooleks. Ja ma taipan häbenedes, et see on tegelikult hoopis sulg. Hanesulg. Kirjutussulg. Kääridega härra viskab kerge valge sulelaba õhku ja see lendab minema. Aga kahe tolli pikkune läbipaistev roots ulatub mu särgirinnast üha välja. Ma silmitsen seda ja näen: selle sees mulksub punane tint. See kaob ja ilmub, kaob ja ilmub veidras muutlikus rütmis. See kerkib ikka kõrgemale — kauh — kauh — kauh — kauh-kauh-kauh— Siis hakab see üle voolama ja ma tahan karjuda: te määrite mu särgi ju lootusetult ära! Te pargite mu punasega kokku — võib-olla verrega kokku —, aga ei saa ning kaotan teadvuse—

32

Ja virgun võpatades.

Jumal tänatud. Kõik on omal kohal. Kõik on täiesti klaar. Mina: professor *emeritus* Friedrich Fromhold Martens. Valga jaam. Seitsmes juuni 1909. Keisrid kohtuvad Soome saarestikus. Teisipäeval nõupidamine ministeeriumis. Läbi-rääkimiste üle jaapanlastega. Homme kell üksteist Kati Balti vaksalis.

Kauh-kauh — kauh-kauh — kauh-kauh—

Jaa, see on Peterburi rong, mis ongi juba saabunud. Seal restorani akende taga see juba seisab. Kaheksa minuti pärast sõidame välja.

Haaran teadaoleva sisuga portfelli tüüdatult, üleolevalt, otsustunult ja lahkun kelneri kummarduse saatel. Palm pühib õllejoojad (nad on ikka veel seal) mu nägemisväljalt ära.

Olen Peterburi rongi perroonil. Ma tunnen: tukastus on mind rõõmustavalt värskendanud. Mu samm on kindel ja

240

kebjä. Rong seisab auru pahvides siinsamas ja lõhnab kivi-sõe, õli, tolmu ja energia järele.

Ma kõnnin mööda perrooni halli kruusa. Nüüd otsin ma esimese klassi vagunis tühja kupee. Seda pole raske leida. Sõitjaid on seal praegu nagunii paljalt mõni üksik. Sest kes sõidab juuni alguses Euroopast Venemaa poole tagasi? Praegusel aastaajal on ainult läände sõitvad esimesed klassisid reisijaid täis. Nii et ma tean: tühja kupeed leida pole mingi kunst. Kui see on leitud, panen ma tüütu portfelli käest ja sean enese sisse. Ja kui rong Tartu poole liikvele läheb, juba enne, toetan kukla vastu jahedat sinivalgetriibulist polstrikatet, pigistan silmad kinni ja mõtlen: Kati—

Ma kõnnin mööda perrooni halli kruusa esimese klassi vaguni poole.

Ei, sellel, et ma seal restoranis tukastades niimoodi Georg Friedrichi surma läbi elasin, pole mingit tähendust. Olen seda ennegi korduvalt umbes nõnda või veidi teisiti kogunud, esiteks. Teiseks: Georg Friedrich suri üks päev enne oma kuuekümmne viiendat sünnipäeva. Minul on selleni veel aasta ja seitsekümmend päeva aega. Minu kriitiline päev on ju alles neljateistkümmes august 1910. See on mul juba nelikümmend viis aastat teada. Ja ka selsinasel neljateistkümnendal augustil tuleval aastal ei mõtle ma voodisse jääda ja oodata. Et kas saab või ei saa minu peal see vana lugu teoks... Lugu mehest, kellele oli ennustatud, et ta oma sünnipäeval lövi läbi surma saab. Ja kes lukustas enda iga aasta oma sünnipäevaks teatud hotelli pööningukorra teatud tuppa. Sinna ei saanud ju loomaaiast hulkuma pääsenud lövid ometi tungida. Ja lahkus toast alati alles järgmisel hommikul. Kuni ta leiti sealt kord surnult. Raske raamiga lillemaal oli talle magamise ajal voodi kohalt seinalt pähe kukkunud. Lillemaali lõuendi tagaküljel leiti lõvikutsika pilt. Naiivne, kõigile teada ebausulugu. Mina ei ole ebausklik. Ja mulle pole keegi midagi ennustanud. Paralleelsusi Georg Friedrichi ja iseenese elu vahel olen ennustajate abita tähele pannud. Ja ka paljud teised on neid märganud. Entsüklopeediliste kalduvustega internatsionalistid, vähemalt mu lähemate tuttavate seas. Kadunud Ivanovskist alates ja kahtlaste okultistidega lõpetades, spiritistid nende seas mitte viimasel kohal. Vürstinna Dvorjanskaja kutsus mind oma seansile. Ta tahtis Georg Friedrichi vaimu välja kutsuda. Ta haaras mu käed oma kätte ja veenis mind õhinal, tušised ripsmed pulkas: «Fjodor Fjodorovitš, tulge! See on ju teaduslikult lõpmata huvitav!

241

Sest kas teate, mis sünnib?! Kui vaim ilmub, kaotate teie niikauaks teadvuse. Tingimata. Ja siis on ju teaduslikult tõestatud, et teie olete Georg Friedrich Martensi uus inkarnatsioon!»

Ma tänasin kutse eest, aga ei läinud. Narrikari ikkagi. Vürstinna jutustas, et vaim oli muidugi ilmunud, ja küsis, mis mina sel ajal olin teinud. Ma ütlesin, et mina olin olnud voodis ja rahulikult maganud. Tema plaksutas vaimustuses käsi. «Noh, siis on kõik selge. Teaduslik tõestus on olemas. Magades te ju ei saanudki märgata, et te olite tegelikult teadvusetul!» Mina loobusin küsimast, mida siis Georg Friedrich oli vürstinnale pajatanud. Sest vastus oleks olnud liiga tõenäoselt liiga rumal.

Aga paralleelsusi kahe Martensi vahel oli ikkagi võimatu ignoreerida. Nooremas eas ehmusin aeg-ajalt nende meenu-misest. Aga teatud määral andis see mulle ka eneseusaldust juurde. Provotseeris mind üritama omalt poolt paralleelsustena tunduvaid asju. Aeg-ajalt pani see mind kujut-lema, et ma elangi Georg Friedrichi elu uuesti. Et ma olengi tema. Ainult mulle uueks loovamaks teostumiseks pakutud tasandil. Hiljem olen lihtsalt harjunud nende paral-leelsustega ära. Nii et ega ma täpselt ei teagi, kui palju on meie topelt-martensiaanas, ütleme, jumala ja kui palju mu enese sõrme... Aga päevpäevalist, raudrüulist, kalendaar-set kokkulangevust pole meie vahel ometi olnud. Ainult mõningad üldised rütmid ja ligikaudsused. Mida materia-listid võivad seletada puhtaks juhuseks. Juhuste seeriaks, tõsi küll, mis peab siis olema omakorda juhuseks. Nii et — ebausklik või mitte — ma ei kavatse ka tuleva aasta nelja-teistkümnendal augustil voodisse heita ja lõvipildi kukku-mist oodata. Ha-ha-haa.

Nii. Me oleme kohal. Ma astun esimese klassi vaguni tre-pist üles. Isand Huik on võtnud mulle pileti seitsmendasse kupeesse. Ta teab, see on keskmine ja raputab kõige vähem. Ja tühi on see kaheinimesekupee nagunii. Ainult kolm kupeed edasi ukerdavad kaks väikest peentes madrusekuu-bedes poissi lahtisel kupeeüksel ja nende kõhnuke prants-lanna tirib neid kupeesse tagasi: «*Mais venez-donc, ja vous dis. Ce n'est pas comme il faut, vous comprenez...*» Prakti-liselt kogu vagun tühi, täpipealt, nagu ma arvasin.

Panen portfelli käest ja võtan istet. Näoga sõidusuunas, nagu ma võimaluse korral armastan. Võtan istet, silmitsen portfelli enda kõrval, ja tunnen kummalisel moel, et tegeli-

kult olen ma ka sellest koormast prii. Kui ma ainult tahan, olen ka sellest prii. Ja siis teen täpselt nõnda, nagu ma kavatsesin: toetan kukla vastu sinivalgetriibulist jahedat polstrikatet, pigistan silmad kinni ja sosistan:

Kati—

Jaa, ma tean: sa oledki juba siin. Sa istud mu vastas sinivalgetriibulisel istmel. Ma ei hakka silmi avama. Mil-leks? Kinnisilmi näen ma sind kõige selgemini. Su väikest nägu mustade peadligi juuste raamis, mis on kõrvade juu-rest liigutavalt hallid. Su väikest armast nägu, pärast tal-vist pikka bronhiiti ikka veel kahvatut. Su kõrgeid kulmu-kaari, natuke kirikumaalilisi, nagu ma olen öelnud, ja suuri tähelepanelikke tumehalle silmi. Ning su väikest suud, mida sa oma daamikommete kiuste harva ruužitad, aga iial ei unusta värvitu lillekreemiga värskendamast. Nii et ma tun-nen praegugi, meetri kauguselt, selle kergelt aasahõngu. Su huuled on küsimuse pingest natuke paakil ja su ülahuule väratamises on ootamatu mure ootus.

Kati, ära muretse. Meie täieliku avameelsuse nimel, mil-lega me homme algust teeme — ma pean tunnistama: mul on tõesti millegipärast hirm. Aga, Kati: mida ligemal sa mulle oled, seda kaugemale see kaob. Siiski, vaata, ma olen viimasel ajal aeg-ajalt surmast mõtelnud. Olen tabanud enda sellest mõtlemast. Minu eas on see ju ka arvatavasti loomulik. Aga praegusel silmapilgul — Ei-ei. Kas tead, ma kirjutasin mõne aja eest oma eluloo. Sada tihedat lehekülge. Masinal. Neljas eksemplaris. Ja jagasin neljale lähemale sõbrale isiklikuks lugemiseks välja. Aga varsti tuli mul need jälle oma sahtlisse kokku korjata. Nad on praegu Panteleimonnajal mu kirjutuslaua vasakus alumises laekas. Lukustatud laekas. Sest üks neljast isikust ei piirdunud isikliku lugemisega. Hea küll. Ma ei ütle, et ta oli äraandja. Aga ta kuritarvitas mu usaldust. Ükskõik, kes see oli. Tema nime ma sulle ei nimeta. See pole ometi eksimine täieliku avameelsuse vastu?! Või kinnitad sa, et on? Hea küll, homme, kui me sellest Sestroretskis, mere ääres kõneleme, küsin ma, kas sa tõesti arvad, et on. Aga ma usun, et sa ei arva. Igatahes oli üks neist neljast Platon. Kirjas, millega ma tema eksemplari tagasi palusin, seletasin ma talle asja ära. Ma kirjutasin, et tema talitas mu elulooga muidugi diskreetselt. Et selles pole mul kõige pisematki kahtlust. Ma tuletasin talle meelde, et tema oli neist neljast ainus, kes ütles mulle pärast mu eluloo läbilugemist, et niisugu-sel määral avameelne töö võib ebausaldusväärseis kätes

hädaohtlikuks osutada. Ja ma lõpetasin nii: «Kallis Platon Lvovitš. Teie pole selles tõesti süüdi, et ma pean oma käsi-kirja nüüd ka Teilt tagasi paluma. Soovi korral saate selle minu surma järel mu testamenditajalt taas oma valdusse ja võite talitada sellega nii, nagu Teie südametunnistus käsib. Aga ärge siiski arvake, kallis Platon Lvovitš, et ma valmistan surema. Seda küll tõesti mitte.» Ja — Kati — ma tuletan seda praegu ainult selleks meelde, et küsida iseeneselt ja sinult: kas seesugune eitus oli — kas see sai olla? kas see saab üldsegi olla? — jaatusest täiesti puhas?!

Kati — sa ei vasta? Sa küsid selle asemel, et kas ma siis sulle oma elulugu lugeda ei annagi. Annan. Tingimata. Nii-pea kui saan. Homme. Sõidame hommikul Panteleimonovskajalt läbi ja ma võtan ühe eksemplari sinu jaoks kaasa. See on esimene samm meie avameelsuse poole. Kuigi alles esialgne samm. Ettevalmistav samm. Sest see pole mul ju kirjutatud sinu jaoks. Ja igal juhul on see kirjutatud enne meie kokkulepet. Enne seda, kui ma sõitsin täna hommikul sellest külast mööda — Punapargi külast mööda ja äkitselt otsustasin — Nii et täielikust avameelsusest on see alles kaugel. Aga mina tahan täielikku. Ei-ei, ära karda, mitte lapsikut, patoloogilist, hingeprahis uuristavat, sadistlikku ja masohhistlikku avameelsust, mitte absoluutset — Olgugi ma kunagi mõelnud aruta mõtet, et kes milleski absoluutseks saaks, saaks selle läbi surematuks. Arvatavasti on see vale. Igatahes ei suuda ma seda lõpuni mõelda. Aga mingi tuum, mingi iva tundub selles olevat. Tundub ju? Kas sulle ei tundu? Aga kui me homme Panteleimonovskajale sõidame ja kui Johannes peaks tõesti olema seal... Mulle turgatas täna juba korra pähe, et ta on seal. Ta istub meie korteri ukse ees kivitrepi punasel vaibal, vangipaun küünarriki all, selg vastu trepikoja krohvitud seina, ja vaatab mulle oma heleda pilguga otsa. Kati, kui ta tõesti peaks seal olema (ja ma usun, et ta on) — siis võtame ta autosse. Võtame ta Sestroretskisse kaasa. Ja ma aitan ta üle Soome piiri. Kahju, et ma ei palunud selle proua Vuolijoe aadressi. Tema oleks äärmiselt sobiv isik Johannest edasi aitama. Aga ma tean proua nime ja tean, kus ta töötab. Helsingi ülikooli rahvaluule õppetool, eks ole. Selle järgi leiab Johannes ta kindlasti üles ja pääseb sealt edasi. Rootsi. Šveitsi. Meie politsei haardeulatusest täiesti välja. Paremate aegade tulekuni —

Oh issand, Kati — paremad ajad... Seesama avameelsus, mida ma ihaldan, see ongi meie jaoks ainus parem

aeg. Meie maal, meie positsiooni juures, meie seotuse juures, meie vanuses, me ei saagi ju alustada millestki muust kui iseenestest. Võib olla, et sina saaksid. Naised on alati palju vabamad. Mina igatahes ei saaks. Mina mitte. Ja ma seletasin ju — ega ma ei mõtle vaevavat freudilist kiusavat avameelsust, vaid loomulikku, inimlikku, niisugust, mis inimesed vähemalt omavahel seltskondlikust valest lunastaks, niisugust, mis nimetaks valet valeks ja tõde tõeks — saad aru, lihtsalt, et oleks sa ar, kuhu põgeneda. Kati, tead, ma ei lähe teisipäeval Lamsdorfi nõupidamisele. Ma lasen teatada, et olen haige. Ma lasen valetada tõe nimel —

Katike — sina. Su piht on ikka veel plikalikult peenike. Nii et ma annan sulle su istmiku kopsakuse salanaeruga andeks. Sina (vaata, vanamees on narride narr), sina oled mu elu hõbedane sõstramoosilusikas. Nõtketarreline. Seestpoolt kullatud kahaga. Ja see magus kirbe kodune sõstramoosi maik.

Aga, Kati, kuidas sul siis jälle see sü hall siidkleit seljas on? Seesama, mida sa tol korral Nikolai Andrejevitši juures, isa juures teelauas kandsid? Hall siidkleit väikestest helehallidest ja valgetest ovaalidest mustriga? Piklikud rõngad nagu pisikesed Linnuteed?

Kati — meil on veel kaks minutit aega. Ei-ei, ma tunnen ennast imehästi. Suurepäraselt. Tänu sellele, et sa oled mu juures. Isegi väsimust enam mitte üks raas. Just sellepärast lähengi ma nüüd silmapilguks vagunist välja. Lähem silmapilguks välja ja hingam sügavasti. Seal on ju, noh, kuidas ütelda — minu sünnimaa õhk. Ja sina oota.

Ma teen silmad lahti. Kati on enese ära peitnud. (Ha-ha-ha — vanamees on narr mis narr. Hea küll. Las ta olla.)

Ma kõnnin läbi tühja vagunikoridori ja astun perroonile. Ma hingam sügavasti.

Pikk telliskivine jaamahoone. Vasakul selle taga surnuaia rohelised puud. Päike. Tuul. Keisrite paadid õõtsuvad saarestikus. Isand Huigi moodi jaamaülem seisab kümne sammu kaugusel ja valmistub tõstma ärasõidu märgiks oma puna-valget ketast.

Veel terve minut aega.

Ma pöördun vaguniukse poole tagasi. Seisatan. Ja äkitselt tuleb mulle mõte: *kui ma nüüd kukun, lõõn ma näo*

vastu perroonikruusa väikesi helehalle Linnuteid puruks—
Isand Huik, mu isa sõbra poeg, *self-made man* nagu
minagi, jookseb millegipärast punase kettaga vehkides minu
poole—

Pole vaja! Pole vaja! Kati on juba siin! Ta halli siid-
kleidi rüpp lendab mulle vastu, pehme, paitav, päästev.
Issand, kui hea—

Kross, J.

K76 Professor Martensi ärasõit. — Tln.: Eesti Raamat,
1984. — 248 lk.

Ajalooline romaan tuntud Vene diplomaadi ja õigusteadlase Friedrich
Martensi elukäigust. Kajastamist leiavad ka ühiskondlik-poliitilised sünd-
mused möödunud sajandi lõpukümnenditel ja käesoleva algul kuni profes-
sor Martensi surmani 1909. a.

K 4702700200—358 TL—3—20—84
901(15)—84

84.3E

u

m

po

kl

Is

Яан Кресс. ОТЪЕЗД ПРОФЕССОРА МАРТЕНСА. Роман. На эстонском языке.
Художник-оформитель В. Ази. Таллин, изд-во «Ээсти раамат».
Toimetaja E. Lehiste. Kunstiline toimetaja M. Vannas. Tehniline toimetaja
S. Ombler. Korrektor Ü. Rattur. ИБ № 4870. Laduda antud 01. 03. 84. Trükkida
antud 15. 05. 84. MB-04538. Formaat 84×108/32. Trükipaber nr. 1. Kiri: Literatur-
naja. Kõrgtrükk. Trükipoognaid 7,75. Tingtrükipoognaid 13,02. Tingvärvitõmmiseid
13,98. Arvestuspoognaid 15,15. Trükiarv 36 000. Tellimus nr. 775. Hind rbl. 1. 20.
Kirjastus «Eesti Raamat», 200090, Tallinn, Pärnu mnt. 10. Hans Heidemanni nim.
trükikoda, 202400, Tartu, Ülikooli 17/19. III.